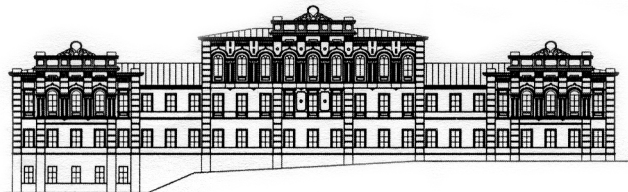

Міністерство культури України
Харківська державна академія культури

Вісник

Харківської державної
академії культури
Збірник наукових праць

За загальною редакцією В. М. Шейка
Засновано в 1999 р.

Випуск 41

Харків, ХДАК,
2013

УДК [316.45/6:65.012.32](075.8)
ББК 71я54 + 85я54

Засновник і видавець —
Харківська державна академія культури

Друкується за рішенням ученої ради
Харківської державної академії культури
(протокол № 3 від 27.09.2013 р.)

Затверджено Постановою ВАК України:
16.12.2009 р. як фахове видання з історичних наук (№1-05/6);
10.02.2010 р. як фахове видання з педагогічних наук (№1-05/1)
10.02.2010 р. як фахове видання із соціальних комунікацій (№1-05/1)

Редакційна колегія:

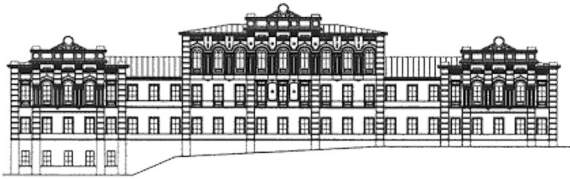
В. М. Шейко, доктор історичних наук (відповідальний редактор);
Н. М. Кущнаренко, доктор педагогічних наук (заступник відповідального редактора);
Г. Г. Асеев, доктор технічних наук;
І. О. Давидова, доктор соціальних комунікацій;
Т. О. Дмитренко, доктор педагогічних наук;
Л. А. Дубровіна, доктор історичних наук;
В. О. Ільганаєва, доктор історичних наук;
В. В. Калініченко, доктор історичних наук;
С. Г. Кулешов, доктор історичних наук;
М. І. Лазарєв, доктор педагогічних наук;
І. Я. Лосієвський, доктор філологічних наук;
С. В. Потрашков, доктор історичних наук;
А. О. Рижанова, доктор педагогічних наук;
М. С. Слободяник, доктор історичних наук;
А. А. Соляник, доктор педагогічних наук;
О. О. Тортіка, доктор історичних наук;
Л. Я. Філіпова, доктор педагогічних наук;
Т. Д. Булах, кандидат педагогічних наук (відповідальний секретар).

В 36 Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр.
Вип. 41 / Харк. держ. акад. культури ; відп. ред. В. М. Шейко. — Х. :
ХДАК, 2013. — 298 с.

У науковому збірнику розглядаються методологічні, історичні, теоретичні, методичні й організаційні проблеми інформаційної, бібліотечної діяльності; сучасні тенденції розвитку педагогіки, інформатики та наук соціально-комунікаційного циклу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників сфер педагогічної, інформаційної та соціально-комунікаційної діяльності.

УДК [002+008+01+02+037+93/94](06)
ББК 71я54 + 85я54

Перший розділ

Теорія та історія культури

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА РОЛЬ ОСВІТИ В ПРОЦЕСАХ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано суспільні трансформаційні процеси, зумовлені формуванням інформаційної цивілізації в контексті цивілізаційного розвитку. Розглядаються роль освіти як домінуючої системоутворюючої структури інформаційної цивілізації та викладача як основної рушійної сили цього процесу.

Ключові слова: культура, освіта, системоутворююча роль освіти, інформаційне суспільство, глобальна цивілізація, знання, інформація, викладач, працівник освітньої системи, саморозвиток людини.

Анализируются общественные трансформационные процессы, вызванные формированием информационной цивилизации в контексте цивилизационного развития. Рассматривается роль образования как доминирующей системосоздающей структуры информационной цивилизации и преподавателя как основной движущей силы этого процесса.

Ключевые слова: культура, образование, системосоздающая роль образования, информационное общество, глобальная цивилизация, знания, информация, преподаватель, работник образовательной системы, саморазвитие человека.

The social transformational processes caused by the formation of information civilization in the context of civilizational shifts of the Earth's community is analyzed. The education in role of dominating, system forming structure of information civilization, and the teacher — is role in motiving power of this process are examined.

Key words: culture, education, system forming role of education, information society, global civilization, knowledge, information, teacher, educational system staff, human self-development.

Сучасний світ, його трансформація в умовах глобалізації в інформаційне суспільство висувають певні вимоги до системи освіти, потребуючі її реформування відповідно до вимог часу.

Стан освітньої системи в сучасному світі вкрай суперечливий. З одного боку, освіта у ХХ ст. стала однією з найважливіших сфер людської діяльності, причому в другій половині століття в системі освіти пройшло підготовку більше людей, ніж за всю попередню історію людства. Величезні досягнення у сфері освіти стали основою і грандіозних соціальних перетворень, і характерного для цього часу науково-технологічного прогресу. З іншого боку, бурхливе розширення сфери освіти та зміна її статусу супроводжуються актуалізацією проблем у ній, що свідчить про світову кризу освіти, яка виявляється в невирішеності проблеми ліквідації неписьменності, загостренні проблем якості й релевантності освіти, постійному браку кваліфікованих викладачів, кризі фінансування, виникненні

проблеми «освічених безробітних», поглибленні розриву сфери знань і сфери освіти, відсталості освітніх технологій, кризах управління й ефективності та продуктивності освітньої системи [7].

Насамперед, слід чітко усвідомити, що освіта є системоутворюючою структурою суспільства і її значення постійно зростає. Дійсно, головною продуктивною силою в техногенній цивілізації стала наука. Вона постачає сучасні технології і забезпечує (завдяки фундаментальним дослідженням) випереджальний характер технологічного прогресу. Зрозуміло, що без належної освіти про науку говорити безглуздо. Наприклад відомо, що після поразки в Другій світовій війні Японія зробила ставку на освіту, і ця політика себе цілком виправдала: країна з обмеженими природними ресурсами стала одним із лідерів світової економіки, виробляючи товари, більше 90% вартості яких складає інтелектуальний внесок. Тому не випадково США, Японія, Південна Корея, Сінгапур, а тепер і Європа порушують питання загальної вищої освіти. Зрозуміло, що не всі, хто здобув вищу освіту, працюють у сферах і напрямках того ВНЗ, який вони закінчили. Це, однак, не головне. Важливо, що безупинно зростає інтелектуальний (ноосферний) потенціал суспільства. Талановиті люди, що виділяються на тлі високого середнього рівня, є корисніші суспільству, ніж така ж сама кількість, але виокремлена стосовно низького рівня. Важливі й таланти, які визначають (незважаючи на свою відносну нечисленність) прогрес суспільства і високий (до того ж постійно зростаючий) середній рівень освіти [6; 8; 9; 14–16].

Крім технічного прогресу — найнеобхіднішої умови розвитку економіки — високий освітній рівень громадян створює потенційні передумови для побудови суспільства, здатного до оптимальної самоорганізації, тобто контролювання владних структур, спроможного відхилити негативні для розвитку соціуму доктрини. Освічені, здатні до самостійного аналізу проблем громадяни є справжнім багатством суспільства, гарантом його процвітання. Не дивно, наприклад, що кількість ув'язнених у Японії (з її культом освіти) не перевищує декількох десятків тисяч осіб.

Освіта як один із найважливіших компонентів культури має і самостійну цінність для особистості й суспільства. Повторюючи банальну істину, нагадаємо, що головна мета сучасної освіти — навчити навчатися, тобто самостійно «добувати» (знаходити, опрацювати і засвоювати) інформацію. Таким чином, слід відзначити, що основу т. зв. «середнього класу» в розвинених країнах Заходу складають інженери, лікарі, юристи, педагоги, журналісти, офіцери, менеджери, вчені, тобто висококваліфіковані фахівці, котрі живуть своєю працею і здатні регулярно підвищувати кваліфікацію [14].

У цивілізованому світі освіта — головна, стрижнева, системоутворююча структура, яка забезпечує розширене відтворення інтелектуального потенціалу. Зазначимо, головна, а не одна

з основних, оскільки виробляє унікальний «продукт» — кваліфіковані кадри. Це — найдорожчий «товар» (наприклад, підготовка інженера в США оцінюється в мільйон доларів) і найнеобхідніший, без якого неможливе нормальне функціонування будь-якої іншої значимої структури.

Тому важливо проаналізувати перспективи в контексті ідей і концепцій становлення нової інформаційної цивілізації.

Світова криза освіти — це один з проявів кризи всієї техногенної цивілізації. Подолання цієї кризи відбувається в процесі інформаційної революції, компонентами якої є комп'ютерна й телекомунікаційна революції, на основі розвитку інформаційної інфраструктури суспільства. Під час інформатизації всіх сфер громадського життя формується освітня система інформаційної цивілізації на нових цивілізаційних принципах дестандартизації, антицентралізму, десинхронізації, оптимізації, деспеціалізації, розосередження. Перехід до нової освітньої системи є за своєю суттю компонентою подолання кризи індустріального суспільства і становлення нової цивілізації [5; 12; 13].

Перспективи освіти в інформаційній цивілізації пов'язані з характерними ознаками й особливостями всіх сфер громадського життя, багато в чому вони визначаються характеристиками її економічної системи.

Якщо в аграрному суспільстві економічна діяльність пов'язана з виробництвом продуктів харчування, а обмежуючим чинником була земля, в техногенній цивілізації головне — виробництво товарів, а обмежуючий чинник — капітал, то в інформаційній цивілізації основною економічною діяльністю є виробництво і застосування інформації для ефективного функціонування інших форм виробництва, а обмежуючим чинником стає знання. Якщо в техногенній цивілізації центральними елементами були праця і капітал, то в інформаційній цивілізації — це інформація і знання, що замінюють працю як джерело додаткової вартості [14].

Такі ознаки нової економічної формації, як формування суперсимволічної системи створення суспільного багатства, перетворення знань на головне багатство, новий капітал у суспільстві, за допомогою якого реалізується влада в економічній системі, принципово впливають на розвиток як сфери знань, так і освітньої системи.

Особливо впливає на сферу освіти має процес зміни ролі виробничої праці в житті суспільства, перехід від трудового суспільства до діяльнісного у зв'язку з інформатизацією громадського життя. Трудове суспільство — це поняття, яке активно використовується для позначення всіх типів суспільств, у яких продуктивна праця є основою не тільки економічного, але й соціального життя. Техногенна цивілізація надала особливого статусу економічному зростанню, тому продуктивна праця виявилася основою суспільного розвитку,

виникли відповідні зразки соціальної практики, соціальних ролей, а також певні інститути і цінності.

У процесі інформатизації громадського життя все це поступово втрачає актуальність. Відбувається зміна життєвих стандартів. У житті людей все дедалі більшого значення набувають прояви, що не пов'язані зі сферою праці. Зокрема, визнається цінність освіти, яка не обмежена попитом у сфері професійної діяльності. Необхідне переосмислення понять «робота», «робоче місце», «зайнятість», «безробіття», «освіта», основується на тому, що в майбутньому це буде домінуючою силою в житті людей. У цьому контексті потрібен розвиток ідеї безперервної освіти як універсальної форми діяльності, що має принципове значення як із соціальної, так і з особистісної точок зору [2; 5; 12; 19;].

Зміни в характері й умовах в інформаційній цивілізації потребують і нового типу працівника. Ідея взаємозамінності працівників, породжена конвеєрним виробництвом, втрачає актуальність, а поширення виробництва товарів і послуг людьми для свого власного споживання також ставить принципово нові завдання перед освітньою системою. Найважливішою особливістю економічної системи інформаційної цивілізації є її глобальний характер, оскільки глобалізація економіки зумовлює виникнення тенденцій глобалізації в політичній, соціальній, духовній сферах громадського життя.

Перспективи освітньої системи в багатьох аспектах визначаються становленням нового типу підприємства в інформаційній цивілізації. Подібно до того, як на зміну феодальному маєтку прийшло індустріальне підприємство, точно так і воно буде замінено новою формою соціального інституту, характерною для інформаційної цивілізації. За нових умов підприємство не може функціонувати як машина, що максимізує такі економічні параметри, як, наприклад, виготовлення продукції або одержання прибутку. Саме поняття «виробництво» істотно розширюється. Те, що раніше розглядалося як побічний ефект діяльності підприємства — певні рішення і результати в соціальних, інформаційних, політичних, екологічних, моральній сферах — нині стає такою ж важливою його продукцією, як і та, що постається на ринок і заради виробництва якої створювалося підприємство [10; 17].

Найважливішою метою підприємства в інформаційній цивілізації є соціальна освіта працівників, яка з побічного продукту виробництва в техногенній цивілізації перетворюється на важливу продукцію спільних підприємств.

Перспективи освіти пов'язані зі зміною місця людини і її цінностей в інформаційній цивілізації. Якщо для всіх попередніх типів суспільного устрою характерна орієнтація на матеріальні цінності, то перехід до інформаційної цивілізації актуалізує людські цінності. Орієнтація на матеріальні цінності виражалася в тому,

що людські потреби переважно сприяли задоволенню матеріальних потреб; продуктивні сили суспільства, що були основою для задоволення людських потреб, мали матеріальний характер, а саме задоволення відбувалося здебільшого завдяки виробництву й споживанню матеріальних продуктів. Техногенна цивілізація — це розквіт цивілізації, орієнтованої на матеріальні цінності.

В інформаційній цивілізації продуктивні сили як основа задоволення потреб людей набудуть статусу не матеріальних, а інформаційних продуктивних сил. Людські потреби задовольнятимуться переважно в процесі виробництва інформації та дій, орієнтованих на самостійно визначену мету.

Розвиток інформаційної інфраструктури інтелектуалізує оточення людини. Як вплине це на людину в суспільстві майбутнього? Дослідники висувають різні гіпотези щодо цього, найрадикальнішу з них запропонував І. Масуда: життя людини в новому інформаційному, інтелектуальному середовищі, можливо, сприятиме виникненню нового біологічного виду людини — *Homo intelligence*, що спричинить дефініцію «ноосфера» Вернадського. Однак глибока зміна особистих характеристик людини — це процес, який належить до сучасних етапів інформатизації громадського життя. Кожна людина змушена докладати зусиль для того, щоб пристосуватися до радикальних змін у житті суспільства, і що зумовлює поступове формування нового типу особистості. Деякі дослідники зазначають, що цей тип особистості вже стає реальністю. Це так звані «люди, що саморозвиваються» [1; 11; 16].

Для концепції інформаційної цивілізації характерне твердження, що нові технології сприяють розвитку людини, пріоритетності людських цінностей, але деякі дослідники відзначають їхній негативний вплив на людину і навіть деформацію особистості в нових умовах, завдяки «інформаційній надмірності», неконтрольованому захопленню комп'ютерами й телекомунікаціями.

Однак означені проблеми переважно свідчать про те, що суспільство поки що не навчилося використовувати можливості нових технологій з максимальною користю. Можливо, створення основаної на високих технологіях системи освіти сприятиме популяризації серед молодого покоління, а також і людей старшого віку, пізнавальних, а не розважальних програм, дозволить відрегулювати інформаційне навантаження на людей.

Критики концепції інформаційного суспільства (інформаційної цивілізації) інколи говорять про дегуманізацію громадського життя під впливом комп'ютерів. Виокремлення цієї проблеми пов'язане з трактуванням концепції інформаційної цивілізації як технологічної. Однак, на нашу думку, обгрунтованішою є інтерпретація цих концепцій як антитехнократичних, де особливого значення надається людині, її цінностям і потребам. Якщо в такому контексті розглядати

інформатизацію суспільства, то можна відзначити багато чинників гуманізації громадського життя: вільний доступ людей до різних послуг, зокрема освітніх, і набуття людиною в інформаційній цивілізації величезних нових можливостей для самореалізації, самовираження, спілкування з іншими.

Особливості освіти зумовлені також характерними ознаками її політичної сфери. Незважаючи на поширену думку про те, що впровадження комп'ютерів сприятиме посиленню контролю держави над особистістю, нині не можна не помітити, що відбувається все навпаки: комп'ютери збільшують владу особистості і послаблюють владу держави. Це багато в чому визначить особливості освіти в інформаційній цивілізації.

У процесі інформатизації радикально змінюється роль сім'ї в громадському житті. В основі цієї зміни — переміщення мільйонів робочих місць підприємств і установ до житла людей, до їх електронних «світів». Звичайно, це спричинить кардинальну перебудову всіх соціальних інститутів, зокрема школи. Хоча розміщення електронного світу в центрі громадського життя — достатньо складний процес, проте різні економічні соціальні, ціннісні чинники сприяють його здійсненню.

Переміщення робочого місця з підприємства в електронний світ, як очікується, багато в чому визначить характерні особливості сім'ї. Зовсім інакше, ніж у сім'ї періоду техногенної цивілізації, відбуватиметься в електронному світі виховання дітей. Вирішальним буде те, що діти виростатимуть в атмосфері, яка створюється спільною роботою і навчанням батьків удома. Якщо в техногенній цивілізації всі члени сім'ї відігравали традиційні соціальні ролі, то в інформаційній цивілізації ці ролі, зокрема роль дитини, змінюються (посилюватиметься значення сім'ї в освіті)

Перспективи освіти в багатьох аспектах пов'язані з особливостями духовної культури: в техногенній цивілізації значну роль у процесі формування уявлень людини про світ відіграють засоби масової інформації, стандартизуючи деякі образи, що виникають у суспільній свідомості.

В інформаційній цивілізації відбуваються не тільки прискорення потоку інформації, але і зміни його глибинної структури на основі демасифікації засобів інформації. Замість сприйняття вже готової моделі реальності людина вимушена сама знову і знову конструювати її. Звичайно, це важка праця, але вона створює великі можливості для розвитку індивідуальності, демасифікації особистості та культури. Отже, під час переходу до інформаційної цивілізації відбуваються радикальні зміни в системі освіти.

Освітня система техногенної цивілізації, в якій утілилися її основні цивілізаційні принципи, не може задовольнити нового попиту суспільного розвитку. Ця система, як і всі основні сфери

індустріального суспільства, переживає період глибокої кризи і зародження принципово нових особливостей. Становлення інформаційної цивілізації передбачає розвиток нової освітньої системи. Важливою ознакою цієї системи є глобальність, тобто світовий характер із властивими глибинними взаємозалежними процесами [8; 9].

Перехід від визначальної ролі матеріальних цінностей до домінування людських цінностей, що відбувається в процесі інформатизації суспільства, означає якісну зміну статусу освіти в громадському житті. Вона перетворюється на найважливіший засіб досягнення людиною самостійно визначених цілей, а задоволення від їх досягнення стає універсальним стандартом цінностей.

Життя людини в інтелектуальному, інформативно насиченому середовищі, яке створюється в процесі розвитку інформаційної інфраструктури суспільства, надає нових можливостей для її освіти із раннього віку протягом усього життя. Використання цих можливостей — надзвичайно актуальне завдання, що постає перед суспільством у процесі його інформатизації. Вирішення цього завдання потребує створення принципово нової освітньої системи.

Демасифікація особистості та культури створює принципово нове освітнє середовище, яке передбачає не сприйняття вже готових модулів реальності, а постійне самостійне їх конструювання. Освіта в інформаційній цивілізації — це відкрите, індивідуалізоване, творче знання через безперервну освіту і самонавчання протягом усього життя.

Формування освітньої системи відбувається в процесі подолання світової кризи освіти на шляху розвитку освіти дорослих, ґрунтуючись на ідеях навчання протягом усього життя, розвитку нових моделей дистанційної освіти, неформальної освіти, реалізації принципів відкритості освітньої діяльності, гнучкості освіти. Інформатизація освіти становить за своєю суттю сучасну освітню революцію, під час якої формується освітня система інформаційної цивілізації [4].

Слід наголосити, що роль освіти значно посилюється в умовах глобалізації, яка активно впливає на формування інформаційного суспільства.

Глобалізація дійсно активно впливає на систему освіти [6; 8; 12; 14]. Наприклад, на рівні університету і, особливо, у сфері досліджень і технологій потік іноземних студентів збільшується протягом останніх тридцяти років (більше мільйона осіб). Водночас нерідко підготовка викладачів не відповідає вимогам глобалізації [18].

Таким чином, до цілей більшості систем світу обслуговування національної економіки завдяки підготовці кадрів належного рівня, а також еліти для кваліфікованого управління, додаються ще й ті, які має сприяти реформуванню існуючого суспільства відповідно до вимог глобалізації. Це підтверджується новими формами неписьменності, яка спостерігається в більшості розвинених країн.

Щоб відповідати вимогам глобалізації, необхідно здійснювати підготовку персоналу для робочих місць, де обов'язки постійно змінюються, вертикальне управління замінене горизонтальними зв'язками, інформація надходить багатьма каналами, ініціатива важливіше ретельності і стратегії, завдяки розширенню ринку, долають національні кордони. Таким чином, освіта має допомагати людям виконувати завдання, до яких вони не були підготовлені раніше, підготувати їх до нелінійного розвитку кар'єри, роботи в команді, вільного використання інформації, розвивати свої здібності й, нарешті, закласти основи комплексного підходу до суворих реалій практичного життя.

Слід наголосити, що існують відмінності між різними галузями підготовки фахівців у сфері освіти, що потребують реформування, а також нагальні зміни, зумовлені процесом глобалізації. Для адаптації системи освіти до нових вимог у навчанні існують різні способи, основними серед яких є:

1. Зміна ролі викладачів. Для того, щоб виховати незалежну особистість, здатну добувати інформацію, опрацювати її та інтерпретувати, викладачеві необхідно переглянути методи навчання і перейти від ролі лектора до ролі наставника. Це завдання потребує активного використання нових інформаційних і комунікаційних технологій, які і викладач, і студент могли б опанувати і використовувати разом. Така еволюція зумовлює те, що:

— викладачі матимуть достатню свободу під час вибору методів навчання, організації розкладу та простору в аудиторії, можливості адаптації процесу навчання до індивідуальних вимог та ін.;

— вони повинні опанувати нові інформаційні технології і мати необхідне забезпечення;

— їх зарплата індексуватиметься відповідно до критеріїв ефективності викладання на основі регулярного тестування.

2. Зміна процедур сертифікації: Ці зміни необхідно реалізувати таким чином, щоб була можливість оцінити здатність людини пристосовуватися до швидких змін на ринку праці. Критерієм має бути як уміння працювати в колективі, так і результати тестування на професійну придатність. Більше того, процедури сертифікації мають бути стандартизовані для того, щоб їх можна було активно застосовувати і таким чином сприяти мобільності студентів і викладачів. Для досягнення цих цілей можна створити раду із сертифікації, що працює на регіональному або міжнародному рівні (представники системи освіти і представники «замовників», а також незалежні експерти).

3. Перегляд завдань кожного рівня освіти. Цей спосіб адаптації передбачає модернізацію системи освіти:

— особливу увагу слід приділити базовій загальній освіті, щоб створити суспільство освічених і відповідальних громадян, здатних незалежно мислити й адекватно реагувати на сучасні тенденції;

— метою вищої школи має бути підготовка менеджерів, інженерів і технічних культурологічних фахівців, здатних працювати в ситуаціях, які постійно змінюються, аналізувати актуальні економічні й соціальні проблеми, а також забезпечувати коректне керівництво;

— у межах такого підходу вирішити питання щодо ролі школи другого рівня (слід або якомога швидше відмовитися від цього рівня освіти, або він має стати частиною базової освіти).

У процесах становлення інформаційної цивілізації в умовах глобалізації роль викладача в системі освіти кардинально змінюється. Так, у четвертому Всесвітньому звіті з освіти ЮНЕСКО «Викладачі й викладання у світі, що змінюється» аналізується твердження, що викладачі втратили свій статус, і аргументовано доводиться, що в більшості країн суспільство може очікувати на віддачу від викладачів лише такою мірою, якою готове підтримувати викладачів і забезпечити необхідні технології для їх роботи. У звіті також зазначається, як шкідливо на статус викладачів можуть вплинути деякі дуже популярні і, на перший погляд, цілком безпечні тенденції в освіті [14].

Професія викладача, напевно, не найпопулярніша, але, безумовно, одна з найчисленніших: у світі близько 57 млн викладачів, дві третини яких працюють у країнах, що розвиваються [14]. Викладачі є однією з найважливіших сил нашого суспільства не тільки через свою численність, але насамперед тому, що є гарантами освіченості та вихованості майбутніх поколінь, особливо в країнах, що розвиваються, де будь-які технічні засоби в школах просто недоступні. Водночас викладачі відчувають послаблення своїх позицій і скаржаться на втрату колишнього статусу і поваги. Скаржаться і батьки учнів, котрі вважають, що викладачі й школи забезпечують недостатній рівень освіти.

Сучасний економічний стан практично знищує викладання як професію. Високий рівень безробіття, притаманний більшості як розвинених країн, так і тих, що розвиваються, певним чином пов'язаний з послабленням системи освіти, що, у свою чергу, негативно впливає на рівень викладання. Водночас багато людей стають викладачами лише для того, щоб перечекати певний час, поки не знайдуть кращого місця. Це призводить до втрати довіри до освіти, і це відчуття, мабуть, посилюється через ідеологічну невизначеність часу, в якому живемо, коли громадська думка не сприяє державному контролю, а надає перевагу впровадженню ринкових відносин в освіті. Саме тому, як зазначається у Звіті, викладачів уважають як носіями толерантності, міжнародного взаєморозуміння, так і дорогими «об'єктами виробництва», що потребують значної частини національного бюджету. У деяких країнах такі проринкові настрої призвели до скасування певних заслужених привілеїв викладачів. Водночас поширеними є заклики до влади й учителів — спрямувати зусилля на якнайшвидше введення загальної освіти.

У найменш розвинених країнах забезпечення загальної освіти щороку стає дедалі нагальнішою необхідністю у зв'язку з постійним збільшенням населення і нестачею коштів. Спокусу зекономити на тому, що є найбільшою статтею витрат (на викладачах), складно перебороти, особливо коли деякі дослідження свідчать, що такої економії можна досягти без втрати якості.

Але чи може технологічний прогрес та інформаційна цивілізація зокрема зробити освіту доступнішою і водночас підвищити її якість? В означеному Звіті розглядається, наприклад, питання про можливість використання Інтернету для того, щоб зробити методику викладання більше творчою, інтерактивною й індивідуалізованою. Крім того, наводяться й інші факти.

По-перше, ця реформа є вигіднішою для розвинених країн і забезпеченіших верств. У Звіті зазначається, що Африка, наприклад, має телефонів майже стільки, скільки одне Токіо, і що більшість шкіл у світі ще не електрифіковані.

По-друге, і це значно більше турбує, в навчальному процесі нечасто використовуються технічні нововведення (наводяться приклади використання радіо та телебачення). Одна з причин цього, крім очевидних фінансових проблем, мабуть полягає в природі праці викладача, яка передбачає безпосереднє спілкування й ґрунтується на якості цього спілкування. Таким чином, є об'єктивні та суб'єктивні умови на шляху нововведень у системі викладання. Однак слухним є те, що серед усіх сучасних інструментів комп'ютер легше опановують діти (і набагато важче — викладачі).

Слід зазначити, що старіння інформації, насправді, негативно позначається на статусі викладача. Якщо раніше викладач був авторитетом для кожної дитини, то нині, із поширенням неформальних можливостей навчання, він став лише одним із багатьох джерел знання і часто — джерелом, найбільше відірваним від реальності.

Залежно від ситуації і особливо від фінансових можливостей для реформи, адміністратори по-різному вирішують проблеми, викладені вище. У країнах, що розвинені меншою мірою, витрати на викладачів скорочують, переважно, найманням менш кваліфікованих викладачів, викладачів за спеціальними контрактами з меншою оплатою й меншими правами, збільшенням співвідношення «учні/викладач» і моделі «економія штату».

Звіт успішно спростовує ці твердження. Стосовно співвідношення «учні/викладач», у Звіті, наприклад, зазначається, що всі обговорення, зазвичай, зосереджувалися на рівні знань, але мало що відомо про набуття особистих і суспільних навичок. Більше того, великі класи впливають на стомлюваність викладачів і знижують їхню мотивацію. Слід додати, що коли говорять про доведення співвідношення «учні/викладач» до 40 або 50, зовсім не береться до уваги та обставина, що йдеться про середні значення, за якими криються максимальні.

Причому ці значення суттєво відрізняються як усередині країни, так і між старшими й молодшими класами в школі. Класи початкової школи зазвичай більше заповнені, ніж старші через високий рівень відтоку учнів зі школи. Нарешті, той факт, що більшість розвинених країн систематично намагаються підвищити кваліфікацію викладачів і знизити співвідношення «учні/викладач», свідчить, що такі дії явно корисніші.

Означені способи «економії на вчителів», як визначається в згаданому Звіті, зумовлені економічним підходом до освіти, відповідно до якого викладачі розглядаються, радше, як одна зі статей витрат, ніж як «творчі партнери». Цікаво, що «безневинні», на перший погляд, підходи також призводять до збільшення навантаження на викладачів через недостатнє розуміння їх потреб і статусу. Наприклад, організація творчого змагання між школами ґрунтується на впевненості, що таке змагання майже автоматично зумовить підвищення ефективності роботи як викладачів, так і шкіл. Однак насправді дуже мало відомо про те, яким чином викладачі вносять зміни у свою роботу і що їх змушує робити це, за винятком тих випадків, коли їм безпосередньо вказують на недоліки в їх роботі. Крім, підвищення якості освіти потребує радше більшого співробітництва між школами і викладачами, ніж змагання.

У тому ж дусі коментується у Звіті й сучасний стан справ з підвищення якості освіти і створення механізму відстеження цієї якості. Викладачі впевнені, що ці питання «дотепер не мають особливої підтримки серед керівників національної систем освіти».

Однак вищезазначене не свідчить, що в усіх країнах байдуже ставляться до потреб викладачів. Наприклад, у таких країнах, як Шрі-Ланка і Намібія, зарплата викладачів останнім часом значно зросла [3]. Дивно, але помітного підвищення якості їх роботи не відбулося.

У Всесвітньому звіті з освіти зазначені напрями, в яких мають відбуватися зміни в політиці стосовно викладачів. Останні дослідження свідчать, що такими напрямками можуть стати підвищення кваліфікації, посилення зворотного зв'язку з керівництвом і підтримки, що передбачають проведення на базі шкіл семінарів і ролевих ігор з метою створення структур, які б сприяли більшій взаємодії між викладачами, створенню мотивації до розвитку кар'єри і надавали б можливості суспільству виявити зацікавленість у викладачах. Тільки в разі надання викладачам великої морально-правової, духовної і матеріальної підтримки правомірно очікувати від них творчих досягнень.

Таким чином, аналіз суспільних процесів трансформації освітньої системи щодо формування інформаційної цивілізації в умовах глобалізації свідчить, що відповідно до вимог часу освітню систему слід реформувати в контексті її еволюції як системоутворюючої структури. В означеному освітньому процесі, як і в суспільному житті зокрема,

посилюється значення викладача, менеджера-наставника освітньої системи — модератора духовного розвитку людини інформаційної цивілізації.

Список літератури

1. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский // Антология философской мысли: Русский космизм. — М. : Педагогика-Пресс, 1993.
2. Гаврюшенко А. А. История художественной культуры : учеб. пособие / А. А. Гаврюшенко, А. В. Кравченко ; под ред. В. Н. Шейко; Харьк. гос. ин-т культуры. — Х., 1992. — 276 с.
3. Новости МИПО. — 1999. — Вып. 16, № 2. — С. 3.
4. Пахомов Ю. Н. Пути и перепутья современной цивилизации / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Благотворит. фонд содействия развитию гуманитар. и экон. наук. — Киев, 1998. — 432 с.
5. Частник С. В. Міжнародна діяльність ХДІК у сфері бібліотечно-інформаційної освіти / С. В. Частник, В. М. Шейко // Культура України : зб. ст. / Харк. держ. ін-т культури. — Х., 1996. — Вип. 3. — С. 4–9.
6. Шейко В. М. Вища освіта в країнах Заходу: соціальні та етичні аспекти / В. М. Шейко; Харк. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 1999. — 152 с.
7. Шейко В. М. Гуманізація освіти і культури / В. М. Шейко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Х., 2000. — Вип. 2. — С. 99–109.
8. Шейко В. М. Дистанційна освіта в США / В. М. Шейко // Новий колегіум. — 2000. — № 5. — С. 31–35.
9. Шейко В. Н. Дистанционное образование: проблемы и перспективы / В. Н. Шейко, Г. Г. Асеев // Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть : матеріали міжнар. конф. до 70-річчя ХДАК / Харк. держ. акад. культури. — Х., 1999. — Ч. 1. — С. 3–19.
10. Шейко В. М. Історія художньої культури: Первісність. Стародавній світ: підруч. для студ. вузів мистец. і культури / В. М. Шейко, О. А. Гаврюшенко, О. В. Кравченко / Харк. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 1999. — 210 с.
11. Шейко В. Н. История художественной культуры. Византия. Арабомусульманский мир. Китай. Япония: учеб. для студ. вузов искусства и культуры / В. Н. Шейко, А. А. Гаврюшенко, А. В. Кравченко; Харьк. гос. акад. культуры. — Харьков: ХГАК, 1999. — 200 с.
12. Шейко В. М. Концептуальні основи переходу від традиційного до онлайн-нового та дистанційного навчання (з досвіду університетів США і Канади) / В. М. Шейко // Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту «Нар. укр. акад.» — Х., 2001. — Т. 7. — С. 142–152.
13. Шейко В. М. Міжнародні зв'язки та оновлення навчальних планів бібліотечно-інформаційної освіти в Україні / В. М. Шейко // Вісн. Кн. палати. — 1998. — № 5. — С. 7–10.
14. Шейко В. М. Освіта в інформаційній цивілізації / В. М. Шейко // Вісн. Кн. палати. — 2000. — № 9. — С. 17–19.
15. Шейко В. М. Підготовка фахівців у галузі документознавства та інформатики : здобутки і проблеми / В. М. Шейко, Н. М. Кущнаренко // Вісн. Кн. палати. — 1997. — № 6. — С. 23–25.

16. Шейко В. М. Підготовка нової генерації бібліотечних фахівців : стан та перспективи / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко // Вісн. Кн. палати. — 1999. — № 4. — С. 19–21.
17. Шейко В. М. Сучасна культура : динаміка та тенденції розвитку / В. М. Шейко // Вісн. Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. — 2000. — № 2. — С. 5–10.
18. Hallak J. Education and globalization / J. Hallak. — Paris : UNESCO International Institute for Educational Planning, 1998. — 162 p.
19. Sheiko V. N. International Seminar on Problems of Transformation of Higher Education in the Field of Library and Information Science / V. N. Sheiko, S. V. Chastnik, G. G. Aseev // EUCLID. Newsletter. Copenhagen. — 1995. — № 8. — P. 7–9.

Надійшла до редколегії 11.09.2013 р.

УДК 930.85:338.482(091)(47+57)

Л. Д. БОЖКО

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ З ДОСЛІДЖЕНЬ ТУРИЗМУ В СРСР У ПЕРІОД 60– 80–х рр. ХХ ст.

Розглядаються трансформаційні зміни наукової проблематики з досліджень туризму в СРСР у період 60 — 80 - х рр. ХХ ст. на фактичному матеріалі. Відстежуються зміна пріоритетів та розширення проблемного поля в наукових дослідженнях туризму.

Ключові слова: туризм у СРСР, планування і нормування туризму в СРСР, наукове осмислення туризму, самодіяльний туризм.

Рассматриваются трансформационные изменения научной проблематики по исследованиям туризма в СССР в период 60 — 80 - х гг. ХХ в. на фактическом материале. Отслеживаются изменения пріоритетов и расширение проблемного поля в научных исследованиях туризма.

Ключевые слова: туризм в СССР, планирование и нормирование туризма в СССР, научное осмысление туризма, самодетельный туризм.

On evidence considered transformational change of the scientific issues of tourism research in the USSR in the period of 60 - 80 years of the twentieth century. Tracked changes in priorities and the expansion of the problem field in research tourism.

Key words: tourism in the USSR, planning and regulation of tourism in the USSR, the scientific understanding of tourism, amateur tourism.

Нині історія туризму дедалі більше привертає увагу дослідників. Вона сприяє розумінню специфіки туризму в тому чи іншому регіоні світу в контексті його історичних та національних особливостей і дозволяє здійснити порівняльний аналіз взаємосприйняття культур

різними народами і, в кінцевому підсумку, визначити неповторний характер культури власного народу.

Туризм в Україні почав розвиватися ще задовго до здобуття незалежності. В Україні, яка в зазначений період перебувала в складі СРСР, відбувалися ті ж процеси, що були характерні для всього Радянського Союзу. Саме в цей період закладалися основи наукового осмислення туризму в Україні. Фактично початком українського туризмознавства можна вважати 1980 р., коли в Києві вийшла друком праця Н. П. Кращила «Основи туризмознавства» [26], де надано широкомасштабну характеристику туризму, як форми спілкування людей, що сприяє зміцненню миру і взаєморозуміння між народами. Розробляючи подальші стратегії розвитку туристичної галузі України, слід звернутися до вивчення практичного досвіду та наукового доробку вчених СРСР у галузі туризму, що є спільним надбанням усіх колишніх братніх республік.

До історії розвитку туризму в СРСР зверталось багато вчених. Серед українських дослідників слід назвати В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова, Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєва, В. В. Абрамова, М. В. Тонкошкура, Л. Д. Божко [10], в яких висвітлено основні етапи й періоди розвитку світового туризму загалом.

Мета статті — розглянути особливості розвитку туризму та його наукових досліджень за часів СРСР у період 60–кінець 80-х рр. ХХ ст.

У період 1950 — 1980 років відбулися певні зміни у світі, зокрема й у туризмі. Розвиток туризму у світі набув масового, індустріального характеру, тому дістав назви конвеєрний туризм.

Не залишився осторонь від цих процесів і СРСР, де з 1950 -х рр. розпочато новий період як у розвитку туризму, так і в його науковому осмисленні. Але, на відміну від усього світу, в СРСР цей розвиток відбувався в умовах жорсткого планування та нормування і характеризувався невідповідністю процесів стрімкого й ефективного його зростання й інституціонального та правового оформлення.

Водночас відбуваються значні зміни в соціально-економічному житті країни: збільшення потреб населення в рекреаційній діяльності сприяє усвідомленню того, що задоволення цих потреб стає найважливішим чинником розвитку суспільства. Індустрія відпочинку починає бурхливо розвивалася. У країні проводяться дослідження у сфері культурної кліматології, стосовно оцінки природних умов відпочинку, поляризації урбанізованих і рекреаційних ландшафтів, проблем рекреаційних ландшафтів та рекреаційного районування [31]. У середині 60-х рр. минулого сторіччя в Радянському Союзі починають формуватися основи географії туризму.

У 1969, 1972 і 1976 рр. були проведені Всесоюзні наради з проблем відпочинку і туризму, випущені колективні монографії. У цей період формується концепція про рекреаційно-географічний простір

як основу подальшого розвитку теорії в рекреаційній географії та головний об'єкт досліджень [32]. У наукових працях цього часу дослідники висвітлюють різні аспекти загальної проблеми туристичної діяльності на означеному етапі. Збільшується кількість завдань, відбувається пошук нових підходів у цій сфері.

У 1972 р. вийшла друком праця В. І. Азара «Економіка й організація туризму», де вперше порушено питання економічних співвідношень у сфері туризму, рентабельність будівництва нових туристичних об'єктів, розглянуто методи ефективного підвищення якості регулювання господарювання туристично-екскурсійної організації [4].

Водночас починається етап зародження та розвитку самодіяльного туризму і клубного руху. У містах та підприємствах СРСР створюються туристичні клуби, секції, формується Обласна Рада по туризму та екскурсіях, Бюро молодіжного міжнародного туризму (БММТ) «Супутник».

Після війни в держави знову виникла нагальна необхідність організації доступного широкому загалу культурного відпочинку. Розпочався бурхливий розвиток самодіяльного туризму та його вищого прояву – спортивного туризму. Відкрилися туристські клуби та секції при заводах, у містах і районах. ВЦРПС і Держкомспорт отримали директивний план розвитку самодіяльного туристського руху. У 1949 р. туризм був уведений до Єдиної Всесоюзної класифікації, був офіційно визнаний видом спорту та дістав другу назву — спортивний. Туристам, які здійснили серію походів певної складності, стали присвоювати спортивні розряди та звання майстрів спорту з туризму. У 1957 р. в країні працювало більше 50 туристських клубів, тоді як до війни існував лише один у Ростові-на-Дону. Надзвичайно цікаві показники зростання самодіяльного туризму в країні. Ось офіційні дані: у 1958 р. спортивним туризмом займалися 428156 осіб, у 1959 — 946418, у 1960 — 1512860. Тут зазначені тільки розрядники, кількість учасників туристських походів була значно більшою [19].

У 1961 р. секретаріат ВЦРПС скасував Федерації та секції туризму при ДСО, іншими словами скасував спортивний туризм, а радше зняв із себе відповідальність за його розвиток. Пізніше туристсько-екскурсійне управління ВЦРПС, яке відповідало переважно за плановий туризм, було перетворено на Центральну раду з туризму й екскурсій. Самодіяльному туризму повернули втрачені позиції. Основним правовим документом самодіяльного туризму були «Правила організації й проведення самодіяльних туристських походів і подорожей на території СРСР», схвалені Секретаріатом ВЦРПС (постанова від 6 жовтня 1972 р., протокол № 27, п. 14) та затверджені Президією Центральної ради з туризму та екскурсій (постанова від 28 листопада 1972 р., протокол № 17, п. 11) [45].

Самодіяльний туризм став одним із методів радянської системи фізичного виховання і засобом виховання учнів та студентської молоді.

Були розроблені програми для загальноосвітніх шкіл та позашкільних закладів «Туризм і краєзнавство», головне завдання яких – ознайомлення школярів зі своїм краєм, здобуття певних знань і набуття умінь, необхідних мандрівникам на самодіяльних туристських маршрутах. У туристських походах учні повинні були навчитися складати план подорожей і розробляти маршрут; фіксувати спостереження, проводити найпростіші дослідження, обробляти й колекціонувати зібрані матеріали; вести спостереження за погодою і складати прогнози; орієнтуватися на незнайомій місцевості за допомогою карти, компаса й за різними особливостями місцевих предметів; робити переходи з вантажем, надавати першу долікарську допомогу; ставити намет, розводити багаття, готувати їжу, виготовляти найпростіше туристське обладнання. Успішне навчання за програмою «Туризм і краєзнавство» дозволяло школярам підготуватися і здати норми на значки «Юний турист», «Турист СРСР», Всесоюзний фізкультурний комплекс ГТО, виконувати розрядні вимоги Єдиної всесоюзної спортивної класифікації.

З 1966 р. ВЦРПС почав друкувати спеціальний журнал «Турист», у якому постійно висвітлювалися проблеми самодіяльного туризму. Центральне рекламно-інформаційне бюро «Турист» Центральної ради випускало методичні рекомендації та навчальні посібники з самодіяльного туризму, а також плакати, буклети, проспекти, сувенірну продукцію (значки, вимпели, календарі). Проводилася робота з координації планування й поліпшення змісту книжкових туристських видань, що випускали видавництва Профвідат, «Фізкультура і спорт» та ін. Збільшився випуск туристських картосхем, що видавався Головним управлінням геодезії і картографії при Раді Міністрів СРСР. Тільки за період 1975 — 1980 рр. було надруковано більше тисячі найменувань туристської літератури загальним тиражем близько 50 млн примірників.

Література, присвячена самодіяльному туризму, висвітлювала широкий спектр питань. У науковій літературі того часу акцентується увага на питаннях іноземного туризму [34]. Особливо висвітлювалося питання класифікації іноземного туризму. М. О. Ананьев, розглядаючи іноземний туризм як складову «сфери послуг», як основу класифікації використав такі ознаки: мета поорожі (відпочинок, ділові та приватні поїздки, освітній та професійний туризм; проведення міжнародних конгресів та виставок); термін (короткостроковий, середньостроковий: і тривалий), характер подорожей, засоби розміщення та ін. [5, с. 27-28, 99-100, 103]. Дослідниця, Н. С. Барчукова, розглядаючи «механізм міжнародно-правового регулювання багатосторонніх туристських зв'язків, визначала категорію «міжнародний туризм» як систему подорожей, що здійснюється «на основі міждержавних договорів, зважаючи на чинні міжнародні звичаї». Науковець поділяла міжнародний туризм на дві складові: іноземний (відвідування

країни іноземними туристами) і зарубіжний туризм (поїздки радянських громадян за кордон). Усупереч сформованій, історіографічній традиції, під терміном «іноземний туризм» Н. С. Барчукова розуміла переважно правовий аспект [7, с. 7-8, 11].

Ще однією суттєвою складовою теорії іноземного туризму став факторний аналіз його розвитку. Зокрема, Ананьєв окреслив дві групи факторів: внутрішні (природні, географічні, демографічні, соціально-економічні умови) та зовнішні (тип міжнародних відносин між країнами, стан торговельного та платіжного балансу, рівень цін на міжнародних ринках і т. ін.) [6, с. 105, 122]. У контексті реалій «холодної війни» автор дійшов висновку про домінуючий вплив на характер міжнародних туристських зв'язків саме політичних відносин між окремими країнами та групами країн [6, с. 8].

Певним внеском у розвиток теорії й методології міжнародного туризму були збірники праць «Проблеми, іноземного туризму в СРСР» що виходили друком у 1970-1980-х рр. У деяких статтях цих збірників досліджено питання інформаційного забезпечення іноземного туризму на ринках західних країн [9]. Окремий збірник «Проблеми іноземного туризму» (М., 1984) присвячений питанням вивчення попиту на туристичні поїздки в СРСР, рекламі подорожей по СРСР і її ефективності, а також проведенню соціологічних досліджень у галузі туризму в 1980-і рр. [40]. У збірниках також були широко висвітлені проблеми інтенсифікації сфери іноземного туризму.

На початку 1970-х рр. збільшився друк навчально-методичної та спеціальної літератури, призначеної для загального ознайомлення з туризмом.

У другій половині 1970-х рр. вийшли друком видання для студентів вищих навчальних закладів, а також співробітників туристсько-екскурсійних установ. Серед них необхідно виокремити працю голови Центральної ради з туризму та екскурсій А. Х. Абукова, в якій проаналізовано діяльність профспілок щодо розвитку туризму в країні. Особливий акцент автор робить на зростаючій доступності туристсько-екскурсійних послуг для населення, виявляє взаємозв'язок між посиленням туристської активності та профспілковою діяльністю [2].

У 1980-і рр. туристсько-екскурсійна сфера перетворилася на велику галузь обслуговування населення. У першій половині 1980-х рр. Комуністична партія, держава, профспілки та комсомол багато зробили для перспективного розвитку туризму. Була закладена основа генеральної схеми його вдосконалення на період до 1990 р. Правове регулювання в цей період характеризувалося такими особливостями: туризм розглядався не як галузь економіки, а як складова культури, що зумовлювало регулювання туристської діяльності в рамках законодавства про культуру й освіту. Управління туризмом здійснювала Центральна рада з туризму та екскурсій (ЦРТЕ). Праці, що вийшли друком в цей період, присвячені виявленню соціальних аспектів

розвитку туризму в СРСР та організації туристсько-екскурсійного обслуговування населення. У них характеризуються профспілкові туристські організації, описуються туристські райони СРСР, поширені туристські маршрути. Серед авторів, котрі висвітлювали соціальні аспекти розвитку радянського туризму, слід відзначити публікації А. Х. Абукова, В. А. Квартальнова, В. С. Сеніна, Ю. С. Путріка.

У 1980-х рр. написано перші дисертаційні дослідження з різних питань туризму. Праці 1980-х рр. дозволили виявити проблеми вдосконалення управління як внутрішнього, так і зовнішнього туризму, визначити його місце й значення в структурі господарського комплексу території [13, 18, 52].

У цей же час, на початку 80-х рр., вийшли друком праці, де застосовується історичний підхід до вивчення туристичної сфери [15, 17]. Особливе значення в цьому сенсі має праця В. В. Дворніченко, в якій уперше здійснена спроба узагальнення історичного досвіду радянського туризму [14]. Так, В. В. Дворніченко, розглядаючи діяльність радянських профспілок з розвитку туризму в СРСР у 1970-і рр. зазначає, що саме цей період є «піком» розвитку туризму в СРСР. Особливо слід відзначити і монографію Г. П. Долженко, яка була першою спробою проаналізувати історію розвитку туризму, починаючи з XIX ст. і до кінця 1980-х рр.

Наприкінці 80-х рр. набула актуальності проблема підготовки кадрів для туристичної галузі. Саме тоді з'являються розвідки, присвячені вивченню означеної теми.

Підсумовуючи, можна зазначити, по-перше: для цього етапу (1950-1980 рр.) був характерним розвиток масового туризму, який мав яскраво виражену соціальну спрямованість. Для його бурхливого розвитку принципово значущими були заходи з розвитку туристсько-екскурсійної справи, котрі послідовно впроваджувалися Комуністичною партією, радянським урядом, ВЦРПС і ВЛКСМ, що сприяло розширенню матеріально-технічної бази, створенню нових туристських закладів, підготовці фахівців для сфери туризму. Як і кожна складова радянської системи, сфера туризму відзначалась жорстким плануванням. Туристсько-екскурсійній діяльності надавалася ідейно-політична спрямованість, проводилася робота з різними категоріями населення, особливо зі школярами та молоддю, маючи на меті їх комуністичне виховання.

По-друге: в 1980-і рр. туризм розглядався не як галузь економіки, а як складова культурного процесу, що зумовлювало регулювання туристської діяльності в рамках законодавства про культуру й освіту. Слід також зазначити, що за весь період існування Радянської держави Закону про туризм так і не було прийнято. Не відбулося осмислення й виокремлення туризму в самостійний інститут правового регулювання.

У 1985 р. здійснюється реформування економіки відповідно до рішення XXVII з'їзду КПРС. Перебудова відбулася і у сферу туризму. Численні підприємства туризму долучаються до нової системи господарювання. З початком перебудови й руйнуванням «залізної завіси», що тривалий час відокремлювала СРСР від багатьох країн світу, розширюються можливості виїзду громадян СРСР за кордон і відвідування країни іноземцями. Ухвалення в 1988 р. Закону «Про кооперацію» сприяло формуванню ринку туристських послуг у СРСР. Розвиток туристичного ринку сприяв виникненню наукового вчення про туризм. У цей час зроблено перші спроби надати цьому явищу теоретичного обґрунтування та з'ясувати роль і значення туризму в житті суспільства. Розпочинається новий етап розвитку туризму вже на пострадянському просторі, що потребує окремого дослідження.

Список літератури

1. Абуков А. Х. Туристские учреждения профсоюзов / А. Х. Абуков. — М., 1983.
2. Азар В. И. Экономика и организация туризма / В. И. Азар. — М. : Профиздат, 1972. — 300 с.
3. Ананьев М. А. «Невидимый экспорт» и международные отношения / М. А. Ананьев. — М. : Междунар. экон. отношения, 1971. — 270 с.
4. Ананьев М. А. Основы международного туризма. Ч. 1. Предпосылки возникновения и развития международного туризма : учеб. пособие / М. А. Ананьев. — М., 1978. — 67 с.
5. Барчукова Н. С. Международное сотрудничество государств в области туризма / Н. С. Барчукова. — М., 1986. — 172 с.
6. Блинов А. В. Проблемы продвижения туристского продукта на рынках капиталистических стран / А. В. Блинов, М. В. Никольский // Проблемы иностранного туризма в СССР : сб. тр. — М., 1982. — Вып. 4. — С. 26, 33, 35.
7. Божко Л. Д. Історія наукових досліджень туризму за часів СРСР (1920–1950 рр.) / Л. Д. Божко // 36. наук. пр. Сер. Історія та географія / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Х., 2012. — Вип. 47. — С. 130–137.
8. Востоков О. С. Организация и совершенствование управления иностранным туризмом в СССР: автореф. дис. канд. экон. наук / О. С. Востоков; МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 1984. — 25 с.
9. Дворниченко В. В. Развитие туризма в СССР (1917–1983 гг.) / В. В. Дворниченко. — М.: Турист, 1985. — 86 с.
10. Дворниченко В. В. Развитие туризма в СССР и его роль в системе советского образа жизни (1917–1977): автореф. дис. канд. ист. наук / В. В. Дворниченко. — М, 1980.
11. Долженко Г. П. История туризма в дореволюционной России и СССР / Г. П. Долженко. — Ростов н/Д, 1988. — 190 с.
12. Жукова Н. А. Социально-экономическая роль внутреннего туризма и его развития в СССР в послевоенный период (1945–1980 гг.): автореф. дис. канд. экон. наук / Н. А. Жукова. — М., 1983.

13. Из истории самодетельного туризма в России [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pohodvles.ru/other/iz-istorii-samodeyatelnogo-turizma-v-rossii/>. — Загл. с экрана.
14. Крачило Н. П. Основы туризмовеждения / Н. П. Крачило. — К.: Вища шк., 1980. — 120 с.
15. Лиханов Б. Н. Географическое изучение рекреационных ресурсов СССР и путей их использования / Б. Н. Лиханов // Географическое изучение природных ресурсов и вопросы их рационального использования. — М., 1973.
16. Мироненко Н. С. Рекреационная география / Н. С. Мироненко, И. Т. Твердохлебов. — М.: Изд-во МГУ, 1981. — 208 с.
17. Никитин С. С. Иностраный туризм в СССР — формирующаяся отрасль народного хозяйства / С. С. Никитин. — М., 1980.
18. Проблемы иностранного туризма. Рекламно-информационная деятельность и изучение спроса в области международного туризма: сб. науч. тр. — М., 1984. — Вып. 6. — 88 с.
19. Сборник руководящих материалов по самодетельному туризму. Вып. 1. — М.: ЦРИБ Турист, 1973.
20. Федорченко В. К. Туризм как средство патриотического и интернационального воспитания : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.02 / В. К. Федорченко ; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. — Киев, 1988. — 25 с.

Надійшла до редколегії 29.08.2013 р.

УДК 789 : 316.774 (477) “1960/1990”

О. В. СИНЮКІЙ

МЕТАМОРФОЗИ КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ РОК-МУЗИКИ В ДЖЕРЕЛАХ ЗВУКОЗАПИСУ 1960-1990 РР.

Досліджені соціально-комунікативні причини виникнення української школи рок-музики та регіональні особливості її самобутнього розвитку в умовах соціалізму. Визначено місце національних рок-гуртів у вітчизняній системі масової комунікації в другій половині ХХ ст.

Ключові слова: *українська рок-музика, вокально-інструментальний ансамбль, біт-група, комунікації, мова.*

Исследованы социально-коммуникативные причины возникновения украинской школы рок-музыки и региональные особенности ее самобытного развития в условиях социализма. Определено место национальных рок-групп в отечественной системе массовой коммуникации во второй половине ХХ в.

Ключевые слова: *украинская рок-музыка, вокально-инструментальный ансамбль, бит-группа, коммуникации, язык.*

The social and communicative causes of the Ukrainian school of rock music and its regional features original development under socialism are described. The place of national rock bands in the country's system of mass communication in the second half of the XX century.

Key words: *ukrainian rock music, vocal and instrumental ensemble, beat group, communication, language.*

Одним з основоположників рок-журналістики в СРСР був харківський учений, викладач, колекціонер і визнаний фахівець у сфері сучасної музики Сергій Олександрович Коротков (1946-2010). У 1992 р. в Україні вийшла друком перша спеціальна книга російською мовою, яка присвячена творчості Deep Purple [316]. Керівником авторського колективу був Д. Є. Громов, передмову написав Сергій Коротков, а брошуру опублікувало харківське видавництво «Простір». У 2011 р. надрукована книга С. О. Короткова «Історія сучасної музики» [1], яка є оглядом розвитку різних етапів розвитку джазу, блюзу, року, кантрі, диско, «нової хвилі» та ін. Книга базується на матеріалах лекцій, які читав автор на курсах з підготовки диск-жокеїв у Харкові в 1980-ті рр. [2]. Докладних досліджень стосовно способів розвитку біг-біту на українських землях та суміжної проблематики (зокрема хіп-руху та ін.) відносно небагато. Серед них можна виокремити такі достатньо ґрунтовні праці і статті П. П. Брицького «Левко Дутковський — творець “Смерічки” й «Нарис історії західноукраїнської (галицької) рок-музики (1960-і — початок 1980-х рр.)» В. М. Окаринського [250, с. 250-264]. Доволі впорядковану інформацію щодо західноукраїнського рок-н-ролу (переважно львівського) містить книга колишнього президента Львівського рок-клубу Ю. Г. Перетятка «Львівський рок 1962-1992», перше видання якої відбулося в 1995 р. У 2003 р. був надрукований доповнений варіант цієї регіональної міні-рок-енциклопедії під назвою «Львівський рок: 1962-2002». У 2007 р. ця книга знову вийшла друком під іншою назвою «Львівський рок: півстоліття боротьби», і фактично цей же матеріал став мемуарно-довідковою збіркою [3; 4; 5]. Праця Ю. Г. Перетятка є авторськими спогадами учасників львівського рок-руху — славновісних «вуйків», Г. Пантеля, матеріалів з приватних архівів і колекцій фотожурналістів М. Дашковича, В. Лисаковського та інших [6, с. 251]. Означені видання мали обмежений тираж. Книга Ю. Г. Перетятка охоплює період від зародження андеграундного рок-руху на Львівщині до початку 2002 р. Також міститься інформація про понад 150 музичних рок-гуртів міста Львів [5]. На жаль, означені праці (практично, як і всі рок-видання) містять очевидні для рок-знавців помилки: Ю. Перетятко називає «Led Zerpelin» як «Lead Zerpelin» [5, с. 23], угорський «Skorpio» зазначено як «Scorpio», «Puhdys» із НДР, узагалі, — «Phudis» [5, с. 100], а зірку прог-року з ЧССР — «Collegium Musicum» написано з однією літерою «L» [5, с. 104]. В. Окаринський також сміливо перейменовує «The sweet» на «Sweat» [6, с. 256]. До того ж, львів'янин Ю. Перетятко «перекручує» термін «рок-н-рол» на російський лад наприкінці з двома літерами «л» — «рок-н-ролл».

Окремого розгляду потребує праця Олександра Євтушенка «Україна In Rock». Центральною для всієї книги стала теза про європейськість українського року. На думку О. Євтушенка, «в українських рок-музикантів є всі шанси на світові простори, як тільки вони заспівають по-українськи й подолають комплекси» [7]. Однак виклад достатньо цікавого матеріалу виконано з численними помилками і фактичними неточностями. Багато знакових українських рок-груп не згадуються в праці. Причому, саме ті, які стояли біля витоків року руху ще в Українській РСР. Зокрема, немає і згадки про запорізьку рок-групу «Троя», яка наприкінці 1970 — початку 1980-х рр. грала мелодік-хард-рок, якісніший, ніж музика багатьох інших регіональних колективів. Не згадує автор і надзвичайно цікавих сучасних українських виконавців, таких, наприклад, як Артем Бемба, рівень окремих композицій якого, наближається до арт-року «Genesis» 1972-1973 рр. та найкращих представників кентерберійської сцени «Hatfield and the North», «Caraval» і «Camel». На жаль, є в означеній книзі й просто недостовірні інформації. Наприклад, Сергій Чиграков (він же «Чиж») — зовсім не корінний харків'янин, а родом із Дзержинська Горьківської області. Він дійсно проживав декілька років у Харкові до свого переїзду в 1994 р. в Санкт-Петербург. Причому, до знайомства з Олександром Чернецьким та співпраці з харківською (на той час) групою «Разные люди» С. Чиграков грав у Дзержинському гурті «Группа продленного дня». Слід зазначити, що харківська ГПД — це, фактично, прообраз гурту «Разные люди». І все ж позитивного в книзі набагато більше, ніж недоліків.

Означені книги є різними за якістю матеріалу, обсягом та іншими характеристиками, тому необхідно погодитися з тим, що в останні роки відбувається активне формування різних сфер рок-журналістики в інформаційному просторі СНД. За цих умов набуває актуальності проблема дослідження соціально-комунікативних причин виникнення української школи рок-музики та регіональних особливостей її самобутнього розвитку в умовах соціалізму, що потребує ґрунтовного вивчення минулого досвіду в цій сфері. Предметом публікації є комунікативні умови становлення й розвитку української школи рок-музики в умовах соціалізму. Мета дослідження — визначити місце національних рок-гуртів у вітчизняній системі масової комунікації в другій половині ХХ ст.

Першою рок-групою, що почала українізацію молодіжної поп-музики, став київський «Березень», основними учасниками якої були Олександр Авакян (гітара, фортепіано, тексти та музика) та Юрій Безцінний (гітара, банджо, вокал). Ця доволі сумнівна асоціація самодіяльних музикантів-ентузіастів проіснувала з 1962 по 1974 р. Суттєвий вплив на формування музичної концепції мали польські «Czerwone gitary», «No to co» та «Breakout», а також угорські «Omega» та «Illés». Зазначають, що рок-музику почали грати

у Львові на початку 1960-х рр. У сусідній Польщі перша біг-бітова група була заснована ще в 1959 р. Отже, до Львова рок-н-рол «дійшов» через кілька років. О. Євтушенко вважає, що рок-н-рол у Львові почали виконувати близько 1965 р. [8, с. 22]. Щоправда жодних документальних джерел існування раннього періоду українського біта не збереглося, оскільки значна частина колективів не мала за час свого існування жодного запису [6, с. 252]. Тому точніше зазначити, що загальний відлік української біт-музики починається з 1966-го р. Хоча дослідник історії Львова І. Лемко вважає, що одна з перших професійних біг-біт груп у Львові під керівництвом Юрія Шаріфова виникла близько 1965 р. Саме цей колектив грав на танцях у клубі заводу «Львівприлад» [9, с. 123]. Натомість, Ю. Перетятко наполягає, що на танцях в означеному міському клубі біт-музику грали ще 1962 р. А в 1963-1964 рр. гурт, учасником якого був на той час Ю. Шаріфов, уперше витіснив з клубу естрадний оркестр. Дослідник зазначає, що саме колектив Ю. Шаріфова першим в Україні, можливо й у СРСР, професійно грав на вечірках на електричних гітарах [5, с. 253]. Хоча в СРСР перша справжня біт-група була сформована в «прозахідній» Латвії на два роки раніше — у 1961 р. Чи не найпрофесійнішою біг-біт групою 1960-х рр. Ілля «Лемко» Семенов називає «Лиси» під керівництвом Чугунова, котрі одними з перших у Львові почали грати власні пісні [9, с. 124].

1 січня 1966 р. в Харкові місцеві рок-групи провели перший сейшн у Будинку культури залізничників. У цьому ж році Сергій Коротков випустив самвидавний журнал «Біт-Ехо», який став першим вітчизняним рок-н-рольним журналом. На початку 1968 р., після декількох міських джемів і конкурсів (найудалішими з яких були в кафе «Мрія» та технікумі зв'язку), в Києві відбувся I конкурс вокально-інструментальних ансамблів «Біт-Біт». У клуб міського поштамту «Седьмое небо» з'їхалися не тільки кияни, але й гості з Риги, Харкова, Одеси та деяких інших міст. Протягом 7 днів журі на чолі з композитором Мирославом Скориком прослухало більш 50 виступів і визначило переможців: «Эолика» (Рига), «Второе дыхание» (Київ), «Авангард» (Харків), «Садко» (Київ). Фестиваль організували ентузіасти Ніна Ширяєва та Лариса Григор'єва, за участю культмасової комісії Ленінського райкому комсомолу (Михайло Медведовський). Кошти від продажу квитків і значків «Біт-Біт-68» за ініціативою організаторів було переказано до Фонду миру. Музиканти з нетерпінням чекали наступних фестивалів, але їх поколінню нічого дочекатися так і не довелося.

Починався перший етап застійного періоду. В Україні (як і загалом на території СРСР) було зупинено проведення рок-конкурсів. Стала поступово згортатися система молодіжних кафе-клубів, де на той час уже була зібрана як певна матеріальна база для роботи ранніх біт-груп, так і сформована відносно постійна аудиторія. Зокрема,

«Красные дьяволята» базувалися в кафе «Чай-кофе», «Садко» — у кафе «Әврика», «Березань» — у кафе «Українські галушки», «Второе дыхание» — у кафе «Мрія». Гурт «Второе дыхание» відзначився створенням каверів пісень «The Beatles». Також репертуар групи містив переспіви українських та російських народних пісень. Група Володимира Ходзицького (гітара) «Красные дьяволята» ввійшла в історію київського рок-руху. Вони принципово не створювали власної музики, але значно раніше й краще за інших опанували складні композиції «The Rolling Stones», «Led Zeppelin», «Deep Purple», «Chicago», «Mahavishnu Orchestra» [10].

Репертуарну політику видовищно-розважальних закладів із цього часу почало суворо регламентувати Київське міське об'єднання музичних ансамблів [10]. За таких обставин деякі музиканти перейшли працювати до офіційних концертних організацій, змінили біт-репертуар, назви гуртів тощо. Тобто фактично вони зрадили свою музику, своє покоління та навіть самих себе. Саме таким чином виникла спотворена форма рок-музики — вокально-інструментальні ансамблі.

Деяко протилежну думку має В. Окаринський, котрий зазначає, що наприкінці 1960 — початку 1970 рр. у Львові спостерігається бурхливий розвиток бум біт-біта і загалом рок-музики. На початку 1970-х рр. чисельність якісних українських поп-виконавців і рок-груп збільшилася (кращими зі Львів'ян були гурти «Ореол» і «Арніка»), що дозволило деяким з них набути всеукраїнської і навіть всесоюзної популярності [6, с. 255]. І дійсно, початок 1970-х рр. відзначається активним суспільним інтересом до україномовних ансамблів, що, в цілому, збігається з загальним ренесансом української культури. Найпоширеніша назва традиційного в Україні складу інструментального ансамблю — «троїста музика», тому найтипівіший для майже всієї етнічної території склад ансамблевої музики (дві скрипки і бубон) [11] став активно використовуватися і в національній поп-музиці того часу. Першою рок-групою, що розпочала українізацію молодіжної поп-музики, був київський «Березень». Серед найпомітніших представників означеної тенденції в поп-музиці — київські «Еней», «Кобза», «Дзвони», «Тязерунки», «Гроно», «Мрія», «Акварель», «Явір», «Крок», чернівецькі «Смерічка», «Жива вода», львівські «Аршка», «Медгус», «Варга», харківська «Назавжди», полтавська «Краяни», дніпропетровський «Водограй», івано-франківський «Беркут», луцькі «Світязь» і «Тріо маренич», тернопільські «Медобори» та ужгородські «Музики» [10]. Слід зауважити, що це напрям, який виник наприкінці 1960-х рр. та досяг піку близько 1972 р. і, майже повністю згас до початку 1980-х рр., об'єднуючи абсолютно різномірні в музичному та естетичному аспекті явища (фолк, кантрі, блюз, хард-рок, соул, фанк, джаз-рок, поп-естраду, пісню-баладу тощо).

1970–1972 рр. у всьому СРСР, зокрема в Україні, вважали часом найбільшого розвитку рок-музики. Звідси, 1971-1972 рр. були роками

розвитку української рок-музики. Протягом 1970-х рр. виконання україномовних пісень певною мірою було рецептом усесоюзної популярності. Навіть автори з інших республік записували свої пісні з україномовними виконавцями. Так, унікальний мелодист, вірмен Олексій Екімян, у 1976 р. записав чотири пісні з гуртом «Чарівні гітари»: «Ти за мене заміж вийди» (вірші М. Сингаївського), «Любиш чи не любиш» (вірші І. Бараха), «Киянко мила» (вірші В. Кудрявцева) та «Подаруй» (вірші І. Бараха) [12, с. 61-72]. За цей період в українському музичному середовищі сформувався національно специфічний різновид популярних бадьорих пісеньок зі своїми рідними «чичками-смерічками» й численними переспівами пісень Володимира Івасюка «Червона рута» та «Водограй». Мода на українську естраду досягла Москви, де виникли україномовні шлягери Е. Ханка «Верба» (ВІА «Самоцвєты») й «Сонячний дощ» О. Екімяна. Що ж стосується В. Івасюка, то його творчість і трагічна швидкоплинна біографія стали для українців таким самим таємничим і духовним комунікативно-об'єднуючим символом, ніж образ В. Висоцького для росіян. Цим можна пояснити ренесанс самотності гуцульського народного мистецтва, одягу, зачісок, манери поведінки тощо. Усе це знову відкрилося для молоді не тільки Західної України, а й раптом виявило свою привабливість і актуальність для багатьох радянських регіонів, чому значно сприяла творчість ансамблю «Смерічка», який був організований у 1967-68 рр. композитором Левком Дудковським. Адже саме цей ВІА фактично перетворився на Байконур «чернівецької музичної експансії», який популяризував не тільки пісні В. Івасюка, але й зумовив появу артистичних «зірок» С. Ротару, В. Зінкевича та Н. Яремчука [10].

З 1972 р., після зняття з посади Першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста (який, до речі, був одним з ініціаторів введення радянських військ до Чехословаччини в 1968 р.), у культурному житті республіки спостерігається спад темпів розвитку, що позначилося на долі більшості національних біт-гуртів. До списку заборонених на радіо й телебаченні потрапили поети О. Олесь, В. Симоненко, Б. Антонич. Власні тексти учасників українських рок-груп офіційно не схвалювалися. Спілка композиторів домоглася заборони записувати й транслювати народні пісні в обробках національних рок-груп і ВІА. Тому вимирання української рок-музики стало лише справою часу. У ті роки будь-яких студій (навіть нелегальних) для якісного звукозапису популярної музики в Україні не було, не було й рок-клубів, як і інших об'єднуючих структур. Отже, залишався єдиний шлях до визнання — безплатні концерти у вищих навчальних закладах та периферійних будинках культури.

Домінуючим стилем в українській рок-музиці 1970-х рр., на зміну біт-біту, став джаз-рок. «Фірма Мелодія» видала кілька грамплатівок гурту «Чарівні гітари» з піснями радянських і зарубіжних авторів

у стилі джаз-рок. Саме в цьому стилі розвивалися «Арніка» із сильною духовою секцією, а також гурти «Мандри», «Лабіринт» і частково «Вагра» та «Світязь». Це були групи з великими інструментальними складами [6, с. 256]. Першою джаз- і арт-роковою композицією в СРСР, що була записана на грамплатівці «Фірми Мелодія», стала композиція Віктора Морозова «Весна», відтворена гуртом «Арніка» в 1972 р. У 1971 р., при Львівській філармонії композитор і виконавець Михайло Мануляк заснував групу «Вагра», яка належала до піонерів джаз-року на українських землях. На початку 1970-х рр. в Україні були популярними такі біг-бітові групи, як «Прометей» Ярослава Виджака, «Еврика» Юрія Варума, «Quo vadis» Віктора Морозова. До речі, на початку 1970-х рр. Віктор Морозов став засновником однієї з перших українських повноцінних рок-груп «Арніка» (1972) та ВІА «Ровесник» (1976).

Буковинська «Смерічка» і волинський «Світязь» протягом існування змінювали немало інструментальних складів, але зберігали традиційно високий рівень виконання й аранжувань. Також між ними багато спільного в стилі — це поп-фолк з інструментальними елементами джазу-року. Доволі вдало синтезувала український фолк із біг-бітом відома група «Опришки» (керівник — Руслан Іщук) з Івано-Франківська. Цей студентський колектив навіть мав змогу записувати на «Фірмі Мелодія» мінійони в 1972 (ЗЗД-00032553) і 1973 (ГД 0003715-16) рр., а також платівку рідкісного формату «гранд» (10", Mono, ЗЗД35119-20).

У 1973 р. в Запоріжжі було створено один із кращих на той час в УРСР рок-гуртів «Голоса дружбы», що виконував музичні композиції в стилі Grand funk railroad. Група мала офіційний статус ВІА при Запорізькій обласній філармонії, керівником колективу був Ілля Бенсман. У 1975 р. у Києві концертувала потужна у вокальному сенсі група «Назавжди» (керівник — Володимир Ушаков). Її учасники, студенти Харківського інституту мистецтв, виконували власну сьюту-ораторію «Кобзар» на вірші Т. Г. Шевченка. Полтавська група Анатолія Пашенка «Краяни» спочатку працювала в стилі «Кобзи», але з 1987 р. змінила музичні орієнтири на користь російськомовного хард-року [13]. Одним з найцікавіших явищ української рок-сцени другої половини 1970-х рр. є легендарний львівський гурт «Вуйки». Його назва була протестом проти зневаги комуністичним радянським керівництвом місцевого західноукраїнського населення [5, с. 8]. Лідером «Вуйків» у роки найбільшої активності гурту (1975-1981 рр.) був Ілько Лемко (учитель історії Ілля Семенов) [3, с. 419]. «Вуйки» грали, звичайно, твори західних рок-гуртів «The Doors», «Led Zeppelin», «Deep Purple», «Rainbow», поступово створюючи і свій авторський репертуар [6, с. 259].

Інструментальний супровід до деяких українських мультфільмів на зламі 1970-80-х рр. був зроблений київською джаз-рок-групою

«Крок», заснованою в 1979 р. ветераном київського рок-руху В. Ходзицьким, що мала величезну популярність, особливо серед шанувальників джазу-року. Завдяки вдалим фонограмам, відеозаписам і телепрограмам «Крок» знали не тільки в Україні, але й Москві, Ленінграді, Прибалтиці. Слід зазначити, що в колективі певний час працював Леонід Борткевич («Песняры»), а під інструментальні фонограми від «Кроку» співали Алла Пугачова й Валерій Леонтьєв. Гурт сподівався на блискучу концертну кар'єру, однак худрада Укрконцерту спочатку поставила під сумнів назву групи, а потім і зовсім відмовилася від підозрілого «авангарду» [13].

Можна стверджувати, що в легкій музиці сформувалися три напрями музичної творчості: професійний філармонійний (ВІА, естрадні співаки); професійно-ресторанний і т. з. самодіяльний, або андерграунд [14, с. 19-21]. З 1972 р. словосполучення «україномовна популярна група» було неприйнятним, оскільки становило ідеологічну загрозу у зв'язку з активізацією боротьби з «українським буржуазним націоналізмом».

Наприкінці 1970-х — початку 1980-х рр. відбувалося найжорстокіше переслідування рок-музики в українській історії і чи не найбільше на всьому просторі СРСР. До переліку гуртів, «що своєю діяльністю завдають шкоди ідейно-моральному й естетичному вихованню молоді», крім деяких західних і російських груп та виконавців, у 1983-1984 рр. потрапили українські — «Зимовий сад» (Київ), «Корд» (Чернівці) й «Ореол» (Львів).

Таким чином, в УРСР до початку 1980-х рр. сформувалася власна «соціалістична» концепція національної рок-музики, яка мала щонайменше шість достатньо самостійних шкіл — Київську, Харківську, Дніпровську (Запоріжжя, Дніпропетровськ), Донбаську (Донецьк, Ворошиловград / Луганськ), Південну (Крим, Миколаїв, Херсон, Одеса) та Галицько-Карпатську (Львів, Луцьк, Ужгород).

На особливу увагу заслуговує найкращий рок-представник Дніпропетровщини — гурт «Т.О.К.», що розпочав з 1986 р. у складі І. Ромашенка, В. Пеленка, Г. Пеленка та С. Ромашенка грати класичний хард-рок у культурному місці Дніпропетровська — Будинку культури ДПТУ. Через рік автори з україномовної газети «Прапор юності», а потім і деякі інші видання, у своїх статтях подавали назву групи в перекладі як гурт «Струм». Група вирішила припинити свавільні зміни назви, розставивши крапки між літер, щоб не можна було перекласти назву іншою мовою. Утім, з початку грудня 2005 р. учасники групи «Ток» вирішили повернутися до первісної назви і скасувати крапки між літерами. Безперечно, означений проект є знаковим явищем у справжній українській рок-музиці (без будь-яких «стьобів» та подібних перекручень) і вже більше 25 років міцно посідає своє власне рок-н-рольне місце на національній поп-сцені.

Серед харківської рок-школи можна відзначити такі групи: «Шок», «Утро», «Противовес», «Фабрика», «Дождь» та деякі інші. Окремі харківські рок-групи виконували свої пісні українською та англійською мовами.

Утім, після яскравого старту, наприкінці 1980-х рр. до початку 1990-х рр., темпи розвитку рок-музики в багатьох українських обласних центрах стали не такими активними [15]. Стилї, характерні для української рок-музики в 1980-х рр., набули дедалі більшого розмаїття. Продовжували, хоча й меншою мірою, домінувати важкі стилї — хард-рок, хевї-метал і хард-н-хевї, дедалі більший вплив мали пост-панкові течії, насамперед «нова хвиля», і зароджувався сатирично-гумористичний стьоб-рок, здебільшого в стилістиці театралізованого українського панку. Це й були три основні напрями української музики того часу. Поряд із цими напрямками існували арт-рок і джаз-рок.

Таким чином, можна констатувати, що історія українського року не залишила документальних зразків розмаїття всієї палїтри фонографічної спадщини 1970-80-х рр. Масштаби поширення, якісні та кількісні характеристики вітчизняної рок-музики, на нашу думку, не можна порівнювати зі світовими. Причини цього полягають в особливостях політичної ситуації, що стала для українського та російського року перешкодою для західних впливів та поширення цього року на Заході; об'єктивне історичне походження слов'янського року — не безпосередньо від афро-американського й англо-кельтського коріння, а від англо-американського рок-н-ролу. Це характеризує вітчизняний рок як явище певною мірою вторинне стосовно західної рок-музики, адже, як правильно зазначають фахівці [16], не національний фольклор країн Східної Європи став фундаментом стилю (як це було, наприклад, в Англії), а, навпаки, саме засвоєння рок-н-рольних стандартів змусило вітчизняних рок-музикантів звернути увагу на національний фольклор.

Список літератури

1. Коротков С. История современной музыки / С. А. Коротков. — Изд. 2-е, испр. — Х.: ФЛП Коваленко А. В., 2011. — 496 с.
2. Коротков С. История современной музыки: [курс лекций] / С. Коротков. — К.: «LAV-studio»; «Кий», 1996. — 292 с.
3. Перетятко Ю. Історія львівського рок-н-ролу [Post-Поступ. — 1993. — № 39 (102)] / Ю. Перетятко (за участю С. Маковецького, І. С., Д. К., С. Н., В. М., А. Тихого) // Антологія публікацій у газеті «Post-Поступ» (1991-1994) / Упоряд. О. Кривенко. — Львів: ЗУКЦ, 2005. — С. 418-421.
4. Перетятко Ю. Історія львівського рок-н-ролу / Ю. Перетятко // Спецвипуск журналу «Фіра». — Львів, 1994.
5. Перетятко Ю. Львівський рок: півстолїття боротьби. [Мемуарно довідкова збірка] / Юрій Перетятко. — Львів: Лібра-ВР, 2007. — 120 с.

6. Окаринський В. Нарис історії західно-української (галицької) рок-музики (1960-і — початок 1980-х рр.) / В. Окаринський // Україна-Європа-Світ: Зб. наук. праць. — 2010, Вип. 4. — С. 250–264.
7. Євтушенко О. Україна in rock / Олександр Євтушенко. — К. : Грані-Т, 2011. — 240 с.
8. Євтушенко О. Українська рок-антологія. Легенди химерного краю / О. Євтушенко. — К.: Автограф, 2004. — 296 с.
9. Лемко І. Львів понад усе / Ілько Лемко. — Львів: ЛА «Піраміда», 2003. — 184 с.
10. Украинский рок / Всё о музыкальных стилях и группах // Musicstyles.org. Украина: рок-музыка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://musicstyles.org/sovetskij-rok/rok-gruppy/strany/ukrainskij-rok/>. — Заглавие с экрана.
11. Хай М. Й. Музично-інструментальна культура українців: дис. ... доктора мистецтвознавства: 17.00.03 / М. Й. Хай. — К.: НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, 2008. — 579 с.
12. Василенко А. Песня в генеральских погонах (о судьбе Алексея Гургеновича Экимяна) / А. Василенко // Секретные материалы. — 2012. — №8 (73). — С. 61–72.
13. Стеценко К. Рок-музыка в СССР: опыт популярной энциклопедии / К. Стеценко // История советской рок-музыки [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://sovz.narod.ru/books/rock_muz_enc/00254.html. — Заглавие с экрана.
14. Малолетов Д. Русский язык и западная музыка... / Дмитрий Малолетов // MusicBox. — 2008. — №4 (50). — С. 19–21.
15. Иванов Я. Дааальняя история Запорожского Рока / Я. Иванов // Запорожский рок: история [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://buxarest.com.ua/blog/16.html>. — Заглавие с экрана.
16. Васильева Л. Л. Рок-музыка як фактор розвитку культури другої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Л. Л. Васильева; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 2004. — 19 с.

Надійшла до редколегії 08.08.2013 р.

УДК 304.42(477)

О. В. КРАВЧЕНКО

ГРОМАДСЬКІ КУЛЬТУРНІ СТРАТЕГІЇ ЯК ЧИННИК ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Визначаються особливості формування середовища громадських організацій та їх роль у забезпеченні публічної влади в Україні. Аналізуються громадські культурні ініціативи та ступінь їх альтернативності державній культурній політиці.

Ключові слова: публічна політика, громадські організації, культурна політика, культурні трансформації.

Определяются особенности формирования среды общественных организаций и их роль в обеспечении публичной власти в Украине.

Анализируются общественные культурные инициативы и степень их альтернативности государственной культурной политике.

Ключевые слова: *публичная политика, общественные организации, культурная политика, культурные трансформации.*

Defines the features of an environment of public organizations and their role in ensuring that public authorities in Ukraine. Analysis of public cultural initiatives and the extent of their alternative to the state cultural policy.

Key words: *public policy, community organizations, cultural policy, cultural transformation.*

Неоднозначність трансформаційних процесів в Україні диктує необхідність здійснення теоретичної концептуалізації вітчизняної культурної політики в максимально широкому контексті змін, зокрема тих трансформацій, які відповідають ідеї побудови громадянського суспільства. Однією з його ознак є публічність влади. Поняттям «публічний» визначаються ті аспекти людської діяльності, які «...вимагають урядового чи соціального регулювання, втручання або принаймні спільних дій» [10]. Суб'єктами публічної діяльності можуть бути як окремі особи, так і певні інституції або їх сукупність, яка формується на основі спільних інтересів та цінностей. Загалом публічність можна вважати складовою та передумовою формування «громадськості». Політика в цьому контексті є суспільно вагомим видом комунікації, мета якого — підтримання певного рівня соціального порядку. Тобто політичне життя суспільства передбачає задоволення його об'єктивно актуальних потреб (polici) у процесі політичної боротьби за владні ресурси (politics). Крім держави, важливим чинником формування культурно-політичного простору є громадські організації.

Поняттям «громадські організації» в законодавстві визначено об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Критерієм їх розрізнення з іншими об'єднаннями є добровільність, недержавний характер та неприбутковість. За кордоном такі організації визначаються як «об'єднання», «спілки», «асоціації» тощо. В українських реаліях до громадських належать й професійні спілки письменників, композиторів, художників, щодо суспільних функцій яких є багато запитань. Також у цьому реєстрі представлені політичні партії, просвітницькі фонди, дослідницькі організації тощо.

Упродовж останніх років в Україні спостерігається позитивна динаміка кількісного зростання громадських організацій. Загалом на території України у 2010 р., за офіційними даними було 347187 організацій (на 6,3% більше порівняно з 2009 р.) [2]. Із загальної кількості легалізованих об'єднань громадян центральні органи — 2804 організації (185 політичних партій та 2619 громадських організацій) мали всеукраїнський статус, 725 — міжнародний статус (відповідно

79,5% та 20,5%) Місцевими органами влади на 1 січня 2011 р. легалізовано 266406 структурних утворень політичних партій (з яких свою діяльність протягом 2010 р. розпочали 5,7%) та 77252 громадських організації з місцевим статусом, з урахуванням місцевих осередків (збільшення порівняно з 2009 р. відповідно на 6% та 7,5%) [2]. Слід мати на увазі незбіг між цифрами зареєстрованих та діючих організацій. Так, у 2010 р. про результати своєї діяльності за рік органам статистики прозвітувало 21677 центральних органів громадських організацій, що складає лише 39,2% від загальної кількості центральних органів громадських організацій, легалізованих реєструючими органами. Інші не були знайдені за реєстраційними адресами і додаткові відомості про їхнє розташування не відомі [2]. Отже, більшість зареєстрованих в Україні організацій існують лише формально або функціонують епізодично. Найбільшими темпами кількісного збільшення позначені останні роки, що власне і викликає суперечливі оцінки фахівців щодо причин цього. З одного боку, це можна було б вважати проявом зростаючої громадянської свідомості. З іншого боку, цей запит на альтернативність державній владі можливо пов'язаний з незадоволенням нею та зростанням недовіри до неї [6].

Певним орієнтиром у визначенні значимості тих чи інших сфер суспільної діяльності є статутні завдання громадських організацій. За спрямуванням та видами діяльності у 2010 р. найбільшу питому вагу (16,7%) мали оздоровчі та фізкультурно-спортивні об'єднання (порівняно з 2009 р. на 8,5% більше). Об'єднання професійної спрямованості та молодіжні організації становлять відповідно 10,4% та 9,6% від загальної кількості громадських організацій, об'єднання ветеранів та інвалідів — 8,6%, освітні, культурно-виховні — 5,2% (зростання порівняно з 2009 р. відповідно на 6,9%, 5,2%, 6,8% та 6,5%) [2]. Отже, культурна діяльність не належить до соціально актуальних напрямів громадської активності, що підтверджують і соціологічні дослідження. Так, за даними опитування у 2010 р. пріоритетними цінностями населення виявилися: сімейне благополуччя — 69,3% опитаних, матеріальний добробут — 53,0%; душевний спокій — 40,4%; соціальна справедливість, громадянська злагода — 26,8% [7, с. 256]. Отже, громадська активність здебільшого не вважається важливою сферою життєдіяльності.

За даними опитування Творчого центру «Каунтерпарт», проведеного у 2002-2010 р., основною мотивацією до створення неурядової організації є прагнення впливати на розвиток суспільства (74 %) та бажання допомогти іншим (66 %). Самореалізацію назвали стимулом 33 % громадських активістів, допомогу членам організації — 31 %, можливість отримати фінансування — 15 % опитаних [9, с. 10]. Проте ці цифри неповною мірою відповідають ефективності здійснення організаціями своїх функцій та не є адекватними ступеню їх впливу на розвиток громадянського суспільства загалом. У 2010 р.

громадськими організаціями усіх рівнів було проведено 666,7 тис. масових заходів. Проте найбільша питома вага в структурі масових заходів — з'їзди, конференції, збори — 34,7% (231,6 тис. заходів); лекції (зустрічі) — 29,1%, (193,9 тис. заходів) [2]. Складними є стосунки громадських організацій з владою. Незважаючи на те, що вони активно контактують з владними структурами, рівень співпраці залишається невисоким [1; 3]. Згідно з відповідями респондентів, головними перешкодами для підвищення ефективності взаємодії є нерозуміння її корисності зі сторони владних структур та відсутність у них інформації про діяльність організацій. Отримані дані свідчать, що співпраця між громадськими організаціями та державними структурами на регіональному або місцевому рівні є кращою, ніж на національному [9, с. 11]. Проте, за даними Інституту соціології, лише 14-17 % населення беруть участь у діяльності громадських організацій. Вочевидь однією з найскладніших проблем у формуванні солідарних форм відносин є дефіцит громадянської активності населення. За даними соціологічного моніторингу у 2008 р., на запитання «Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є?» 83,6 % опитаних відповіли: «Не належу до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів». З-поміж тих, хто позитивно відповів на це запитання, відповіді є такими: 2,8 % — члени політичних партій; 2,8 % — релігійних організацій та церковних громад; 2,6 % — об'єднань за фахом; 2,4% — спортивних клубів та товариств, 2,2% — клубів за інтересами; 1,6 % — студентських товариств та молодіжних організацій; 1,3% — громадських організацій, фондів асоціації; 0,7 % — суспільно-політичних рухів; 0,7 % — екологічних рухів; 0,7 % — інших організацій, об'єднань, рухів; 0,5% — об'єднань фермерів [12, с. 70]. Очевидно, що громадські організації не належать до тих об'єднань, які акумулюють соціальну активність.

Щодо динаміки ставлення громадян до громадянських об'єднань за опитуванням Інституту соціології НАН України у 2006 р.: 23,2 % респондентів відповіли, що зовсім не довіряють благодійним фондам, громадським асоціаціям і об'єднанням; 26,8 % — переважно не довіряють; 37,8 % відповіли, що не визначилися; тоді як тільки 10,3 % сказали, що переважно довіряють і лише 1,9 % — цілком довіряють [4]. Соціологічні опитування у 2007 р. Українського інституту соціальних досліджень ім. Олександра Яременка та Центру «Соціальний моніторинг» також засвідчили перевагу тих, хто не довіряє — 43 % проти тих, хто довіряє — 35 % [4]. У лютому 2012 р. чисельність тих, хто довіряє громадським організаціям, за даними Київського міжнародного інституту соціології становила 29% [5]. Проте цей показник значно кращий за рівень довіри всім гілкам влади і поступається лише церкві, засобам масової інформації та збройним силам [6].

Однак запит на публічність вирішення суспільних проблем усе ж є. Як свідчать результати досліджень у 2004 р., серед найефективніших

способів впливу громадянського суспільства на владу є соціологічні опитування (33% респондентів та публічне обговорення проєктів рішень влади — 27%) [14, с. 72]. Зважаючи на це варто зазначити діяльність деяких соціологічних центрів, проєкти яких реалізовувалися впродовж тривалого часу і, безумовно певним чином впливають на формування національної самосвідомості. Серед загальної кількості організацій нас цікавлять ті, які б можна було вважати своєрідними «фабриками ідей». Це аналітичні центри, наукові та просвітницькі організації, які власне й формують альтернативні державним перспективи розвитку суспільства та суттєво впливають на формування громадської свідомості. За ступенем популярності серед населення одним з найвпливовіших є Центр Разумкова. За даними Київського міжнародного інституту соціології, в грудні 2011 р. 37,5% опитаних заявили про те, що вони знають про діяльність Центру. За даними того ж інституту у 2005 р., лише 7% опитаних змогли назвати бодай одну дослідницьку компанію, дослідженням якої вони довіряють. Серед них найчастіше також називали Центр Разумкова (53,5%). Проведене нами дослідження діяльності провідних соціологічних служб виявляє широкий спектр дотичних до культурних питань тем дослідження в таких інтелектуальних центрах, як уже згадуваний КМІС, Інститут Горшеніна, «R&B Group», SOCIS. Однак культура поки що цікавить дослідників лише в контексті актуальних, на їх погляд, проблем соціальних настроїв, ціннісних та політичних орієнтацій населення. Так, опитування щодо культури Центру Разумкова чомусь є регіонально орієнтованими лише на Крим і стосуються проблем виховання, задоволення культурних потреб та проблем моральності. Важливим є те, що тема культури все ж є цілком репрезентативною.

Варто уваги в цьому контексті є діяльність приватних фондів, зазвичай іменних: Фонд Віктора Пінчука, Фонд Ріната Ахметова, Фонд Арсенія Яценюка та ін. Створення цих та подібних фондів багато в чому пов'язане саме з намірами змінити або поліпшити соціальний образ їх засновників. Усе ж ці структури відіграють специфічну роль у диверсифікації влади в соціально-культурному середовищі. Можливо одним з найяскравіших проєктів останніх десятиліть є «PinchukArtCentre», який позиціонує себе як відкриту платформу для «художників, мистецтва та суспільства». У своїх основних напрямках діяльності: колекціонуванні, реалізації виставкових проєктів, освітніх програмах, дослідженнях та публікаціях, фонд намагається представити «новаторський підхід», спрямований на створення нових робіт, їх презентацію та збирання, таким чином об'єднуючи національну ідентифікацію та міжнародні виклики. Кількість і спрямованість уже реалізованих проєктів підтверджують їх адекватність програмним засадам організаторів. Крім того, Фонд Пінчука розгорнув формально не ліцензовану державою і тому альтернативну освітньо-наукову програму [16]. В аналогічному напрямі в публічній політиці

реалізуються програмні засади Фонду А. Яценюка. Так, у визначенні його місії зазначається: «Піднесення міжнародного авторитету та популяризація України за кордоном. Сприяння розвитку міжнародної співпраці з Україною та публічної дипломатії» [13]. Пріоритетні програми фонду: «Міжнародний діалог», «Міграція сьогодні», «Культурні горизонти», «Українці за кордоном», «Молода генерація». Гасло «Відкрий Україну для світу» реалізується через культурні програми, спрямовані на підтримку сучасних мистецьких ініціатив та презентацію їх українській і міжнародній громадськості. У лаконічній формулі визначає свої пріоритети Фонд Ріната Ахметова: «Працювати для людей, усуваючи причини актуальних суспільних проблем; упроваджуючи найкращий досвід, набутий в Україні та за кордоном, створюючи унікальні системні рішення; домагаючись максимального результату кожним своїм проектом та дією» [17]. І хоча фонд має здебільшого соціальне спрямування, в переліку проектів є й культурні, зокрема спрямовані на підтримку музеїв [17]. Загалом, організації, подібні вищезазначеним фондам, поки що є винятком, а не правилом. Проте сам факт їх виникнення свідчить про наявність ресурсу для якісної зміни існуючого суспільно-культурного ландшафту та формування модерної проєкції соціально-культурних практик.

Однією з недержавних українських організацій, яка реалізує проєкти, спрямовані саме на зміни в галузі культури, є Центр розвитку «Демократія через культуру» [7]. Наймасштабнішими серед них є розпочатий Центром культурного менеджменту (Львів) у 2010 р. (за підтримки за підтримки Європейського фонду культури та Ради Європи) проєкт «Українська культурна мережа», метою якого є створення нової моделі культурної політики на місцевому, регіональному та національному рівнях. Ним передбачено організацію навчання для недержавного сектора (Центр культурного менеджменту) й органів місцевого самоврядування (Центр розвитку «Демократія через культуру»). Серед міст-учасників проєкту: Донецьк, Івано-Франківськ, Київ, Львів, Одеса, Харків, Херсон [18]. Загалом прагнення місцевих органів влади до формування власного іміджу стало новим помітним явищем у культурно-політичній практиці останніх років. Ідеться про реальну заявку на легітимацію регіональної культурної політики через культурну конвертацію образів міст.

Після ухвалення у 2007 р. Радою Європи Національного звіту України про культуру виникла можливість не лише формувати нову культурну політику в Україні за допомогою європейських експертів, а й брати активну участь у різноманітних європейських програмах та проєктах. Нині Україна представлена у двох програмах Ради Європи: «Київська ініціатива» та «Інтеркультурні міста» [18]. В останній з названих програм, яка розпочалась 2008 р., було обрано 15 європейських міст з-поміж 45 кандидатів для обміну кращими практиками з реалізації мультикультурних ресурсів. Серед учасників проєкту є й

українське місто Мелітополь. У межах реалізації цієї програми протягом 2007 р. визначено проектні напрями та розроблено механізми втілення програми допомоги країнам-учасницям (Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдові й Україні) Пілотним став проект «Реабілітація культурної спадщини історичних міст» [18]. До списку міст-учасників проекту рекомендовано долучити: Біловодськ, Вінницю, Жовкву, Івано-Франківськ, Луцьк, Меджибіж, Мелітополь, Прилуки, Старокостянтинів, Хмільник, які мають продемонструвати багатство й розмаїття культурної спадщини України та ключові питання, які постають перед місцевими громадами в культурній діяльності. Такі проекти є заохочувальними для місцевих влад, проте про їх результативність поки не йдеться.

Серед міжнародних організацій в Україні, чия діяльність є найпомітнішою у зв'язку з проведенням перформативних практик: концертів, виставок, майстер-класів, тижнів кіно, — можна назвати Британську Раду, Інститут Геге, Шведський інститут, Французький інститут в Україні, Польський Інститут у Києві. Аналіз інформаційних матеріалів, доступних на сайтах означених організацій, дозволяє охарактеризувати їх діяльність як просвітницьку, що спрямована на популяризацію культур відповідних держав. Вони реалізують також різноманітні проекти з підтримки перекладів українською мовою, організації навчання, зокрема з арт-менеджменту тощо.

Проте за кількістю, системністю та різноаспектністю програм, безумовно, однією з найефективніших є діяльність в Україні Міжнародного фонду «Відродження», оснований у квітні 1990 р. [8]. Він входить до створеної Джорджем Соросом мережі Фундацій Відкритого Суспільства, що складається з національних і регіональних фондів у понад 70 країнах світу, зокрема Африці, Центральній і Східній Європі та на території колишнього Радянського Союзу. На відміну від культурних центрів, стратегія фонду і полягає в системному забезпеченні реалізації проектів, важливих для соціального та політичного розвитку України. «Серед іншого він організовує та підтримує громадські обговорення на політичні, соціальні чи міжнародні теми, організовує публікацію інформаційних матеріалів, опитування та громадські кампанії, конференції, семінари та круглі столи, запроваджує програми мікрогрантів для підтримки громадських ініціатив, що слугують інтересам суспільства» [8]. Фонд демонструє також іншу, у порівнянні з державними органами влади, організаційну культуру. Підтвердженням є відкритість інформації про його діяльність. У звітах представлений широкий тематичний спектр проектів, реалізованих на різних рівнях суспільної організації в усіх регіонах країни [8]. Це й проблеми демократизації суспільних відносин, європейської інтеграції, утвердження правових відносин, проблеми реформ освіти й охорони здоров'я, медійного ландшафту, міжетнічної толерантності, міжнародного партнерства тощо. Окремо можна виділити програму

академічних перекладів, яку презентує фонд у контексті збагачення соціального капіталу [8]. Серед понад п'ятиста уже виданих книжок, — відсутні раніше в Україні праці зарубіжних науковців та філософів, які складають сучасний методологічний арсенал соціогуманітарних досліджень. Проте й підтримка бібліотек у модернізації їх діяльності виявляється в діяльності фонду не менш актуальною.

За масштабністю та розмаїттям проектів фонд має бути визнаним найвпливовішим політичним актором у соціально-культурному просторі України. Принципово важливі в контексті публічної політики ініціативи фонду, спрямовані на утвердження стандартів демократії в гуманітарній сфері, що час від часу стає приводом для конфліктів з представниками правлячих українських політичних еліт. Одним з прикладів є «Стратегія модернізації України. Бачення незалежних експертів», яка представлена у 2009 р. на публічне обговорення [15]. Цей документ створений незалежними експертами за ініціативи Міжнародного фонду «Відродження», організаційно-консультаційної підтримки «Лабораторії законодавчих ініціатив». Відмінність цієї стратегії від чинних на той час державних проектів — не лише у способі репрезентації актуальних ідей, а й в іншій їх концептуалізації. Так, у документі культура тлумачиться як широка система, до якої входять і релігія, і мораль, і цінності, й ідеали, і звичаї, і знання та погляди, й ідеї та традиції. «Культура — це стиль життя. Модернізацією в культурному сенсі слова, є зміна парадигми культури, яка має розв'язати суспільству руки. Під парадигмою слід розуміти всю систему цінностей спільноти, яка визначає траєкторію розвитку суспільства» [15]. Автори привертають увагу до стану культурного капіталу і пропонують відмовитися від дотаційно розподільчої системи організації культури, стимулювати переформовування культурної політики в структуру, адекватну новим умовам функціонування суспільства, економіки, держави та культури, здійснювати її за допомогою недержавних органів; органів самоврядування, бізнесу, залишивши державі регулювання ринку культурних пропозицій та підтримку унікальних культурних явищ, а також освіту у сфері культури. Загалом, цей проект принципово збігається з розробками науковців з УІКД, проте має набагато більший соціальний ресурс довіри.

Фрагментація масової свідомості, про що свідчить розмаїття напрямів діяльності громадських організацій, відображає процес структуризування суспільства. Проте тенденція до поглиблення його сегментованості та формування різноманітних субкультур не супроводжується принциповою зміною ціннісних орієнтирів та моделей соціальної активності. Суперечливість ситуації в публічній сфері полягає в тому, що громадські ініціативи не мають адекватної підтримки державної влади і, навпаки, держава дедалі більше втрачає ресурс довіри до себе. Оскільки культурна проблематика найменше представлена в діяльності громадських організацій, можна вважати, що культура

поки що не стала пріоритетом для суспільства. Крім того, вона вже не є сферою ефективної діяльності держави. Отже, паритетні відносини суспільства та влади в культурній сфері — не стільки наслідок упродовження демократичних стандартів у їх взаємовідносини, скільки прояв їх взаємної слабкості. Отже, динаміка публічної сфери свідчить про диверсифікацію культурної політики, ефективність конкретних форми якої ще потребує спеціальних досліджень.

Список літератури

1. Громадські ініціативи в культурній політиці міста: проблеми і перспективи партнерства з владою (на прикладі Києва та Львова) [Електронний ресурс] : аналіт зап. // НІСД. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/746/>. — Назва з екрана.
2. Громадські організації в Україні [Електронний ресурс] : стат. бюл. — К. : Держ. служба статистики України, 2011. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. — Назва з екрана.
3. Громадянське суспільство як основа демократичного розвитку України [Електронний ресурс] : аналіт. доп. / за заг. ред. Н. В. Грицяк. — К. : НІСД, 2009. — Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/Table/Kaln22092009/anal_dop.htm. — Назва з екрана.
4. Держалюк О. Динаміка та розширення спектра діяльності громадських організацій як складові демократизації українського суспільства [Електронний ресурс] / О. Держалюк. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May08/03.htm>. — Назва з екрана.
5. Динаміка рівня довіри політичним інститутам, 1995–2002 [Електронний ресурс] // КМІС. — Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/ua/bank/archives/politorients.html>. — Назва з екрана.
6. Довіра українців до соціальних інституцій [Електронний ресурс] // КМІС. — Режим доступу: <http://kiis.com.ua/ua/news/view-152.html>. — Назва з екрана.
7. Костенко Н. Смыслова сегментація соціуму / Н. Костенко // Українське суспільство 1992–2006 : соціол. моніторинг. — К. : Ін-т соціол. НАН України, 2010 — С. 254–260.
8. Міжнародний фонд «Відродження» [Електронний ресурс] : web-сайт. — Режим доступу: http://www.irf.ua/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=1. — Назва з екрана.
9. Паливода Л. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України. 2002–2010 роки : звіт за даними дослідження / Любов Паливода, Софія Голота. — К. : КуПол, 2010. — 118 с.
10. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії та практики аналізу політики / В. Парсонс ; пер. з англ. О. Дем'янчука. — К. : Києво-Могилян. акад., 2006. — 549 с.
11. Проект «Модель 21» [Електронний ресурс] : web-сайт. Режим доступу : <http://model21.org.ua/>. — Назва з екрана.
12. Резнік О. Громадянські практики українців за умови кризи / О. Резнік // Криза в Україні: зони ураження : погляд соціологів. — К. : Бізнесполіграф, 2010. — 104 с.
13. Реформа у культурній сфері: нові інструменти культурної політики України в умовах інтеграції в європейський культурний простір

- [Електронний ресурс] : запис дискусії (Київ, 13 жовт. 2011 р.) // Open Ukraine. Благодійний фонд Арсенія Яценюка. — Режим доступу: <http://www.openukraine.org/ua/>. — Назва з екрана.
14. Степаненко В. Политическая публичность в трансформации : дискурсы, символизации и практики в Украине в 2000-х гг. / Виктор Степаненко // Постсоветская публичность: Беларусь, Украина : сб. науч. тр. / под ред. М. Соколовой, В. Фурса. — Вильнюс, 2008. — С. 56–75.
  15. Стратегія модернізації України. Бачення незалежних експертів [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. — 2009. — 12 груд. (№ 48). — Режим доступу: <http://zn.ua/articles/58780>. — Назва з екрана.
  16. Фонд Віктора Пінчука [Електронний ресурс] : web-сайт. — Режим доступу: <http://pinchukfund.org/ua/>. — Назва з екрана.
  17. Фонд Ріната Ахметова. Розвиток України [Електронний ресурс] : web-сайт. — Режим доступу: <http://www.fdu.org.ua/>. — Назва з екрана.
  18. Compendium Country Directory. [Електронний ресурс] : web-сайт. — Режим доступу: <http://www.culturalpolicies.net/web/countries.php>. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 02.08.2013 р.

УДК 069.7(051)"1920/1930"

К. І. СЛІВІНА

ПРОБЛЕМИ МУЗЕЙНИЦТВА НА СТОРІНКАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ВИДАНЬ 20-30-Х РР. ХХ СТ. (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

Досліджується періодика 20-30-х рр. ХХ ст., зокрема часописи «Всесвіт», «Знання», «Глобус», «Пламя», «Краєзнавство», «Комуністична освіта», «Безвірник», «Політосвітник», «Життя й революція», «Червоний шлях», як матеріал для вивчення процесу музейного будівництва в Україні, питань теорії та практики музейництва.

Ключові слова: джерело, часопис, періодичні видання, музейне будівництво, музейництво, відвідувачі музею, експозиційна робота.

Исследуется периодика 20-30-х гг. ХХ в., в частности журналы «Всесвіт», «Знання», «Глобус», «Пламя», «Краєзнавство», «Комуністична освіта», «Безвірник», «Політосвітник», «Життя й революція», «Червоний шлях» как материал для изучения процесса музейного строительства в Украине, вопросов теории и практики музейного дела.

Ключевые слова: источник, журнал, периодические издания, музейное строительство, музейное дело, посетители музея, экспозиционная работа.

The periodicals of 20 — 30-s years of the 20th century are reviewed as a source of Ukrainian museum construction process and of theory and practice of museum work, particularly the magazines “Vsesvit”, “Znania”, “Globus”, “Plamia”, “Kraeznavstvo”, “Komunistychna osvita”, “Bezvirnyk”, “Politosvitnyk”, “Gitia i revolutsia”, “Chervony shliakh”.

Key words: *source, magazine, periodicals, museum construction, museum work, museum visitors, exposition.*

Українське музейництво 20-30-х рр. ХХ ст. — яскраве явище в історії музейного будівництва СРСР. Саме цей період став важливим етапом у формуванні мережі музеїв на території України.

Події 1917 р. та новий суспільно-політичний лад надали істотно нового значення поняттю «музей». Оскільки раніше невелика кількість таких закладів була лише своєрідним зібранням колекцій, створеним привілейованим класом, тому експонати надходили туди безсистемно, з дозволу колекціонера та виконували здебільше естетичну функцію. Нова влада, згідно зі своєю ідеологією, значно розширила завдання й функції музеїв. Передусім ці культурно-освітні заклади мали стати «опорним пунктом» у справі підвищення загальнокультурного та освітнього рівні населення. Саме тому доступ до колекцій став відкритим для широкого кола відвідувачів. Крім того, музеї виконували й інші соціальні функції: вони були сховищами художніх цінностей, центрами наукових досліджень. Виконання естетичних функцій теж не залишалося осторонь «нового» музею, адже «насолота-задоволення» аудиторії визначалася як ідеальний фінал перегляду експозиції. Таким чином, музей розглядався як цілеспрямовано створена установа, яка виконувала освітньо-просвітницькі функції та передбачала масову аудиторію.

Цей новий підхід простежується в працях перших українських дослідників музейної справи В. Дубровського [1] та І. Свенціцького [2].

Розглядаючи музейні установи як важливу складову утвердження в державі нової ідеології, влада спрямувала зусилля на створення музейної мережі в Україні. Адже ті 20 музеїв, які функціонували до 1917 р., явно не могли виконувати нових завдань. І вже на початку 1929 р. в УСРР було 95 музеїв, з яких 19 підпорядковувалися Наркомосвіти, 60 — місцевій владі, а решта (16) — іншим урядовим установам. Усі музеї були розташовані переважно в найбільших українських містах: Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську (35 музеїв), в округах їх було 41, лише 19 із них перебували в районному підпорядкуванні [1, с. 8]. Щодо кількості експонатів, то слід зазначити, що дві третини музейного фонду УСРР містилося в державних музеях. У середньому на кожен з них припадало по 42 000 експонатів, тоді як на місцевий — 6000, а на всі інші — 7000 [1, с. 11].

Зі стрімким збільшенням кількості музеїв стала закономірною їх поглиблена спеціалізація. Державні музеї висвітлювали історію свого краю за допомогою археологічних, історичних, етнографічних, природознавчих колекцій. Менші заклади, такі як округові або районні, акцентували на краєзнавстві, презентуючи своїми фондами природу, промисловість, сільське господарство рідної місцевості. Крім того, створювалися художні галереї та інші заклади, які мали певну спеціалізацію, наприклад, музеї революції істпарту (Харків, Київ, Одеса,

Миколаїв, Запоріжжя), сільськогосподарські музеї, музеї промисловості, музеї атеїзму, музеї спеціального призначення, такі як Всеукраїнський центральний кооперативний музей (м. Київ), Київський торговельний музей, Одеський військово-історичний музей та ін. [1, с. 11].

Періодичні видання того часу є змістовним джерелом для вивчення історії музейної справи на теренах України. Зміна політичного устрою істотно трансформувала і періодику того часу, спрямувавши її, передусім, на масового читача. Тому на сторінках науково-популярних та суспільно-політичних видань, серед іншого, висвітлювався процес формування музейної мережі України, діяльність музеїв як просвітницьких установ і важливих центрів ідеологічного впливу. Вивчення періодичних видань уможливило простежити процес створення музеїв у державі, виявити цінну інформацію щодо особливостей розвитку музейництва у 20-30 рр., розкрити процеси формування теорії та практики музейної справи, доповнити біографії невідомих або маловідомих її діячів та активістів.

Важливим матеріалом для вивчення проблем музейного будівництва в УСРР 20-30-х рр. є науково-популярні видання: «Знання», «Пламя», «Всесвіт», «Глобус», — та суспільно-політичні: «Життя й революція», «Комуністична освіта», «Наше минуле», «Безвірник», «Червоний шлях», «Політосвітник», «Краєзнавство».

Насамперед, журнали висвітлювали діяльність окремих музеїв, наповненість їх колекцій, характер експозицій, проблеми організації та ін. Інформація щодо відкриття і реорганізації музеїв достатньо повно наводилася в хроніках часописів, які, зазвичай, містилися наприкінці номера.

Серед науково-популярних видань найтривалішими за часом видання та наймасовішими були часописи: «Всесвіт», який виходив друком із 1925 по 1934 рр. (354 випуски); «Знання» — з 1923 по 1935 рр. (351 номер); «Глобус» — з 1923 по 1935 рр. (249); журнал «Пламя» (1924-1926 рр.) — 54 номери. Кількість випусків суспільно-політичних видань була, зазвичай, значно меншою. Так, журнал «Комуністична освіта» з 1922 по 1941 рр. мав 225 номерів. Ще меншими за кількістю випусків були журнали «Безвірник», який друкувався з 1923 до 1935 р. (195 номерів), «Червоний шлях» — з 1923 по 1936 рр. налічував 155 випусків, «Життя і революція» (1925-1934) — 112 номерів. Часопис «Краєзнавство» (1927-1930) видав 16 номерів, «Наше минуле» (1918-1919) — 5, а «Політосвітник» (1930) — лише три номери.

На читачів, які могли одержувати інформацію щодо стану музейництва в Україні, впливав і тираж журналів. Науково-популярні видання, зазвичай, друкували більшим тиражем. Так, тираж часопису «Пламя» в 1924 р. був 50 000 прим., а «Всесвіт» і «Глобус» мали тираж 15 000 прим., але надалі він значно зменшився. Ще меншими

були тиражі суспільно-політичних видань — зазвичай не перевищували 5 000 прим. («Червоний шлях» — 3 050, «Краєзнавство» — 3 000, «Життя й революція» — 5 000). Винятками були журнали, створені для ідеологічного впливу на населення — «Безвірник», «Комуністична освіта». Так, тираж першого номера «Безвірника» — 60 000 прим. (1925 р.), а «Комуністичної освіти» — 11 200 прим. (1935 р.), але потім він зменшився відповідно до 15 000 та 8940 прим. Найменший тираж мав журнал «Політосвітник» — лише 500 прим.

На основі аналізу кількості повідомлень музейного спрямування з'ясовано, що найбільше таких матеріалів надрукував часопис «Червоний шлях», який у рубриці «Хроніка» вмістив 156 повідомлень щодо стану музеєзнавства в УСРР. Журнал «Знання» на своїх сторінках надрукував 52 публікації музейного спрямування, ще менше — часописи «Глобус» і «Безвірник» — по 22 статті щодо стану музейництва в Україні. «Всесвіт» 21 раз розглядав на своїх сторінках проблему музеїв, а «Краєзнавство» — 20 разів. 18 разів проблеми музейного будівництва порушувалися в часописі «Комуністична освіта», а 16 публікацій музейного спрямування вмістив журнал «Життя й революція». 4 рази ця проблема розглядалася на сторінках журналу «Пламя», тричі вони висвітлювалися в хроніці журналу «Наше минуле» та двічі «Політосвітником».

Хоча в періодичних виданнях висвітлення проблем музейництва не набуло системності, однак кожен із них, більшою або меншою мірою, розкривав окремі аспекти музеєзнавчої діяльності 20-30-х рр. ХХ ст. Так, журнали «Червоний шлях» і «Наше минуле» цікаві своєю детальною хронікою подій означеного періоду. Якщо в першому журналі їх потрібно виокремлювати серед повідомлень іншої тематики, то часопис «Наше минуле» містив хроніку подій в рубриці «Музеї» [3, с. 201]. Тут наводилася коротка інформаційна довідка про музеї, їх нові надходження та нагальні проблеми, які здебільшого стосувалися фінансування. Цікаво, що аналізувалися проблеми колекціонування й експонування не тільки великих державних музеїв, але і менших, районних.

Часописи «Знання», «Глобус», «Всесвіт», «Пламя» відрізнялися деякою одномаїтністю у висвітленні музейного матеріалу. Насамперед у цих виданнях наводилися дані щодо комплектування музеїв України в різних її регіонах. Найчастіше це була стисла інформація про час створення музейного закладу, інколи про його діяльність, де переважав опис експозицій, найцінніших експонатів та нових надходжень (наприклад, публікація І. Стругацького «Культурний куточок. Музей Слобідської України ім. Сковороди» [4, с. 25–26]). Кожна стаття доповнювалася фотографіями виставкових залів та предметів, які в них містилися. Слід зазначити, що публікації найчастіше були написані співробітниками музеїв, з-поміж яких важливими є праці: С. Гілярова, співробітника Музею мистецтв Всеукраїнської академії

наук (нині Музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенко) «Музей мистецтв Української Академії Наук» [5, с. 88–89], Я. Риженко, заступника директора з наукової роботи Центрального пролетарського музею Полтавщини «Полтавський державний музей» [6, с. 23–24], директора музею історії Дніпробуду в Запоріжжі, видатного музейного діяча М. Філянського «Музей соціалістичного будівництва на Дніпрельстані» [7, с. 15–17], Н. Дмитрука, завідувача історичного відділу Волинського музею, «Волинський державний крайовий музей» [8, с. 27–32] та ін.

Значну кількість матеріалів з питань теорії та практики музейництва розмістив часопис «Життя й революція». У них діяльність музеїв не обмежувалася описом предметної наповненості експозицій, а розкривалися проблеми, з якими, зазвичай, стикалися музеї: брак експозиційних приміщень, недостатнє комплектування фондів, нестача кваліфікованого штату співробітників і т. ін. У статті Р. Заклинського «З історії Всеукраїнського Історичного музею ім. Т. Шевченка» на прикладі провідного музею країни проводяться певні паралелі між вітчизняним та зарубіжним музейництвом, не залишаючи поза увагою як його досягнення, так і недоліки [9, с. 173–178]. Нерідко в часописах висвітлювалися завдання, які ставилися перед музеями, та наводився огляд спеціальної нової музеєзнавчої літератури українських учених. Яскравим прикладом такого огляду є публікація Р. Заклинського «В. Дубровський. Музеї на Україні» [10, с. 209–210].

Матеріали журналу «Комуністична освіта» присвячені аналізу співпраці музеїв з освітніми закладами. У публікаціях відображені різні аспекти такої співпраці: створення музеїв при навчальних закладах, різноманітна позакласна робота за участю музейних установ, проведення на їх базі уроків з історії (В. Павловський «Основні принципи організації політехнічного музею» [11, с. 74–76], О. Козлова «Музеї і викладання історії в школі» [12, с. 65–71]). Часопис «Політосвітник» надавав цінну інформацію про новий підхід до організації музейництва на території УСРР, зокрема початок підготовки майбутніх музейних фахівців (яка не велася до подій 1917 р.) у вищому навчальному закладі — Харківському інституті політосвіти [13, с. 4–5].

Музейну антирелігійну роботу висвітлював журнал «Безвірник». Очевидно, що в контексті нав'язування населенню нової ідеології безвір'я, варварського поводження із церковними святинями влада шукала певного виправдання своїм вчинкам. Саме тому на вже сформовану музейну мережу покладалися нові завдання: створення в закритих церквах нових музейних закладів; збільшення виставок щодо пропагування безвір'я, активізація діяльності музеїв атеїзму та ін. Це достатньо чітко простежувалося в публікаціях А. Панкратьєва

«Музеї — на активну антирелігійну роботу» [14, с. 7–11], Строкань «До реорганізації музейно-антирелігійної роботи» [15, с. 6–12].

У часописі «Краєзнавство» надруковано інформацію про діяльність 11 краєзнавчих окружних музеїв та музейних установ іншого підпорядкування. Це статті М. Горват та А. Фещенко, присвячені організації Охтирського краєзнавчого музею [16, с. 71] та музею при Корсунському педагогічному технікумі [17, с. 5–7].

Найважливішими проблемами, з точки зору теорії та практики музейництва в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст., які були висвітлені на сторінках періодичних видань, були:

- формування мережі музеїв «нового типу» на території УСРР;
- експозиційна та фондова робота музейних закладів;
- робота з відвідувачами.

У зв'язку з формуванням глобальної мережі музеїв «нового типу» на території України, цей аспект найширше висвітлювали різноманітні періодичні видання того часу. На той час значна кількість музеїв була зосереджена навколо столиці, окружних та обласних центрів, тому влада намагалася дещо впорядкувати їх мережу. Так, згідно з постановою Укрголовнауки, музейні заклади поділяли на три типи: наукові музеї республіканського значення, краєзнавчі окружні музеї місцевого типу, синтетичні крайові музеї [18, с. 122]. Цей, не дуже вдалий спосіб систематизації музейних закладів, усе ж свідчить про увагу держави до розвитку музейної справи.

Значна кількість публікацій музейного спрямування присвячувалася музейним установам Харкова, який до 1934 р. був столицею радянської України. І. Стругацький у статті «Культурний куточок. Музей Слобідської України ім. Сковороди» доволі детально характеризує музей (нині Харківський історичний музей), описуючи експонати, експозиційні зали й аналізуючи історію його створення [4, с. 25–26]. До опису експозицій цього музею зверталися А. Чаров [19, с. 22–24], І. Єрофеев [20, с. 287]. Ці матеріали надають можливості вивчити музейний заклад тогочасної столиці. Популярність серед матеріалів суспільно-політичних і науково-популярних видань мав Всеукраїнський соціальний музей ім. Артема. Його активну діяльність висвітлювали у своїх публікаціях Г. Шпітерс «В монастирських стінах» [21, с. 10–11] та Я. Брік «Музей, що іде в ногу з життям» [22, с. 22–23]. Про окремі значущі експонати музею йдеться в статті «Гравюра во Всеукраїнском Социальном Музее им. Артема» [23, с. 8–9].

Музеї Києва посідали також важливе місце в публікаціях музейного спрямування. Це стосується, насамперед, висвітлення діяльності історичного музею ім. Т. Шевченка. Так, М. Павленко в праці «Історичний музей ім. Шевченка в Києві» [24, с. 8–9] описує не тільки цінні збірки, які є у фондах закладу, але й діяльність його талановитого співробітника Біляшівського. Докладніше історію та діяльність музею проаналізували Р. Заклинський у праці «З історії

Всеукраїнського Історичного музею ім. Т. Г. Шевченка» [9, с. 173–178] та Б. Д-ий у публікації «Всеукраїнська історична скарбниця. З нагоди 30-ліття Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка» [25, с. 28–29]. Значна увага приділялася й комплексу Києво-Печерської Лаври. Влада, шукаючи різноманітні способи посилення своєї ідеології, перетворює церковну святиню на «музейне містечко». Завдання та діяльність новоутвореного музейного комплексу висвітлювалися в публікаціях «Київо-Печерська Лавра — культурно-історичний заповідник» [26, с. 18–19], «Лаврський Культурно-історичний Державний Заповідник» [27, с. 121]. Активна музейна діяльність (паспортизація, фотокопіювання тощо), що проводилася в галереї картин ім. Шевченка, описана в змістовній статті «Великий науково-культурний заклад» В. Гордона [28, с. 164–169].

Краєзнавчим музеям інших міст УСРР присвятили статті: А. Фещенко — «Корсунський природничо-краєзнавчий музей» [29, с. 14], Б. Сіманцев — «Полтавський державний музей» [30, с. 3], М. Шрага — «Чернігівський державний музей» [31, с. 8–9], В. Денко — «Ізюмський музей та його старожитності» [32, с. 221–224], Н. Дмитрук — «Волинський державний краєвий музей» [8, с. 27–32], Я. Риженко — «Полтавський державний музей» [6, с. 23–24], П. Беляєв — «Дніпропетровський музей» [33, с. 19–20], О. Журлива — «Сумський музей» [34, с. 22], Д. Яворницький — «Народний музей у Катеринославі» [35, с. 153–161]. В останній висвітлюється історія створення музею, детально описуються експонати всіх дев'яти відділів. Інформація щодо створення окружних музеїв регулярно розміщувалася в рубриці часопису «Краєзнавство» «Життя краєзнавчих організацій». Її аналіз надає можливості простежити процес формування мережі окружних музеїв як за часом їх створення, так і за територіальним розташуванням.

Виявлена в часописах інформація щодо спеціалізованих музеїв дозволяє виокремити декілька їх типів як за призначенням, так і за характером експонатів. Це, передусім, музейні установи, що створювалися як центри пропаганди ідеології радянської влади, які мали пропагувати історію її становлення, сучасні досягнення та висвітлювати чергові кампанії щодо боротьби з «буржуазною» ідеологією і мораллю. Про діяльність саме одного з таких музеїв — музею революції в Києві — ідеться в статті А. Яременко [36, с. 134–137]. У ній не тільки висвітлюється діяльність 12 відділів музею, а й описуються деякі експонати, сумнівні з точки зору їх історичної цінності, але необхідні для «героїзації» подій революції та громадянської війни, наприклад «рукавичка» з чоловічої шкіри, здертої з червоноармійця, колишні царські знамена з переробленими написами. Публікація А. Панкратьєва [37, с. 31–38] ознайомлює читачів з «музеєм нового типу» — пересувним антирелігійним музеєм. Автор описує його

діяльність, надає схеми загального вигляду музею і стендів, таким чином ніби спонукаючи до створення нових аналогічних закладів.

Інший різновид спеціалізованих музеїв — це науково-просвітницькі музейні заклади, які допомагали відвідувачам здобути елементарні знання в певних галузях науки й ознайомлювали їх з новітніми науковими досягненнями. Існують декілька цікавих публікацій, присвячених діяльності таких музеїв: Г. Г-н «Переїзний науково-показний анатомічний музей» [38, с. 432–433], Б. Ландкоф «Дім психогієнічної освіти» [39, с. 23–24], Г. Р. «Палеонтологічний сад-музей» [40, с. 10].

Ще одна група спеціалізованих музейних установ — музеї з однотипними експонатами, інколи нетрадиційними для музейних зібрань того часу. Інформації про їх діяльність недостатньо. Вона трапляється лише в журналах «Життя й революція» та «Червоний шлях». Це, зокрема, стаття, присвячена п'ятирічній діяльності Одеського музею книги [41, с. 239], матеріали про відкриття музею культури степової України в м. Одеса [42, с. 168], діяльність Київського літературного музею [43, с. 211].

Значна кількість праць висвітлювала експозиційну та фондоду діяльність музеїв. І хоча такі матеріали на сторінках науково-популярних та суспільно-політичних видань 20-30-х рр. ХХ ст. трапляються нечасто, вони є цінним джерелом для вивчення розвитку вітчизняної музейної справи. Про активну роботу в цьому напрямі свідчили, передусім, повідомлення щодо поповнення вже існуючих колекцій: етнографічна експедиція до Решетилівки [44, с. 15–16], придбання нової колекції писанок [45, с. 260–262] тощо. Цілеспрямовано комплектували фонди опікувалися, зазвичай, провідні наукові співробітники музеїв — І. Єрофієв, С. Глушко, О. Дорошкевич, Ю. Меженко тощо [46, с. 342].

Про активну музейно-експозиційну роботу свідчить і відкриття художньо-реставраційних майстерень у Києві. Окрім аналізу їх діяльності, увага читачів акцентувалася й на засобах усунення несприятливих умов у приміщенні музеїв, знищення шкідників або запобігання старінню [47, с. 16].

Матеріали періодики тих часів містять цінні відомості щодо нових підходів до створення музейної експозиції, її наближення до масового відвідувача. Прикладом є публікація доцента С. Крандієвського, який планував використання простих і конкретних форм показу експонатів (плакатів, схем, моделей, макетів тощо), кіно і лекційних зал, бібліотек, фотокарток; організацію відпочинку та дозвілля при музеї (парк, їдальня, буфети тощо) [48, с. 16]. Це й інформація щодо змін самих методів організації експозиції: експонування найвизначніших речей для урізноманітнення виставки, використання технічних засобів, методи спеціального підбору колірного фону експозиційних площ та музейного устаткування [49, с. 152]. Аналіз публікацій музейного

спрямування вможливорює простежити й елементи сучасного музейного будівництва. Так, у статті Р. Заклинського «Музейне будівництво» згадувалася американська практика побудови експозиції, яка широко використовується нині. Це створення «змінних», недовготривалих виставок з вузької тематики, які б надавали змоги щільніше заповнити експозиційну площу, зацікавлювали більшу кількість відвідувачів та були б прибутковими [49, с. 149].

Про характерні зміни у вітчизняному музейництві початку ХХ ст. свідчили й повідомлення щодо художнього оформлення експозицій та виставок. Вони доводять, що українські музейники почали звертати увагу і на характер колірного оформлення приміщень музею, для чого залучали професійних художників. Саме відомому українському маляру та графіку В. Кричевському доручили оформити меморіальний будинок Т. Шевченка. Комплексний підхід Кричевського акцентує не тільки на загальному фоні кімнат, але і на музейних вітринах, які в них перебувають [50, с. 67].

Ще один напрям роботи музеїв того часу, розвиток якого можна простежити в матеріалах періодики 20-30-х рр., — це робота з відвідувачами. Публікації свідчать, що, по-перше, музеї набули популярності серед різних прошарків суспільства. Так, у 1925 р. музей Слобідської України ім. Сковороди відвідало вже 44 тис. осіб [4, с. 26]. По-друге, спостерігався активний пошук музеями нових форм і підходів у роботі з аудиторією. Це різноаспектна культурно-освітня робота, зокрема проведення лекцій, як для звичайних відвідувачів, так і для студентів за певною тематикою [51, с. 15], що свідчить про системність у роботі музеїв з аудиторією, тобто початок формування системи соціальних музейних комунікацій, яка згодом стане одним з головних напрямів діяльності музеїв.

Нарешті, важливим джерелом для становлення теорії музейництва є вивчення її провідних діячів. Через скрутну політичну ситуацію та подальші трагічні події безліч талановитих імен були необґрунтовано забуті. Вивчення суспільно-політичних та науково-популярних видань надає можливості збільшити список музейних діячів того часу та висвітлити ті нові уявлення й аспекти, які наявні в їх публікаціях. Прикладом може бути публікація М. Філянського, організатора й директора музею Дніпробуду в Запоріжжі, в якій викладаються нові підходи й принципи роботи музейних установ [52, с. 16].

Отже, активна музейна робота 20-30-х рр. ХХ ст. достатньо повно розкрита на сторінках суспільно-політичних та науково-популярних журналів. Зважаючи на те, що означений період характеризувався швидкою зміною культурних пріоритетів у країні, саме періодичні видання оперативно й повно відображали зміни в побудові музейної мережі. Тому аналіз таких видань надає можливості визнати значну роль суспільно-політичних та науково-популярних журналів у вивченні музейництва на території України.

Список літератури

1. Дубровський В. В. Музеї на Україні / В. В. Дубровський. — Х. : Держвидав України, 1929. — 59 с.
2. Свенціцький Іларіон. Про музеї та музейництво : (нариси і замітки) / Іларіон Свенціцький. — Львів, 1920. — 79 с.
3. Музеї // Наше минуле. — ч.2. — 1918. — С. 201–206.
4. Стругацький І. Культурний куточок. Музей Слобідської України ім.Сковороди / І. Стругацький // Знання. — №3. — 1927. — С. 25–26.
5. Гіляров С. О. Музей мистецтв УАН / С. О. Гіляров // Глобус. — №4. — 1926. — С. 88–89.
6. Риженко Я. Полтавський державний музей / Я. Риженко // Знання. — №3. — 1928. — С. 23–24.
7. Філянський М. Г. Музей соціалістичного будівництва на Дніпрельстані / М. Г. Філянський // Знання. — №5. — 1933. — С. 15–17.
8. Дмитрук Н. Волинський державний краєвий музей / Н.Дмитрук // Знання. — №3–4. — 1931. — С. 27–32.
9. Заклинський Р. З історії Всеукраїнського Історичного музею ім.Т.ГШевченка / Р. Заклинський // Життя й революція. — №3. — 1928. — С. 173–178.
10. Заклинський Р. Музеї на Україні / Р. Заклинський, В. Дубровський // Життя й революція. — №3. — 1930. — С. 209–210.
11. Павловський В. Основні принципи організації політехнічного музею / В. Павловський // Комуністична освіта. — № 10-12. — 1931. — С. 74–76.
12. Козлова О. Музеї і викладання історії в школі / О. Козлова // Комуністична освіта. — № 9. — 1926. — С. 65–71.
13. Соловей І. До перспектив підготовки політосвітніх кадрів та реорганізації ХІПО / І. Соловей // Політосвітник. — №1. — 1930. — С. 4–5.
14. Панкратьєв А. Музеї — на активну антирелігійну роботу / А. Панкратьєв // Безвірник. — №2. — 1931. — С. 7–11.
15. Строкань. До реорганізації музейно-антирелігійної роботи / Строкань // Безвірник. — №16. — 1931. — С. 6–12.
16. Горват В. Організація Охтирського краєзнавчого музею / В. Горват // Краєзнавство. — №5-10. — 1928. — С. 71.
17. Фещенко А. Краєзнавча праця в Корсунському педагогічному технікумі / А. Фещенко // Краєзнавство. — №1. — 1928. — С. 5–7.
18. Стан музейної справи на Україні // Життя й революція. — № 4. — 1927. — С. 121–122.
19. Чаров А. Музей Слобідської України / А. Чаров // Всесвіт. — № 3. — 1926. — С. 22–24.
20. Єрофієв І. Музей Слобідської України / І. Єрофієв // Глобус. — № 18. — 1928. — С. 287.
21. Шпітерс Г. В монастирських стінах / Г. Шпітерс // Всесвіт. — № 13. — 1926. — С. 10–11.
22. Брік Я. Музей, що іде в ногу з життям / Я. Брік // Знання. — № 5. — 1930. — С. 22–23.
23. Гравюра во Всеукраинском Социальном Музее им.Артема // Пламя. — № 3. — 1926. — С. 8–9.

24. Павленко М. Історичний музей ім. Шевченка в Києві / М. Павленко // Всесвіт. — №13. — 1927. — С. 8–9.
25. Д-ий Б. Всеукраїнська історична скарбниця. З нагоди 30-ліття Всеукраїнського історичного музею ім.Шевченка / Б. Д-ий // Глобус. — № 2. — 1930. — С. 28–29.
26. Київ-Печерська Лавра — культурно-історичний заповідник // Всесвіт. — № 2. — 1930. — С. 18–19.
27. Лаврський Культурно-історичний Державний Заповідник // Життя й революція. — №4. — 1927. — С. 121.
28. Гордон В. Великий науково-культурний заклад / В. Гордон // Червоний шлях. — № 3. — 1935. — С. 164–169.
29. Фещенко А. Корсунський природничо-краєзнавчий музей / А. Фещенко // Всесвіт. — №1. — 1929. — С.14.
30. Сіманцев Б. Полтавський державний музей / Б. Сіманцев // Всесвіт. — № 35. — 1927. — С. 3.
31. Шпрага М. Чернігівський державний музей / М. Шпрага // Всесвіт. — № 17. — 1926. — С. 8–9.
32. Ден-ко В. Ізюмський музей та його старожитності / В. Ден-ко // Червоний шлях. — № 9-10. — 1927. — С. 221–224.
33. Беляев П. Дніпропетровський музей / А. Беляев // Знання. — № 13. — 1928. — С. 19–20.
34. Журлива О. Сумський музей / О. Журлива // Знання. — № 1. — 1929. — С. 22.
35. Яворницький Д. І. Народний музей в Катеринославі / Д. І.Яворницький // Червоний шлях. — № 3. — 1923. — С. 153–161.
36. Яременко А. Музей революції на Київщині / А. Яременко // Глобус. — № 6. — 1926. — С. 134–137.
37. Панкратьев А. Стандартний пересувний антирелігійний музей / А. Панкратьев // Безвірник. — № 5-6. — 1931. — С. 31–38.
38. Г-н Г. Переїзний науково-показний анатомічний музей / Г. Г-н // Глобус. — № 22. — 1926. — С. 432–433.
39. Ландкоф Б. Дім психогієнічної освіти / Б. Ландкоф // Знання. — № 10. — 1930. — С. 23–24.
40. Палеонтологічний сад-музей // Знання. — №7. — 1929. — С. 10–11.
41. П'ятиріччя Одеського музею книги // Життя й революція. — № 2. — 1927. — С. 239.
42. Музей культури степової України // Червоний шлях. — №8. — 1928. — С. 168.
43. Літературний музей // Червоний шлях. — № 12. — 1928. — С. 211.
44. Історико-етнографічний відділ Полтавського музею // Червоний шлях. — № 6-7. — 1923. — С. 15–16.
45. Єроф'єв І. Нова колекція писанок в музеї Слобідської України імені Сковороди / І. Єроф'єв // Червоний шлях. — №1. — 1926. — С. 260–262.
46. Вайнштейн М. Чернігівський державний музей / М. Вайнштейн // Червоний шлях. — №11-12. — 1925. — С. 340–342.
47. Вайнштейн М. Всеукраїнські художньо-реставраційні та репродукційні майстерні в Києві / М. Вайнштейн // Знання. — №3. — 1932. — С. 16–17.
48. Крандієвський С. Увагу будівництву українського технічного музею / С. Крандієвський // Знання. — №19. — 1933. — С. 15–16.

49. Заклинський Р. Музейне будівництво / Р. Заклинський // Життя й революція. — №12. — 1929. — С. 148–153.
50. Кричевський В. Г. До художнього оформлення будинку Т.Шевченка / В. Г. Кричевський // Глобус. — №5. — 1928. — С. 67.
51. Чередниченко В. Київський перший державний музей / В. Чередниченко // Глобус. — №10-11. — 1924. — С. 14–16.
52. Філянський М. Г. Музей соціалістичного будівництва на Дніпрельстані / М. Г. Філянський // Знання. — №5. — 1933. — С. 15–17.

Надійшла до редколегії 03.09.2013 р.

УДК 7.072.2 347.787

Г. О. ЗЕЛЕНЮК

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ МЕРЕЖІ ПАРКІВ М. КИЇВ

Розглянуто історичне походження, перспективи розвитку парків культури і відпочинку м. Київ. Здійснено ретроспективний огляд зародження і розвитку паркового містобудування.

Ключові слова: *садово-паркове мистецтво, містобудування, паркове господарство, культурно-дозвіллева сфера.*

Рассмотрено историческое происхождение, перспективы развития парков культуры и отдыха г. Киева. Осуществлен ретроспективный обзор зарождения и развития паркового градостроительства.

Ключевые слова: *садово-парковое искусство, градостроительство, парковое хозяйство, культурно-досуговая сфера.*

The article reviews the historical origin, prospects of a park recreation in Kyiv are determined. Retrospective review of the origin and development of urban gardening are realised.

Key words: *landscape art, urban planning, park management, cultural and leisure sectors.*

Київ є одним з найбільших європейських міст. Протягом багатьох століть це стародавнє місто стоїть на пагорбах Дніпра. За останні роки воно стало важливим культурним центром у Східній Європі, привертаючи увагу туристів, мандрівників та інвесторів з усього світу своїми архітектурними й історичними пам'ятками. Київ і нині належить до найвеличніших та найзеленіших міст світу, а в XIX–XX ст. його назвали містом-садом, велика кількість зелених насаджень якого була зосереджена в паркових зонах [9, с. 6].

Парки культури та розваг — це чудові місця відпочинку для багатьох мешканців м. Київ. Одних приваблює можливість відпочити в комфортній, святковій обстановці, іншим цікаві лише розваги, численні атракціони, а дехто обирає парки місцем сімейного відпочинку. Саме можливість весело провести час і приваблює численних відвідувачів. Сучасні парки відпочинку Києва є розважальними майданчиками з численними визначними пам'ятками, передбаченими

для різних вікових категорій: від дітей та підлітків до дорослих і літніх людей. Отже, розглянемо історію парків культури та відпочинку м. Київ, події, які передували їх виникненню, і періоди їх розвитку.

Нині постала нагальна необхідність вивести на новий рівень питання збереження парків культури та відпочинку Києва та визначення способів подальшого розвитку сучасного паркового містобудування.

Мета статті — ретроспективний аналіз зародження, становлення й розвитку парків культури та відпочинку м. Київ.

Парковому господарству в контексті саме київського містобудування присвячено великий обсяг літератури, що висвітлює різні аспекти цього виду мистецтва.

Перший відомий культурний парк Києва був закладений у 1631 р. Петром Могилою в його митрополичому дворі в Голосіїві, перша літописна згадка про нього як про володіння Києво-Печерської Лаври належить до 1541 р. У 1960 р. Голосіївський парк у Києві був названий пам'яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Під час будівництва парку намагалися максимально зберегти природність. Так, замість залізних парканів установлені багатоярусні живоплоти, які гармоніюють із загальною картиною парку. Нині Голосіївський парк — улюблене місце для пікніків, сімейного відпочинку на відкритому повітрі [4, с. 336].

У 1740-х рр. за проектом архітектора В. В. Растреллі розпочато створення Першотравневого (Царського) парку. У 1880-х рр. цей масив перейшов у власність міської думи, яка здала його частину в оренду купцям Києва (дістав назву Купецький сад, пізніше — Піонерський парк, нині — Хрещатий парк). У другій половині XIX ст. мережа парків м. Київ суттєво збільшується. На дніпровських схилах створюються парки Володимирська гірка (1850-ті рр.), Шато-де-Флер (1863 р.), Маріїнський парк (1874 р.).

Володимирська гірка — одне з найстародавніших місць у Києві, у давні часи називалася Михайлівською, на честь розташованого Михайлівського Золотоверхого Монастиря, і тільки в середині XIX ст. її перейменували. Спочатку на цьому пагорбі було створено парк, який також називався Михайлівським, а потім, коли в парку встановили пам'ятник князю Володимиру Великому (Святославичу), то і парк, і гірка змінили свої назви. Тривалий час гора практично не мала жодної рослинності. Тільки в 1840 р. на замовлення мерії міста на горі розпочалося створення парку — військовий інженер Лешевський розробив проект благоустрою крутих схилів, спланував верхню й нижню тераси. Володимирська гірка стала першим у Києві безплатним парком для всіх бажаючих, відвідати інші парки можна було лише за гроші.

У 1863 р. відбулося відкриття парку Шато-де-Флер. Його особливість полягала в тому, що тут росли не лише дерева, а й квіти, на честь чого парк і називався Шато-де-Флер. Відвідувачі парку могли відпочивати на полях для прогулянок, які були прикрашені величезними клумбами, або відвідати «вокзал» (ресторан), танцювальний зал, літній театр, пивний бар. У період 1868-1878 рр. на території парку виникло стаціонарне приміщення, призначене для кафе з галереями, залом для танців і балконом.

Маріїнський парк — один з найвідоміших і мальовничих парків Києва, який передусім знаменитий тим, що на його території розташований Маріїнський палац. Парк був закладений у 1874 р. за проектом О. Г. Недзельського навпроти головного фасаду Царського палацу, побудованого для імператриці Марії Олександрівни. Історію назви парку пов'язують з ім'ям ще однієї царської персони — Марією Федорівною, дружиною імператора Олександра III. У часи радянської влади Маріїнський парк декілька разів змінював назви (парк Жертв Революції, Пролетарський, Радянський, Ватутінський), що пов'язано зі встановленням нових пам'ятників.

Хрещатий парк (відомий як Купецький сад, колишня назва Піонерський) засновано в 1882 р. як Сад Купецького зібрання поблизу Європейської площі, на схилах Дніпра, вздовж Володимирського узвозу (на той час — частина Олександрівської вулиці).

У 1904 р. на півночі Києва в лісовому масиві Пуща-Водиця створюється дачно-курортна зона і парк із цією самою назвою. До Жовтневої революції в Пущі-Водиці проходили нелегальні маївки, конференції більшовиків (1907 р.), засідання Київського комітету РСДРП (1911 р.), засідання Всеукраїнського тимчасового партійного комітету (червень 1918 р.).

До Жовтневого перевороту 1917 р. в Києві виникли ще декілька парків, зокрема Пушкінський (1900 р.), Політехнічний (1903 р.), Зоологічний (1908 р.).

Історія Пушкінського парку починається восени 1899 р., коли голова садової комісії міської Думи Ромишовський запропонував приєднати до межі міста ділянку на Брест-Литовському шосе і влаштувати замський парк. Незабаром Дума прийняла рішення про виділення 58 десятин землі. У зв'язку зі 100-річчям з дня народження великого поета прийнято рішення назвати його парком імені Пушкіна. У 1901 р. головний садівник м. Київ розробив проект планування парку. Розпочалося будівництво: були розбиті дитячі майданчики, майданчики для занять спортом, споруджені павільйони, буфет, кондитерська, альтанки, фонтани, будинок адміністрації, виконаний колодязь. Восени 1902 р. в Пушкінському парку відбулося грандіозне свято першої посадки дерев.

Парк Київського політехнічного інституту був закладений у 1903 р. Політехнічний парк спланований у пейзажному, так званому європейському стилі. Затишний, тінистий, зі старими липами, кленами і каштанами — це унікальна пам'ятка паркового мистецтва.

Громадянська війна завдала значної шкоди парковому господарству Києва. Так, вирубали практично весь Кадетський гай, були пошкоджені зелені насадження і в інших парках. Закладена в 1912 р. Петровська алея, над якою споруджено Чортів міст, поділила парк на два: Царський і Купецький. Нині це суцільний масив Центрального парку на правому березі Дніпра, тягнеться вздовж найдавнішої частини міста й охоплює численні парки і сквери.

Відновлення «зелених легенів» Києва активізували лише наприкінці 1920-х рр., і особливо у зв'язку з відновленням столичного статусу (1934 р.). У цей період створено Національний ботанічний сад ім. Миколи Гришка НАН України (1936 р.), впорядковано паркову зону вздовж дніпровських схилів.

Парки на лівому березі об'єднано в загальноміський парковий комплекс — Дніпровський парк. Центральною його частиною є Труханів острів, де планувалося створити центр дозвілля з ресторанами, кафе, готелями, пляжами, місцями, облаштованими для рибальства. Улюблене місце відпочинку киян і гостей міста — Гідропарк.

Радянсько-німецька війна завдала не меншої шкоди паркам Києва, ніж громадянська. Значні території зелених насаджень парків були знищені або під час бойових дій, або вирубані на дрова. Відновлення зелених зон розпочинається одночасно з відновленням міста. У повоєнний період створюються Дніпровський парк (1945 р.), парки культури і відпочинку Ленінського комсомолу (1955 р.), Голосіївський ім. М. Рильського (1957 р.), Вічної Слави (1957 р.), ім. М. Фрунзе (1960-ті рр.), ім. XXII з'їзду КПРС (1962 р.), Гідропарк (1965 р.), Перемога (1965 р.), Партизанської Слави (1970 р.), Грушки (1971 р.) та ін [5, с. 99].

Так, Дніпровський парк культури й відпочинку розташований на Трухановому острові в Дніпровському районі міста, який у радянські часи входив до складу Центрального парку культури й відпочинку, в роки незалежності — став окремим парком. У 1950-1960-х рр. територію біля Пішохідного мосту та Матвіївської затоки було упорядковано, прокладено алеї, розбито квітники, збудовано спортивні майданчики, кафе, танцмайданчик, упорядковано пляж уздовж берега Дніпра (Центральний пляж). У Матвіївській затоці створена спортивна база з водних видів спорту.

Голосіївський парк, закладений у 1957 р. в північній частині Голосіївського лісу — пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення. Територія парку є частиною залишку природного

лісу, що колись з півдня оточував Київ. Рельєф значно розсічений. Композиційною віссю парку є каскад із чотирьох ставків.

Гідропарк — це водно-розважальний комплекс з безліччю пляжів, водних атракціонів, човнових станцій, розташований на Венеціанському й Долобецькому островах між Дніпром і Русанівською протокою. Парк створено архітекторами В. Л. Суворова та І. П. Шпарою (1965-1968 рр.).

Не менш цікаву історію має і парк Перемоги. Його заклали в 1965 р. архітектори М. Гречина, В. Єжов, І. Я. Жилкін, А. Заваров, С. Вайнштейн, І. В. Мезенцев на честь перемоги СРСР у Великій вітчизняній війні.

Ще один подібний парк — «Партизанської слави», композиційним центром якого є меморіальна зона з Музеєм партизанської слави, амфітеатром для проведення традиційних зустрічей колишніх бійців партизанських загонів і з'єднань, де відбуваються мітинги й святкові заходи — теж присвячено військовим подіям. Тут також встановлено пам'ятний знак на честь бойової згуртованості партизанських бригад у роки Великої Вітчизняної війни. Парк створено в 1970 р.

У 1958 р. створюються Виставка досягнень народного господарства, в 1969 р. — Музей народної архітектури і побуту, територія яких також є ландшафтним парком, 1970–1980-ті рр. Печерський ландшафтний парк ім. Є. Вучетича (1978 р.), здійснюється озеленення нових масивів Оболонь, Вигурівщина-Троещина, Позняки, Виноградар та ін.

В основі композиції парку ім. Є. Вучетича — регулярне планування, що передбачає гармонійне поєднання різних порід дерев, чагарників, квітників, монументів, скульптурних творів, декоративно-оздоблювальних елементів. Згідно із задумом скульптора, авторський колектив архітекторів і художників у складі В. Д. Єлізарова, Е. Н. Стамо, В. З. Бородая, Ф. М. Согояна, Г. Н. Кислого, Н. М. Фещенко та ін. здійснили проектування меморіального комплексу історії Великої Вітчизняної війни 1941–45 рр. в м. Київ. Ландшафтний парк належить до категорії парків пам'яток садово-паркової архітектури [8, с. 33].

Лише із середини ХХ ст. в ландшафтному розвитку Києва почався новий важливий період, який пов'язаний зі зростанням рівня індустріалізації. Швидкий розвиток промисловості зумовив стрімке збільшення кількості міських жителів і, таким чином, збільшення відвідувачів парків.

У 1972 р. урочище «Феофанія» оголошено парком-пам'яткою, з 1992 р. має статус парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, підпорядкованого Державному заповідному господарству «Феофанія» Національної академії наук.

У 1972 р. закладено парк «Кіото», який розташований у Дніпровському районі відразу після укладання договору про співпрацю та розвиток міст — столиці України Києва та культурної столиці Японії Кіото [3, с. 222].

Ще один рекреаційно-оздоровчий центр — лісопаркова зона Конча-Заспа — розміщується на південній околиці Києва. Територія Конча-Заспи — селища міського типу: Чапаєвка, Плюти і Козин, — ліси й парки вздовж правого берега Дніпра.

Наприкінці ХХ ст. до ландшафтних об'єктів у структурі найбільших міст посилюються нові вимоги, пов'язані з підвищенням рівня життя громадян та ситуацією в суспільстві. Виникла тенденція до забезпечення можливості відпочинку в природному середовищі безпосередньо поблизу житла, міста роботи чи навчання, а також збагачення функціонального наповнення рекреаційних територій.

У структурі м. Київ почали формуватися принципово нові ландшафтно-рекреаційні території. Головною їх особливістю є те, що об'єднуються в єдине ціле різноманітні за призначенням об'єкти: житлові будинки, навчальні, розважальні, спортивні, торговельні, бізнесові й адміністративні центри.

ХХІ століття для Києва ознаменувалося тим, що у зв'язку з браком місця для нової забудови зелені масиви, зокрема й парки, опинилися під загрозою знищення. Саме тому у 2005 р. в м. Київ затверджено Концепцію розвитку зелених насаджень, якою передбачається як реконструкція існуючого паркового господарства, так і створення нових паркових зон.

Отже, можна стверджувати, що паркова культура Києва подолала складний шлях становлення та розвитку і для неї характерна наявність взаємозв'язків та взаємовідносин людини в ланцюжку: природа — культура — дозвілля.

Нині перспективи розвитку парків культури і відпочинку м. Київ пов'язані з узагальненням та творчим використанням цінного досвіду, набутого за роки їхнього існування; моделюванням паркової мережі та створенням інноваційних культурно-розважальних паркових комплексів; урізноманітненням існуючої структури парків відповідно до провідних зразків світової паркової культури.

Список літератури

1. Білоус В. Садово-паркове мистецтво: коротка історія розвитку та методи створення художніх садів / В. Білоус. — К. : Науковий світ, 2001. — 299 с.
2. Історія міста Києва з найдавніших часів до 2000 року : наук.-допоміж. бібліограф. покажч. у вид. від XVII ст. до 2000 р.: у 3 т., 14 кн. / голова ред. кол. В. А. Смолій ; НАН України, Інститут історії України. — К. : Ін-т історії України НАНУ, 2009. — С.

3. Киев: Архитектурно-исторический очерк / Шулькевич М. М., Дмитренко Т. Д. — 6-е изд., перераб. и доп. — К. : Будівельник, 1982. — 448 с.
4. Киев: Энциклопедический справочник / Под ред. А. В. Кудрицкого. — 2-е изд. — К. : Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1985. — 759 с.
5. Крижанівська Н. Я. Аналіз формування рекреаційного середовища у великих і найбільших містах. Харківська національна академія міського господарства / Н. Я. Крижанівська, С. П. Цигичко // Научно-технічний збірник. — №63, 2005. — С. 3–6.
6. Культурно-дозвілєва сфера України: динаміка змін та перетворень. Монографія / Ю. М. Ключко, В. Д. Ковтун, Л. О. Троєльнікова, Н. М. Цимбалюк; Під наук. Ред.. Цимбалюк Н.М. — К., 2004. — 180 с.
7. Курбатов В. Я. Всеобщая история ландшафтного искусства: Сады и парки мира / В. Я. Курбатов. — М. : Эксмо, 2007. — 736 с.
8. Пономаренко Л. Київ. Короткий топонімічний довідник. Довідкове видання / Л. Пономаренко, О. Різник. — К. : Вид-во «Павлім», 2003. — 124 с.
9. Первый киевский археолог М. Ф. Берлинский : Киевская старина, 1896. — №12.

Надійшла до редколегії 22.08.2013 р.

УДК 002(051) 94

О. М. САВЧУК

РЕЛІГІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА НА ШПАЛЬТАХ ЧАСОПИСУ «УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС» (ВІННІПЕГ, КАНАДА)

Розглянуто питання інформаційного контенту часопису «Український Голос» (Вінніпег, Канада), проаналізовано вектор релігійної проблематики.

Ключові слова: *етноспільнота, релігійна культура, часопис, консолідація, інтеграція.*

Рассмотрен вопрос информационного контента издания «Украинский Голос» (Виннипег, Канада), проанализирован вектор религиозной проблематики.

Ключевые слова: *этническая группа, религиозная культура, газета, консолидация, интеграция.*

The question of information contents of the newspapers «Ukrainian Voice» (Vinnipeg, Canada) is considered, the direction of religion problems is analysed.

Key words: *ethnic group, religion culture, newspaper, consolidation, integration.*

Для українців-емігрантів преса — це такий тип видання, в якому значна за обсягом та різноаспектна за змістом інформація органічно поєднується з організаційно-дидактичною діяльністю, завдяки чому соціальна інформація безпосередньо набуває втілення в соціальній практиці. Масова газета ставала організаційним центром, навколо

якого гуртувався великий актив, котрий, власне за допомогою газети, свідомо формував та зберігав традиції етноменшини. Таким масовим і стабільним організаційно-дидактичним центром для українців-емігрантів Канади є часопис «Український Голос» («УГ»), який видається у Вінніпезі з 1910 р. Слід зазначити, що «Український Голос» був предметом дослідження українських та зарубіжних науковців, однак концепт релігійної тематики розглядається вперше, що й зумовлює актуальність статті.

Мета — простежити інформаційну наповненість часопису «Український Голос», проаналізувати та систематизувати релігійну проблематику означеного видання.

Одну з головних ознак розвитку та запорук стабільності української спільноти в Канаді редакція часопису вбачала в духовній еволюції кожного емігранта. Досліджуючи духовний стан особистості, канадський учений С. Ярмусь використовує термін «духовність» (від слова «дух») і вважає, що саме дух є основою феноменальності людини. Він зауважує: «Основним елементом духовості є жива свідомість людини, але свідомість дійсно активна про свою Віру, про її об'єм та її вимоги. Це — основа, або ґрунт духовності, на якому базується і з якого розвивається своєрідний спосіб чи стиль людського життя» [12, с. 500]. Саме така релігійна свідомість становить сукупність розумової, чуттєвої та вольової сфер життя людини, що об'єднується вірою у святе, божественне, позитивне, ідеальне, трактується як моральна та ціннісна підвалина духовності людини. Релігія, згідно з твердженням науковців С. Бубсенка [10], А. Колодного [1], В. Лубського [4], є основою духовності не лише особистості, але й етнічної групи, етносу. «В етнічності тієї чи іншої релігії відображається специфіка походження, історії та розвитку певного народу, особливості його сакралізованого світовідчуття, світосприймання та світоставлення» [1, с. 618]. У національній релігії закладена модель етнічних цінностей, що виражаються в матеріальній (архітектура культових споруд, їх орнаментика — фрески, різьба, вишивка) та духовній (релігійні звичаї, обряди, організація релігійного життя, віровчення) культурі й засвідчують їх оригінальність і самобутність. Водночас національна релігія — це складова космополітичних течій (християнство, протестантизм та ін.), які утверджують загальнолюдські моральні цінності. Таким чином, релігія виконує важливу роль у житті індивідуума, етнічної групи, етносу: формує духовний стан, зберігає етнічну свідомість, консолідує єдиновірців, інтегрує у світове суспільство.

Турбуючись про збереження і розвиток духовності українця-емігранта, стабільність традиційної віри й інтеграцію української спільноти в канадське суспільство, редакція часопису спрямувала діяльність газети стосовно української релігії так: «Під виглядом

релігійним часопис «УГ» має держатися на-пряму раціонально-наукового» [23.03.1910]. Таке ставлення часопису до релігійних справ загалом українських поселенців засвідчувало, що керівництво «УГ» обрало програму прогресивного онтологічного осмислення, яке зумовлене глибинними пошуками істини, потребами і висновками людської природи. Редакція переконана, що почуття та воля людини (а відтак — світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світопереживання, світоперетворення), повинні перевірятися найвищою інстанцією особистості — розумом, який має базуватися на науково доведених аргументах і фактах. Власне раціональний напрям передбачав виховання людяного, етичного, толерантного ставлення до іновірців, а науковий — переконував, що для пізнання релігії необхідно мати знання, здобуті завдяки освіті.

Бути в релігійній сфері розумним — це означає бути не засліпленим фанатиком, сповненим ненависті до тих, хто належить до іншого віровизнання, а бути людяним, культурним, вихованим на імперативах етики, яка потребує толерантного ставлення до іновірців. Бути ж у сфері релігії на науковому ґрунті — це значить мати теоретичні знання, які необхідні для пізнання сутності певної релігії. Зокрема, читач Біблії, якому бракує богословських знань, не повинен вірити, що його власна інтерпретація змісту релігійного писання правильна і не потребує пояснення людиною духовного чину. В. Кудрик у статті «Дещо про релігію» відзначає, що основою всіх релігій є віра. «Усі правди, що голосить Христова наука, повинні міститись у Біблії. Багато людей-науковців тлумачать Біблію... Так отже, хто читає Біблію, той повинен конче читати і те, що деінде о Біблії і релігії пишеш» [3]. Отже, редакція часопису «УГ» пропонувала кожній людині вдаватися до самоосвіти у сфері релігійній, щоб згодом дійти правильного висновку, підказаного розумом і серцем.

Головне завдання «УГ» полягало в його інтенції прищепити українським поселенцям ідею національної єдності й у релігійній царині. Проте існували певні перешкоди, проблеми, подолання яких було необхідним для збереження цілісності етнічної групи. Серед найважливіших можна виокремити такі: формування етичного ставлення до іновірців; створення церкви, яка б об'єднувала представників однієї нації; утвердження рідної мови в церковному богослужінні; друк релігійного преси; організація церковно-освітніх закладів.

Формуванню етичного ставлення до іновірців перешкоджали різні релігійні угруповання, оскільки домінуючою тезою їхніх переконань став принцип фанатичної відданості, що призводив до розбрату, хаосу, непорозуміння серед емігрантів. Найгірше, що віровизнання ставало причиною ворожих стосунків між представниками однієї нації.

Достатньо часто воно ґрунтувалося на такій тезі: «Хто не з нами, той проти нас».

Ідея єдності в релігійній сфері, на думку редакції, мала базуватися на принципі толерантності, суть якої полягає в тому, щоб усі релігійні групи позбулися фанатичності та почали поважати одні одних. У статті «Слово до читачів» зазначено: «Ми на кожному кроці бачимо прихильників кільканадцятьох політичних партій, кількох вір, та найважливіше те, що кожний присягає, що саме його партія, або віра найкраща по всьому світу» [16.03.1910]. Ідеться не про те, що українці в Канаді належать до церков різних вір, а тільки про те, що фанатизм кожного із цих релігійних угруповань є головною перешкодою щодо об'єднання українців до спільної праці. «Знають усі добре, що в самій Канаді багато є сект релігійних між англійцями та в життю (суспільному) ся релігійна різниця не грала ролі» [16.03.1910].

Захищаючи право кожної людини, а в цьому й право українця обирати собі таке віровизнання, яке найкраще відповідало б його світогляді, та намагаючись прищепити серед українських поселенців у Канаді принцип взаємної толерантності, редакційно-адміністративний склад часопису «УГ» прагнув досягти єдності етнічної спільноти на базі генетичних традицій у всіх сферах людського життя.

Оскільки «український народ виробив безліч релігійно-культурних традицій і звичаїв, які... є великими морально-естетичними цінностями української нації» [1, с. 98], в Канаді їх необхідно було розвивати і берегти. Для цього потрібно організувати будівництво церкви, яка б стала творчою силою в збереженні етнокультури, регулятором моралі, основою людської духовності.

Духовно людина розвивається у зв'язку з Вищою Інстанцією, що оберігає храм людської душі й розмова з якою найчастіше відбувається в церквах. Як слушно зауважує Ю. Мулик-Луцик, «...церква — це установа Божа, і що той фундамент, на якому вона стоїть, не може бути нічим іншим, а тією містерійною живою іскрою віри, яка є основою релігії, тобто ...основою душевного зв'язку людини з Богом» [8, с. 129].

Для українців-емігрантів, віруючих християн, такий зв'язок був великою необхідністю, тому й не дивно, що на перших порах люди сходилися і просто неба слухали богослужіння, яке правив перший священник о. О. Дмитрів. «Якщо взяти до уваги, — пише М. Марунчак, — що він обслуговував як греко-католиків, так і православних, то був він першим українським священником, у якому модерний екуменізм визрів на яких 60 років скоріше, як це сталося в церковних кругах Заходу, а яке знайшло своє оформлення щойно на Другому Ватиканському Соборі» [5, с. 8].

Щоправда, немала кількість емігрантів, опинившись у хаотичному вірі життя, потребуючи спілкування із Богом, ішли до тих церков, що були збудовані для канадців. Інтелігентні працівники часопису стурбовані таким виходом із ситуації, що склалася, оскільки вбачали соборність спільноти й у збереженні віри української. «Нікого не силуюмо бути греко-католиками або православними, хоча й ці обі релігії вважаємо, так сказати б, за національні, бо нарід наш з ними зжився і в них виховався...» [01.11.1916].

Редакція «УГ» замислилася над створенням такої церкви, яка об'єднувала б усіх українців-християн. Передусім, вона хотіла переконатися в бажаннях щодо релігійної належності самих емігрантів. Тому 6 серпня 1913 р. вийшла друком стаття «Сторінка церковної історії українського народу в Канаді», в якій містилося звернення, щоб широкі кола української спільноти висловили свої думки про те, якою вони б хотіли бачити свою церкву в Канаді. Відмінність поглядів та бажань емігрантів засвідчують листи, що почали друкувати в часописі. Для ілюстрації думки доцільно навести уривки з деяких епістолярних творів. Так, В. Запорожан із Сифтону в Манітобі, котрий першим звернувся до «УГ», пише: «...церква Христова є та, котра має видиму голову на землі, — Папу» [2]. Наступним був лист автора, що підписався псевдонімом С. Чуко, який пропонував створити Українську народну демократичну церкву в Канаді, в якій «українці греко і римо-католики та православні, які тепер так люблять різнитися, злучилися» [03.09.1913]. Учитель В. Чумер у статті «Може б так було добре?» запропонував «...вернутись назад на віру наших прадідів, вернутись на нашу правдиво-руську віру, на православіє...» [05.11.1913].

Застосовуючи історичний метод, редакція часопису розпочала з 1913 до 1914 р. друк серії статей під назвою «Протягом соток літ», присвячених темі історії церкви в Україні. Часопис доводив читачам, що для українців характерні дві українські релігійні течії: греко-католицька та православна. Маючи ідею української соборності, активної солідарності в релігійній сфері, представники часопису, для її збереження та втілення в реальне життя, вирішують створити єдину, так звану народну церкву, в якій були б об'єднані люди однієї нації, в цьому разі українці. Професор І. Тесля вважає, що ідея створення такої церкви вперше розглядалася в часописі «Канадійський Фармер», редактор якого о. Г. Гикавий порушив це питання в передовій статті 2 листопада 1917 р. Інший канадський учений, професор Ю. Мулик-Луцик спростовує цю думку на користь часопису «УГ». Погоджуємося з його думкою, оскільки підтвердженням її є статті М. Стечишина, вміщені в «УГ» за 26 вересня 1917 р. під назвою «Про справу корпорації», та другою, доповненою, статтею під рубрикою «Під суд народа» — 3 жовтня 1917 р. Дослідник історії українців

Канади М. Марунчак зауважує, що «в праці української церкви багато помагав часопис «УГ», а теж «Канадійський Фармер» [6, с. 150].

У статті «Відозва до українського народу в Канаді» зазначається, що кожен українець-емігрант по-винен широсердно працювати над організацією та функціонуванням такого храму: «Коли се станеться, тоді з помочю Бога і працею всіх нас наша Українська Греко-Православна Церква стане правдивою демократичною інституцією, котра працюватиме на славу Бога і доброго народу» [14.08.1918]. Інформаційні звернення були ефективними — починають функціонувати українські церкви в Канаді.

Іншою проблемою було створення навчального закладу богословського типу, в якому здобували б освіту майбутні священики греко-православної церкви. Звертаючись до читачів за фінансовою допомогою зі шпальт часопису «УГ», організатори акції зазначають: «Ми в Канаді не зробимо більшої культурно-просвітньої роботи доти, доки ми в кожній більшій колонії не дістанемо сталих інтелігентних провідників. А тих провідників ми можемо дістати тільки в особі учителів і священиків» [14.08.1918].

Питання функціонування української мови в церковному богослужінні розглядалося часописом як важливий концепт у формуванні соборницького вектора: генетичного і духовного буття етнічної спільноти. Митрополит Іларіон (І. Огієнко) наголошував: «Церква без рідної мови — церква мертва, не діяльна, це Церква без душі. Народ у цій Церкві — чужий їй, пасивний — бо він тут не оживлений найвищим даром Духа Святого, — даром рідної мови, даром найглибшого Богопізнання» [7, с. 13–14].

Перше богослужіння Української греко-православної церкви (УГПЦ) відбулося восени 1918 р. Зауважмо, що функціонування такого церковного закладу, зокрема і його номінування, відіграло важливу роль у справі рецепції цієї церкви та консолідації українських поселенців на канадських теренах. Українська греко-православна церква в Канаді функціонувала згідно з традицією українського соборно-правного ладу. Так, надзвичайним собором від 8 і 9 серпня 1951 р. УГПЦ у Канаді проголошено митрополією. Керівник-ком ієрархії став митрополит Іларіон. Із часом змінювалися керівники митрополії, але ідеологія єдності українства залишалася стабільною.

З'ясовуючи значення «УГ» для заснування та розвитку такого релігійного храму в Канаді, професор-богослов С. Ярмусь зазначає: «Він був головним вісником і захисником ідеології устрою української греко-православної церкви в Канаді, а поширення цієї ідеології і розвиток її в існуючу структуру нашої Церкви, — у великій мірі завдячується саме «Українському Голосові» [12].

Церковно-релігійне питання української спільноти на теренах Канади широко висвітлювалося на шпальтах часопису «УГ», де відтворювалися всі іпостасі релігійного буття, що значно впливало на свідомість читача. Формування громадської думки в церковно-релігійному аспекті здійснювалося «УГ» завдяки поданню публікацій за такими напрямками: релігійно-церковним, релігійно-духовним.

У релігійно-церковному напрямі висвітлювали питання історії українських церков, їх створення та функціонування, виховували етичні норми поведінки в релігійних установах, описували релігійні собори, їх рішення, пояснювали церковні канони, тлумачили писання Біблії та ін. Питанням релігійно-духовного напрямку приділялося значно більше уваги, оскільки саме вони були акумуляторами моральної свідомості громадян. На основі духовного кодексу людини, десяти заповідей Божих, виховували почуття поваги та любові до ближнього, чесності, справедливості, правдивості, віри в перемогу добра над злом, вміння прощати, зберегти чистоту совісті та душі; формували толерантні взаємовідносини між людьми, які були представниками різних націй, шанобливе ставлення до їх традицій, культури; розвивали почуття національної відповідальності за збереження українських звичаїв, обрядів. Кількість публікацій на релігійно-церковні теми в «УГ» була доволі значною протягом 1910-1923 рр. З 1924 р. відбувається помітне зменшення публікацій з означеної теми. Цей процес зумовлений тим, що редакція часопису «УГ» зрозуміла: всестороннє висвітлення питань релігійних є містким і потребує окремого друкованого органу. Протягом 14 років працівники «УГ» докладали максимум зусиль, зважаючи на релігійні погляди української спільноти та розглядаючи церкву як морально-духовну установу, для того, щоб потім виник окремий часопис «Вісник» — орган Української греко-православної церкви в Канаді.

Видаючи у квітні 1924 р. перше число «Православного Вісника», назву якого згодом було замінено на «Вісник», редакція нового часопису зазначала: «За гостинність і прихильність «Українського Голосу» і других часописів Українська Православна Церква є і на все останнє дуже вдячна» [16.04.1924].

Завдання «Вісника» — друкувати статті суто релігійної тематики, зокрема для обговорення внутрішніх справ УГПЦ, «Вісник» буде містити статті на моральні та теологічні теми; писати про справи загального громадського значення, оскільки вони дотикають церкви; подавати історичні матеріали та наукові розвідки, а в міру можливості також оповідання та поезії релігійного або морального змісту. І, очевидна річ, буде подавати вісти з церковного життя. Ідеологія — православна і українська» [16.04.1924]. Вихід друком першого «Вісника» привітала тодішня Консисторія Української

греко-православної церкви в Канаді, в цьому ж номері поміщено лист, фрагмент якого слід процитувати: «...Життя потребувало такого часопису не віднині. Церква, церковна справа, церковна робота, церковні потреби, церковні клопоти, се одна з наших народних життєвих справ, а допоможе народ порозкидати по широких просторах — отже, все те разом взяте вимагає часопису, який би взяв за собою народ, даючи йому змогу порозумітися і розуміти себе взаємно» [16.04.1924].

Спочатку «Вісник» виходив раз на місяць, а згодом став двотижневиком. Збільшувався й обсяг: з восьми шпальт до 16. Нову газету морально і фінансово підтримували читачі. Цей факт створював для адміністрації та редакції обнадійливу перспективу. Так, з 31 серпня 1954 р. «Вісник» друкує видавничу спілку «Екклезія», що діяла при Консисторії Української православної церкви в Канаді. Ця газета згодом була двомовною, яка, щоправда, дедалі більше стає англomовною.

Значна кількість публікацій самого «УГ» стосувалася проблематики становлення і розвитку церковно-освітніх закладів, серед яких пріоритетне місце надавалося створенню першої школи такого типу — Колегії св. Андрія.

Як зазначає О. С. Савчук, «...думка про заснування Колегії св. Андрія повстала в деякого ще в 1932 році... Конкретний план заснування Колегії св. Андрія був вперше проведений на Конференції духовництва 29 червня 1943 року. І був нею одобрений. Кампанія за збіркою фондів на Колегію була проголошена урядово 15 січня, 1944 [9, с. 795]. Професор М. Тимошик зауважує, що це був задум заснувати власну духовну школу на зразок давньоукраїнських братських шкіл чи Острозької академії [11, с. 68].

Урочисте відкриття Колегії св. Андрія відбулося в 1946 р. Створена вона як вища школа теологічного спрямування. Випускники цього навчального закладу отримували дипломи православного священика.

У 1962 р. керівництво Колегії св. Андрія підписало контракт з Манітоським університетом. Цей факт свідчив про далекі перспективи розвитку: по-перше, її визнано вищою школою державного рівня; по-друге, поруч із богословським відкритий гуманітарний факультет, що дозволило долучитися до системи канадського державного університету; по-третє, якісно збільшувався викладацький склад; по-четверте, збільшувалася кількість студентів, оскільки право вступу мали українці різних віровизнань; по-п'яте, Колегія св. Андрія стала частиною Манітоського університету, тому з 1964 р. її нове приміщення розташовувалося на університетській території. Колегія св. Андрія була тією навчальною установою, що зберігала та виховувала дух української соборності.

Публікації часопису «УТ» та «Вісника» ефективно впливали на рівень релігійної свідомості читачів.

Проблематика статті зумовлює необхідність розгляду релігійних україномовних видань у Канаді, що передбачається зробити в подальших наукових розвідках.

Список літератури

1. Академічне релігієзнавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закладів] / За ред. А. Колодного — К.: Світ знань, 2000. — 862 с.
2. Запорожан В. До церковної історії / В. Запрожан // Український Голос. — 1913. — 3 листопада.
3. Кудрик В. Дещо про релігію / В. Кудрик // Український Голос. — 1910. — 15 травня.
4. Лубський В. Релігієзнавство / В. Лубський — К.: 1997. — 479 с.
5. Марунчак М. Змагання за незалежність української церкви в Канаді. — Вінніпег, 1966-1967. — С. 8.
6. Марунчак М. Історія українців Канади: у 2-х т. / М. Марунчак — Вінніпег, 1968. — Т. 2. — 385 с.
7. Митрополит Іларіон. Українська церква. — Вінніпег, Канада, 1982. — 366 с.
8. Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді: у 4-х т. / Ю. Мулик-Луцик — Вінніпег, Канада, 1987. — Т. 3. — 728 с.
9. Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді: у 4-х т. / Ю. Мулик-Луцик — Вінніпег, Канада, 1989. — Т. 4. — 831 с.
10. Релігієзнавство / За ред. С. Бубсенка — К., 1998. — 495 с.
11. Тимошик М. „Лишуть навіки з чужиною...”: митрополит Іларіон (І. Огієнко) і українське відродження / М. Тимошик. — Вінніпег-Київ, 2000. — 548 с.
12. Ярмусь С. Журналістикознавчий профіль / С. Ярмусь — Вінніпег, 2001. — 598 с.

Надійшла до редколегії 08.08.2013 р.

УДК 930.85:392.72](37)

В. А. РУСАВСЬКА

ГОСТИННІСТЬ У ДАВНЬОМУ РИМІ НА ПРИКЛАДІ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ЦИЦЕРОНА ТА ПЛІНІЯ МОЛОДШОГО

*На основі аналізу епістолярної спадщини Марка Тулія Цицерона та Плінія Молодшого виявлено особливості гостинності в Давньому Римі, розкрито значення римської *sepa* як форми спілкування та консолідації членів *familiya*.*

Ключові слова: *культура Давнього Риму, особливості гостинності, спільна трапеза, римська sepa.*

*На основе анализа эпистолярного наследия Марка Туллия Цицерона и Плиния Младшего выявлены особенности гостеприимства в Древнем Риме, раскрыто значение римской *sena* как формы общения и консолидации членов *familiya*.*

Ключевые слова: *культура Древнего Рима, особенности гостеприимства, совместная трапеза, римская *sena*.*

*On the basis of the analysis of the epistolary heritage Mark Tullius Cicero and Pliny the Younger peculiarities of hospitality in ancient Rome are discovered, the value of the Roman *sena* as a form of communication and consolidation of members *familiya* is disclosed.*

Key words: *culture of ancient Rome, characteristics hospitality, a common meal, Roman *sena*.*

Актуальність статті зумовлена входженням України в європейський культурний простір, розширенням географії подорожей, перетворенням туризму на глобальний феномен значення гостинності актуалізувалось у контексті взаємодії національних традицій з інноваційними технологіями, характерними для сучасного етапу цивілізаційного розвитку. Туризм, як складова індустрії гостинності, здатний сприяти економічному зростанню, соціально-економічній інтеграції, підвищенню конкурентоспроможності закладів гостинності та створенню нового іміджу України в Європі та світі.

Як одна з фундаментальних характеристик людської цивілізації, як форма спілкування людей гостинність на різних етапах розвитку набувала специфічних ознак. Нова мета подорожей, поступове накопичення знань про світ сприяли збагаченню традицій гостинності й підвищенню її ролі та значення в процесі міжкультурної комунікації.

Давньогрецький історик Геродот описує традиції багатьох народів, що населяли давню ойкумену. У його «Історії» подані яскраві картини культури, способу життя й побуту різних народів світу. Для написання «Історії» Геродот використовував не лише особисті спостереження та враження, а й розповіді різних мандрівників та наявні за його часів писемні пам'ятки. Для описів Геродота характерна достовірність, а деякі географічні й етнографічні відомості набули згодом підтвердження в археологічних дослідженнях. «Історія» Геродота є своєрідною історико-географічною й етнографічною енциклопедією, невичерпною скарбницею відомостей про минуле, традицій гостинності [3]

Питання індустрії гостинності, зокрема, що стосуються історії, аналізуються на сторінках як вітчизняних, так і зарубіжних фахових періодичних видань: «Гостиничный и ресторанный бизнес», «Гостиница и ресторан», «Ресторатор», «Ресторанная жизнь» тощо.

Проблему гостинності в історії культури досліджують історики, філософи, культурологи. Так, Г. С. Кнабе праця з історії та теорії культури аналізує гостинність у культурі Давнього Риму, акцентуючи

на її важливості в структурі «otium». Дослідник визначає гостинність Давнього Риму як сприятливу сферу для формування особистості вільного громадянина [5], [6].

Розглядаючи гостинність у контексті дозвілля, Г. С. Кнабе відзначає важливість проведення в добу античності свят, пов'язаних зі збиранням врожаю, що мають спільні елементи із сучасними карнавалами (в Греції — Кронії). Такі свята могли тривати більше тижня і відображали бажання до проведення активного дозвілля. Їх суть полягала в тому, що через них народ демонстрував богам сприйняття як благ, так і турбот суспільної організації, цивілізації та культури.

Російський учений Ю. А. Стрельцов зазначає, що саме в добу античності серед аристократичних і заможних верств виникли нетрадиційні форми практики та види дозвілля (читання авторських творів, колекціонування рідкісних предметів, мешкання влітку на замських віллах, прогулянки на природі, частування, різноманітні розваги, подорожі, або просто байдкування). Автор стверджує, що проводили таке дозвілля індивідуально. Саме серед елітних суспільних верств вперше з'являється тривале дозвілля, яке кожний мав можливість проводити на свій розсуд та обирати заняття відповідно до особистих уподобань. Аналізуючи бесіди як форму проведення дозвілля, дослідник зазначає, що повсякденні інтереси людей того далекого минулого, за наявності відмінностей, у багатьох аспектах були подібними до інтересів наших сучасників [10].

Специфіку гостинності в Давньому Римі розглядають Л. Винничук [2], історики школи «Анналів» [1]. Однак гостинність Давнього Риму в епістолярній спадщині Цицерона та Плінія Молодшого не досліджена.

Мета статті — дослідження особливостей гостинності в Давньому Римі за часів імперії на основі аналізу листів державного діяча, оратора і філософа Марка Тулія Цицерона та громадського діяча Плінія Молодшого.

В елліністично-римську добу під впливом абсолютно нових соціокультурних умов актуалізується тип людини з диференційованою і витонченою суб'єктивністю, орієнтованої на глибинний самоаналіз, вишукану культуру суб'єктивних відчуттів, настроїв і роздумів. Безпосередня участь у житті суспільства, притаманна античному полісу чи римській *civitas*, зникає, громадське життя замінюється виконанням наказів володаря.

Характерний індивідуалізм актуалізував роль і значення побуту. Матеріальний рівень давньоримської цивілізації забезпечував комфорт і високий рівень проведення дозвілля, що стає основою подальшого розвитку приватної гостинності.

Однією з форм приватної гостинності Давнього Риму був званий обід. Інформація про його особливості міститься в листах Плінія Молодшого та Цицерона. Так, у сюжеті «Запрошення до обіду» знаходимо свідчення того, що воно супроводжувалося веселим жартом і дружнім піддражнюванням: «Послухай! Обіцяєш бути до обіду» [9, с. 16].

Існування звичаю запрошувати друзів та їх сім'ї на гостини до заміських віл з нагоди приїзду засвідчує запрошення Цицерона своєму другу Аттіку, котрий повертався до Риму: «У день свого приїзду неодмінно будь у мене разом зі своїми рідними» [7, с. 214, с. 470]. Однак про свої наміри гостини необхідно було обов'язково сповістити, як про це просить Цицерон свого друга Аттіка: «Сповіщай мене найсправнішим чином про всі свої справи і наміри приїзду» [7, с. 7, с. 413].

Зустрічі організовувалися на належному рівні, яка б зі сторін не влаштувала їх, та незалежно від місця проведення, наприклад, зустріч Цицерона і Варрона, що мали садиби під Тускулом і Кумами: «Тому, за твоїм бажанням, або в тускульській садибі, або в кумській у тебе чи, чого я б хотів найменше, в Римі, — аби ми були разом — я, звичайно, влаштую так, щоб це було визнано прийнятними для кожного з нас» [8, с. 376, с. 479].

Цицерон, збираючись приїхати зі своїми друзями в Тускульську садибу, задалегідь попереджає про це дружину Теренцію й просить, щоб вона приготувала все належним чином до прийому гостей. «У Тускульську садибу думаю приїхати або в нони, або наступного дня. Зі мною, можливо, буде декілька осіб, і ми, думаю, затримаємося там на триваліший термін. Якщо в лазні немає ванни, нехай улаштують. Нехай приготують і інше, необхідне для харчування й здоров'я» [8, с.370].

Щодо гостинного прийому та забезпечення їжею Плінія Молодшого в будинку його друга Понтія Алліфана свідчить лист: «Знаю, яка причина перешкодила тобі попередити про мій приїзд у Кампанію, — тебе немає ... Стільки міських і сільських харчів нанесли мені від твого імені. Хоча це і не гарно, але я все взяв: і твої мене просили взяти, і я побоявся, що коли не візьму, ти розсердишся і на мене, і на них. Наперед, однак, якщо в тебе міри не буде, вона буде в мене. Я вже повідомив твоїх, якщо вони знову принесуть стільки ж, то все заберуть назад. Ти скажеш, що мені слід користуватися твоїм добром, як своїм власним: я й буду берегти його, як своє!» [9, с.113].

Про рівень гостинності, який забезпечили проконсулу Калестрію Тірону, другу Плінія Молодшого, в маєтку іншого його друга Фабата, свідчить лист, у якому він повідомляє, що сподівається вмовити проконсула Калестрія Тірона заїхати в провінцію Бетику в маєток Фабата

в Умбрії, щоб він, як посадова особа, зміг здійснити формальну процедуру звільнення деяких рабів. Фабат, мабуть, сумнівався, чи захоче проконсул відхилитися від свого шляху до місця призначення. Пліній переконує: «Не бійся, що це буде йому складно: заради мене він погодиться обійти всю землю». При цьому Пліній зазначає, що він і Калестрій не раз гостювали один в одного: «Я часто їздив до нього на віллу, він часто одужував після хвороби в моєму будинку» [9, с. 126].

Фабат готовий був виїхати назустріч почесному гостеві навіть у Медіолан, хоча для його віку ця поїздка надто складна. «Радію, що ти настільки міцний, що можеш зустріти Тірона в Медіолані. Я наполягаю, — зазначає Пліній, — щоб ти чекав його в будинку, в самому будинку й навіть не переступав порога кімнати. Хоча я люблю його, як брата, але він не повинен від людини, яку я шаную, як батька, вимагати уваги, якої він не зажадав би від свого батька» [9, с.130].

Розпорядок дня римлян був зумовлений тривалістю світлового дня і необхідністю цінувати сонячним світлом. Тому вони прокидалися рано, разом зі сходом сонця. День вільного знатного римлянина проходив згідно із чітким розкладом. Так, суспільні справи (*negotium*) виконували до настання спеки і лише після цього наставав час відпочинку (*otium*), коли римляни виконували фізичні вправи, відвідували терми, плавали в басейні. Харчування римлян було триразовим — вранці, в середині дня і ближче до його кінця, що поширене в інших народів, принаймні європейських. Ранкова закуска (*jentaculum*) і денний сніданок (*prandium*) не передбачали ні точного часу, ні певного меню. Звичайний сніданок, проте, був між ними і складався з хліба, змоченого у вині або слабкому розчині оцту, сиру, фініків, іноді — холодного м'яса або шинки [5, с.19–29].

Так, дотримуючи звичаїв, імператор Август їв на сніданок «грубий хліб, дрібну рибку, вологий сир, віджятий уручну, зелені фіги другого збору», а Сенека і зовсім «снідав сухим хлібом, не підходячи до столу».

У повсякденному житті римлянин міг обідати як сам, так і з найближчими членами своєї сім'ї — дружиною, батьками, дітьми. *Jentaculum* і *prandium* не передбачали присутності сторонніх (гостей), їх людина могла вживати одноосібно. Обід (лат. «*sena*») розпочинався завжди в той самий час, і незмінно проходив в оточенні сім'ї на другому поверсі будинку над атрієм і називався «*senaculum*» [5].

Особливе значення в житті римлян мала *sena* як форма спілкування і консолідації малої соціальної групи, спільна трапеза членів певної стійкої мікроспільноти — *microunites sociales*. Такі мікроспільноти визначали безпосереднє життя римлянина, оскільки саме завдяки їм відбувалося долучення до суспільного життя. Малу соціальну групу об'єднував культ зі своїми святами — *sacra mensae*,

а спільне споживання їжі було однією з форм демонстрації святості й забезпечувало за столом атмосферу довіри і чистоти думок.

Місцем римської сена слугувала невелика кімната — «трикліній», що, переважно, виходила на перистиль. У центрі стояв стіл, на якому розміщували страви. З трьох сторін цей стіл оточували масивні, зазвичай, кам'яні ложі для гостей, поверхня яких мала трохи похиле підвищення до столу, що зумовило назву — «трикліній».

Меню римських званих обідів здебільшого передбачало зміну страв (чотири, п'ять, найбільше — сім), кожна з них містила різні й інколи зовсім різноманітні страви. Там, де втрачалось відчуття міри та пристойності, де господареві важливо було продемонструвати своє багатство, а запрошеному — задарма наїстися за трьох, ця нескінченна зміна страв перетворювала обід на своєрідний гастрономічний марафон, нескінченне переїдання. За декілька годин безперервного споживання їжі на таких обідах людина поглинала кабана, зайців, камбалу, устриць, шампінйони, ковбаси, артишоки, сир, пироги тощо. Таким, наприклад, був обід у середині I ст. н. е.: «...поросся, прикрашене ковбасами з пташиними тельбухами і гарбузом; по шматку ведмежатини; печінки, яєць, зварених «у мішечок», тунця; сирний пиріг, холодний, але политий гарячим медом, обкладений квасолею, горохом, горіхами і персиками; остання зміна складалася з м'якого сиру, виноградного соку, равликів... На закінчення обіду по колу подавалась глибока таця з маринованими оливками» [9, с. 9, с.17].

Щоб розвеселити співтрапезників, у триклінії виступали актори-коміки, танцюристи, музиканти, проводили аукціони картин, читання віршів уголос [9].

Спільна трапеза була неодмінною складовою тих громадських, колегіальних, культових організацій і гуртків друзів, у яких проводилося дозвілля римського громадянина, інколи його суспільна й повсякденна діяльність. У триклінії римського багатія за його столом збиралися родичі, друзі й колеги, відпущеники і клієнти, тобто люди, котрі належали до системи взаємовідносин громадянської спільноти. Значення такої системи полягало, зокрема, в демонстрації солідарності цих людей у взаємодопомозі, в наданні підтримки, моральної та матеріальної, «старшими і багатшими членами» групи «молодшим» і біднішими, передусім патроном — клієнтам. За такою підтримкою клієнти та збіднілі члени роду й йшли на обід до патрона, де, проте, вже наприкінці існування республіки, а тим більше на початку імперії виникла атмосфера, в якій заступництво перетворювалося на грубе знуцання, нахабство і цинізм, а залежність — на приниження.

Уживання їжі та напоїв, благочестива подяка богам за їх заступництво і солідарність формували у свідомості римлян відчуття

одності, яке досягалося під час «*sena*» — спільної трапези членів «*familiya*», спільноти, колегії. Такі трапези зумовлені необхідністю збереження або відновлення атмосфери демократичної солідарності, втраченої за часів імперії. Ця потреба постійно породжувалася саме навколишнім життям, яке містило в собі як залишки громадського устрою, так і загрози, серед яких найнебезпечнішими були тенденція розпаду спільноти, втрата почуття солідарності, а відтак — наруга над традиціями.

Римська *sena* була справжньою трапезою. Цицерон зазначає: «Обід зазвичай складався, крім закуски (*antecena*, *proraulsis*, *gustatio* — яйця, олива, солоня риба, ковбаса; напої — медова сита, *raulsum*), з двох змін: 1) власне обід (*sena*) — різноманітні страви; 2) десерт (*mensae secundae*) — печиво, сир і фрукти» [8, с. 398-399, с. 485]. Вона повторювалася щодня, охоплювала другу половину дня і вечір, тобто тривала від третьої до шостої або восьмої годин, іноді дотемна. Переходити від обіду до нічного сну, мабуть, була нормою [5].

У римлян існував особливий ритуал прийому гостей. Так, запрошивши на обід, господар демонструє своє доброзичливе до них ставлення, повагу, пропонує вино з дорогоцінного кубка. Але при цьому меню в співтрапезників було різним. Раби, що прислужували за столом, ставили їжу окремо перед кожним, але вона була неоднаковою, і господар розподіляв пригощання згідно із соціальним статусом кожного.

Пліній Молодший описує один із обідів, де «...господар мав смак і був хазяйновитим, але, водночас, скупим і схильним до марнотратства. Йому і декільком гостям вдосталь подавалися прекрасні страви, а іншим — погані й у малій кількості. Вино трьох сортів він розлив по маленьких пляшках: одне було для нього і для нас, інше — простіше — для друзів, які в нього розташовані по сходинок, третє — для відпущеників, його і моїх; ти не міг вибирати і не міг відмовлятися» [9, с. 28].

Слід зазначити, що Пліній Молодший висловлює своє негативне ставлення до таких прийомів гостей і зауважує: «У мене всім подається одне і те ж; я запрошую людей, щоб їх пригостити, а не ганьбити, й у всьому зрівнюю тих, кого зрівняло моє запрошення. Поділитися з багатьма тим, чим користуєшся сам, не обтяжливо, якщо не вдаватися до надмірності в їжі. А ось те, що подавати, слід унормувати, і якщо шкода грошей, то краще зберегти їх, обмежуючи себе і не ображаючи інших» [9, с. 28].

Щодо своїх витрат на звані обіди, то сам Пліній Молодший дотримує економії завдяки проведенню їх згідно з принципом: «...мої відпущеники п'ють не те вино, яке я, а я п'ю те, яке вони» [9, с.28]. Цей

принцип свідчить, що Пліній Молодший заперечує такий надзвичайний союз розкоші і скупості.

Цицерон зазначає, що його обіди влаштовуються як контраст до бенкетів багатих. Філософа по-справжньому приваблює проста їжа, яку він описує у своєму листі другу Аттіку: «Багато що у твоєму листі захопило мене, але понад усе страва із солоної риби із сиром, — означає «мізерна їжа» [7, с. 237, с. 478]. У своєму листі 46 р. Лүцію Папірію Пету до Неаполя радить: «... повернися до старовинної солоної риби із сиром. Я заподію тобі одну витрату — тим, що потрібно буде натопити лазню» [8, с. 398–399].

Званий *sepa* передбачав для людей кола Цицерона тільки один вид розваги — так звану «сократичну бесіду», тобто розмову на філософські, літературні або навіть повсякденні теми, але обов'язково живу і дотепну, в якій співбесідники змагалися у винахідливості. На таких обідах панувала атмосфера щирої приязні, дружньої солідарності, духовної радості, а сам скромний дружній обід переставав бути фактом гастрономії

Пліній Молодший, погоджуючись прийняти запрошення Септіція Клари на *sepa*, ставить умову щодо запропонованого для зустрічі пригостання та висловлює побажання, щоб гості послушали його читання з подальшим обговоренням прочитаного: «Повинні бути приготовлені: по качанчику салату, по три равлики, по два яйця, пшенична каша з медовим напоєм і снігом - *alicam cum mulso alica ...*, маслини, буряк, горло і тисяча інших не вишуканих страв. Ти послухав би або сцену з комедії, або читання, або гру на лірі, а подаруй і все це — ось який у мене розмах!... А ти вважаєш за краще їсти в когось устриць, свинину, морського їжака і дивитися на танок гад, (прославлених танцівниць із Гадесу). Будеш покараний, як — не скажу!» [9, с.16].

Підкреслена простота меню і «сократичні бесіди» в інтелектуальних колах стали сприйматися як осудження розкішних бенкетів, що супроводжувалися непристойною поведінкою їх учасників.

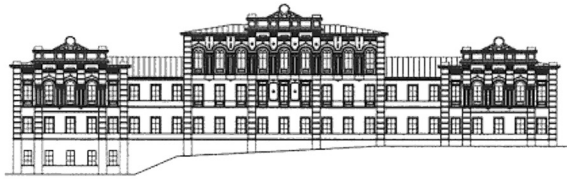
Спільна трапеза, як форма гостинності була неодмінною складовою громадських, колегіальних, культових організацій і гуртків друзів, у яких відбувалися суспільна і повсякденна діяльність, а також дозвілля римського громадянина. Усвідомлення безповоротності митного, справжнього його значення і відчуття невпинного поступу нового часу супроводжувалося спробами затримати його за допомогою естетизації трапези, а відтак, і гостинності.

Перспективами подальших досліджень є розкриття досвіду міжкультурної взаємодії і з'ясування ролі та значення гостинності для досягнення миру і злагоди між народами, що набуває особливого значення в контексті сучасних глобалізаційних процесів.

Список літератури

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. : У 3-х т. — Т. 1.: Структури повсякденності: можливе і неможливе / Ф. Бродель / Пер. з фр. Г.Філіпчук. — К. : Основа, 1995. — 544 с.
2. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи древней Греции и Рима / Л. Винничук. — М. : Высшая школа, 1988. — 496 с.
3. Геродот. История: В 9 т. / Геродот / пер. с греч. — Ф. Г. Мищенко с его предисл. и указ. — 2-е изд., испр., доб. — М. : Кузнецов, 1888. — Т. 2. : (книги V–IX. Указатель с примеч.). — 639 с.
4. История эстетической мысли. В 6-ти т. — Т.1. Древний мир. Средние века в Европе. Ин-т философии АН СССР; Сектор эстетики. — М.: Искусство, 1982. — 464с.; с. 209–210
5. Кнабе Г. С. Древний Рим — история и повседневность. Очерки / Г. С. Крабе. — М. : «Искусство», 1986; 298с., сс.19–29; 110–121; 122–152.
6. Кнабе. Г.С История. Быт. Античность. Быт и история античности / Г. С. Крабе. — М.; 1988. — 272 с.
7. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Брутту т. I, годы 68-51 перевод и комментарии В.О. Горенштейна // Репринтное воспроизведение издания 1949 года. — Санкт-Петербург, «Наука», 2008. — 536 с.
8. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Брутту т. II, годы 51-46 перевод и комментарии В. О. Горенштейна // Репринтное воспроизведение издания 1950 года. — Санкт-Петербург, «Наука», 2008. — 504 с.
9. Письма Плиния Младшего. Письма I-X. Второе издание. М.: «Наука», 1984. — 408 с.; сс.1, 9, 16, 17, 28, 113, 126, 130.
10. Стрельцов Ю. А. Общение в сфере свободного времени / Ю. А. Стрельцов: Учеб. пособие /Моск. гос. ин-т культуры. — М. : МГИК, 1991. — 86 с.

Надійшла до редколегії 23.09.2013 р.

Другий розділ

Соціальні комунікації

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОКУМЕНТНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ НА ПРИКЛАДІ БІБЛІОТЕКИ

Досліджуються особливості структурно-функціонального аналізу документно-комунікаційних інститутів на прикладі бібліотеки.

Ключові слова: документно-комунікаційний інститут, мотивація, функції, архів, бібліотека, аналіз, структура.

Исследуются особенности структурно-функционального анализа документно-коммуникационных институтов на примере библиотеки.

Ключевые слова: документно-коммуникационный институт, мотивация, функции, библиотека, анализ, структура.

The features of the structural and functional analysis of Document and Communication Institutions in the library example are explored.

Key words: Document and Communication Institute, motivation, function, library, analysis, structure.

Практика соціальних комунікацій свідчить, що інформація, використана для підтримки суспільної діяльності, повинна бути документованою для набуття відповідного статусу. Документи мають бути впорядковані згідно з певними правилами, а основною властивістю документно-комунікаційного процесу є своєчасність. Означені вимоги можна втілити лише за умов раціонального використання світового інформаційного простору й ефективної взаємодії документно-комунікаційних структур у суспільстві.

Розглядаючи формування інформаційного простору, разом із розвитком інформаційного суспільства, основуватимемося на такому визначенні: «Інформаційний простір держави — це необмежене за обсягом злагожене розташування та скоординоване співіснування суб'єктів і об'єктів інформаційної діяльності (дієвих елементів), взаємодію яких спрямовано на підвищення продуктивності й інноваційності всіх процесів, що відбуваються в соціумі, шляхом розвитку мотивації творчої активності особистості в системі «діяльність–інформація–знання–діяльність» [1, с. 18].

Відповідно до цього, модель глобальної інформаційної системи складатиметься із таких структурних елементів:

— державно-політичний інформаційний простір (наповнення — інформаційні ресурси інститутів державної влади й місцевого самоврядування);

— інформаційно-правовий простір (наповнення — законодавчі та нормативні акти);

— публічний інформаційний простір (наповнення — інформаційні ресурси ЗМІ, видавництв, книготорговельних організацій, Інтернет-ресурси);

— інформаційний простір державного сектора (наповнення — інформаційні ресурси підприємств та організацій державної форми власності);

— інформаційний простір приватного сектора (наповнення — інформаційні ресурси підприємств і організацій приватної форми власності);

— індивідуальний інформаційний простір (наповнення — інформаційні ресурси фізичних осіб — громадян держави, а також іноземців, котрі у встановленому законодавством порядку здійснюють інформаційну діяльність).

Проблема побудови українського інформаційного простору полягає в тому, що означені структурні елементи, якщо їх відобразити схематично, замість взаємодії перекривають один одного, а деякі бібліотечні й інші документно-інформаційні заклади та служби під поняттям «поліфункціональність» розуміють можливість вирішення проблем фінансування своєї основної діяльності. Відтак, відбувається не досягнення функціонального різноманіття, а підміна інформаційних функцій іншими, і внаслідок цього виникає сумнів щодо виконання бібліотекою своєї місії [2, с. 260].

Іntenсивний розвиток науки та техніки поступово примусив світове суспільство визнати необхідність інформаційного обміну. Ще до кінця ХХ ст. почало актуалізуватися проведення рішучих змін у концепціях функціонування інформаційного простору, виникла необхідність поєднання традиційних технологій з новітніми. Визнання цього ще більшою мірою уподобило бібліотеку до інших документно-комунікаційних інститутів (ДКІ). Відкрилися новітні напрями співпраці, яка основана на принципах сучасного демократичного інформаційного суспільства і надає плідне підґрунтя, спрямоване на виховання особистості для нової гуманістичної епохи.

Мета статті — визначити функціональну структуру бібліотеки як документно-комунікаційного інституту.

Бібліотеку як соціальний інститут науковці вивчають починаючи з 1960-х рр. (Н. Є. Добриніна, О. С. Чубар'ян, А. Н. Ванеєв, Ю. М. Столяров, Р. С. Мотульський, Є. І. Полтавська, Ю. П. Мелентьєва, А. В. Соколов та ін.), але у визначенні сутності поняття є відмінності, що стосуються різноманітності структури бібліотечної діяльності, яка складається з багатьох процесів, що поступово наповнювали технологічні напрями.

Наприклад, у багатьох працях А. В. Соколов спершу активно використовує поняття «галузевий соціальний інститут», яке має п'ять компонентів: практика, освіта, наука, галузевий друк та управління. Згодом, застосовуючи комплексний аналіз під час дослідження бібліотечно-бібліографічних та інформаційних явищ, дослідник починає оперувати узагальнюючим поняттям документно-комунікаційного соціального інституту.

В одній зі своїх останніх праць науковець розглядає «реальний галузевий соціальний інститут», який повинен мати спеціальні установи (служби, організації) та професійні кадри, розподілені між ділянками (підсистемами) інституту: практика, наука, освіта, управління, галузева преса [3, с. 65].

Бажання надати максимально точного та сучасного розуміння змісту поняття бібліотеки як документно-комунікаційного інституту сприяло формулюванню такого визначення:

«Бібліотечний документно-комунікаційний інститут — це історично сформована стійка форма організації бібліотечної діяльності, основана на реалізації функцій, спрямованих на задоволення суспільних документно-інформаційних потреб» [4].

Статус бібліотеки як документно-комунікаційного інституту, з притаманним їй широким спектром продукції та послуг і долученістю до всіх сфер людської діяльності, дозволяє розглянути інтеграційні властивості бібліотечних функцій та особливості їх прояву в інших інституціях документної комунікації.

Як уже зазначалося, структура бібліотечної діяльності містить велику кількість процесів, які поступово, протягом століть, утворювали технологічні напрями. Інформатизація та використання мережі Інтернет допомогли поєднати документно-інформаційні ресурси майже кожного бібліотечного закладу зі світовими інформаційними ресурсами. Доступність таких ресурсів надала змоги як підвищити ефективність бібліотечних послуг, так і ще більшою мірою розвинути зв'язки бібліотек з іншими установами культури й освіти на місцевому, регіональному, державному та міжнародному рівнях.

Але разом з необхідністю втілення новітніх інформаційних технологій перед керівництвом бібліотек постала проблема мотивації працівників до інновацій, яка також з успіхом вирішується завдяки чітко налагодженій за період існування БДКІ системи внутрішньо організаційних стимулів [5, с. 104].

Новітні бібліотеки — це інформаційні й інтелектуальні центри, які, накопичуючи та зберігаючи інформаційне надбання людства на різноманітних формах носіїв, надають доступ кожному громадянину новітнього суспільства до всіх видів інформації, відповідно до законодавства, а також сприяють розвиткові культури, освіти, науки, за допомогою популяризації літератури, сучасних технологій та активної участі в міжнародних, державних, регіональних проектах. Структура бібліотечних закладів у деяких аспектах відрізняється, але вони, безперечно, є дієвими елементами БДКІ як системи.

Завжди можна виокремити підґрунтя, на якому будується будь-яка система. Такою основою в БДКІ є його функції, котрі пов'язують БДКІ з іншими ДКІ в єдиному інформаційному просторі, який науковці дедалі активніше розглядають як вмістилище взаємопов'язаних документно-комунікаційних систем різних держав.

Сутність структурно-функціонального підходу полягає у виокремленні в системному об'єкті — БДКІ — структурних елементів і визначенні їх функцій в інформаційному просторі. Елементи між ними створюють структуру інформаційного простору. Кожний елемент виконує свої специфічні функції, пов'язані з функціями системи. Між ними є певна залежність, яка, на нашу думку, виявляється в інтегруючій сутності функцій, закладених до першооснови документно-комунікаційної діяльності ще з виникненням та розвитком перших документно-комунікаційних структур.

Структуризація об'єкта — необхідна умова його вивчення — дозволяє виокремити, а потім описати суттєві його складові — елементи, підсистеми, компоненти, зв'язки, властивості, функції та ін.

Аналіз структури здійснюється за допомогою методу класифікації — багаторівневого, послідовного поділу досліджуваної системи з метою систематизації, поглиблення й здобуття нових знань щодо її побудови, складу елементів, підсистем, компонентів, особливостей внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Сутність об'єкта як системи виявляється в структурі, однак реалізується у функціях. Це дозволяє розглядати БДКІ як структурно-функціональну цілісність, у якій кожен елемент має певне функціональне призначення, яке узгоджується із загальною метою системи загалом.

Визначення функціонального призначення БДКІ формує, насамперед, уявлення про соціальні функції системи. Тобто функція є конкретизацією призначення системи, доводить доцільність існування БДКІ в системі.

Як уже зазначалося в навчальному посібнику «Ресурси та технології інформаційного менеджменту», «функціональний підхід уможливорює простеження послідовності розвитку інформаційного закладу як системи, ґрунтуючись на потребах споживачів та функціях закладу» [6, с. 64]:

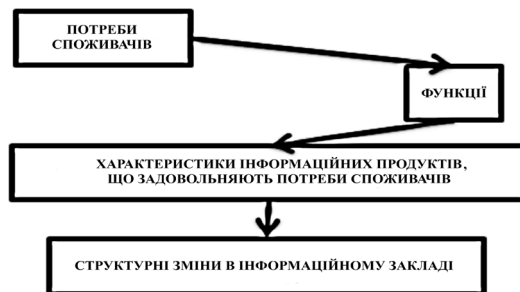

Рис. 3.1 *Схема розвитку інформаційного закладу як функціональної системи [6, с. 65]*

Окрема бібліотека як інформаційний заклад є елементом системи БДКІ, а зміни кожного елементу впливають на зміни в системі.

Аналіз розвитку бібліотек та змін мотивації документно-комунікаційної діяльності, висвітлений у попередніх наукових розвідках «Аналіз зв'язку мотивації документно-інформаційної діяльності та функцій документно-комунікаційних інститутів у процесі їх історичного розвитку» [7] та «Особливості розвитку бібліотечно-інформаційних центрів в інформаційному просторі України» [8], надав змоги стверджувати, що зміст поняття «бібліотечна функція» цілком залежить від уявлення про бібліотеку в суспільстві, яке формується під впливом інноваційних перетворень.

Продовженням дослідження стало проведення опитування за методом анкетування з метою вивчення громадської думки стосовно розуміння основних функцій ДКІ. Як респонденти були обрані користувачі Інтернет-чатів та соціальних мереж, студенти й викладачі ВНЗ, мешканці м. Одеса. Загальна кількість — 258 осіб. В анкеті пропонувалося відповісти на запитання «Яку з означених функцій Ви вважаєте основною для бібліотеки?»

Узагальнюючи попередні тези, результати опитування та поєднання їх з даними наукових праць, визначимо поняття, що стосується соціальних функцій БДКІ

1) Надання доступу до всіх видів знань — функція притаманна повною мірою лише БДКІ, оскільки кожен з аналізованих нами ДКІ надає доступ лише до інформації, що належить до його компетенції — архівної, видавничої, книготорговельної, журналістської, аналітичної, бібліографічної. Ця функція визначає місію сучасної бібліотеки й оснований на завданнях бібліотеки сучасного суспільства, зазначених ще в Маніфесті ІФЛА/ЮНЕСКО в 1994 р. [9].

2) Документно-комунікаційна — надання інформації, зафіксованої на носіях, та здійснення комунікації, яка опосередкована цією інформацією. До цієї функції належать обслуговування документами на традиційних та електронних носіях і надання комунікаційних послуг, пов'язаних із пошуком та переданням цих документів споживачеві.

3) Формування інформаційного ресурсу суспільства — опрацювання та накопичення інформаційного ресурсу в зручній для використання формі. До цієї функції належать накопичення та систематизація регіонального ресурсу за галузями знань і виробництва, національного ресурсу, який має значне стратегічне значення, та є засобом підвищення іміджу країни.

4) Меморіально-мнемонічна функція забезпечує збереження документного ресурсу та пам'яті людства. Ця функція відома з вивчення найдавніших часів, коли інформація передавалася старійшинами племен. Також треба відзначити, що учасники нашого опитування визнають її однією з головних.

5) Функція впливу на розвиток світогляду споживача — просвітницька, також має давню історію Але нині вона є навіть актуальнішою, оскільки просвітницька робота бібліотеки стосується багатьох сфер суспільного життя (наприклад, популяризація здорового способу життя). Обсяг виконання цієї функції залежить від типу та статусу бібліотеки. Наприклад, НБУВ ім. В. І. Вернадського має з 1992 р. у своїй структурі Культурно-просвітницький центр, діяльність якого спрямована на здійснення інформаційної підтримки науково-дослідних робіт та супровід соціальних реформ у державі [8]. У бібліотеках регіонального та районного масштабу — це просвітницькі центри з конкретних питань (культури, екології, економіки).

6) Педагогічна — сприяння здобуттю новітніх знань. Стародавні бібліотеки були осередками освіти. Після Жовтневої революції в бібліотеках навчались грамоти. У сучасних бібліотеках набувають комп'ютерної грамотності і поглиблюють знання завдяки опануванню програм з дистанційних курсів.

7) Виховна — формування культури поведінки, етики, естетики споживача починає впливати на нього з першого відвідування бібліотеки. Відбувається набуття навичок роботи з книгою, культури спілкування, ведення діалогу, естетичного сприймання довкілля, творів друку та мистецтва.

8) Культуротворча — вплив на формування національної та світової культури. У бібліотеці формується культура нації, за допомогою документно-інформаційного фонду, набору запропонованих інформаційних послуг, організаційної культури, що відображається в комунікаційних діях співробітників та споживачів, у дизайні бібліотеки, її презентації в електронній формі на WEB-сайті, та багатьох факторів, які, впливаючи на культурне середовище міста, регіону, поступово формують загальнонаціональні та світові культурні цінності.

9) Функція соціалізації — сприяння адаптації людини в суспільстві — нині стає особливо актуальною. Сучасні бібліотеки спрямовані на допомогу в набутті комунікативних якостей (гуртки за інтересами, заходи, співбесіди), надають можливості консультування фахівців (юристів, психологів, політологів, економістів, із соціального захисту та служб зайнятості), проводять курси з підвищення кваліфікації для споживачів.

10) Ідеологічна (формування громадської думки) — формування в споживачів думки про те чи інше політичне, соціальне, культурне явище. Ця функція відображена в інформаційно-масових заходах, які бібліотеки розробляють і проводять, долучаючи фахівців до обговорення актуальних подій у суспільстві (селищі, місті, регіоні, державі).

Перспективами дослідження в межах структурно-функціонального підходу буде спроба побудувати сутнісно-функціональну, функціонально-генетичну та функціонально-логічну структури ВДКІ як системи.

Список літератури

1. Бірюкова Т. Л. Інформаційний простір держави: системний підхід // Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері: матеріали міжн. наук. — практ. конф. / ред. В. М. Андрієнко. — Донецьк: Юго-Восток, 2011. — С. 18–20.
2. Бірюкова Т. Л. Особливості розвитку бібліотечно-інформаційних центрів у інформаційному просторі України / Т. Л. Бірюкова // Культура та інформаційне суспільство: матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції / під ред. проф. В. М. Шейко. — Х.: ХДАК, 2013. — С. 260.
3. Соколов А. В. Незыблемость фундамента и модернизация фасада / А. В. Соколов // Науч. и техн. 6-ки. — 2009. — № 4. — С. 64–75.
4. Бірюкова Т. Л. Бібліотечний документно-комунікаційний інститут: до уточнення поняття / Т. Л. Бірюкова // Документ, мова, соціум: теорія та практика: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. — К.: НАКККІМ, 2013.
5. Бірюкова Т. Л. Наявність мотивації до інновацій як необхідна умова успіху роботи тимчасової команди інформаційно-бібліотечного закладу / Т. Л. Бірюкова // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів IV міжнародної наук. — практ. конф. — К., 2007. — С.104–105.
6. Спрінсян В. Г., Бірюкова Т. Л. Ресурси та технології інформаційного менеджменту: навчальний посібник / В. Г. Спрінсян, Т. Л. Бірюкова. — Одеса: ОНПУ, 2012. — 252 с.
7. Бірюкова Т. Л. Аналіз зв'язку мотивації документно-інформаційної діяльності та функцій документно-комунікаційних інститутів у процесі їх історичного розвитку // Вісн. Харк. держ. акад. культури: зб. наук. пр. — Х., 2012. — Вип. 38. — С. 180–189.
8. Бірюкова Т. Л. Особливості розвитку бібліотечно-інформаційних центрів у інформаційному просторі України / Т. Л. Бірюкова // Культура та інформаційне суспільство: матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції / під ред. проф. В. М. Шейка. — Х.: ХДАК, 2013. — С. 260.
9. Манифест ЮНЕСКО о публичных библиотеках [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mubis.ru/spravochnyj-tsentr/imeju-pravo/67-2008-05-13-15-57-31.html>. — Заглавие с экрана.
10. Культурно-просвітницький центр НБУВ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/node/379>. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 02.09.2013 р.

УДК 378.14.015.62 : [006:002] (0,43.3)

Г. Д. МАЛИК

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПРОФІЛЬ ДОКУМЕНТОЗНАВЦЯ

Описано особливості компетентнісних профілів документознавця, розроблених українськими й зарубіжними вченими. Окреслено профіль компетенцій майбутнього документознавця.

Ключові слова: *документознавець, компетентність, компетенція, компетентнісний підхід, компетентнісний профіль.*

Описаны особенности компетентностных профилей документоведов, разработанных украинскими и зарубежными учеными. Очерчен профиль компетенций будущего документоведа.

Ключевые слова: *документовед, компетентність, компетенція, компетентностный подход, компетентностный профиль.*

Records Information Manager's competency profiles developed by Ukrainian and foreign researchers are described. The would-be records information manager's competency profile is outlined.

Key words: *record manager, competence, competency, competency approach, competency profile.*

Становлення інформаційного суспільства в Україні супроводжується збільшенням впливу інформації на різні сфери людської діяльності. Важливу роль у цих процесах відіграють документовознавці, завданням яких є вдосконалення документної інфраструктури, накопичення й транслявання нових знань, підвищення результативності управлінської діяльності завдяки ефективному керуванню документальними процесами. Якісна реалізація цих завдань залежить від успішного впровадження в професійну підготовку майбутніх фахівців компетентнісного підходу (далі — КП), важливим інструментом реалізації якого є, зокрема, компетентнісний профіль або профіль компетенцій (далі — К-профіль), який, як зазначає відомий дослідник КП Д. Дюбуа, містить опис типових компетенцій, які відрізняють фахівця однієї професії від іншої [10].

Таким чином, актуальність дослідження К-профілю документовознавця зумовлена необхідністю вироблення узгоджених підходів до визначення змісту документовознавства й інформаційної діяльності (далі — ДокІД) як професійної сфери та напряму підготовки задля спрямування навчально-виховного процесу на формування фахівця, конкурентоспроможного на ринку праці, здатного до творчості й саморозвитку.

Результати аналізу наукового фонду дозволяють стверджувати, що КП — педагогічний феномен, який активно досліджується. Для розуміння його особливостей важливими є праці В. Байденка, Н. Бібік, А. Вербицького, І. Зимньої, О. Локшиної, Д. МакКлелланда, О. Овчарук, А. Маркової, Л. Паращенко, О. Пометун, Д. Равена, І. Родигіної, О. Савченко, С. Сисоевої, А. Стуф, О. Субетто, С. Трубачевої, А. Хуторського та ін.

Важливі передумови для перенесення ідей КП у сферу підготовки майбутніх документовознавців заклали дослідники теоретичних проблем документовознавства й прикладних аспектів документовознавчої освіти, зокрема: І. Антоненко, В. Бездрабко, Н. Гайсинюк, Л. Демчина, С. Дубова, С. Кулешов, Н. Кушнарченко, О. Матвієнко, Н. Назаренко, Ю. Романишин, Г. Сілкова, М. Слободяник, Л. Філіпова, Г. Швецова-Водка та ін.

Незважаючи на вагомий внесок вищезазваних учених у теорію й практику професійної освіти та їх визнання КП важливим чинником удосконалення підготовки майбутніх документовознавців, відзначаємо

брак загальнонаціонального професійного стандарту, К-профілю чи навіть офіційно затверджені професіограми документознавця, які зважали б на напрацювання міжнародної спільноти й наближали українську документознавчу освіту до світових стандартів.

Відтак, мета статті — окреслити К-профіль документознавця як передумову успішної реалізації КП у документознавчій освіті.

Основним нормативним документом, що визначає типові завдання й обов'язки документознавця, уніфікує вимоги до професійних знань фахівця, регламентуючи таким чином його професійну діяльність, є кваліфікаційна характеристика [2]. У ній виокремлюємо чотири ключові аспекти діяльності: документування управлінської діяльності; організацію роботи з документами та контроль за їх виконанням; оптимізацію управління завдяки активному застосуванню інформаційних систем і нових інформаційних технологій; управління кадрами служби документаційного забезпечення управління.

Утім, кваліфікаційна характеристика, як стверджує О. Матвієнко, описує тільки незначні аспекти професійної діяльності [6]. Саме тому звернемося, передусім, до публікацій українських учених, які досліджують структурні особливості компетентності як документознавця-професіонала, так і майбутнього фахівця.

Описуючи ознаки професійної групи фахівців із соціально-комунікативної діяльності, до яких належать документознавці, О. Матвієнко акцентує увагу на таких загальнопрофесійних компетенціях, як міжособистісна, комунікативна, контекстуальна й адаптивна. Визначальною, на думку науковця, для означених фахівців є соціально-комунікативна компетентність, позитивні настанови та навички спілкування в полікультурному, поліетнічному та багатоконфесійному суспільстві, вміння свідомо будувати свою поведінку в неординарних соціальних ситуаціях [5]. Серед професійних компетенцій документознавців дослідниця виокремлює чотири складові: документально-комунікаційну, інформаційно-технологічну, інформаційно-аналітичну, інформаційно-управлінську [6].

У своєму дослідженні Л. Філіпова виокремлює три складові в професійній компетентності документознавця: діловодсько-кадрову, організаційно-управлінську та інформаційно-аналітичну. До першої групи належить: вміння й навички щодо комп'ютерного керування сучасними системами управління документообігом та системами інформаційно-документаційного забезпечення управлінської діяльності, здатність до оптимізації документообігу, впровадження системи електронного документообігу. До другої групи належать знання й вміння формувати гнучкий стиль керівництва, виконувати управлінські операції планування та звітування, здійснювати контроль за якістю інформаційно-документаційного забезпечення, сприяти високому рівню виконання співробітниками своїх службових обов'язків. Третя група виокремлених Л. Філіповою компетенцій описує вміння, пов'язані з презентацією

інформації, формуванням інформаційних ресурсів, створенням баз даних, інформаційним моніторингом. Слід звернути увагу на те, що автор акцентує на подвійному призначенні комунікативної й інформаційної компетенцій: вони належать до ключових і водночас описують соціокомунікативну галузь діяльності документознавців [8].

М. Слободяник зосереджується на п'ятьох фахових компетенціях документознавця: 1) управлінській, яка передбачає необхідні знання для керівництва колективом, розуміння сутності прийняття й змісту управлінського рішення; здійснення ефективного контролю й вміння ефективно керувати підлеглими; 2) організаційній — організація діяльності колективу і праці документознавців, стратегічне й оперативне планування та здійснення звітності; 3) інноваційній — спроможність документознавців до здійснення як модифікуючих, так і радикальних змін; 4) технологічній, що забезпечується вмінням опанування програмних засобів (особливо спеціалізованих); наповненням і використанням баз даних, технологій пошуку інформації в мережі Інтернет; 5) інформаційно-комунікаційній, що сприяє вільному обміну професійною інформацією; створенню й ефективному використанню документознавчих сайтів [7, с. 110].

Деяко суперечливою, на нашу думку, є модель компетентності документознавців, запропонована Г. Гордієнко, яка виокремлює сім основних блоків: 1) комунікативний; 2) інформативний; 3) документування й організації роботи з діловими документами; 4) використання сучасних автоматизованих технологій; 5) мовно-дискурсивний; 6) коригувальний; 7) креативний [1]. У цій моделі мовно-дискурсивний блок є, безперечно, підсистемою комунікативного.

Для виявлення особливостей К-профілю документознавця нами також проаналізовано низку стандартів з ДокІД, розроблених міжнародними професійними організаціями та національними організаціями різних країн [3, с. 4].

К-профілі західного документознавця свідчать про багатокomпонентність і складноструктурованість форм його роботи. К-профілі відрізняються за обсягом охоплення підвидів документно-інформаційної діяльності, однак їх складові мають спільні ознаки в певних аспектах, про що свідчить табл. 1.

Таблиця 1

Структура компетентності документознавця: міжнародний досвід

Джерело	Компетенції
Міжнародна асоціація документознавців та адміністраторів [14]	<ul style="list-style-type: none"> – функції в бізнесі; – менеджмент усіх складових документально-інформаційної діяльності; – менеджмент ризиків; – комунікації й маркетинг; – інформаційні технології; – лідерство.

Джерело	Компетенції
Рада Інформаційних Асоціацій Європи [11]	– інформаційні: 1) відносини зі споживачами та клієнтами; 2) розуміння професійного контексту інформаційних послуг; 3) застосування законодавства про інформацію; 4) менеджмент знань і контенту; 5) ідентифікація інформаційних ресурсів та підтвердження їх законності; 6) аналіз і презентація інформації; 7) пошук інформації; 8) менеджмент фондів; 9) поповнення фондів; 10) робота з документами; 11) організація робочого місця й обладнання; 12) концепція інформаційних товарів і послуг;
	– технологічні: 1) розроблення комп'ютеризованих інформаційних систем; 2) розроблення прикладних програм; 3) видавнича справа та редагування; 4) використання Інтернет-технологій; 5) інформаційні та комп'ютерні технології;
	– комунікативні: 1) усна; 2) письмова; 3) аудіовізуальна; 4) електронна; 5) міжособистісна; 6) інституційна; 7) міжкультурна;
	– планування бюджету та контроль за його виконанням, управління у сфері маркетингу, людських ресурсів і навчання персоналу: 1) глобальне управління інформацією; 2) маркетинг; 3) продаж і розповсюдження інформації; 4) управління бюджетом; 5) планування й управління проектами; 6) діагностика й оцінка; 7) управління людськими ресурсами; 8) управління освітою та навчанням персоналу;
	– спеціальногалузеві: розуміння основних галузевих концепції та технології, інтерпретування типових і нетипових ситуації, прийняття інноваційних рішень.
Рада директорів Асоціації спеціальних бібліотек США [9]	– ядерні / загальнопрофесійні: 1) навчання впродовж усієї трудової діяльності: безперервне оновлення знаннєвої бази інформаційної сфери, поширення найкращого досвіду роботи, здобування знань про нові інформаційні продукти, послуги та методи управління; 2) дотримання системи етичних принципів і цінностей: прагнення досягнути високих професійних показників без порушення етичних принципів та цінностей, вироблених суспільством і професійною сферою;
	– професійні: 1) менеджмент інформаційних організацій; 2) менеджмент інформаційних ресурсів; 3) менеджмент інформаційних послуг; 4) застосування інформаційних технологій;
	– особистісні.

Джерело	Компетенції
Фонд державних документів Національного архіву Канади [12]	<ul style="list-style-type: none"> - надання послуг із документно-інформаційного менеджменту та розроблення відповідних програм; - інтеріоризація змісту інформації та документів; - організація й опис інформації та документів; - забезпечення доступу до інформації та документів; - збереження й захист інформації та документів; - передавання інформації та документів для зберігання або знищення; - надання електронних послуг; <ul style="list-style-type: none"> - уміння: а) ділові й управлінські (стратегічне мислення, планування, фінансовий менеджмент, організаторські вміння, кадровий менеджмент, розроблення управлінської політики, вирішення проблем, прийняття рішень, управління проектами, управління контрактами); б) міжособистісні (турботи про клієнта / користувача, усної комунікації, писемної комунікації, лідерських задатків, вміння вести переговори, уміння проводити інтерв'ю, роботи в команді); в) особистісні (комп'ютерних умінь, розуміння корпоративної культури, інноваційного мислення, увага до деталей, раціонального використання часу, професійного розвитку, аналітичних умінь, концептуальних умінь).
Національний архів, Цивільна служба, Національна служба охорони здоров'я, асоціація “Безперервне навчання в Об'єднаному Королівстві”, “Організація з підготовки фахівців з інформаційних послуг” [13]	<ul style="list-style-type: none"> - планування, розроблення й оцінювання інформаційних послуг, інформаційно-знанневих стратегій і політики прийняття рішень та їх виконання; - управління й етика: дії, що стосуються специфікації та характеристик послуг, які надаються згідно з нормативно-регуляторними та професійними стандартами в контексті цінностей, політики й процедур, яких вимагає роботодавець; - визначення, експертне оцінювання й поповнення ресурсів організації: вибір і придбання опублікованої інформації, створення інформаційних продуктів або адаптування створених організацією документів для внутрішнього корпоративного використання; - менеджмент знань: визначення, розроблення та підтримка інфраструктури та засобів, що сприяють цілеспрямованому використанню знання як ресурсу; - менеджмент контенту й фондів: визначення політики й стратегії менеджменту фондів і контенту протягом усього життєвого циклу, проектування ефективного середовища для цифрового контенту й цифрових архівів, застосування стандартів для полегшення доступу до контенту, забезпечення інформаційної безпеки підприємницької діяльності, надання допомоги клієнтам в організації інформації;

Джерело	Компетенції
	<ul style="list-style-type: none"> - надання доступу до інформаційних ресурсів реальних і потенційних користувачів; - забезпечення безперервного навчання, надання послуг юридичним і фізичним особам, які потребують постійного оновлення знань; - менеджмент кадрів, які надають інформаційні послуги: лідерство, міжособистісні взаємодії, ініціатива, добровільна роботи, менеджмент власних ресурсів і професійного розвитку.

В умовах посилення євроінтеграційних тенденцій в Україні практичного значення для впровадження КІ у документно-інформаційну діяльність і документознавчу освіту набуває стандарт, розроблений експертами Ради Інформаційних Асоціацій Європи [11]. У ньому визначено тридцять три кластери компетенцій, які поділені на п'ять груп — чотири основних і одну додаткову: 1) інваріантні: інформаційні, технологічні, комунікативні, управлінські; 2) варіативні: компетенції галузі спеціалізації.

Зважаючи на те, що К-профіль майбутнього фахівця інтегрує як професійні, так і ключові компетенції, спробуємо його вибудувати, поєднуючи міжнародні підходи до визначення структури професійної компетентності документознавця та напрацювання вітчизняних учених.

Отже, в К-профілі майбутнього документознавця виокремлюємо п'ять груп компетенцій: 1) ключові; 2) особистісно-професійні; 3) загальнопрофесійні: загальноуправлінські, інформаційно-управлінські, інформаційно-правові; 4) спеціально-професійні: документознавчі, інформаційно-аналітичні, інформаційно-технологічні; 5) спеціально-галузеві.

Ключові компетенції забезпечать високі професійні показники завдяки розумінню й інтерпретації широкого контексту інформаційної сфери, в якому виникає, нагромаджується, впорядковується, поширюється й використовується інформація, передбаченню майбутніх напрямів розвитку інформаційного сектора, визначенню корпоративних, соціальних і культурних цінностей. До ключових компетенцій передусім належать:

- навчально-пізнавальні, які є основою розвитку особистості, підґрунтям для навчання впродовж життя й автономних дій;
- соціальні, етичні, які вможливають успішне функціонування в соціально гетерогенних групах;
- комунікативні й іншомовні, які забезпечують фахівця необхідними засобами для взаємодії з навколишнім світом.

Згідно з рекомендаціями європейських експертів, виокремлюємо в К-профілі документознавців шість груп особистісних компетенцій:

1) (між)особистісні: автономність, комунікативні вміння, доступність, емпатія, командний дух, уміння вести переговори, педагогічний хист;

2) дослідницькі: допитливість;

3) аналітичні: аналітичне мислення, критичне мислення, синтетичне мислення;

4) комунікативні: виваженість, розсудливість; швидка реакція, винахідливість;

5) управлінські: наполегливість, чіткість;

6) організаційні: вміння адаптуватися, передбачливість, рішучість, ініціативність, організаторські вміння [11, с. 59-61].

Загальноуправлінські компетенції дозволяють ефективно здійснювати глобальне управління інформаційною організацією: плануванням бюджету та контролем за його виконанням; управлінням у сфері маркетингу; управлінням людськими ресурсами; управлінням навчанням персоналу; продажем і поширенням інформації; управлінням проектами тощо.

Інформаційно-управлінські компетенції відображають сутність інформаційного менеджменту, який належить як до загальної теорії управління, дослідження операцій і системного аналізу, так і до інформаційно-комунікаційного напряму діяльності, основою якого є фундаментальні засади інформатики. Інформаційний менеджмент забезпечує ефективне управління організацією на основі комплексного використання всіх видів інформації. Означений модуль компетенцій передбачає: менеджмент інформаційних ресурсів; менеджмент інформаційних послуг; менеджмент інформаційних технологій — знаходження ринку збуту для інформаційних послуг і продуктів завдяки використанню формальних і неформальних каналів, рекламі в Інтернеті, презентаціям, публікаціям, бесідам; удосконалення наявних та ініціювання нових інформаційних послуг і продуктів.

Інформаційно-правові компетенції фахівця забезпечують дотримання вимог нормативно-правових актів стосовно ділових процедур, збереження й утилізації документів, вирішення складних правових проблем, пов'язаних із дотриманням інформаційного законодавства.

Інформаційно-технологічні компетенції надають фахівцеві змоги: здійснювати оцінку, підбирати й застосовувати новітні інформаційні технології, вдосконалюючи доступ до інформації; створювати інформаційні системи, бази даних, презентації; здійснювати експертну оцінку баз даних, індексації, метаданих з метою вдосконалення стратегій пошуку інформації та її ефективного використання; захищати право клієнтів на конфіденційність інформації тощо.

Інформаційно-аналітичні компетенції відображають особливості здійснення аналізу інформації, мета якого — надати масивам неопрацьованих даних зрозумілого значення. Означений вид діяльності передбачає: пошук текстової, графічної, аудіо- та відео інформації

в галузевих матеріалах (як у друкованому, так і в електронному вигляді), користуючись певними пошуковими методами й термінологією; обробку інформації: аналіз, синтез, класифікацію, згортання, пошук імпліцитних смислів; порівняння інформації з різних джерел з метою оцінювання її надійності, переконливості, точності, значення і своєчасності; тлумачення таблиць, графіків, схем; системно-інформаційний аналіз явищ довкілля; визначення інформаційних потреб споживачів; визначення культурного, фізичного або іншого контексту, в межах якого інформація була створена, й розуміння впливу контексту на інтерпретацію інформації; здійснення інформаційного моніторингу за конкретними запитами; фільтрування інформації та визначення її придатності тощо.

Власне документознавчі компетенції забезпечують ефективне керування життєвим циклом документа: його створення, відбір, опрацювання, зберігання і використання, зокрема:

- створення документів: інтегрування інформаційних джерел з метою утворення семантичних сіток; об'єднання нової інформації з попередньою; створення інформаційних продуктів на основі аналітико-синтетичної переробки документів та інформації: інформаційних добірок, дайджестів, покажчиків, путівників, оглядів, каталогів, рейтингів; персоналізацію інформаційного продукту, зважаючи на особливості користувача;
- управління процесами документування: впровадження безпаперових технологій; забезпечення точності й автентичності документів; контроль як документних потоків і масивів загалом, так і руху кожного окремого документа в межах системи та його міграцію поза межі системи;
- роботу з готовими документами: зберігання, впорядкування, індексування, класифікація документів; підготовку документів для архівації, індексацію та каталогізацію архівних документів; розроблення процедур експертизи документів; стандартизацію документів у межах організації або групи організацій, процесів документування, презентації інформації;
- створення й експлуатацію документальних систем для різних підрозділів організації, зважаючи на нормативно-правовий, фінансовий і адміністративний контекст її діяльності;
- забезпечення надійного зберігання документів, їх захист від пошкоджень та несанкціонованого доступу;
- менеджмент документальних комунікацій, контенту, знань;
- підвищення інформаційної культури користувачів: забезпечення належного доступу до інформації; розроблення методики підготовки персоналу різних відділів до впровадження документальних систем; допомогу керівникам різних підрозділів під час упровадження нових методів документального забезпечення; збереження корпоративної культурної пам'яті та спадщини.

Спеціально-галузеві компетенції забезпечують ефективний документно-інформаційний менеджмент у певній галузі діяльності. Власне, зрозуміло, що тільки в разі наявності певного рівня спеціальних знань та вмінь в обраній галузі документознавець може розуміти основні галузеві концепції та технології, вміти інтерпретувати типові й нетипові ситуації, приймати інноваційні рішення.

Отже, можна підсумувати:

1. К-профіль документознавця є динамічною системою, яка стисло описує типові вимоги до його професійної діяльності й особистості у формі компетенцій. Його складовими є особистісно професійні, загально професійні, спеціально професійні та спеціально галузеві компетенції.

2. У К-профілі майбутнього документознавця поєднуються професійні компетенції та ключові, до яких належать навчально-пізнавальні, соціальні, етичні, комунікативні, іншомовні.

3. Для успішного впровадження КП у документознавчій освіті необхідно комплексне дослідження інших інструментів його реалізації, зокрема національних систем і рамок кваліфікацій.

Список літератури

1. Гордієнко Г. Компетентнісний підхід до навчання майбутніх документознавців / Г. Гордієнко // Українська мова і література в школі. — 2010. — № 4. — С.30–36.
2. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. — [Електронний ресурс]. — К., 2004. — Режим доступу: <http://www.jobs.ua/dkhp/vipusk-1/>. — Назва з екрана.
3. Малик Г. Професійні стандарти й компетентнісні профілі з документознавства та інформаційної діяльності: досвід західних країн / Г. Малик // Вісник Книжкової палати. — 2010. — № 9. — С. 47–52.
4. Малик Г. Д. Педагогічні умови реалізації компетентнісного підходу в професійній підготовці майбутнього документознавця: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Г. Д. Малик . — К.: 2011. — 20 с.
5. Матвієнко О. В. Виявлення ознак професійної групи фахівців із соціально-комунікативної діяльності / О. В. Матвієнко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : зб. матер. IV міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 21-23 травня 2007 р. — К., 2007. — С. 255–257.
6. Матвієнко О. В. Теорія і практика підготовки спеціалістів з інформаційного забезпечення системи управління невиробничою сферою : дис. ... д. пед. наук / Матвієнко Оксана Володимирівна. — К., 2005. — 498 с.
7. Слободяник М. С. Компетентнісний підхід як чинник удосконалення підготовки майбутніх документознавців // Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Донецьк: Юго-Восток, 2012. — С. 110–111.
8. Філіпова Л. Професійні компетенції фахівців з документальних комунікацій: освітній аспект / Л. Філіпова // Вісн. Кн. палати. — 2009. — № 1. — С. 25–28.

9. Competencies for Information Professionals of the 21st Century. — Revised edition. — Special Libraries Association, 2003. — June. — 17 p.
10. Dubois D. Competency-based performance improvement: a strategy for organizational change / David D. Dubois. — HRD Press, 1993. — 348 p.
11. Euroguide LIS. Vol. 1: Competencies and aptitudes for European information professionals / European Council of Information Associations (ECIA). — Second entirely revised edition. — ADBS Éditions, 2004. — 70 pgs.
12. Information and Records Management — Competency Profile / Office of Government Records, National Archives of Canada. — April 2000. — Available at: <http://www.imforumgi.gc.ca/documents/2000/compet/compet01-eng.asp#uses>. — Title from screen.
13. National Occupational Standards: Information and Library Services, Archive Services and Records Management / ILS-AS-RM NOSLLUK. — Final version approved April 2008. — Available at: <http://www.luk.org/documents/nos-information-library-services-archives-and-record-management-full-suite.pdf>. — Title from screen.
14. Records and Information Management Core Competencies / Association of Records Managers and Administrators (ARMA International; Education Development Committee. — Lenexa, KS, 2007. — iii + 88 p.

Надійшла до редколегії 07.08.2013 р.

УДК [347.78:004.738.5]:378

Т. Е. ЛІХАЧОВА,
І. О. ПОБІЖЕНКО,
В. В. ПОБІЖЕНКО

ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ПОШУКУ ПЛАГІАТУ В СТУДЕНТСЬКИХ НАУКОВИХ ПРАЦЯХ В УМОВАХ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРУ: ТЕХНОЛОГІЇ, МЕТОДИ, МОДЕЛІ

Розглядаються проблеми плагіату у вищій школі в умовах Інтернет-мережевого простору. Характеризуються методи та технології, що використовуються для запобігання плагіату в наукових працях студентів. Пропонується узагальнена модель автоматизованої системи перевірки текстів на плагіат і її пошукові можливості.

Ключові слова: наукові праці, вищі навчальні заклади, студенти, технології, алгоритми, методи, автоматизована система пошуку плагіату (АСПП), плагіат.

Рассматривается проблема плагиата в высшей школе в условиях Интернет-сетевого пространства. Характеризуются методы и технологии, которые используются для предотвращения плагиата в научных работах студентов. Предлагается обобщенная модель автоматизированной системы проверки текстов на плагиат и ее поисковые возможности.

Ключевые слова: научные труды, высшие учебные заведения, студенты, технологии, алгоритмы, методы, автоматизированная система поиска плагиата (АСПП), плагиат.

The plagiarism problem at the higher school in the conditions of Internet and network space is considered. Methods and technologies which are used for plagiarism prevention in scientific works of students are characterized. The general model is offered to the automated system of verification of texts on plagiarism and its search opportunities.

Key words: *scientific works, higher educational institutions, students, technologies, algorithms, methods, automated system of search of plagiarism (ASSP), plagiarism.*

Важливої актуальності в змінах соціальних систем останньої чверті ХХ — початку ХХІ ст. набуває перехід до нової системи суспільних відносин, основаної на цінності кожної людини. Суспільство висуває нові вимоги до особистості, детермінуючи той набір життєвих стратегій та якостей, що дозволить їй максимально реалізувати свій потенціал.

Формування й розвиток творчого потенціалу та підвищення активності студентів пов'язані з функціонуванням соціальних інститутів, особливе місце серед яких посідає освіта. Від неї залежать можливості здобуття знань, саморозвитку, самодіяльності, актуалізації інтелектуального потенціалу майбутнього фахівця.

Основним завданням подальшого розвитку вищої освіти є не стільки надання студентам максимуму наукової інформації, скільки формування здібностей до творчого мислення. Нова концепція вищої освіти покликана формувати в них уміння самостійно, цілеспрямовано й відповідально навчатися. Створення у вищому навчальному закладі необхідних умов для розвитку в студентів творчих здібностей, виховання особистості, здатної до саморозвитку як під час навчання у вищій школі, так і в подальшій професійній діяльності, є пріоритетним напрямом розвитку освіти.

Значний потенціал у вирішенні означених завдань належить науково-дослідницькій роботі, що можна розглядати як один із засобів розвитку творчого потенціалу особистості студента в сучасних умовах, що в цілому сприятиме якісному розвитку суспільства.

Водночас сучасне інформаційно-комунікаційне середовище містить багато спокус для студентів, серед яких позичити (скопійювати) чужу наукову працю без посилань. Для більшості студентів написання самостійних робіт зводиться до суто технічного пошуку інформації: копіювання чи сканування матеріалу з підручника, посібника, статті (зокрема і з Інтернет) із подальшим його роздрукуванням [5]. При цьому авторів не турбує себе навіть редагування тексту написання речень, які встановлюють зв'язок між окремими частинами запозиченого тексту, а іноді навіть не читають власного «твору». Жодного аналітичного дослідження з творчим осмисленням не буде в таких роботах. Традиційне навчальне шахрайство — списування в сусіда або з підручника під партою — відійшло в минуле. Нині комп'ютерні технології розширили межі плагіату: потрібну роботу (контрольну,

реферат, курсову чи навіть дипломну) можна знайти в Інтернеті. Хто не бажає шукати сам — звертається за допомогою: за певну плату вам зроблять що завгодно, навіть дисертацію, були б гроші. Замовнику залишається лише ознайомитися перед захистом роботи з «власним» твором, аби не потрапити в незручне становище.

Існують різні методи пошуку плагіату в наукових документах, які ґрунтуються на загальних методах пошуку інформації. Перший метод пошуку рядка розробили Майкл Рабин та Річард Карп у 1987 р. Цей метод шукає шаблон, який у тексті використовує хешування.

Найвідомішим методом обробки дублікатів у веб-пошуці, ретельно викладеним Андрієм Бродером зі співавторами в 1997 р. [1], є метод «шинглів». Щоб підвищити ймовірність того, щоб у результаті невеликої зміни тексту контрольна сума не змінилася, можна спробувати вибрати з тексту декілька підстрок. Шингл (від англійського *shingle* — черепичка) — це і є підстрока тексту, за якою відбувається обчислення контрольної суми. Оскільки кількість шинглів приблизно дорівнює довжині документа в словах, тобто є достатньо великою, автори запропонували два методи симплівання для отримання підмножин.

Дослідження компаній HP та Microsoft у 2003 р. розвинули дослідження, які викладені Андрієм Бродером [1].

Інший сигнатурний підхід, який оснований не на синтаксичних, а на лексичних принципах, запропонували співробітники Іллінойського інституту у 2002-му та модифікували у 2004 р. [2; 3].

Плагіат має широкий спектр характеристик, тому пошукові методи потребують упровадження різних алгоритмів ідентифікації з метою забезпечення надійності роботи системи. Принципи плагіату зумовлюють необхідність розробки лінгвістичних алгоритмів ідентифікації текстових даних, орієнтованих, відповідно, на пошук еталонних семантичних масивів заданої довжини.

Також необхідні використання складніших алгоритмів пошуку даних за набором ключових слів та подальший інтелектуальний аналіз змісту ідентифікованих ідей. Плагіат полягає в перефразованні результатів чужої роботи, тому пошукові алгоритми повинні проводити циклічну перевірку лінійних семантичних масивів на предмет виявлення фактів перестановки слів у реченні чи заміни деяких додаткових засобів ідентифікації модифікованих слів, зокрема зміни структури слова й заміни обраних слів їх синонімами. Тому цей метод пошуку плагіату за принципом ідентифікації забезпечує універсальні характеристики пошукових процесів, проте, водночас потребує значних часових затрат на виконання ресурсоемних операцій.

Пошук плагіату, за визначенням, ускладнює умову пошукової задачі, тому передбачає використання експертних систем у процесі аналізу текстових масивів даних, а також зумовлює додаткове долучення

до оперативної ідентифікаційної бази даних текстів з авторством особи, праці якої перевіряють.

З метою забезпечення швидкодієвих режимів роботи пошукової системи розглядаються можливість вибору обмежень ідентифікаційних вимог та реалізація буферного принципу збереження оперативних інформаційних ресурсів, що сприяє оптимізації часових затрат на здійснення пошукових операцій.

Узагальнена модель автоматизованої системи перевірки текстів на плагіат [4] (рис. 1) ілюструє структурну взаємодію базових блоків, що формують програмне середовище АСПП (автоматизованих систем пошуку плагіату).

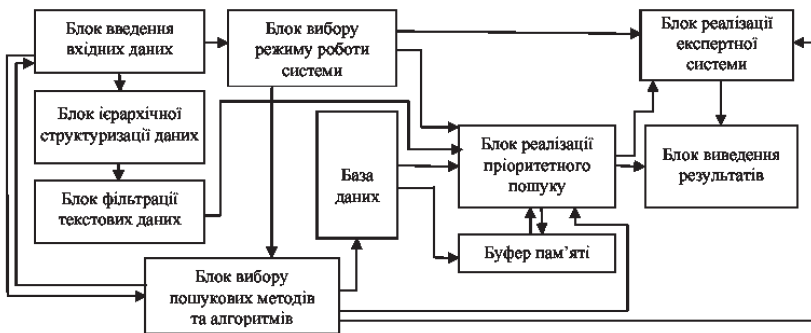

Рис. 1. Узагальнена модель структури АСПП

Блок уведення вхідних даних (рис. 2) реалізує інтерфейсну людино-машинну взаємодію в середовищі АСПП, забезпечуючи початковий та діалоговий режими введення інформації.

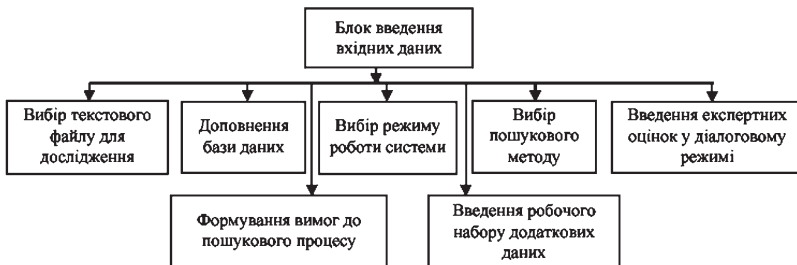

Рис. 2. Структура блоку введення вхідних даних

Блок ієрархічної структуризації даних (рис. 1) формує набір елементарних об'єктів дослідження (рис. 3). Такий підхід дозволяє підвищити швидкодію пошукових процесів та забезпечити функціональну незалежність алгоритмів роботи від вхідних даних.

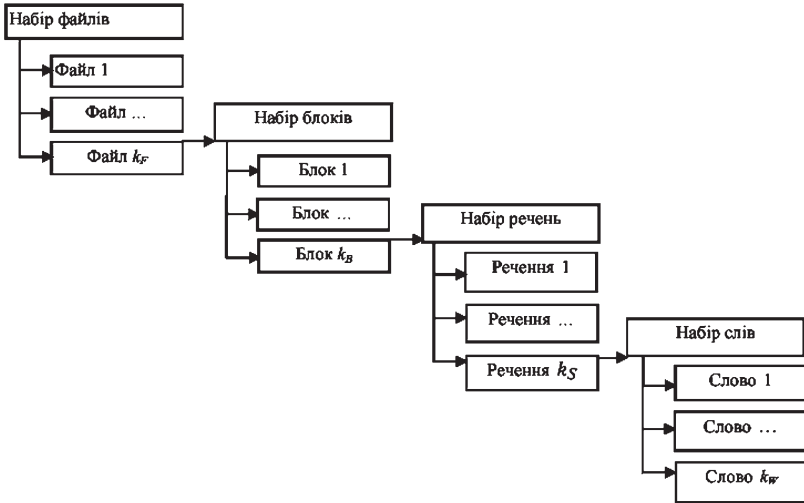

Рис. 3. Структура блоку введення вхідних даних

Ієрархічна структуризація вхідної інформації зумовлює підтримку єдиного підходу до формування інформаційного забезпечення досліджуваного ресурсу, що передбачає можливість оперування даними нетекстового формату без суттєвих змін базового алгоритму.

Блок фільтрації (рис. 1) дозволяє оптимізувати набір вхідних даних текстового файлу, наданого для дослідження, через мінімізацію інформативних ресурсів засобами ієрархічної фільтрації з метою збільшення швидкості АСПП. Процес фільтрації здійснюється у два етапи. На першому етапі проводиться аналіз вхідного файлу на рівні речень. Відфільтровуються речення, які містять менше 30 % символів робочого алфавіту, та речення, довжина яких не перевищує 30 символів. На другому етапі виконується процес зменшення семантичного набору досліджуваного ресурсу через вилучення неінформативних даних, які не впливають на достовірність кінцевого результату пошукового процесу.

Блок вибору режиму роботи АСПП (рис. 4) призначений для встановлення пріоритетності пошукових умов, які впливають на кінцевий вибір методів і алгоритмів перевірки.

Рис. 4. Вибір режиму роботи АСПП

Режим підвищеної швидкодії пошукового процесу передбачає мінімізацію набору вхідних вимог, що дозволяє обмежити кількість обраних алгоритмів текстової ідентифікації в указаному пошуковому методі, та використання буфера пам'яті, куди записуються вибрані з бази даних (БД) робочі інформаційні ресурси з метою їх подальшого дослідження в оперативному режимі.

Блок вибору пошукових методів та алгоритмів (рис. 5) забезпечує вибір набору робочих алгоритмів, зважаючи на вимоги користувача до умов проведення пошукових процесів. У середовищі АСПП реалізовані базові методи перевірки текстів на плагіат, основою яких є принципи визначення сутності плагіату.

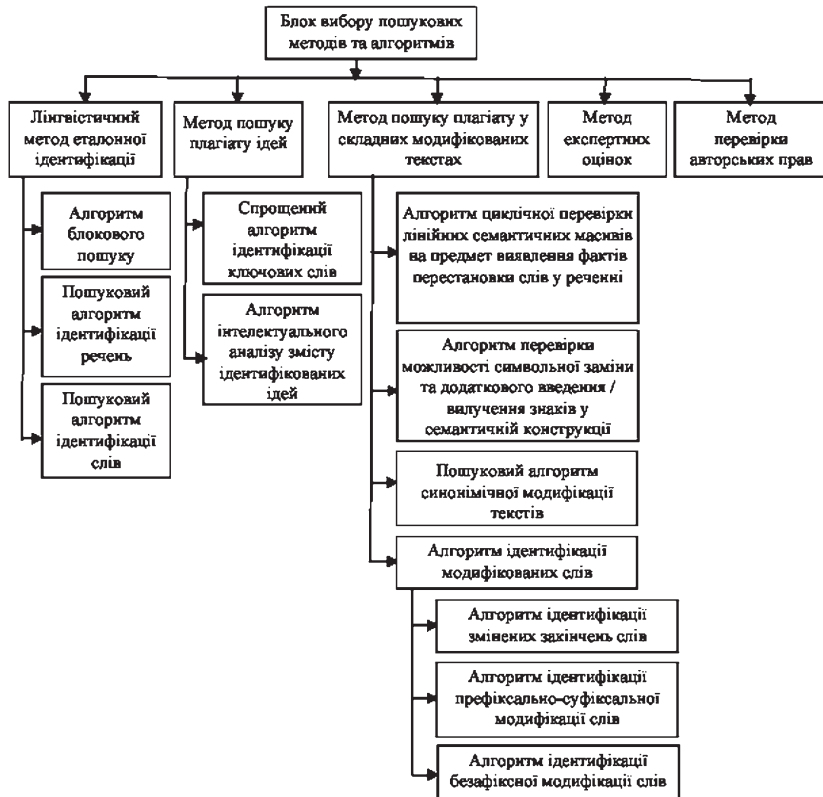

Рис. 5. Структура формування блоку вибору пошукових методів та алгоритмів

Лінгвістичний метод еталонної ідентифікації базується на першому і другому принципах плагіату. Набір алгоритмів методу орієнтований на опрацювання обраних конструкцій структурованих вхідних даних.

Метод пошуку плагіату ідей використовує третій принцип визначення сутності плагіату і реалізує спрощений алгоритм ідентифікації ключових слів за умови підтримки режиму підвищеної швидкості пошукового процесу й алгоритм інтелектуального аналізу змісту ідентифікованих ідей, який дозволяє проведення ґрунтовніших досліджень.

Метод пошуку плагіату в складних перефразованих текстах розкриває четвертий принцип плагіату. Набір робочих алгоритмів методу дозволяє забезпечити універсальний підхід до перевірки текстових документів за умови їх модифікації.

Метод експертних оцінок орієнтований на використання п'ятого принципу плагіату та передбачає залучення професійного експерта для встановлення ступеня фальсифікації результатів роботи. Основою методу є математичний апарат нечіткої логіки для автоматизованого аналізу результатів експертних оцінок.

Метод перевірки авторських прав базується на шостому принципі плагіату і передбачає дослідження робіт автора, праці якого перевіряються, використовуючи описані вище алгоритми, вибір яких визначається умовами ведення пошукових процесів.

Блок реалізації пріоритетного пошуку (рис. 1) забезпечує підтримку обраних режимів та реалізує використання вказаних методів з ідентифікованим набором робочих алгоритмів.

Блок реалізації експертної системи (рис. 1) містить інтелектуальні методи й алгоритми, має зручний інтерфейс, який дозволяє експертам систематизувати та переглядати результати обробки даних за різними принципами, методами на різних ітераціях і з різною деталізацією. Система автоматично здійснює всі розрахунки, але тільки експерти можуть об'єктивно прийняти остаточне рішення щодо наявності плагіату в тих чи інших частинах інформаційних ресурсів чи ідентифікувати випадковий збіг або використання відомих тез. Адже дві статті на одну достатньо вузьку тему можуть мати до 70% однакових ключових слів та понять, але бути викладенням різних ідей і досягнень. Основою реалізації такої експертної системи має бути математичний апарат нечіткої логіки для мінімізації суб'єктивізму користувача в експертній системі.

Блок виведення результатів (рис. 1) презентує результати перевірки в зручному для користувача вигляді. АСПП визначає коефіцієнт плагіату в досліджуваному документі та уможливорює виведення ідентифікованого збігу семантичних конструкцій в ілюстративному режимі. Крім того, програмно забезпечена можливість друкування результатів та їх збереження в окремому файлі.

Коефіцієнт плагіату визначається відношенням (1)

$$P = 100 \frac{k_p}{k_s}, \quad (1)$$

де k_s — загальна кількість структурних елементів у відфільтрованих вхідних даних; k_p — кількість структурних елементів, у яких було виявлено плагіат.

Модель і методи роботи автоматизованої системи перевірки текстів на плагіат реалізують основні принципи визначення сутності плагіату. Система комплексно забезпечує універсальні характеристики пошукових процесів та підтримує режим підвищеної швидкодії завдяки вибору обмежень ідентифікаційних вимог, використання засобів ієрархічної фільтрації вхідних даних та реалізації буферного принципу збереження оперативних інформаційних ресурсів, що сприяє оптимізації часових затрат на проведення пошукових операцій. Результатом роботи показаної системи є визначення коефіцієнту наявності плагіату в досліджуваному документі й ілюстративне виведення ідентифікованого збігу семантичних конструкцій.

Таким чином, АСПП дозволить контролювати наукові студентські праці та запобігати плагіату під час їх написання.

У контексті реформування національної освіти відповідно до європейських стандартів в університетах суттєво підвищується роль самостійної роботи студентів. Самостійне здобуття знань під керівництвом викладача розглядається нині як головна ланка в усій системі навчання.

Навчально-дослідна робота в університетах має ставати більше творчо-аналітичною, а студентська молодь — набувати навичок науково-навчальних досліджень: уміти самостійно сформулювати проблему, поставити завдання дослідження, провести інформаційний пошук, проаналізувати, творчо осмислити матеріал. Хто хоч раз у житті пережив муки творчості, провів власне дослідження, зробив своє «відкриття», описав і захистив його, той поважатиме й чужу інтелектуальну власність і не дозволить нікому на неї зазіхати.

У подальших дослідженнях намагатимемося детальніше розкрити питання, пов'язані з поширенням плагіату в студентських працях та подоланням цієї тенденції в майбутньому.

Список літератури

1. Broder A. Min-Wise Independent Permutations / A. Broder, M. Charikar, A. M. Frieze, M. Mitzenmacher // Proc. STOC. — 1998.
2. Chowdhury A. Collection statistics for fast duplicate document detection / A. Chowdhury, O. Frieder, D. Grossman, M. McCabe // ACM Transactions on Information Systems (TOIS), April 2002. — Vol. 20, Issue 2. — 2002. : [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://ir.iit.edu/~dagr/2002collectionstatisticsfor.pdf>
3. Kolcz A. Improved Robustness of Signature-Based Near-Replica Detection via Lexicon Randomization / A. Kolcz, A. Chowdhury, J. Alsepector // Proceedings of the tenth ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining. — Seattle, WA, USA, 2004. — P.605–610

4. Мокін В. Б. Автоматизована система перевірки текстів на плагіат / В. Б. Мокін, В. В. Войтко, С. В. Бевз, О. В. Гавенко, І. А. Білоус // Вісник Вінницького політехнічного інституту. — №5, 2010. — С. 12–17.
5. Побіженко В. В. Плагіат, як чинник зниження якості освіти / В. В. Побіженко, І. О. Побіженко // Системи обробки інформації: збірник наукових праць. — Х. : Харківський університет повітряних сил ім. Івана Кожедуба, 2011. — №8(98). — С. 310-313.

Надійшла до редколегії 09.08.2013 р.

УДК 010:331.104:008

О. М. ВИХОДЕЦЬ

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ SPEECH-WRITER

Розглянуто певні соціально-комунікативні питання діяльності speech-writer як інтегрована сума якостей, філософських поглядів, ідеології, можливостей журналістів, що спрямовані на аналіз і підготовку публічних та офіційних документів для використання політиками й керівниками з метою популяризації окремих аспектів життя, пояснення дій влади, підвищення авторитету осіб у суспільстві.

Ключові слова: авторитет, аналіз, виступ, засади, погляд, політик, соціум, текст.

Рассмотрены некоторые социально-коммуникативные вопросы деятельности speech-writer как интегрированная сумма качеств, философских взглядов, идеологии, возможностей журналистов, которые направлены на анализ и подготовку публичных и официальных документов для использования политиками и руководителями с целью популяризации отдельных аспектов жизни, объяснения действий властей, повышения авторитета личностей в обществе.

Ключевые слова: авторитет, анализ, выступление, начала, взгляд, политик, социум, текст.

The social and communicational basis in the activities of the speech-writer as the integrated sum of the qualities, philosophical belief, ideology, opportunities of journalists, aimed at the analysis and the preparation of public and official documents for policy makers and managers with the purpose of popularization of the individual aspects of life, explanations of the actions of the authorities, the strengthening of the authority of the individuals in society are examined.

Key words: authority, analysis, speech, basis, opinion, politician, society, text.

Наука про культуру ЗМІ дедалі більше актуалізується. Збільшується кількість дослідницьких праць та різноманітних матеріалів, які потребують подальшого дослідження.

Організації засобів масової інформації (ЗМІ) відрізняються від звичайних організацій тим, що в них розробляються та поширюються деякі ідеологічні аспекти, доводиться політика держави, надається

освіта — усе це загалом сприяє підвищенню культури, інтелекту. У ЗМІ також зберігаються документи, наприклад, історичного контенту, строк архівації яких є необмеженим. Брак культури ЗМІ спричиняє не тільки матеріальні, а й моральні, політичні, соціальні, міждержавні негативні наслідки.

Усе це зумовлює особливі вимоги ЗМІ до організації робіт, які значною мірою залежать від культури співробітників та культури менеджменту в організації.

Соціальні комунікації — відносно новий напрям в українській науці, але надзвичайно важливий, оскільки орієнтує на детальніший науковий аналіз процесів і явищ соціального життя.

Актуальна проблема, якій присвячено статтю — створення методології та методики дослідження окремих питань у діяльності *speech-writer*.

Мета статті — розвинути методологічний напрям до діяльності *speech-writer* на основі теорії соціальних комунікацій.

Об'єкт дослідження — система керування роботою *speech-writer*.

Підготовка матеріалів для доповідей державних діячів — це особливий тип журналістики, в межах якої спеціаліст повинен талановито писати про загальні речі, але дотримувати політики замовника, його характеру та стилю мислення. Він повинен працювати оперативно, якомога менше використовувати опубліковані матеріали, крім того, має бути комунікабельною людиною. Історія знає немало прикладів, коли *speech-writer* у майбутньому самі ставали видатними державними діячами.

По-перше, слід розглянути сприйняття подій *speech-writer*, що значно впливає на емоційний стан фахівця. У світі існує атомна, хімічна, бактеріологічна, психологічна зброя, можуть бути науково-технічні причини, що завдають шкоди. Відомо, що про такі події першими дізнаються ключові персони та журналісти, які аналізують інформацію. Але перш ніж інформацію про подію оприлюднити, слід проаналізувати, що і як саме публікувати. Тому *speech-writer* повинен так подати негативну інформацію, щоб якомога менше потурбувати керівників і суспільство.

Рис. 1 ілюструє діяльність *speech-writer* у процесі сприйняття подій:

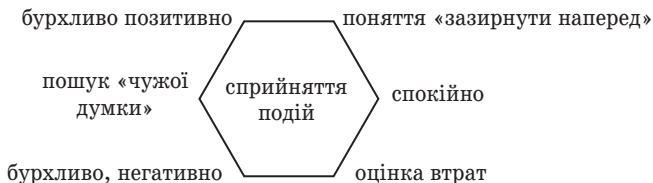

Рис. 1. Комунікаційна модель культури сприйняття подій журналістом (розробка автора)

У таблиці 1 наведено результати експертних оцінок:

Таблиця 1

**Експертна оцінка комунікацій у системі культури журналіста
сприйняття подій**

Експерт	Бурхливо, позитивно	Бурхливо, негативно	Спокійно	Оцінка втрат	Поняття «зазирнути наперед»	Пошук чужої думки
А	4	6	0	5	2	3
Б	7	3	1	3	4	2
В	6	4	1	4	4	3
Г	5	5	0	3	5	5
Д	4	6	0	3	3	1
Середня	5,2	4,8	0,4	3,6	3,6	2,8

Зазначимо пріоритети [1] комунікацій:

бурхливо, позитивно – 5,2 бали;

бурхливо, негативно – 4,8 балів;

оцінка втрат – 3,6 балів;

погляд на перспективу – 3,6 балів;

пошук чужої думки – 2,8 балів;

спокійно – 0,4 бали;

загальна сума пріоритетів – 20,4 бали.

Тоді ряд векторів коефіцієнта пріоритету є таким:

$$0,25; 0,23; 0,17; 0,17; 0,13; 0,02. \quad (1)$$

Сума становить 0,97.

Порівняємо за головною метою:

Ц1 — бурхливо, Ц2 — спокійно, Ц3 — погляд уперед.

Результати наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Порівняння цілей

Мета	Ц1	Ц2	Ц3	Сума	Коефіцієнт важливості
Ц1	1	1	0	2	2:5=0,4
Ц2	0	1	0	1	1:5=0,2
Ц3	1	0	1	2	2:5=0,4
				5	1.0

Відповідно до означеного, на події журналіст реагує бурхливо та намагається зазирнути наперед і оцінити перспективу.

Слово і мислення — це два різні процеси, пов'язані в один. Безумовно, спочатку з'являється думка, яка потім перетворюється на

мовлення. Але часто мовлення є генератором виникнення думки. Дуже часто думка і мовлення за часом збігаються. Думки, як і мовлення, можна пов'язувати з артикуляцією та жестикуляцією, в такому разі думки легше зрозуміти. З мімікою та жестами мовлення також пов'язане.

На рис. 2 подано модель комунікації в системі культури «слово — мислення».

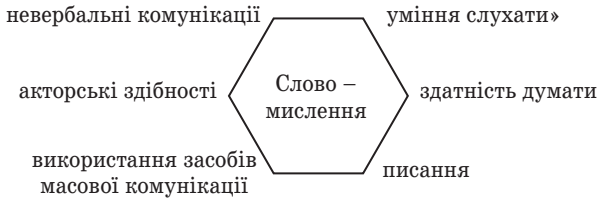

Рис. 2. Модель комунікації в системі «слово — мислення»
(розробка автора)

Комунікації, які ґрунтуються на логічному аналізові, оцінимо за допомогою групи експертів за 10-бальною шкалою. Ці результати наведемо в таблиці 3.

Таблиця 3

Експертна оцінка комунікації в системі «слово — мислення»

Експерт	Уміння слухати	Писання	Здатність до невербальних комунікацій	Використання засобів масової комунікації	Здатність думати	Акторські здібності
А	3	9	6	5	7	2
Б	2	8	5	4	9	6
В	2	8	6	6	6	7
Г	5	7	4	4	8	4
Д	6	8	7	7	8	3
середня	3,6	8,0	5,6	5,3	7,6	4,4

Побудуємо ряд пріоритетних комунікацій:

- писання — 8,0 балів;
- можливість мислити — 7,6 балів;
- здатність до невербальних комунікацій — 5,6 балів;
- використання засобів масової комунікації — 5,2 бали;
- акторські здібності — 4,4 бали;
- уміння слухати — 3,6 балів;
- сума — 34,4 бали.

Відповідно до суми, отримаємо ряд векторів коефіцієнта пріоритету:

$$0,23; 0,22; 0,16; 0,15; 0,12; 0,10. \quad (2)$$

Сума дорівнює 0,98.

Порівнюємо за головними цілями, аналіз наведемо в табл. 4:

Ц1 — обдумування, Ц2 — писання, Ц3 — застосування невербальних комунікацій.

Таблиця 4

Порівняння цілей

Мета	Ц1	Ц2	Ц3	Сума	Коефіцієнт важливості
Ц1	1	0	1	2	2:5=0,4
Ц2	0	1	1	2	2:5=0,4
Ц3	0	0	1	1	1:5=0,2
				5	1.0

«Слово-мислення» формується завдяки писанню (важливо для діяльності *speech-writer*) та обдумуванню.

Спочатку складемо 6-позиційну модель соціальної комунікації, де наведемо найважливіші якості такого журналіста. Така модель наведена на рисунку 3:

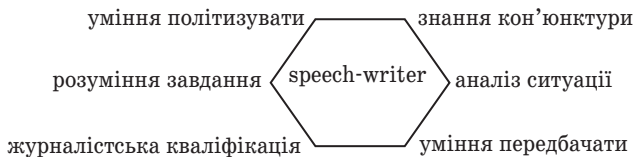

Рис. 3. Найважливіші професійні якості журналіста *speech-writer* (розробка автора)

Отримані результати наведено в табл. 5.

Таблиця 5

Кількісна оцінка комунікативних якостей для *speech-writer*

Експерт	Розуміння завдання	Аналіз ситуації	Знання кон'юнктури	Уміння передбачати	Кваліфікація	Уміння політизувати
А	6	8	6	5	9	5
Б	8	8	7	4	8	6
В	8	10	9	6	8	6
Г	7	9	7	7	6	5
Д	6	8	6	6	7	4
середня	7,0	6,6	7,0	5,6	7,6	5,2

Слід зазначити, що розуміння завдання й уміння передбачати політичний процес збігаються, що свідчить про те, що без розуміння завдання журналістові складно щось передбачити.

Визначимо такі пріоритети:

журналістська кваліфікація	– 7,6 балів;
розуміння задачі	– 7,0 балів;
знання кон'юнктури	– 7,0 балів;
аналіз ситуації	– 6,6 балів;
уміння передбачати	– 5,6 балів;
уміння політизувати	– 5,2 бали;
загальна сума	– 39,0 балів.

Визначимо коефіцієнти векторів пріоритету в такій послідовності:
0,19; 0,17; 0,17; 0,16; 0,14; 0,13. (3)

Загальна сума — 0,96.

Головними є такі цілі:

Ц1 — підвищення кваліфікації, Ц2 — знання кон'юнктури, Ц3 — уміння політизувати.

Результати аналізу наведено в таблиці 6:

Таблиця 6

Зіставлення цілей

Мета	Ц1	Ц2	Ц3	Сума	Коефіцієнт важливості
Ц1	1	1	0	2	2:5=0,4
Ц2	1	1	0	2	2:5=0,4
Ц3	0	0	1	1	1:5=0,2
				5	1.0

На основі таблиці можна дійти висновку, що головним для журналіста, котрий працює як *speech-writer*, є підвищення кваліфікації та вивчення кон'юнктури праці в державних установах, від яких залежать перспективи роботи на посаді державного службовця.

Крім того, *speech-writer* пише доповіді на різноманітну тематику, активно й оперативно подає інформацію в ЗМІ. Його знання дуже ґрунтовні та глибокі, в них превалюють соціально-економічні питання, політика, міжнародні відносини, статистика, елементарні пояснення, оскільки його матеріал передбачає масового слухача (читача), який рідко детально ознайомлюється з інформацією, а найчастіше переглядає її, оцінюючи її радше як позитивну чи негативну. Від потреб слухача (читача) і залежить образ *speech-writer*. По-перше, важливим є віковий та гендерний паритет між журналістом і слухачем (читачем). Так, жіночі питання краще розуміє журналіст-жінка, тому і викладає їх так, що їх здебільшого слухають (читають) жінки. Молодь найкраще розуміє статті, написані молодими журналістами. Але спочатку розглянемо якості, необхідні для загального *speech-writer*.

Із цією метою використаємо 6-позиційну модель соціальної комунікації, яка наведена на рис. 4:

Рис. 4. 6-позиційна модель соціальної комунікації майстерності, яка необхідна для створення публікацій у ЗМІ (розробка автора)

Для оцінки якості використаємо теорію пріоритетів, яка ґрунтується на даних, отриманих за допомогою експертної групи, що складається з 5 осіб одного віку, кваліфікації, статі. Ці дані наведені в табл. 7:

Таблиця 7

Комунікативні якості для газетного журналіста

Експерт	Письменницькі навички	Грамотність	Витривалість	Фотозйомка	Моральність	Життєвий досвід
А	7	5	2	7	9	3
Б	7	4	4	7	8	2
В	8	6	5	8	8	7
Г	9	4	3	9	8	9
Д	6	7	3	6	9	6
Середня	7,4	5,2	3,4	7,4	8,4	5,4

Відповідно до пріоритетів, моральність speech-writer є найважливішою характеристикою, тому що вона отримала найвищий середній бал. Маємо такі пріоритети:

- моральність — 8,4 бали;
- письменницькі навички — 7,4 бали;
- фотозйомка — 7,4 бали;
- життєвий досвід — 5,4 бали;
- грамотність — 5,2 бали;
- виривалість — 3,4 бали;
- загальна сума — 37,2 бали.

Щоб визначити вектор коефіцієнта пріоритету, потрібно поділити отримані бали на загальну суму. У результаті маємо ряд:

$$0,22; 0,19; 0,19; 0,14; 0,13; 0,09. \quad (4)$$

Сума векторів коефіцієнта пріоритетів становить 0,96, це свідчить, що результати розрахунків є логічними, оскільки наближаються до одиниці.

Згідно з математичною функцією пріоритетів, просту функцію, яка встановлює залежність від номера фактора (характеристики), можна подати таким чином:

$$A_1 = \acute{a} / \Sigma \acute{a}_1, \quad (5)$$

де величину $\acute{a}$ потрібно визначати за формулою, залежною від номера характеристики, а саме:

$$\acute{a}_1 = i / 2^{i-1} \quad (6)$$

Коли «i» змінюється в інтервалі від 1 до 6, отримуємо таку послідовність коефіцієнта пріоритету:

$$A: 0; 0,18; 0,37; 0,48; 0,77; 1,4. \quad (7)$$

Відповідно до залежності (7), можна вважати, що на якість роботи speech-writer найбільшою мірою впливають його моральність, чесність, правдивість.

За допомогою методу парного порівняння проаналізуємо 3 мети:

Ц1 — збільшити аудиторію (тираж), Ц2 — підвищити привабливість матеріалу, Ц3 — збільшити зарплату.

Таблиця 8

Зіставлення мети

Мета	Ц1	Ц2	Ц3	Сума	Коефіцієнт важливості
Ц1	1	1	0	2	2:5=0,4
Ц2	1	1	0	2	2:5=0,4
Ц3	0	0	1	1	1:5=0,2
				5	1.0

Значення коефіцієнта важливості за значенням дорівнює сумі векторів коефіцієнта пріоритету, що є позитивним моментом.

Таким чином, констатуємо: кваліфікація speech-writer впливає на збільшення аудиторії (тиражу) матеріалу та сприяє його привабливості.

Отже, проаналізовано головні напрями в діяльності speech-writer (культура сприйняття подій, «слово — мислення», майстерність створення доповідей та публікацій). Відповідно до теорії соціальних комунікацій, маємо цілісне уявлення про діяльність speech-writer і суттєвий напрям у їх діяльності: сприймання, оцінка подій та комплексний їх аналіз, що ґрунтуються на системі «слово — мислення».

Перспективи подальшого дослідження — створити інструмент для поглибленого аналізу впливу інших факторів (наприклад, мова спілкування, культура родини та сімейний стан, релігійність, фізичний стан тощо).

Список літератури

1. Большаков А. С. Современный менеджмент теория и практика / А. С. Большаков, А. И. Михайлова. — СПб: Питер, 2000. — 410 с.

2. Виходець О. М. Соціальні комунікації в культурі української організації / О. М. Виходець. — Одеса: Олтех, 2010. — 285 с.

Надійшла до редколегії 12.09.2013 р.

УДК 007:304:(004.9+659.3)

М. О. КОНДРАТЮК

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ТА РОЛЬ МАС-МЕДІА В МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТАХ

Розглянуто проблему впливу мас-медіа на перебіг міжнародних конфліктів, значення журналістських матеріалів, які висвітлюють протистояння, їх вплив на аудиторію.

Ключові слова: мас-медіа, конфлікт, інформаційна війна.

Рассмотрена проблема влияния СМИ на ход международных конфликтов, значение журналистских материалов, освещающих противостояния, их влияние на аудиторию.

Ключевые слова: масс-медиа, конфликт, информационная война

The problem of media influence on the course of international conflicts, the importance of journalistic materials covering conflict, their impact on the audience are discovered.

Key words: media, conflict, information warfare

Під час активного розвитку конфлікту та після його завершення важливу роль відіграють мас-медіа, які формують думку аудиторії про саме явище та його наслідки. Розвиткові конфлікту багато в чому сприяють саме засоби масової інформації, які, маніпулюючи думками аудиторії та пропагуючи певні ідеали, зумовлюють виникнення реакції своєї аудиторії, яка в подальшому й впливає на перебіг конфліктної ситуації. Саме тому вивчення ролі ЗМІ під час конфліктів набуває дедалі більшої актуальності.

Мета статті — проаналізувати можливості впливу мас-медіа на перебіг конфліктів.

Головним полем діяльності сучасних ЗМІ є конфлікти. Саме на суперечках, проблемах чи будь-яких негараздах базується більшість новин мас-медіа. Засоби масової інформації, висвітлюючи проблему, мають можливість не просто передати факт, а й вплинути на його сприйняття аудиторією, сформувати конкретну думку про подію чи явище, зумовити виникнення позитивних чи негативних емоцій.

«Кожен журналіст при всій претензії на об'єктивність, діє в певному полі влади та заангажованості (політичної, етнічної або реакційно-бюрократичної). Головним же критерієм оцінки роботи журналістів під час висвітлення подібних конфліктів є критерій достовірності та повноти наданої інформації. Роль, яку ЗМІ відіграють у врегулюванні конфлікту, залежить від того, наскільки журналісти вільні у своїй професійній діяльності й наскільки відкритий для них доступ до важливої для громадськості інформації» [1].

На думку С. Некляєва, особливо активно прихильність засобів масової інформації до яких-небудь течій, партій, лідерів, фінансових груп виявляється під час екстремальних подій і збройних конфліктів. «Починається масована атака на громадську думку, застосовуються складні механізми впливу — від простих контраргументів до багаторівневого спростування, яке будується на аналізі фактів і статистики, оцінці подій через думки особистостей, авторитетних експертів. ЗМІ використовують агентів впливу й контрвплив, проводять роботу з блокування та нейтралізації інформації, що проходить по альтернативних каналах з метою лобювання інтересів групи, до якої належать або якій співчують» [2].

Мас-медіа мають можливість, послаблювати чи, навпаки, посилювати певні емоції та відчуття. Г. Ібраєва вважає, що професійне управління поданням новин у ЗМІ в прямому ефірі може призвести до оселі людей війну з обмеженим, стерильним сприйняттям убивства і страждання. «Найважливіше те, що технології зв'язку й електронної зброї дозволяють завдавати противнику нищівних ударів за надзвичайно короткий час. Війна в Перській затоці була генеральною репетицією нового типу війни, а її 100-годинна розв'язка, в процесі якої союзники перемогли велику й добре озброєну іракську армію, стала демонстрацією рішучості нових військових держав, під час вирішення важливого питання (в цьому разі — постачання Заходу нафти)» [3].

На початку 1990-х на позначення можливості впливу на суспільство через певний спосіб подання новин та інформації з метою формування потрібної думки почав використовуватися термін «Інформаційна війна». Поняття визначалося таким чином: «Використання й управління інформацією з метою набуття конкурентоспроможної переваги над супротивником під час конфлікту». Термін використало Міністерство оборони США, згодом набув більшого поширення та ширшого значення.

«Уперше це поняття закріплено в директиві Міністерства оборони США DOD S 3600.1 (від 21 грудня 1992 р.), де воно вживалося у вузькому значенні і розглядалося як різновид радіоелектронної боротьби. Згодом, у звіті американської корпорації «Ренд» MR-661-OSD «Strategic Information Warfare. A new face of War» (1996 р.) уперше виник термін «стратегічна інформаційна війна (інформаційне протиборство)», який позначав війну з використанням державного глобального інформаційного простору й інфраструктури для проведення стратегічних військових операцій і зміцнення впливу на власний інформаційний ресурс» [4].

Саме поняття «інформаційна війна» існувало й використовувалося вже достатньо давно. Вплинути на перебіг конфлікту за допомогою інформації та медіа намагалися ще за часів Першої світової війни.

Д. Волкогонов зазначає, що під час Першої світової війни при штабах армій створювалися відповідні відділи й підрозділи, які організували «війну слів» — агітацію супротивника.

Найактивнішою у війні слів була Англія, яка використовувала для цього друковані листівки. Понад мільйон таких папірців розкидали з повітряних куль над місцем розташування супротивника. Англійський уряд створив спеціальні органи, що забезпечували друковані видання інших країн британськими версіями про перебіг війни. Було розпочато видання журналу «Війна в ілюстраціях», інформаційних бюлетенів, знімалися військові фільми про ситуацію на фронтах.

«Відповідно до розпорядження французького командування, поширювалися листівки серед населення й військ противника. За час дії служби пропаганди французької армії в Першій світовій війні на німецькі міста й позиції військ було скинуто близько 30 млн примірників листівок, газет і брошур. Наприкінці війни Антанта зробила перші кроки для координації своїх пропагандистських зусиль: створено спеціальний штаб, метою діяльності якого була деморалізація ворожих військ. Росія в цій пропагандистській війні брала участь меншою мірою, оскільки не мала достатнього технічного забезпечення. Проте психологічна війна, яку вели країни Антанти, відіграла певну роль у поразці кайзерівської Німеччини та її союзників.

Німеччина також намагалася вести пропагандистську війну проти франко-російської коаліції, широко використовуючи методи залякування, обману, дезінформації. Так, у листівках, які розкидалися з німецьких цепелінів на Східному фронті в 1915 р., стверджувалося, що англо-французькі війська на заході розгромлені і така ж доля чекає на російські війська, тому, щоб уникнути «непотрібного кровопролиття», російським солдатам пропонувалося організовано здаватися в полон» [5, с. 48].

Перша світова війна була першою війною, під час якої активно застосовувалися засоби для деморалізації військ і населення супротивника. Уперше були використані спеціальні підрозділи пропаганди, почала створюватися техніка розповсюдження друкованої агітації, формувалися органи «війни слів».

Поняття «інформаційна війна» поєднує два види інформаційної боротьби — інформаційно-технічний та інформаційно-психологічний.

Н. Гуріна в праці «Інформаційне протиборство — один з головних напрямів політики сучасних міжнародних відносин» аналізує методи інформаційної війни, які застосовувалися під час міжнародних конфліктів:

«Події в Перській затоці в січні 1991 р., Югославії в 1999 р., а також перша і друга "чеченські кампанії" в Росії дещо змінили уявлення про війни сучасного інформаційного суспільства.

Війна в зоні Перської затоки може бути визначена як перша повномасштабна кампанія нового етапу у функціонуванні військових сил в умовах створення глобального інформаційного простору. На думку З. Бзежинського, цей конфлікт продемонстрував наступ «Американського світу» (Pax Americana), внаслідок якого стало зрозуміло, що світу доведеться погодитися з «м'якою» американською гегемонією. Під час проведення США воєнних акцій ступінь їх відкритості визначався не сталими принципами, а кон'юнктурою з використанням "м'якої військової цензури".

"Буря в пустелі" теж не є винятком. Американські військові, використовуючи "м'яку цензуру", фактично вилучили з інформаційної сфери повідомлення, в яких виправдовувалася протилежна сторона. Окрім того, "Буря в пустелі" стала першою в історії війною в прямій телетрансляції.

Російські військові, у свою чергу, змогли налагодити ефективний інформаційний супровід лише в другій чеченській кампанії.

Під час агресії проти Югославії інформаційні операції змогли забезпечити необхідний результат — сприяти фактичній капітуляції сербських збройних сил.

США серйозно готувалися до сучасного інформаційного протиборства. Про це свідчить той факт, що в американських військово-політичних колах проводилася повномасштабна робота в цьому напрямі, яка розпочалася 21 грудня 1992 р., коли з'явилася директива Міністерства оборони США Т 3600.1 під назвою "Інформаційна війна". У директиві комітету начальників штабів № 30 1993 р. та в Статуті ВС США FM 100-6 ("Інформаційні операції") (1995 р.) вже були подані основні принципи ведення інформаційних воєн» [6].

У доктрині інформаційних операцій США виокремлюють чотири основні категорії використання інформації проти людського інтелекту:

- проти волі нації;
- проти командування суперника;
- проти ворожих військ;
- проти національних культур.

У міжнародних конфліктах ЗМІ можуть відіграти не лише негативну роль, формуючи агресивне ставлення до противника конфлікту. Мас-медіа можуть використати певні методи, які знівелюють конфлікт і посприяють його вирішенню без матеріальних і людських утрат.

О. Порфімович стверджує, що журналісти можуть бути миротворцями під час конфлікту. Медіа мають знайти між опозиційними сторонами спільні цінності, висвітлювати події об'єктивно, звертаючись до незалежних експертів, не перебуваючи безпосередньо в протиборстві. ЗМІ мають ретельно вивчати процес, висвітлювати події, акцентуючи увагу на надії на краще [7].

Ендрю Пудефатт з організації «Article XIX» вважає, що журналісти насамперед зобов'язані неупереджено інформувати суспільство, оскільки в разі їх занадто тісного зближення з однією зі сторін, навіть з його жертвами, може виникати сумнів в ефективності й збалансованості їх роботи. Завдання журналістів — не симпатизувати котрійсь зі сторін, а пояснювати ситуацію. Об'єктивна журналістика надає суспільству різні точки зору, а також інформацію з різних джерел. Отже, законодавство, що гарантує свободу слова, — це гарантія успішного застосування стратегії, що має на меті забезпечити структурну стабільність.

Проте відразу після врегулювання конфлікту в суспільстві, в якому ще немає основоположних цивільних інститутів, навряд чи виявляться ефективними ліберальні ЗМІ без чіткої загальнонаціональної позиції. Це може тільки посилити поділ ще нестійкого суспільства. На думку Пудефатта, відразу після врегулювання конфлікту може виникнути необхідність у перетворенні існуючих державних ЗМІ на народну службу, покликану надавати громадянам збалансоване висвітлення подій.

Лва Блондель з Університету Уппсала вважає: навіть не так важливо, чи повинні журналісти боротися за зміцнення миру. Набагато важливіше розуміти, що правильно організована робота місцевих ЗМІ відіграє ключову роль у досягненні примирення та забезпеченні необхідного розвитку ситуації після врегулювання конфлікту. Вона зазначає, що важливу роль ЗМІ відігравали під час ескалації конфліктів, що свідчить про їх величезний потенціал, який може використовуватися для досягнення конструктивних і мирних цілей. [8]

Під час перебігу конфліктів у ЮНЕСКО особливої уваги надають незалежним ЗМІ. У матеріалах Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури «ЗМІ: запобігання конфліктам і постконфліктному відновленню» Ендрю Пудефатт акцентує увагу на тому, що медіа надають безпечне поле для битви, на якому можуть відбуватися неруйнівні конфлікти. Саме тому незалежні ЗМІ розглядаються як важливий елемент формування демократичного суспільства. Головними функціями незалежних ЗМІ є надання інформації, моніторинг дій уряду, спостереження за можновладцями.

«У суспільствах, що подолали ту чи іншу кризу, незалежні ЗМІ можуть надати істотну допомогу під час трансформації руйнівного конфлікту в мирні дебати. Засоби масової інформації можуть аналізувати інтереси, що є підґрунтям позиції кожного учасника конфлікту. Це може допомогти почати врегулювання конфлікту, знайти спільні інтереси або, принаймні, забезпечити потрібну для вирішення конфлікту інформацією. Надаючи можливості меншинам або потерпілій стороні озвучити її позицію, ЗМІ можуть допомогти бути почутими тим, хто є слабкою і пригніченою стороною в конфлікті» [8].

ЗМІ спроможні надавати настроям людей негативного значення і зробити свій внесок у створення напруженості, проте вони також можуть і допомогти опонентам знайти спільну мову під час і після врегулювання конфлікту.

Загалом засоби масової інформації, відповідно до сучасних умов, набувають важливого значення під час конфлікту. Саме факти, які висвітлюють медіа, акценти на певні явища чи аспекти протистояння формують думку аудиторії про конфлікт, стимулюючи до потрібної реакції. ЗМІ надають можливості перетворити маленький конфлікт на велике протистояння або, навпаки, — швидко нівелювати серйозну проблему. Саме від ставлення медіа до події, їхньої упередженості та заангажованості значною мірою залежить перебіг самого конфлікту.

Перспективи подальших досліджень: ретельне вивчення впливу засобів масової інформації на аудиторію надасть можливості сформулювати основні способи та методи впливу мас-медіа на перебіг конфлікту, визначити основні чинники впливу, створити механізми захисту споживачів від них.

Список літератури

1. Волкогонов Д. А. Психологическая война: подрывные действия империализма в области общественного сознания — изд. 2-е, доп. — М., Воениздат, 1984. — 320. : (с.47-49).
2. Гуріна Ніна. Інформаційне протиборство - один з головних напрямків політики сучасних міжнародних відносин [Електронне джерело]. — Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=13657
3. Діка Ольга. Інформаційна війна // Сучасні тенденції веб-комунікації. [Електронне джерело]. — Режим доступу: <http://webstyletalk.net/node/97>
4. Ибраева Г. Региональные конфликты и средства массовой информации, [Електронне джерело]. — 2004. — Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/infowar3.htm>
5. Некляев С. СМИ как субъект информационно-психологической безопасности // Медиа-альманах. — М., 2003. — С. 25-27.
6. Порфімович О. Л. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Конфліктологія» для студентів спеціальності «Журналістика». — К. : СПД Цимбаленко Є. С., 2008. — с.
7. СМИ: предотвращение конфликтов и постконфликтное восстановление [Электронный ресурс] : Цифровая библиотека Коммуникация и Информация / Барри Джеймс, Ирада Гусейнова // Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. — 2006. — Режим доступа: <http://www.unesco.kz/cgi-bin/library?e=d-000-00---0ATACI--00-0-0--0prompt-10---6-----0-11--1-en-50---20-preferences---00031-001-1-1utfZz-8-00&a=d&cl=CL2.5&d=HASH01188c7be769a1d9a84130f2>
8. Тишков В. А. СМИ и конфликты / В. А. Тишков // Независимая газета. — 1994. 10 апреля.

Надійшла до редколегії 27.08.2013 р.

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ В АРХІВАХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Розглянуто сучасний стан інформатизації в архівній сфері України, наведено стислий огляд програмних продуктів та апаратних засобів, призначених для побудови систем довготермінового зберігання електронних документів, що пропонуються і використовуються в Україні та світі.

Ключові слова: автоматизація, архівне забезпечення, електронні ресурси, електронний документ, ефективність роботи, інформатизація, інформаційні технології, інформаційні системи, програмне забезпечення, система архівних установ.

Рассмотрено современное состояние информатизации в архивной отрасли Украины, приведен краткий обзор программных продуктов и аппаратных средств, предназначенных для построения систем долгосрочного хранения электронных документов, которые предлагаются и используются в Украине и мире.

Ключевые слова: автоматизация, архивное обеспечение, электронные ресурсы, электронный документ, эффективность работы, информатизация, информационные технологии, информационные системы, программное обеспечение, система архивных учреждений.

The modern state of informatization in the archived industry of Ukraine is examined the short review of software products and vehicle facilities, intended for the construction of the systems of long-term storage of electronic documents which are offered and used in Ukraine and world is resulted.

Key words: automation, archived providing, electronic resources, electronic document, efficiency of work, informatization, information technologies, informative systems, software, system of the archived establishments.

Одним з пріоритетів розвитку інформаційного суспільства в Україні є забезпечення вільного доступу до інформації. Розвиток інформаційного суспільства докорінно змінює умови розвитку архівної справи, потребує трансформації окремих напрямів науково-практичної діяльності архівних установ, розвитку відповідних положень архівознавства, узгодження теоретичних та практичних складових науково-інформаційної діяльності архівів, формування власної документально-інформаційної інфраструктури й інформаційної підтримки державотворчих процесів, соціальної сфери суспільства, української науки та культури.

З процесами інформатизації суспільства дедалі більшої актуальності набувають інформаційні системи, використання яких надає широких можливостей для ефективного застосування сучасної

комп'ютерної техніки й програмного забезпечення, автоматизації праці в різних сферах діяльності.

Нові реалії формування інформаційного простору відбиваються на діяльності архівів органів державної влади України, їхній організаційній структурі й трансформаційних процесах функціонування архіву в сучасному соціально-комунікаційному середовищі. Ці зміни та подальші способи трансформації функцій архівів потребують всестороннього вивчення з метою формування нових теоретико-методологічних засад їх подальшого розвитку в умовах інформатизації та глобалізаційних процесів. Вищезазначеними критеріями й зумовлена актуальність означеної теми.

Мета статті — аналіз інформаційних систем, які використовуються для підтримки діяльності органів державної влади з метою визначення переліку вимог до розробки сучасних систем програмного забезпечення підтримки діяльності органів державної влади в Україні.

Розглядаючи останні наукові дослідження та публікації, можна відзначити, що в сучасних вітчизняних дослідженнях інформатизацію архівної галузі України аналізують І. В. Горбов [2], О. Г. Додонов [3], І. Драч [4], А. Г. Лавренюк [7], Ю. М. Марчук [8], І. Б. Матяш [9], В. І. Петров [12] та ін., які акцентують на нагальній необхідності визначення напрямів її оптимізації, впровадження новітніх інформаційних технологій в архівній галузі України.

Відмова від ідеологічних чинників як фізичного, так і інтелектуального доступу до інформації сприяє зростанню темпів формування архівних електронних ресурсів в Україні, розвитку системи документальних комунікацій, прискоренню темпів обігу інформації у світових мережах. Виникають нові форми організації документів, зокрема веб-сайти, електронні архіви, водночас відбувається ускладнення системи регулювання сфери інформатизації [5].

Формування Інтернет ресурсів історико-культурної спадщини, можливості створення електронних колекцій історичних джерел, архівних публікацій, інтенсифікація використання ресурсів є важливими завданнями історичної науки, спрямованими на розробку критеріїв формування означених ресурсів джерел, організацію інтелектуального доступу до них та їх поширення.

Головна мета інформатизації архівної справи полягає в оптимізації формування Національного архівного фонду та зберігання документів, захисті національних інтересів в архівній справі, вирішенні проблем оперативного і повноцінного доступу до архівної інформації, актуалізації інформації, що міститься в документах, та прискоренні долучення її до суспільного обігу, інтеграції документальних ресурсів у світових інформаційних мережах.

Процес інформатизації складається з:

– розроблення взаємопов'язаних інформаційних технологій комплектування, експертизи документів, їх описування й обліку,

каталогізації та використання документної інформації, створення страхового фонду;

– формування електронних архівних інформаційних ресурсів, створення локальних баз даних в архівних установах та централізованих баз даних галузі, створення єдиної Національної архівної інформаційної системи;

– формування архівних web-ресурсів, долучення їх до міжнародного інформаційного простору через систему Інтернет, використання архівних інформаційних ресурсів різних країн, міжнародних товариств та організацій [7].

Інформатизація спрямована на розширення інтелектуального доступу до архівної інформації, її одержання без фізичного контакту з документами завдяки формуванню баз електронних копій документів, забезпечення збереженості архівної інформації та захист національних інтересів в архівній справі завдяки створенню страхового фонду документів Національного архівного фонду. Перехід від паперових до електронних технологій потребує від архівістів пристосування традиційних методик архівної справи до нових вимог. Важливого значення в цьому контексті набуває чіткість структури описування документів, справ, фондів, поєднання різних технологічних процесів у єдиний цикл на рівні обліку та довідкового апарату тощо.

Незважаючи на складності, спричинені дефіцитом бюджетних коштів на фінансування архівної галузі країни, органи державної влади намагаються зробити все можливе для збереження та збільшення національної документальної спадщини.

Сучасна система архівних установ України – це сукупність архівів та архівних підрозділів, що забезпечують формування національного архівного фонду, його зберігання й використання відомостей, що містяться в архівних документах. Архівні установи можуть ґрунтуватися на будь-якій формі власності. Засновниками архівних установ можуть бути органи державної влади, органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи.

Фундамент системи архівних установ України становлять архіви органів державної влади, які збирають, ідентифікують, описують, класифікують і зберігають документи, здійснюють їх реставрацію та організовують користування ними. Місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування створюють архівні установи для централізованого тимчасового зберігання архівних документів, які виникли в процесі документування службових, трудових або інших правовідносин юридичних і фізичних осіб на певній території (району, міста), та інших архівних документів, що не належать до Національного архівного фонду.

З метою забезпечення збереженості документів, цілісності впорядкованих документальних комплексів державні архіви здійснюють комплектування, заходи щодо забезпечення фізичної та

фізико-хімічної збереженості документів, створюють і вдосконалюють довідковий апарат, забезпечують умови для користування документами, задовольняють конституційні права громадян, інформаційні потреби юридичних та фізичних осіб, а також здійснюють самостійне використання архівної інформації відповідно до державних та суспільних інтересів.

Пріоритетними завданнями державних архівів є реалізація державної політики в галузі архівної справи, координування діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій з питань архівної справи та діловодства, забезпечення здійснення державної реєстрації, обліку, постійного зберігання, комплектування, використання документної інформації та науково-методична робота в галузі архівознавства, документознавства та археографії.

Слід зазначити, що рівень розвитку архівів органів державної влади набуває дедалі більшого значення як важливий індикатор стану розвитку інформатизації в Україні та позиціонування її в міжнародному інформаційному просторі. Оснащення архівів сучасними програмно-апаратними системами й засобами перетворює їх не тільки на необхідне і зручне джерело знань, але й на один із найважливіших елементів науково-технічного і соціального прогресу суспільства.

Як відомо, розробка принципів побудови ефективних автоматизованих архівів та архівно-інформаційних систем базується на використанні оптимальних за складом програмно-апаратного й технологічного забезпечення і є важливим та актуальним завданням не тільки й не стільки для окремих архівів, систем бібліотек, відомств, скільки для держави й суспільства загалом [5].

Тобто на початковому етапі автоматизації організаційно-управлінської діяльності постає питання вибору нового програмного забезпечення, вирішення якого залежить від певних потреб та бюджетних коштів, які виділяються на автоматизацію. При цьому слід мати на увазі, що, замовляючи зарубіжну систему, необхідно платити:

- за базову установку, зважаючи на погоджені обсяги підтримуваних баз даних і кількість робочих станцій. Зазвичай, ціна залежить від цих двох факторів і в разі їхнього збільшення необхідна істотна доплата до базової ціни за:

- оновлювані версії;
- технічну підтримку, консультації;
- навчання;
- внесення змін і проведення доробок відповідно до вимог замовника.

Водночас основні зарубіжні системи є продуктом, розробленим на належному рівні, адже індустрія закордонного виробництва засобів архівної автоматизації розвивається вже давно й ґрунтується на розвиненій комп'ютерній базі, постійно вдосконалюваних

інформаційних технологіях прийому, зберігання, обробки й передачі інформації.

Крім фінансових питань, під час придбання зарубіжного продукту слід чітко усвідомлювати, що стандарти, правила, кодування в цих системах відрізняються від вітчизняних і потребують адаптації до наших умов. І ця адаптація має передбачати не тільки конвертацію правил і кодувань, але й зміну вихідних форм, звітно-статистичних та управлінських схем тощо.

Стосовно основного сервісу для персоналу архівів і користувачів провідні вітчизняні та російські розробки не поступаються західним. На жаль, кількість конкурентоспроможних вітчизняних і російських розробок останнім часом зменшилася. Однією з причин цього є або повне припинення, або нерегулярне відновлення фірмами-виробниками СУБД своїх систем, що є базовими платформами деяких систем: DBASE, Clipper, FOXBASE, PARADOX та ін [1]. До того ж ці СУБД ніколи й не були орієнтовані на роботу із розгалуженим індексуванням і вимогою забезпечення багатоаспектного релевантного пошуку.

Інша проблема — спроможність систем забезпечити підтримку нових завдань, наприклад, веб-сервера для Інтернету, роботу з повнотекстовими базами, створення лінгвістичних трансляторів, тезаурусів, систем authority та ін. [3].

Проте вітчизняні системи, які підтримують «старі» і «нові» технологічні режими, вже починають конкурувати із західними аналогами.

Особливо уважно слід вибирати платформу для системи автоматизації, яка становить той базовий набір програмних засобів, що був обраний розробником для побудови своєї системи. Існують два види платформ:

- СУБД і подібні програмні засоби зберігання й переробки інформації (DBASE, CLIPPER, CDS/ISIS, INFORMICS, ORACLE та ін.),
- мовні засоби, зазвичай, мови високого рівня, які використовують для написання засобів підтримки баз даних, і комплекс додатків, що підтримує необхідні функції системи автоматизації (КОБОЛ, ФОРТРАН, ПАСКАЛЬ, С, С++ та ін.) [4].

Сучасні СУБД мають трьох очевидних лідерів світового класу: ORACLE, INFORMIX і SYBASE, які забезпечують понад 90% потреб світового ринку комерційних платформ підтримки баз даних, а також деяких інших СУБД «другого ешелону»: ADABAS, DB2, INTERBASE та ін., котрі відповідають сучасним вимогам організації й підтримки структурованих інформаційних масивів [8].

Водночас у світі до найпоширеніших програмних продуктів, що обслуговують архівне зберігання електронних документів з використанням оптичних носіїв і є найфункціональнішими, належать Qstar HSM компанії Qstar Technologies (США) та Saperion німецької компанії Saperion AG (Берлін/Цюріх). Головна перевага цих програмних

продуктів полягає в тому, що вони розроблені, зважаючи на вимоги архівного зберігання документів. До недолків системи належить її висока вартість.

Однак слід наголосити, що функції системи архівного забезпечення мають визначитися наявними можливостями інформаційних технологій та засобів комп'ютерної техніки. Основні з них:

- надійне зберігання й оперативний вибірковий доступ до великих обсягів документальної та довідкової інформації;

- автоматизоване забезпечення складних процедур обробки інформації: ретроспективний аналіз моделювання, прогнозування, експертна оцінка і т.ін.;

- зовнішні та внутрішні комунікації, а також надання доступу до віддалених інформаційних джерел і фондів.

Очевидним є той факт, що кількість електронних документів, переважно тих, які створюються на кошти держбюджету в органах влади й інших державних установах і організаціях, щороку стрімко збільшується, що потребує вирішення проблеми їхнього збереження. Існують види документів, для яких неможливо зазначити, коли закінчуються їх термін дії або актуальність. Часто цінність документів може навіть зростати.

Відповідно до українського законодавства, архівна справа перебуває за межами документообігу і є самостійним процесом, який зберігає електронні документи. Сучасними тенденціями розвитку систем електронного зберігання може бути інтеграція в корпоративні системи електронного документообігу, системи управління підприємством тощо. У зв'язку з упровадженням корпоративних систем електронного документообігу можна виокремити два напрями в реалізації архівних систем:

- системи, які є складовою системи електронного документообігу та приймають електронні документи на зберігання безпосередньо з неї;

- системи, які наповнюють архівний фонд органу державної влади завдяки ретроконверсії, тобто перетворенню паперового відомчого архіву на електронний відомчий архів [10].

Слід зазначити, що в Україні не створено цілісної системи нормативно-методичного забезпечення процесів архівного зберігання електронних документів, гармонізованої з нормами міжнародного права з питань розвитку інформаційного суспільства. Тому єдиних правил щодо ведення електронних архівів відомчих державних підприємств та установ немає. Створюються електронні архіви залежно від завдань зі збереження даних та економічних можливостей тієї чи іншої установи. Найпоширеніший спосіб збереження даних — використання жорстких дисків із застосуванням поширених програмних продуктів і створення резервних копій документів на магнітних стрічках, оптичних UDO та CD/DVD дисках (Центральний державний електронний

архів, архівні підрозділи: УкрНТЕІ, бібліотеки ім. Вернадського, Київської та Кримської лазерних обсерваторій, Гідрометеорологічного центру та ін.). ДНВП Геоінформ створює архівний фонд геологічних документів методом ретроконверсії на базі системи Saperion з використанням оптичного DVD-накопичувача HSM 3000.

Під час вибору технічних рішень збереження архівних ресурсів з оперативним довільним доступом до даних оптичні технології UDO, DVD, BD найбільшою мірою забезпечують дотримання вимог, що висуваються до сховища, зокрема такі параметри: висока надійність і тривалість збереження, автентичність і незмінюваність даних, швидкий довільний доступ до них, висока ємність носіїв, можливість розширення.

Найбільшою мірою відповідають вимогам щодо створення архівних рішень з використанням довгострокового збереження великих обсягів інформації програмні продукти Saperion та Qstar HSM, які можна використовувати як типові рішення для автоматизації архівної діяльності в державних установах і державних органах влади з великими обсягами архівної інформації та поточного документообігу.

Водночас успіх інформатизації залежить, насамперед, від рівня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зокрема від впровадження і використання сучасного й ефективного програмного забезпечення (далі ПЗ), яке відповідає національним інтересам країни.

Необхідність створення вітчизняними виробниками новітніх конкурентоспроможних засобів інформатизації та комп'ютерних програм, зокрема з відкритими кодами, визначена і Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [6].

Державний замовник зазвичай приймає значну частину своїх рішень у сфері використання інформаційних технологій, на основі платформ та ПЗ, які пропонують і контролюють вітчизняні постачальники (дистриб'ютори, дилери), котрі у свою чергу суттєво залежать від зарубіжних партнерів — розробників ПЗ, їх цінової, правової та технологічної політики. Значну частину такого ПЗ становить пропріетарне, що надається в користування за ліцензійними договорами, які не забезпечують належної технічної підтримки та постачаються за умовою «як є».

Нині 98,2% операційних систем персональних комп'ютерів та 63,3% операційних систем локальних мереж, які використовуються органами виконавчої влади, є пропріетарним ПЗ. Одна з причин цього — недостатня інформованість державних замовників про можливість, які надають різні моделі ПЗ, що не відповідає принципам побудови інформаційного суспільства.

На нашу думку, в органах державної влади бракує кваліфікованих фахівців для впровадження та забезпечення надійної експлуатації

непропріетарного ПЗ, що посилюється відсутністю інфраструктури розвитку, розробки і підтримки типового й уніфікованого ПЗ з ВК, налаштованого на державні потреби.

Одним зі стратегічних завдань та пріоритетів державної політики в архівній галузі є необхідність забезпечення активного розширення внутрішнього ринку, уникнення критичної залежності національної економіки від кон'юнктури світових ринків, активізація інноваційних процесів у науково-технологічній та інформаційно-комунікаційній сферах економіки.

На сучасному світовому ринку ПЗ накопичено критичну масу ПЗ зі зручним графічним інтерфейсом та сумісними додатками, що надають альтернативи більшій частині пропріетарного ПЗ для персональних комп'ютерів та серверів.

Усвідомлення привабливості моделі використання ПЗ спонукає уряди багатьох країн упроваджувати ПЗ з метою пошуку ефективних рішень у сфері розвитку нових архівних інформаційних технологій, підвищення ефективності витрат, зниження національної залежності від окремих корпорацій, для чого уряди цих країн створили відповідні інфраструктури. Ця тенденція посилюється в період економічної кризи.

Саме нині, коли виникла нагальна необхідність відмовитися від використання в державному секторі неліцензійного ПЗ, що зумовлено як зовнішнім політичним та правовим тиском, так і реальною внутрішньою ситуацією, Україна має чудову нагоду долучитися до загальносвітового процесу. Перед країною відкриваються перспективи не лише швидкого й остаточного вирішення юридичних проблем на внутрішньому та міжнародному рівнях, але й потужного власного розвитку в передовій і високотехнологічній галузі господарства — індустрії ПЗ.

Слід підкреслити: щороку кількість електронних ресурсів, які створюють органи державної влади, зростає, збільшується ринок послуг електронного врядування. Відповідно поширюється сфера застосування ПЗ. Під час придбання пропріетарного ПЗ як держава, так і інші користувачі мають лише обмежене право користування ними: використання на обмеженій кількості комп'ютерів, заборонений або закритий доступ до коду, заборонене внесення будь-яких змін, тиражування, розповсюдження, перепродаж, копіювання, обмежена технічна підтримка тощо.

Використання тільки цих програм у державних архівних установах має негативні наслідки, серед яких:

- суттєве збільшення витрат коштів державного бюджету для придбання й адаптації ПЗ;
- скорочення робочих місць у вітчизняних виробників програм.

Використанню ПЗ в органах державної влади сприятиме реалізація принципів побудови інформаційного суспільства щодо створення

умов для забезпечення інформованості всіх зацікавлених сторін про можливості, яких надають різні моделі ПЗ, та прийнятності за ціною доступу до ПЗ, зниження обсягів використання неліцензійного ПЗ, забезпечення рівних можливостей пропріетарного ПЗ.

Слід зазначити, що інформаційні архівні технології дозволяють державним службовцям працювати не тільки над виконанням внутрішньовідомчих завдань, але і спільними зусиллями вирішувати ширший спектр державних проблем. Інформаційні технології можуть також бути каталізатором, завдяки якому органи влади перейдуть на новий рівень взаємовідносин з населенням, коли державні службовці прямо відповідатимуть на запити громадян і ставитимуться до них як до клієнтів, а не як до надокучливих відвідувачів [13].

Загалом, незважаючи на ці перешкоди, впровадження електронних безпаперових технологій лише на внутрішньому рівні вирішує декілька проблем, це:

- суттєва економія ресурсів (кошти й час), зокрема тільки на витратних матеріалах, що супроводжують паперовий документообіг, забезпечується 50 % економії;

- об'єктивної оцінки трудовитрат кожного працівника в загальному результаті завдяки відкритості всіх процесів, пов'язаних з опрацюванням електронних документів;

- подолання комунікаційних бар'єрів завдяки автоматизації процесу обміну документами та забезпечення колективного опрацювання з віддалених робочих місць;

- підвищення кваліфікації, а отже, і персональної конкурентоспроможності працівника на ринку праці в умовах розвитку інформаційного суспільства після опанування нових технологій організації робочого процесу;

- збереження «живої» пам'яті, оскільки документ зберігається в тому вигляді, в якому його сформовано (наприклад, текст MS Word), а відображення його інформації не потребує складних перетворень [4].

Таким чином, проблеми інформаційного забезпечення функціонування органів державної влади можна вирішити за допомогою концептуального підходу, що сприятиме переходу від технологічного характеру інформатизації («оснащеність» комп'ютерами) до політичних, економічних і соціальних пріоритетів (прозорість, безпека й підзвітність громадянам і суспільству держави, підвищення ефективності діяльності влади).

Подальші дослідження спрямовуватимуться як у практичну площину, наприклад, реалізація одного з модулів інформаційно-аналітичної системи, так і в теоретичну, в якій слід розглянути можливі поліпшення роботи органів державної влади завдяки впровадженню тієї чи іншої інформаційної системи.

Список літератури

1. Боряк Г. В. Інформатизація архівної галузі сьогодні : поточні здобутки і завдання формування електронних ресурсів / Г. В. Боряк // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. — К. : Інститут історії України НАН України, 2004. — №11. — С. 4.
2. Горбов І. В. Вплив показника заломлення матеріалу підкладки на глибину інформаційного рельєфу оптичних носіїв / І. В. Горбов // Реєстрація, зберігання і оброб. даних. — 2009. — Т. 11, № 1 — С.159.
3. Додонов О. Г. Методологія створення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів / О. Г. Додонов, О. В. Нестеренко, А. В. Бойченко // Реєстрація, зберігання і оброб. даних. — 2005. — Т. 7, № 3. — С. 88–97.
4. Драч І. Інформаційна політика України : Доп. на міжнар. конгресі у Києві “Інформаційне суспільство в Україні – стан, проблеми, перспективи” / І. Драч // Укр. проблеми. — 2000. — № 20. — С. 103–107.
5. Дубровіна Л. А. Основні положення концепції комп’ютеризації архівної справи в Україні / Л. А. Дубровіна // Студії з архівної справи та доікументознавства. — 1998. — Том 3. — С. 6–17.
6. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (9 січня 2007 року, № 537-V) // Голос України. — 2007. — № 21.
7. Лавренюк А. Г. Електронні архіви. Проблеми та перспективи / А. Г. Лавренюк // Щорічна зустріч керівників державних архівних служб України, Росії та Білорусі. — 10 — 12.09.2009.
8. Марчук Ю. М. Ситуативний підхід в ідеології побудови інформаційних систем регіональних органів управління / Ю. М. Марчук // Вісник книжкової палати України. — 1997. — № 5. — С. 24–26.
9. Матяш І. Б. Організація архівної справи в сучасній Україні / І. Б. Матяш // Студії з документознавства та архівознавства. — 2005. — Т. 13. — С. 10–26.
10. Мороз В. Від традиційної інформатизації до методологічного вдосконалення державного управління / Віктор Мороз // Персонал. — 2005. — № 5. — С. 52–57.
11. Пероганич Ю. Концепція Державної цільової програми впровадження в органи державної влади програмного забезпечення з відкритим кодом [Електронний ресурс]. — Режим доступу: dki.org.ua > oss_concept_2009_05_12a. — Назва з екрана.
12. Петров В. І. Обґрунтування вибору програмно-апаратних засобів архівів електронних документів довготермінового збереження / В. І. Петров, А. М. Стеценко, Н. В. Солоніна // Реєстрація, зберігання і обробка даних. — 2010. — Т. 12. — С. 79–83.
13. Про стан і перспективи впровадження електронного документообігу та створення електронних архівів [Електронний ресурс] / Держ. Комітет архівів України. — Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/law_base/SCAU/index.php. — Назва з екрана.
14. Таїров А. І. Державна інформаційна політика України в системі масової комунікації / А. І. Таїров // Політологічний вісник : зб. наук. праць. — К. : «ІНТАС», 2007. — Вип. 25. — С. 174–183.

Надійшла до редколегії 05.09.2013 р.

ДОКУМЕНТНІ ПАМ'ЯТКИ В БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАННЯХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНА ПРАКТИКА

Розглядаються актуальні питання теорії та практики формування колекцій документних пам'яток — від античних епіграфічних джерел до цінних електронних документів XXI ст.

Ключові слова: документна пам'ятка, колекція, цінний електронний документ, профіль комплектування.

Рассматриваются актуальные вопросы теории и практики формирования коллекций документальных памятников — от античных эпиграфических источников до ценных электронных документов XXI в.

Ключевые слова: документальный памятник, коллекция, ценный электронный документ, профиль комплектования.

The topical problems of theory and practice of building collections of documentary monuments from epigraphic primary sources of antiquity to valuable electronic documents of the 21st century are considered.

Key words: documentary monument, collection, valuable electronic document, acquisition policy.

Сучасні завдання та підходи до формування колекцій документних пам'яток у складі фондів національних та інших найбільших бібліотек світу суттєво не відрізняються від тих, які були наявні вже в другій половині XX ст. (на прикладі колекцій книжкових пам'яток див.: [4, с. 190-234]). І навіть коли комплектатори-експерти працюють з електронними документами, основним завданням залишається визначення їх наукової, історико-культурної цінності [1]. Водночас необхідно зважати на потенціальну цінність електронних документів. Надзвичайно швидке набуття ними суспільно-історичної значущості пов'язане зі специфічною «летючою» формою цих документів та особливостями розмножування. Серед них є такі, що не мають аналогів або модифікованих варіантів на традиційних носіях, але містять найважливішу, найповнішу інформацію щодо характеру сучасної цивілізації, подій історичного значення, розвитку науки, культури, технологій на початку XXI ст., і тому важко перебільшити значення таких документів для соціуму, наукової комунікації. Нині вони розміщені в Інтернеті, репрезентовані на оптичних дисках, але ці форми їх існування не є стійкими, довгостроковими, а через достатньо короткий термін — це може бути навіть 5-10 років — цінність таких документів значно збільшиться, вони функціонуватимуть уже в режимі архівного зберігання — на дисках або в електронних архівах та бібліотеках. Чи відкриються ці диски через двадцять років? Технології, системне та прикладне програмне забезпечення змінюються швидко, і з кожним етапом їх розвитку доведеться переводити цінні електронні документи

на нові носії. Чи вдасться зберегти їх автентичність? Адже під час кожного такого переведення, особливо в процесі зміни форматів даних, можливі системні модифікації, пошкодження; зміни або деформація текстів, зображень тощо.

Проблема збереження цінних електронних документів, що акумулюють інформацію про досягнення сучасної цивілізації, — збереження у первинному стані та повноті — потребує стратегічного комплексного вирішення, пошуки якого ведуться на міжнародному рівні [7].

У всіх бібліотеках світу нині відбувається збільшення цифрового контенту, створення електронних каталогів, інформаційно-довідкових систем, баз даних, повнотекстових цифрових документів та колекцій, електронних версій організаційно-адміністративних документів, електронних архівів. Реалізуються національні проекти — Веб-архів Бібліотеки Конгресу США, Веб-архів британських веб-сайтів, проекти Австралії, Канади, Швеції. Немало зроблено в цьому напрямі Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського. Згідно із сучасними статистичними даними, в 41 країні світу вже створено (переважно з використанням Dspace, Eprint та власних розробок окремих модулів) близько 1,5 тис електронних архівів відкритого доступу, де зберігається майже 20 млн електронних документів. Уже існують створені загальноєвропейські електронні системи тривалого зберігання, наприклад, проект PRIVER II — єдина віртуальна мережа репозитаріїв у Європі.

Однак головна проблема — забезпечення насправді довготривалого, постійного, автентичного збереження цифрової спадщини, особливо цінних електронних документів — навряд чи може бути вирішена за допомогою сучасних технологій. Кращими носіями, крім основних традиційних, поки що залишаються мікрофіші та мікрофільми, які, згідно з оцінками багатьох експертів, зберігатимуться майже 500 років. Заходи зі забезпечення збереження оригіналів документів на традиційних, насамперед паперових носіях, залишаються головним напрямом діяльності бібліотек, архівів та музеїв, основою роботи зі створення та збереження цифрової культурної спадщини, що відповідає положенням Хартії, прийнятої на 32-й Генеральній конференції ЮНЕСКО у Парижі в жовтні 2003 р.

Створення аналогів (копій) особливо цінних електронних документів на традиційних стійких носіях — поки що це єдиний спосіб надійного їх збереження для майбутніх поколінь. І невідомо, чи буде знайдено інші способи — завдяки подальшому розвитку технологій. Такі копії на стійких носіях, що нині створюються в наукових бібліотеках України як страхові (їдеться про паперові копії електронних документів надзвичайної цінності, наприклад, листи сучасного вченого або письменника — нобелівського лауреата), із часом набудуть статусу повноправних колекційних документів, можливо, унікальних,

якщо з якихось причин вони зникнуть з Інтернету, електронних архівів та бібліотек, якщо не відкриватимуться відповідні диски або жодного диска не залишиться для майбутніх поколінь.

У сучасних бібліотечних колекціях документних пам'яток зберігаються оригінали й копії видань, архівних документів, рукописних книг, фотодокументів, фоно-, кіно-, відео документів та ін. [3]. Відсоток оптично-дискових документів тут поки що мінімальний, домінують, як і раніше, документи на традиційних стійких носіях, друковані різними способами (тобто не лише поліграфічним).

Проблеми розмежування бібліотечних, архівних та музейних фондів уже майже сто років обговорюють теоретики і по-різному вирішують практики. Адже й понині ці проблеми є дискусійними, як і у ХХ ст., за часів класиків архівознавства Х. Дженкінсона та Т. Р. Шелленберга, коли архівний документ було визначено як корисний для суспільства й вартий зберігання «рукописний, машинописний і друкований матеріал» і вперше були системно розглянуті «питання, пов'язані з прийманням на зберігання» архівами та бібліотеками «кінофотодокументів, картографічних, творчих матеріалів та інших рукописів, утворених приватними особами або організаціями» [8, с. 329, 330].

Але практика свідчить: розмежування фондів бібліотек, архівів і музеїв — фондів, що є різними за причинами створення, генезою та подальшими етапами формування, структурою, — не може бути повним та остаточним. Навпаки, якщо формальним критерієм для такого розмежування обрати наявність документів тієї чи іншої видової належності, відмінності майже немає. Однак вона стає очевидною, коли критерієм є домінування документів тих чи інших видів та груп у фондах архівів, музеїв, бібліотек — саме в такій послідовності, оскільки, частіше за все, документна частка музейного фонду, згідно із видовими ознаками, ближче до архівного фонду, ніж до традиційно структурованого бібліотечного. Зрозуміло, видова й групова різноманітність дещо ускладнює визначення домінанти. Наприклад, «ідеальний» за структурою музейний фонд ученого або письменника містить біографічні документи різних видів, творчі рукописи, гранки, видання та публікації творів (зокрема з правкою автора та редактора, доповненнями автора; електронні видання та публікації), матеріали службової та громадської діяльності, листування, фото-, фоно-, кіно-, відеодокументи, електронні документи, твори образотворчого мистецтва (зокрема портрети фондоутворювача та членів його родини, предків, нащадків; зображення місць, пов'язаних із його життям та діяльністю), господарчо-майнові та побутові матеріали, друковані книги, брошури, відбитки статей, а також інші особисті речі з документною складовою. Кожен із цих документів набуває значення музейного предмета, як і всі документи архівного фонду особового або офіційного походження, зокрема друковані книги, брошури, відбитки статей, набувають значення архівних документів.

Слід зазначити, що облік та описання фондів документів регламентовано відповідно до видової специфіки, хоча є також певні особливості, пов'язані з тим, де ці документи зберігаються — в архіві, музеї чи бібліотеці. До загальних регламентів належать, наприклад, ДСТУ 4331:2004 «Правила описування архівних документів» та ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Характерною є наявність у структурі чинних «Основних правил роботи державних архівів України» підрозділів «Облік музейних предметів» та «Облік бібліотечного фонду» [9].

У великих бібліотеках зберігаються найдавніші артефакти (зокрема епіграфічні пам'ятки — написи та тиснення на твердих матеріалах), нумізматичні та фалеристичні пам'ятки — в оригіналах, а не лише у вигляді репродукцій у виданнях. Наприклад, у Національній бібліотеці Франції сформовано найбільші колекції медалей та монет. Такі колекції та зібрання підвищують наукову, історико-культурну цінність багатомільйонних бібліотечних фондів, репрезентуючи певні історичні форми документних пам'яток.

Безперечно, формування зібрань творів живопису та графіки в оригіналах — прерогатива художніх галерей та музеїв, однак і ці, здавалося б, суто музейні предмети наявні, в доволі невеликій кількості в архівних та бібліотечних зібраннях. Ідеться, наприклад, про родинні реліквії — ікони, малюнки, живописні портретні мініатюри в особових фондах та колекціях. У відділі образотворчих мистецтв Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігається колекція мідних гравірувальних дощок XVII–XIX ст. — унікальних пам'яток українського гравірного мистецтва, творів двадцяти шести гравірів. Ці артефакти могли б увійти до фондів Музею книги і друкарства України, але не викликає заперечень і доцільність їх зберігання в бібліотеці, поряд із найбільшим в Україні зібранням вітчизняних стародруків. Адже більша частина дощок — кліше художньо виконаних титулів, фронтисписів та інших ілюстрацій у виданнях ківської, чернігівської, почаївської та інших славнозвісних друкарень. Згадаємо хоча б кліше гравюру Леонтія Тарасевича до «Патерика, или Отечника печерського» (Київ, 1702), Никодима Зубрицького до видання «Ифіка Герополітіка, или Філософія нравоучительная...» (Київ, 1712), Григорія Левицького до «Апостола» (Київ, 1737) [12].

Менш мотивованою з точки зору бібліотечних стратегій є наявність у фондах Бібліотеки Конгресу (США) окремої колекції старовинних музичних інструментів. Але музейні предмети з документною складовою (зокрема й музичні інструменти) можна органічно долучити до особового фонду митця в архівній установі та бібліотеці. Наприклад, автоматична ручка з дарчим гравійованим написом фондоутворювачу зберігається у фонді № 38 поета Бориса Чичибабіна в ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Такі випадки не виняткові, але зовсім не свідчать

про кардинальні зміни або помилки під час комплектування зібрань і колекцій документних пам'яток в архівах і наукових бібліотеках, оскільки основними профільними документами тут залишаються текстові, зображувально-текстові друковані та рукописні документи.

Отже, традиційні назви — бібліотека, книгозбірня — є умовними: у фондах «книгозбірень» поряд із книгами зберігаються документи, що не є друками, безпосередньо не пов'язані з історією рукописної та друкованої книги, книговидання. Текстові та зображувальні архівні документи (нині й електронні), оригінали творів образотворчого мистецтва — не сторонні речі в наукових бібліотеках і можуть функціонувати не лише як фондові документи, але й водночас як музейні предмети-експонати постійних експозицій музейного типу. До того ж у великих бібліотеках України, що є установами національного значення, зберігаються архівні матеріали з їх історії, діяльності окремих підрозділів (з тих матеріалів або їх копій, зокрема на правах оригіналів, які не підлягають обов'язковому передаванню до центральних та регіональних архівних установ), і формуються відповідні архівні фонди, що є базовими для створення музеїв історії цих бібліотек, постійних тематичних експозицій. Наприклад, у ХДНБ ім. В. Г. Короленка є меморіальний фонд та музей історії бібліотеки, а також постійні музейні експозиції з історії кабінету бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної та читально-експозиційний зал ім. академіка Д. І. Багалія, де репрезентовано матеріали з історії книгознавчої роботи, історії формування й складу колекцій пам'яток писемності та друку в бібліотеці [6; 15].

В архівних установах та музеях, поряд із документами й іншими предметами основних профільних груп, в повному обсязі або фрагментарно зберігаються особові бібліотеки фондоутворювачів (наприклад, письменницькі бібліотеки та їх фрагменти у Російському державному архіві літератури та мистецтва, бібліотека російської поезії І. Н. Розанова — близько 10 тисяч томів — у фондах Державного музею О. С. Пушкіна, м. Москва, РФ). Водночас у суто архівних фондових підрозділах великих бібліотек також містяться значні за обсягами книжкові зібрання і колекції, що є складовими особових фондів діячів науки та культури (наприклад, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського).

Як влучно зауважує з цього приводу Г. М. Швецова-Водка, реальне «життя» документа складніше за схему [13, с. 260]. У запропонованій дослідницею класифікації документів за «способом запису інформації» [13, с. 168] (на нашу думку, точніше було б сформулювати: за способом занесення інформації), в підрозділі "надрукований документ" репрезентовано такі його види: друкований (поліграфічний), машинописний, принтерний, ротапринтний. Проте машинописний документ не належить до основних сучасних видів надрукованого документа, це вже історичний його вид. До цього наближається нині й ротапринтний документ. Але обидва можуть бути класифіковані як основні

види надрукованого документа, якщо йдеться про документи ХХ ст., зокрема про документні пам'ятки. Ознаки надрукованого документа надають певним предметам або їх фрагментам клейма-штампи й інші види тиснень, випуклих та увігнутих, текстових та зображувальних, зображувально-текстових. Це, наприклад, може бути фрагмент античної посудини з клеймом гончарної майстерні — одним із різновидів епіграфічної пам'ятки.

До підрозділу "рукописний (рукописний) документ" належать не лише основні різновиди рукопису, але й такий різновид епіграфічних пам'яток, як графіті — напис на твердих матеріалах; карбований документ (зокрема клеймо-штемпель), ручна вишивка, зокрема зображувально-текстова, — не рукописний, але рукописний документ. Наприклад, у ХДНБ ім. В. Г. Короленка зберігається вишита книжкова пам'ятка — збірка поезій українського поета ХХ ст. Ігоря Муратова, унікальна ще й тому, що не є копією друкованої книжки.

Рукописний документ стає комплексною, рукописно-сфрагістичною пам'яткою, якщо до нього додано прикладну печатку, яка є тисненням на основному матеріалі документа, або вислу печатку, що є тисненням на іншому матеріалі.

Бібліотечні практики — комплектатори фондів великих бібліотек України здебільшого зважають на видову різноманітність і комплексність документних пам'яток, про що свідчать детально розроблені класифікаційні таблиці профілів комплектування фондів, зібрань та колекцій. Відмінності між друкованими книжковими пам'ятками й основними видами архівних документів потребують відповідної фондової, колекційної спеціалізації, а також спеціалізації заходів, що в разі значного розширення архівних зібрань закономірно зумовлює виокремлення в структурі бібліотеки, поряд із відділом стародруків, рідкісних і цінних видань, відділу рукописних книг та архівних документів. А в період накопичення архівних документів, початковий період створення відповідних документних комплексів — архівних фондів особового й офіційного походження, архівних колекцій, — коли їх обсяги не перевищують 10% бібліотечного фонду документних пам'яток, доцільно реалізовувати фондову, колекційну спеціалізацію в межах єдиної фондової системи, підпорядкованої підрозділу, який у наукових бібліотеках ХХ ст. найчастіше мав назву відділу (сектора) рідкісних видань і рукописів. Профільними для такої системи фондів, зібрань та колекцій документних пам'яток у вітчизняній науковій бібліотеці є документи таких видів та груп:

- видання кирилівського, гражданського, латинського й інших шрифтів (зокрема періодичні), які вийшли друком на території України та тих держав, до яких належали українські землі, від початку книгодрукування до першої третини ХІХ ст.;
- видання українською мовою (зокрема періодичні) до 1921 р.;

- видання російською та іншими мовами 1917–1921 рр., які вийшли друком на теренах колишньої Російської імперії;
- видання українською мовою ХХ–ХХІ ст. (після 1921 р.), які становлять особливу наукову, історико-культурну, художню цінність;
- радянські видання українською та російською мовами періоду німецько-фашистської агресії проти СРСР (1941-1945 рр.), які становлять особливу наукову, історико-культурну, художню цінність;
- іноземні видання (зокрема періодичні) від початку книгодрукування до ХVІІІ ст.;
- рідкісні й цінні українські періодичні видання ХХ–ХХІ ст. (після 1921 р.);
- рідкісні й цінні іноземні періодичні видання ХІХ –ХХІ ст.;
- регіональні видання, які становлять особливу наукову, історико-культурну, художню цінність;
- перші видання найважливіших історичних документів, зокрема основних державних документів, основних документів провідних політичних, релігійних і громадських організацій України та держав, до складу яких входили українські землі;
- перші видання програмних документів провідних вітчизняних і світових наукових установ та організацій, наукових шкіл;
- перші видання збірників, творчих програм, маніфестів, які відтворюють основні етапи історії української та світової літератури, інших мистецтв;
- видання творів класиків науки, класиків української та світової літератури, інших мистецтв, найвизначніших політичних, релігійних і громадських діячів: прижиттєві, перші видання, перші видання перших і кращих перекладів, перші ілюстровані видання; академічні видання окремих творів та повні академічні зібрання творів;
- видання, які є найвизначнішими джерелами для вивчення різних епох в історії людства, історії та культури України, зокрема перші публікації архівних документів, щоденників, мемуарів тощо;
- анонімні, безцензурні, замасковані, нелегальні, заборонені цензурою видання, що становлять особливу наукову, історико-культурну цінність;
- найкращі книжки провідних видавництв;
- кращі серійні видання;
- видання, визначні за художнім оформленням та поліграфічним виконанням (зокрема оформлені та ілюстровані видатними художниками, премійовані); рідкісні й цінні іконографічні (ізографічні) видання;
- зразки книжкової продукції, які відобразили основні етапи становлення української та світової книги для дітей;
- зразки книжкової продукції, які відобразили основні етапи становлення української та світової книги для широкого загалу читачів;

- видання, що виконані чи розмножені незвичайними способами, на незвичайних матеріалах;
- мініатюрні видання;
- рідкісні й цінні видання надвеликих розмірів;
- рідкісні й цінні видання незвичайних форм;
- рідкісні й цінні аркушеві видання (афіші, запрошення, листівки тощо);
- рідкісні й цінні нотні видання;
- рідкісні й цінні картографічні видання;
- нумеровані та інші бібліофільські видання;
- рідкісні й цінні довідкові видання;
- факсимільні видання та мікрокопії пам'яток друку й писемності;
- пам'ятки на електронних носіях, зокрема повнотекстові цифрові копії найцінніших пам'яток друку та писемності (оптичні диски);
- книги з автографами видатних українських та іноземних діячів науки й культури, політичних, релігійних та громадських діячів;
- книги з есклібрисами та штампами, які мають наукове, історико-культурне значення, становлять художню цінність;
- книги з українських та іноземних приватних зібрань (особових, родинних, родових бібліотек), які становлять наукову, історико-культурну цінність;
- книги із цінних зібрань монастирів, навчальних та інших закладів, установ й організацій;
- книги з різними цінними вкладками, цензурними викресленнями, пошкодженнями, написами власників та читачів, малюнками, які становлять наукову, історико-культурну, художню цінність;
- книги в художньо оформлених оправах, виготовлених ручним способом;
- есклібриси, поштові марки, інші форми малої графіки в комплексах (колекціях);
- рукописні книги, які становлять наукову, історико-культурну, художню цінність;
- архівні документи, комплекси архівних документів, які становлять наукову, історико-культурну, художню цінність: текстові, зображувально-текстові, зокрема з печатками, штампами; фото-, фоно-, кіно-, відеодокументи, оптично-, магнітно-дисккові документи тощо (складають зібрання та колекції, архівні фонди особового та офіційного походження);
- епіграфічні пам'ятки на різних носіях, які становлять наукову, історико-культурну, художню цінність: графіті, керамічні клейма, берестяні грамоти тощо;
- нумізматичні колекції;
- колекції медалей;
- колекції нагородних, службових і сувенірних значків.

Подібні міркування й були, можна сказати, методологічною основою прийняття керівництвом ХДНБ ім. В. Г. Короленка рішення про долучення до її фондів документних пам'яток, що належать до традиційних музейних фондів комплексів. Нині ведуться переговори щодо придбання найбільшої в Україні приватної колекції поштових марок, приватних нумізматичних колекцій — античних та середньовічних монет і монет Нового та Новітнього часів. А нещодавно до фондів бібліотеки надійшла колекція античних артефактів, яких ще не було у фондах українських бібліотек.

Ці документні пам'ятки складно із чимось, що зберігається в бібліотеці, порівняти: завдяки їм фонди ХДНБ ім. В. Г. Короленка миттєво постарішали... майже на 1800 років. Колекцію керамічних клейм — текстових та фігурних тиснень на фрагментах давньогрецьких амфор і черепиці IV–II стст. до н. е. (близько 1,3 тис предметів) передав бібліотеці у 2011–2013 рр. професор Харківського національного технічного університету «ХПІ» Олексій Васильович Горілий.

Античні артефакти, подаровані О. В. Горілим, належать до епіграфічних джерел з історії Давньої Греції та заснованих греками колоній, пізніше — міст-держав Причорномор'я [2; 5; 10; 14]. Більшість — клейма гончарних майстерень на фрагментах посудин і черепиці, знайдених у східному Криму, на теренах колишнього Боспору Кімерійського.

Керамічні клейма давньогрецьких майстрів є джерелами цінної інформації про організацію та особливості їх праці, виробництво й продаж, асортимент гончарних виробів, характер і масштаб економічних зв'язків в античну добу.

Наукове, історико-культурне значення античних клейм полягає і в тому, що вони містять матеріали з історії місцевого самоврядування, взаємовідносин між представниками різних верств суспільства, релігійного життя давньогрецьких полісів. Складовою майже кожної такої пам'ятки є наведене в легенді (текстовій частині клейма) ім'я — видатної особистості, жерця, правителя, чиновника, керівника виробництва, власника майстерні або масштабнішого промислового підприємства (згідно з традицією, яка склалася в науковій літературі, цих осіб умовно називають епонімами, астиномами, фабрикантами). Ідеться й про унікальний лінгвістичний матеріал, джерело найцінніших даних з давньогрецької ономастики. Не забудемо також історико-мистецтвознавчий аспект: серед клейм трапляються справжні твори мистецтва. Високий художній рівень зображень (емблем) на окремих клеймах значною мірою захищав гончарну продукцію від підробки.

У харківській колекції репрезентовано прямокутні, круглі, овальні й інші за формою клейма на фрагментах (переважно ручках) амфор, виготовлених на островах Родос, Кос і Фасос в Егейському морі, в містах Гераклея та Сінопа на азіатському узбережжі Понта Евксінського

(Чорного моря). Клейма текстові (до 4-х рядків, насичених надзвичайно цінною інформацією) та зображувально-текстові, з емблемами, де зображено богів, міфологічних героїв, символи сонця та блискавки, предмети живої та неживої природи — посуд, зокрема амфору, канфар (атрибут Діоніса); лук, палицю Геракла, трофей, ніс корабля, вершника, коня, бика, зайця, оленя, вепра, лева, слона, дельфіна, орла, гуску, черепаху, краба, морського коника, квітку на стеблі (гранат), що є ознакою родоських клейм, виноградне гроно й ін. Серед особливо цінних та рідкісних клейм цієї колекції — тиснення давньогрецьких гем.

І це лише один, але показовий приклад того, як предмети з документною складовою, що є профільними для музеїв, стають невід'ємною складовою бібліотечних фондів.

Список літератури

1. Афанасьєва Л. И. Проблема экспертизы ценности интернет-ресурсов на примере сайтов / Л. И. Афанасьєва // Вестн. архивиста. — 2005. — №4. — С. 163–175.
2. Граков Б. Н. Древнегреческие керамические клейма с именами астиномов / Б. Н. Граков. — М.: РАНИОН, 1928. — 223 с., 19 л. табл.
3. Дубровіна Л. А. «Документ» у бібліотеці та архіві: трансформація понять і рукописні фонди бібліотек у ХХІ ст. / Л. А. Дубровіна // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики. Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17-18 трав. 2005 р.). — К., 2005. — С. 3–5.
4. Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г. І. Ковальчук. — К.: НБУВ, 2004. — 644 с.
5. Леви Е. И. Керамический комплекс III — II вв. до н. э. из раскопок ольвийской агоры / Е. И. Леви // Ольвия. Теменос и агора. — М.; Л., 1964. — С. 225–280, 12 л. ил. (табл. I — XXIV).
6. Лосиевский И. Я. Музей книги в научной библиотеке: единый комплекс материальных и виртуальных экспозиций / И. Я. Лосиевский // Вестн. библиотечной ассамблеи Евразии. — 2008. — №1. — С. 64–69.
7. Лосієвський І. Я. Московська конференція за участю ЮНЕСКО / І. Я. Лосієвський // Бібл. планета. — 2012. — № 2. — С. 36–37.
8. Матяш І. Б. Архівознавство: методолог. засади та історія розвитку / І. Б. Матяш. — К.: КМА, 2012. — 515 с.
9. Основні правила роботи державних архівів України / Держкомархів України; УДНДІАСД; авт. кол. у складі: Г. В. Боряк [та ін.]. — К., 2004. — С. 127–129.
10. Придик Е. М. Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках и горлышках и на черепицах Эрмитажного собрания / Е. М. Придик. — Пг., 1917. — III, 191 с.: ил., 16 л. ил.
11. ХДНБ ім. В. Г. Короленка, арх. ф. № 58 (О. В. Горілого), колекція: давньогрец. керам. клейма на фрагм. амфор та черепиці IV — II ст. до н. е., опис складу.
12. Цинковська І. І. Панегіричні композиції Івана Мигури (за матеріалами колекції мідних гравірувальних дощок XVII — XIX ст. Нац. б-ки України

- ім. В. І. Вернадського) / І. І. Цинковська, Г. М. Юхимець // Рукоп. та кн. спадщина України. — Вип. 10. — К., 2005. — С. 184–185.
13. Швецова-Водка Г. Н. Общая теория документа и книги: учеб. пособие / Г. Н. Швецова-Водка. — М.: Рыбари; К.: Знання, 2009. — 487 с.
  14. Шелов Д. Б. Керамические клейма из Танаиса III — I веков до н. э. / Д. Б. Шелов. — М.: Наука, 1975. — 167 с., 4 л. ил. (табл. I — VIII).
  15. Шемаев С. О. Висвітлення культурної спадщини Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка за допомогою архівних та музейних засобів / С. О. Шемаев // Від XIX до XXI ст.: трансформація бібліотек у контексті розвитку суспільства / ХДНБ ім. В. Г. Короленка. — Х., 2011. — С. 345–348.

Надійшла до редколегії 10.09.2013 р.

УДК [004.738.1WWW:352.07](477)

Д. Е. СИТНИКОВ,
О. В. ТИТОВА

АНАЛІЗ ВЕБ-САЙТІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ ЯК МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розглядається сучасний стан веб-сайтів органів місцевого самоврядування щодо забезпечення права громадян на доступ до публічної інформації.

Ключові слова: веб-сайт, інформаційне наповнення, адміністративні послуги, інтерактивність.

Рассматривается современное состояние веб-сайтов органов местного самоуправления с точки зрения обеспечения права граждан на доступ к публичной информации.

Ключевые слова: веб-сайт, информационное наполнение, административные услуги, интерактивность.

The modern state of the local self-government web-sites from the point of view of the access to public information is under consideration.

Key words: web-site, information content, administration service, interactivity.

Одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати й накопичувати інформацію та здобувати знання, мати до них вільний доступ, користуватися та обмінюватися ними. Необхідно кожній людині надати можливості повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя.

Однією з важливих складових загальної системи заходів у сфері інформатизації процесів діяльності органів державного управління, а особливо в контексті задоволення потреб громадян в інформації й

сервісних послугах, є висвітлення діяльності органів влади на їх веб-сайтах.

Для органів місцевого самоврядування немає загальних вимог щодо оприлюднення в Інтернеті інформації про їх діяльність, тому місцеві органи влади здійснюють це в обсязі й у спосіб, що визначаються в кожній місцевій раді на власний розсуд [1]. Це зумовлює необхідність дослідження сучасного стану веб-сайтів органів місцевого самоврядування щодо забезпечення права громадян на доступ до публічної інформації й актуалізує означену тему дослідження. Мета дослідження — розроблення рекомендацій для підвищення ефективності функціонування веб-сайтів органів місцевого самоврядування як складової е-урядування.

Із цією метою здійснено порівняльний аналіз Інтернет-представництв органів місцевого самоврядування (на прикладі міських рад обласних центрів України), на основі якого сформульовано певні рекомендації щодо вдосконалення веб-сайтів як механізму забезпечення доступу до публічної інформації.

Під час проведення порівняльного аналізу було проаналізовано й узагальнено вимоги законодавства щодо висвітлення діяльності органів державної влади через мережу Інтернет, розроблено відповідні критерії. Ці критерії об'єднано в чотири групи: змістове наповнення; адміністративні послуги; інтерактивність; практичність користування.

Розроблено шкалу балів відповідно до якої кожний критерій оцінювався в 1 бал. Винятком був лише параметр, що стосується можливості доступу до інформації іноземними мовами. У разі наявності двох версій (українською й англійською мовами) сайту надавався 1 бал, а за можливості ознайомитися з інформацією трьома мовами — 2 бали. Таким чином, максимальна оцінка становила 45 балів.

Категорія "Змістове наповнення" містила 15 показників. Зважаючи на домінуючу роль інформаційного наповнення сайту для користувачів, цій категорії відводилось особливе місце. У разі, коли сайти декількох міст отримували однакову кількість балів, саме результат у категорії "Змістове наповнення" визначав першість того чи іншого сайту.

Під час формування показників змістового наповнення були відображені питання, інформація про які має пріоритетне значення для громадян, а саме: загальна інформація про орган місцевого самоврядування та його посадових осіб; нормотворча діяльність; регуляторна діяльність; земельні відносини; робота дозвільних центрів (ДЦ) у сфері господарської діяльності; бюджетний процес [2] (рис.1).

У категорії "Адміністративні послуги" досліджувалися показники, що характеризували елементи електронного врядування та сервісів, які підтримувалися на цих сайтах. У процесі дослідження з'ясувалася наявність на сайті форм заяв або інших документів,

форм для реєстрації юридичної чи фізичної особи — підприємця, інструментів, що дозволяють поставити запитання міській владі.

Рис. 1. Відповідність веб-сайтів показникам категорії "Змістове наповнення"

Слід зазначити, що сегмент електронних адміністративних послуг є принципово новим для органів влади. Тому за деякими критеріями, зокрема можливістю сплати комунальних платежів або зареєструватися на прийом до міського голови, сайти більшості українських міст не отримали жодного бала. У рамках дослідження також спостерігалися випадки, коли на сайті заявлено про політику конфіденційності, тобто передбачена авторизація користувачів та захист персоналізованих даних, що вводяться ними. Слід зазначити, що політика конфіденційності є виправданою лише в тому разі, коли сайт підтримує надання таких послуг: здійснення платежів або відстеження руху документів. Рис. 2 ілюструє частоту надання конкретних видів послуг на проаналізованих сайтах.

У категорії "Практичність користування" досліджувалися показники, що характеризували доступність, легкість і зручність користування. Поширеність критеріїв доступності, легкості та зручності користування показано на рис. 3.

Показники щодо громадської участі відображають наявність на сайтах фактично інноваційних інтерактивних технологій, які не передбачені законодавством, проте є бажаними і використовуються в міжнародній практиці. На діаграмі подано підсумкові результати в категорії щодо інтерактивності та забезпечення можливості участі громадян у діяльності органу самоврядування через мережу Інтернет.

Рис. 2. Відповідність веб-сайтів показникам категорії "Адміністративні послуги"

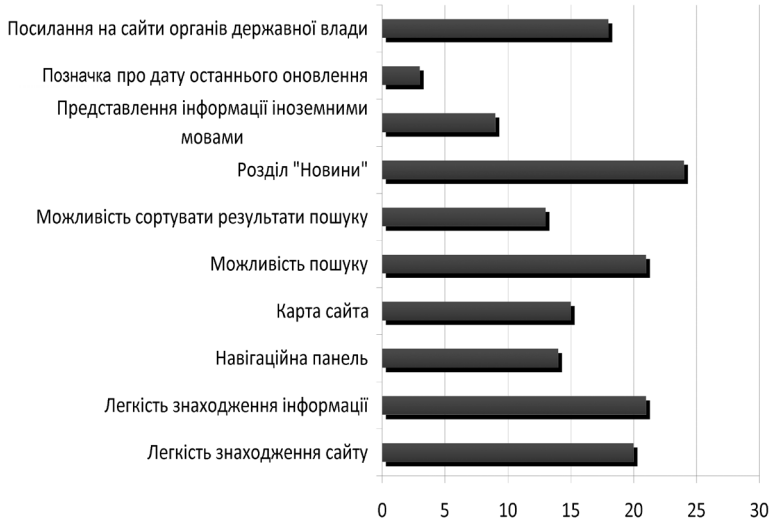

Рис. 3. Відповідність веб-сайтів показникам категорії "Практичність користування"

Частоту надання певних інструментів інтерактивності на проаналізованих сайтах відображає рис. 4.

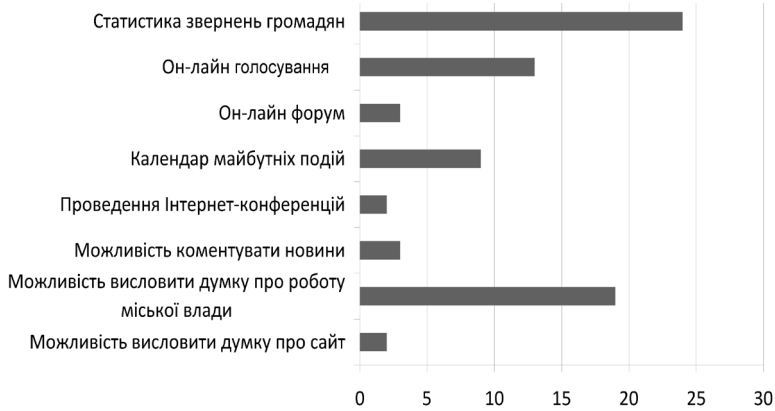

Рис. 4. Відповідність веб-сайтів показникам категорії "Інтерактивність"

На основі отриманих балів було складено рейтинг Інтернет-представництв органів місцевого самоврядування, результати якого наведено на рис. 5.

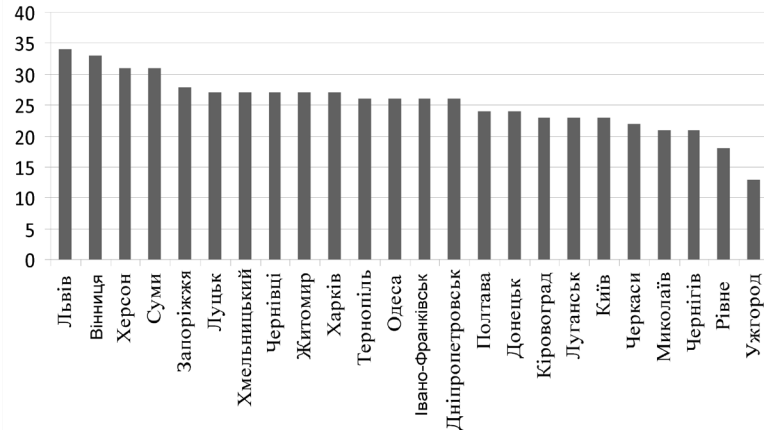

Рис. 5. Загальний рейтинг веб-сайтів органів місцевого самоврядування

Результати порівняльного аналізу офіційних Інтернет-представництв органів місцевого самоврядування, під час якого оцінювалися прозорість і відкритість процесу електронного врядування, вможливили виявити як позитивні тенденції, так і проблеми, пов'язані з поповненням та функціонуванням веб-сайтів органів місцевого самоврядування.

Позитивними є: наявність на веб-сайтах загальної інформації щодо структури та функцій органів місцевої влади, основних завдань

і нормативно-правових засад їх діяльності, координат керівництва підрозділів.

Серед недоліків слід назвати:

- фактичну відсутність на Інтернет-ресурсах установ комплексної інформації про їхню регуляторну діяльність, зокрема планів підготовки проектів регуляторних актів, самих текстів цих проектів та аналізу їх регуляторного впливу, звітів про відстеження результативності прийнятих органом регуляторних актів;

- неуніфікованість форми веб-сайтів місцевих органів влади, у зв'язку із чим відомості про їх діяльність потрібно шукати в рубриках, перелік яких на кожному із сайтів є різним;

- превалювання на деяких сайтах інформації загального характеру, у зв'язку з чим відомості про діяльність органу влади доводиться вишукувати в розміщених на цих сайтах журналістських матеріалах (новинах);

- відсутність на деяких сайтах інформації про цільові програми, які здійснюються відповідними органами влади;

- не всі органи влади розміщують зразки документів та матеріалів, необхідних для звернення громадян до органу. Тільки на деяких сайтах міститься інформація про роботу зі зверненнями громадян, що надійшли;

- на більшості сайтів розміщено порядок прийому громадян (години прийому, особу), проте не подано чіткого переліку процедур, необхідних для прийому.

Оскільки порівняльний аналіз проводився за чотирма групами критеріїв, розроблено рекомендації щодо поліпшення певних аспектів функціонування Інтернет-представництв.

1. Рекомендації щодо поліпшення інформаційного наповнення веб-сайтів органів місцевого самоврядування.

В Україні немає єдиних стандартів інформування громадськості про діяльність місцевої влади. Чинне законодавство лише в деяких випадках зобов'язує місцеві органи влади розміщувати інформацію в Інтернеті. Водночас для органів виконавчої влади існують загальні вимоги щодо оприлюднення в Інтернеті інформації про їх діяльність. Доцільним є розроблення стандартного переліку інформації, що підлягає оприлюдненню, зокрема на офіційних сайтах органів місцевого самоврядування, та затвердження такого переліку нормативними актами спочатку локального, а в подальшому-центрального рівня.

Для поліпшення доступу до інформації необхідно на законодавчому рівні зобов'язати органи місцевого самоврядування до впровадження єдиної впорядкованої структури розміщення інформації на їх різних офіційних Інтернет-представництвах .

2. Рекомендації щодо надання адміністративних послуг веб-сайтами органів місцевого самоврядування.

Слід активно розвивати та популяризувати надання адміністративних послуг для відвідувачів муніципальних сайтів як елементів електронного врядування (запис на прийом, оплата комунальних послуг, сплата податків, штрафів тощо). Такі послуги підвищують ефективність місцевого самоврядування й дозволяють економити час і кошти користувачів та міської ради.

Необхідно передбачити і створити на офіційному Інтернет-ресурсі міської ради зручний механізм розгляду звернень громадян, що надходять в електронній формі на її адресу.

Слід передбачити рубрикацію, яка дозволить долучати активних громадян до обговорення актуальних проблем місцевого, регіонального та державного розвитку в он-лайн режимі; проведення публічних дебатів і конференцій з використанням новітніх інформаційно-комунікативних технологій. Така практика поширення інформації й консультування з представниками бізнесу, громадських організацій, медіа-середовища, наукових кіл дозволить зробити процес підготовки і прийняття політичних рішень прозорішим і відповідальнішим, що повинно зменшити прояви корупції та інших форм зловживання у сфері державного управління.

3. Рекомендації щодо практичності веб-сайтів органів місцевого самоврядування.

Найявні випадки існування в мережі Інтернет паралельно двох сайтів (офіційного сайта міста й офіційного сайта міської ради). Органам місцевого самоврядування слід прагнути до створення та підтримки єдиного сайта в мережі, адреса якого не змінюватиметься зі зміною місцевої влади.

Доменні імена офіційних сайтів органів місцевого самоврядування потребують упорядкування відповідно до принципів Усесвітньої Інтернет-корпорації з призначення доменних імен та номерів (ICANN). Доменні імена повинні ідентифікувати адміністративно-територіальну одиницю й орган місцевого самоврядування. Із цією метою рекомендовано використовувати у доменних іменах сайтів органів місцевого самоврядування домени другого рівня .gov (урядові організації), .org (некомерційні організації), а також домени другого рівня, що вказують на регіон (kiev, od, if тощо).

Необхідно впровадити на всіх сайтах не тільки загальну пошукову систему, а й окрему систему саме для пошуку документів з можливістю розширеного пошуку (окремі додаткові поля за: типом, номером, текстом із заголовком, текстом із документа, датою).

4. Рекомендації щодо інтерактивності веб-сайтів органів місцевого самоврядування.

Доцільним є впровадження на сайтах органів місцевого самоврядування елементів інтерактивності (можливості відправити лист органу влади із сайта та отримати відповідь, проведення Інтернет-конференцій, он-лайн форумів). Такі засоби створюють додаткові

можливості для самих органів влади та користувачів і, крім того, позитивно впливають на рівень довіри громадян до влади [3].

Потрібно поліпшувати й удосконалювати зворотний зв'язок із користувачами, реалізовувати на сайтах такі можливості, як веб-конференція та форум.

Проте будь-яке вдосконалення структури та наповнення офіційного веб-сайту може бути малоефективним. Це пов'язано з невисокою популярністю цих сайтів серед населення та низькою довірою до інформації, яка розміщена на них.

До внутрішніх факторів цього явища належать статичність і неповнення веб-сайта, неповний спектр і обмежений характер представленої інформації, труднощі пошуку потрібних матеріалів, технічна недосконалість, а також нерозвиненість інтерактивних складових веб-сайтів.

Зовнішніми причинами непопулярності Інтернет-ресурсів державного управління є нерозвинена інформаційно-комунікаційна інфраструктура в країні, недостатня комп'ютерна грамотність населення, низька правова й інформаційна культура в суспільстві, недостатня інформованість щодо електронних послуг, що надаються, й недовіра до офіційних веб-сайтів як джерела політичної інформації [4].

Також слід відзначити низьку мотивацію органів державної влади до розвитку електронних державних послуг, їх пропаганди й популяризації.

Для популяризації сайту органу місцевого самоврядування рекомендовано розміщувати цю адресу на офіційних бланках, рекламно-інформаційних виданнях, банерах у мережі Інтернет.

Як засвідчило дослідження, створення та підтримка офіційних веб-сайтів органів місцевого самоврядування нині є поширеною практикою в Україні. У питаннях інформування громадян щодо діяльності органів місцевої влади стан справ загалом відповідає вимогам, які визначені чинними нормативно-правовими актами України. Проте достатньо низьким є рівень зворотного зв'язку органів влади з громадянами. Миським радам та їх виконкомам слід забезпечити постійну підтримку, вдосконалення і популяризацію своїх офіційних веб-сайтів.

У подальшому передбачаються дослідження щодо веб-сайтів як складової системи електронного документообігу в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Список літератури

1. Тітов С. В. Web-сайти органів місцевого самоврядування як складова впровадження е-врядування в Україні / С. В. Тітов, О. В. Тітова // Вісник ХДАК / Зб. наук. праць. — Х. : ХДАК., 2012. — Вип. 39. — С. 144–153.
2. Інформаційна відкритість органів місцевого самоврядування. Посібник для муніципальних посадовців / К. Рубановський, О. Федорович, А. Дуда та ін. — Івано-Франківськ: Агентство з розвитку приватної ініціативи, 2009. — 96 с.

3. Лациба М. Інформаційна відкритість сайтів органів державної влади України [Електронний ресурс] / Український незалежний центр політичних досліджень. — Режим доступу: http://www.cpk.org.ua/index.php?option=com_booklibrary&task=view&id=1616&catid=53&Itemid=0. — Назва з екрана.
4. Коритнікова Н. В. Інтернет-представництво як комунікативний ресурс державного управління: автореф. дис. канд. соціолог. наук: спец 22.00.04 / Н. В. Коритнікова; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — Х, 2008. — 28 с.

Надійшла до редколегії 10.09.2013 р.

УДК 026: 004

О. О. БАЮШ

ПРОЦЕСИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СІЛЬСЬКИХ БІБЛІОТЕК ОДЕЩИНИ

Розглянуто і проаналізовано процеси інформатизації сільських бібліотек Одеської області; їх вплив на бібліотечну діяльність. Охарактеризовано результати впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету в роботу сільських бібліотек Одеської області.

Ключові слова: сільські бібліотеки, інформатизація, комп'ютеризація, Інтернет, програма «Бібліоміст», Одеська область.

Рассмотрены и проанализированы процессы информатизации сельских библиотеки Одесской области, их влияние на библиотечную деятельность. Охарактеризованы результаты внедрения информационно-коммуникационных технологий и Интернета в работу сельских библиотек Одесской области.

Ключевые слова: сельские библиотеки, информатизация, компьютеризация, Интернет, программа «Библиомост», Одесская область.

The process of informatization of rural libraries of Odesa region, their impact on library work are reviewed and analyzed. The results of the implementation of information and communication technologies and the Internet to the work of rural libraries of Odesa region.

Key words: rural libraries, information, computerization, Internet, the program "Bibliomist", Odesa region.

У сучасному соціокомунікаційному середовищі сільська бібліотека стає важливою складовою єдиної інфраструктури інформаційного обслуговування сільської громади. Набуває актуальності інформатизація сільських бібліотек, яка розглядається як сукупність процесів трансформацій, пов'язаних із запровадженням організаційних, правових, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані забезпечення задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж та ресурсів, які ґрунтуються

на застосуванні сучасної комп'ютерної та комунікаційної технології з метою перегворення їх на сучасні бібліотеки, що відповідають вимогам інформаційного суспільства [1].

Мета статті — дослідити особливості сучасного стану інформатизації сільських бібліотек Південноукраїнського регіону на прикладі бібліотек Одеської області.

Регіональний розгляд історії бібліотечної справи України дозволяє виявити тенденції її розвитку зі специфічними, властивими певній місцевості, ознаками; підсумувати певний практичний досвід, а також прогнозувати розвиток бібліотечної справи в досліджуваному регіоні. Беззаперечним лідером у процесах інформатизації сільських бібліотек Півдня України є Миколаївська область. Так, переможцями Конкурсу програми «Бібліоміст» з отримання комп'ютерного обладнання та надання вільного доступу до Інтернету у 2012 р. стали: в Миколаївській області — 19 бібліотечних систем; в Одеській області — 18, з них 15 бібліотек — у сільській місцевості; у Херсонській області — 13 бібліотечних систем [9]. Для нашого дослідження обрано Одеську область, оскільки вона — одна з найбільших у регіоні, її широка сільська бібліотечна мережа потребує значної уваги.

Перші спроби проаналізувати стан інформатизації сільської бібліотеки висвітлено в працях бібліотекознавців О. Акінфієвої, О. Башун, Н. Богзи, Т. Вилегжаніної, С. Кравченко, О. Мастіпан, О. Матвієнко, В. Ракитянської, Л. Сидоренко, З. Тарантюк, І. Цуріної. Немало сучасних публікацій українських бібліотекознавців з проблем інформатизації сільських бібліотек вийшли друком на сторінках професійних періодичних видань «Бібліотечний вісник», «Бібліотечна планета», «Вісник Книжкової палати України», «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» та ін. Важливого значення щодо визначення перспектив розвитку бібліотечно-інформаційного ресурсу сільської місцевості, проблем діяльності сільських бібліотек набуло дослідження «Сільська бібліотека на мапі України», проведене Національною парламентською бібліотекою України у 2007 р. У рамках дослідження вивчався й стан інформатизації сільських бібліотек.

Результати та висновки дослідження «Сільська бібліотека на мапі України» використано під час розроблення плану заходів щодо розвитку бібліотечної справи, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2009 р. № 1226-р. Для виконання цього розпорядження наказом Міністерства культури України від 27.03.2012 р. № 260 затверджено «План заходів на 2012-2015 рр. щодо зміцнення матеріально-технічної бази бібліотек, створення умов для збереження Державного бібліотечного фонду, запобігання скороченню чисельності бібліотек, особливо в сільській місцевості» [3].

Під час слухань у Комітеті з питань культури й духовності «Розвиток сільських бібліотек як інформаційних і культурних центрів», що відбулися 18–15 червня 2011 р., М. Томенко зазначив, зокрема,

що здійснити комп'ютеризацію бібліотечної мережі цілком можливо спільними зусиллями держави, органів місцевого самоврядування та бізнес-структур. Він підкреслив, що «...роль бібліотек на селі важко переоцінити, і злочином було б втратити цю мережу, на базі якої можна здійснювати багато ко-рисних заходів, наприклад перепідготовку місцевих кадрів» [2]. Усе це свідчить про надзвичайну увагу, яка приділяється в суспільстві та державі сільським бібліотекам узагалі й інформатизації, як визначальному чинникові їх трансформацій, — зокрема.

Сучасні процеси соціально-економічних трансформацій у державі відображаються і в діяльності бібліотек. Бібліотека в сільській місцевості більшою мірою, ніж у великому населеному пункті, відчуває тягар економічних і соціальних проблем, хоча сучасні сільські бібліотеки залишаються єдиним безплатним, а отже, — максимально доступним для широких верств населення (зокрема й соціально незахищених) соціокомунікативним центром села. Крім звичних читацьких послуг, інформатизовані сільські бібліотеки мають можливість надавати нові бібліотечні послуги з використанням Інтернету, допомагати відвідувачам вирішувати різні життєві питання, наприклад, запропонувати зареєструвати скриньку електронної пошти, обліковий запис у соціальної мережі, спілкуватися через мережу Skype з рідними чи друзями, отримати консультації, послуги з працевлаштування, дізнатися про різноманітні товари в он-лайн-магазинах і вартість доставки в конкретний населений пункт, дізнатися новини рідного краю, країни, світу тощо.

З точки зору інформатизації, бібліотека — це система, яка складається із чотирьох компонентів — матеріально-технічної бази, бібліотекаря, користувача, фондів [11]. Відтак, процеси інформатизації сільської бібліотеки містять такі складові:

1) матеріально-технічна база — приведення приміщення бібліотеки до стану, придатного для розміщення та збереження відповідного обладнання; одержання обладнання; встановлення програмного забезпечення (ПЗ) (вирішення проблеми установки ліцензованого ПЗ чи ПЗ, що поширюється вільно); надання безлімітного швидкісного доступу до мережі Інтернет.

2) бібліотекар:

а) навчання бібліотечних працівників застосування інформаційних технологій. Майбутнє в сільських бібліотек, безумовно, є, і воно залежить, насамперед, від кадрового забезпечення, формування нової генерації молодих ентузіастів і професіоналів у сфері інформаційно-бібліотечної діяльності;

б) власне робота, пов'язана з реалізацією інформаційних технологій: упровадження АБІС та автоматизація бібліотечних процесів; створення електронних каталогів; забезпечення доступності фонду; збереження каталогів; надання Інтернет-послуг; використання довідкових

систем; вивільнення співробітників від багатьох рутинних робіт з підготовки картотек, видань, списків, звітної документації тощо.

3) користувачі — робота з відвідувачами-читачами-користувачами (в цьому аспекті доцільно використати досвід бібліотек щодо організації курсів комп'ютерної грамотності, зокрема для пенсіонерів);

4) фонди — інформатизація сільських бібліотек у сучасних умовах, що характеризуються моральною та фізичною зношеністю їх фондів, надає змоги максимального використання світової скарбниці знань, забезпечення можливостей виходу в інформаційний простір для задоволення на сучасному рівні потреб користувачів сільської громади в документній інформації [11].

Усі означені завдання можливо вирішити лише за умови активного використання прогресивних інформаційно-комунікаційних технологій на базі можливостей мережевої інтеграції різних інформаційних ресурсів.

Розглянемо, як трансформуються ці складові сучасної бібліотеки у взаємозв'язку з процесами інформатизації сільських бібліотек Одещини.

За умов відсутності бюджетного фінансування, інформатизація сільських бібліотек в Україні здійснюється за їх активної участі в міжнародних інформаційних програмах. Зокрема, це: програма комп'ютеризації бібліотек за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» (<http://irf.ua>); проект «Інтернет для читачів публічних бібліотек» (LEAP); міжнародна програма «Бібліоміст» (<http://www.bibliomist.org/ua>), яку започаткувала рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX). Згідно з проведеним нами дослідженням, на Одещині за 2010–2012 рр. сільські бібліотеки брали активну участь у програмах «Відродження» та «Бібліоміст», і, як свідчать результати, найактивніше діє саме останній проект.

Зважаючи на те, що інформатизація бібліотеки передбачає, насамперед, укомплектування її такими спеціальним обладнанням: комп'ютери, мультимедійне обладнання, копіювально-розмножувальна техніка, що потребує й певного стану приміщень бібліотеки. Однією з найважливіших вимог, зокрема програми «Бібліоміст», під час проведення конкурсів серед бібліотек є максимальне забезпечення збереження обладнання [9]. У заявці кожна бібліотека має запропонувати засоби збереження обладнання й обґрунтувати їхню надійність, а «Бібліоміст», у свою чергу, визначає достатність запропонованих засобів у кожному разі індивідуально. Крім того, приміщення для встановлення комп'ютерів мають відповідати Державним санітарним правилам і нормам організації роботи з візуальними дисплейними терміналами ЕОМ, бути обладнаними системами опалення, кондиціонування повітря або припливно-витяжною вентиляцією. Ще однією вимогою «Бібліомісту» є забезпечення доступу до швидкісного Інтернет-зв'язку [9].

Звісно, самостійно виконати ці вимоги сільські бібліотеки найчастіше не можуть через брак належного фінансування. Тому допомагають бібліотекам керівники місцевих державних адміністрацій, голови місцевих, зокрема сільських, рад народних депутатів. Тільки за 2012 р. це відбулося в Ізмаїльському [8], Біляївському [7], Саратовському [5], Котовському [4] та Роздільнянському районах [10].

Загалом зазначимо, що із 688 сільських бібліотек Одеської області у 2012 р. потребували капітального ремонту 102 бібліотеки, тобто майже 15% бібліотек [6]. Найліпша ситуація з приведенням приміщень сільських бібліотек до ладу (зокрема й зважаючи на вимоги щодо розміщення комп'ютерного обладнання) в Котовському районі, де за минулий рік капітально відремонтовано 4 бібліотеки, одну бібліотеку виведено з аварійного стану. Тож не дивно, що бібліотеки Котовського району у 2012 р. виграли грант міжнародного проекту «Бібліоміст». Нині бібліотеки села Гонората та станції Борщі мають комп'ютерне та мультимедійне обладнання [4]. Найбільшу кількість грантів отримали у 2012 р. сільські бібліотеки Роздільнянського та Арцизького районів (по три в кожному). Щодо першого, то це, вочевидь, пов'язано з тим, що всі 27 бібліотек району перебувають у цілком пристойному стані й жодна не потребує капітального ремонту [6].

Згідно з результатами 2012 р., із загальної кількості 688 сільських бібліотек області комп'ютери мають 24 бібліотеки або 3,5%, копіювально-розмножувальну техніку — 34 бібліотеки або 5% від їх загальної кількості, мультимедійне обладнання — 33 бібліотеки або 4,8% [6]. Зазвичай, окрім лише Великомихайлівського та Саратовського районів, комп'ютерну та копіювально-розмножувальну техніку мають ті самі бібліотеки.

У 2012 р. значно збільшилася кількість комп'ютерів сільських бібліотек Одещини на 24 машини [6]. Хоча це відбулося переважно завдяки трьом районам: Ізмаїльському (+ 8 комп'ютерів), Саратовському (+ 8 комп'ютерів) та Роздільнянському (+ 7 комп'ютерів); ще один комп'ютер отримала сільська бібліотека в Комінтернівському районі. Ці ж самі бібліотеки й у такій же кількості долучилися й до мережі Інтернет, і нині час доступ до Всесвітньої мережі мають 24 сільські бібліотеки Одещини.

Зважаючи на те, що переможцями чергового туру програми «Бібліоміст» 2013 р. стали три сільські бібліотеки Біляївського району: с. Холодна Балка, с. Великий Дальник, с. Мирне [7], а за умовами конкурсу в бібліотеці встановлюються не менше двох комп'ютерів, то можна вважати, що незабаром парк комп'ютерів сільських бібліотек області становитиме приблизно 60 комп'ютерів.

Таким чином, можна говорити, що процес масового долучення нових інформаційних технологій сільськими бібліотеками Одещини розпочався й певні досягнення вже є.

Головну роль у реалізації процесів інформатизації має виконувати бібліотекар. Зазначимо: до участі в конкурсах «Бібліомосту» запрошуються всі публічні бібліотеки, що підпорядковуються Міністерству культури України. При цьому найважливішою вимогою є те, що бібліотекарі повинні вміти користуватися комп'ютером та працювати в мережі Інтернет, щоб надавати населенню сучасні бібліотечні послуги, які мають попит, та оперативно відповідати на запити аудиторії.

Основу працівників сільських бібліотек Одещини становлять фахівці з базовою середньою бібліотечною освітою. Так, із 731 бібліотечною працівника сільських бібліотек 2012 р. вищу освіту має 151 особа — 20,65% персоналу бібліотечних працівників. Серед них 116 осіб (16 %) мають повну вищу освіту, зокрема вищу спеціалізовану (4,8 %); середню спеціальну (бібліотечну) освіту — 243 особи, чи 33,25% [6]. Таким чином, можна дійти висновку, що в сільських бібліотеках Одещини працює кваліфікований склад бібліотечних працівників, підготовлений для ширшого, ніж нині, впровадження інформатизації. Хоча бажано було б здобути вищу професійну освіту. При цьому найосвіченіші співробітники працюють у сільських бібліотеках Білгород-Дністровського, Татарбунарського, Біляївського районів. Слід відзначити, що сільські бібліотеки Білгород-Дністровського району мають лише 4 комп'ютери, в Біляївському їх поки що взагалі немає (зауважимо, що три бібліотеки Біляївщини стали переможцями останнього у 2012 р. раунду «Бібліомосту», але до статистики вони не ввійшли), а в Татарбунарському районі сільські бібліотеки мають 11 комп'ютерів.

Проблема навчання сільських бібліотекарів користуватися ПК найактуальніша для Одеської обласної універсальної наукової бібліотеки (ООУНБ), яка очолює обласну бібліотечну систему. В ООУНБ було створено спеціальний відділ — Регіональний тренінговий центр (РТЦ), основою діяльності якого є методики, розроблені в рамках тренінгів програми «Бібліоміст» українськими бібліотекознавцями, такими як О. Башун, С. Бойцова, В. Загуменна, О. Кузьмінська Л. Філіпова, Я. Хіміч, І. Шевченко, Т. Якушенко, Т. Ярошенко та ін.

Створення в ООУНБ РТЦ змусило замислитися над максимально ефективним використанням придбаної комп'ютерної техніки в процесі навчання бібліотекарів комп'ютерної грамотності. На першому етапі роботи РТЦ ставилося завдання стаціонарного навчання співробітників бібліотечно-інформаційним технологіям. У 2012 р. в РТЦ був створений новий структурний підрозділ — відділення дистанційного навчання й інформатизації, в складі якого працюють три фахівці, котрі забезпечують технічну складову діяльності РТЦ. Це дозволило впроваджувати в навчальний процес елементи дистанційного навчання, за допомогою бібліотекарі можуть вирішити безліч навчальних проблем, користуючись навчальними і методичними

матеріалами, які вони отримують через сайт ООУНБ, що робить здобуття інформаційної освіти комфортнішим і ефективнішим.

Процеси інформатизації є впливовими факторами для користувачів. Досвід сільських бібліотек Одещини свідчить, що їх основними користувачами є дві категорії населення: молодь і літні люди, котрі принципово відрізняються в підходах щодо адаптації до нових інформаційних технологій. Молодь, зазвичай, виявляється вже обізнаною з роботою з комп'ютером. Зовсім інша справа — літні люди.

Здебільшого, обладнані комп'ютерами бібліотеки надають послуги навчання користувачам за двома способами:

1) разова допомога, коли відвідувач звертається до бібліотекаря допомогти в роботі на комп'ютері;

2) організація навчальних курсів при бібліотеці.

Найрезультативнішим є другий підхід.

Прагнучи надати людям похилого віку доступу до інформації, бібліотекарі зважають і на те, що літні люди повільніше засвоюють інформацію, потребують більше часу для запам'ятовування і виконання завдань, що в цьому віці слабшає здатність мислити абстрактно і, навпаки, активніша зорова пам'ять. З'ясувалося: коли навчання має практичну мету, то його ефект значно більший. Виявилось, що люди похилого віку не можуть навчатися у великих групах і більше години на день, оскільки вони чутливі до стресу, від напруження в них піднімається артеріальний тиск, слабшає гострота зору. Тому виявився необхідним індивідуальний підхід. Більшість «учнів» не заперечує своїх проблем, вирішують їх з гумором і вдячні бібліотекарям за терпіння, толерантність і нові можливості. Такі підходи до роботи з літніми людьми характерні для бібліотек Котовського [4], Білгород-Дністровського, Роздільнянського районів Одещини. Під час опитування користувачів бібліотечного Інтернету, вік котрих у середньому становив 60 років, виявлено, що 80% навички комп'ютерної грамотності набули саме в бібліотеці; з них 67% були задоволені своїми навичками, 78% користуються Інтернетом через електронну пошту, 62% — для пошуку інформації, 19% беруть участь у форумах [9].

Узагальнюючи користь комп'ютеризації бібліотек Одещини для людей похилого віку, слід відзначити, що передусім текстові редактори, електронна пошта полегшують письмову комунікацію, вирішують проблеми географічної мобільності, роблять інформацію доступнішою. Комп'ютери стають чудовим засобом поліпшення пам'яті, допомагають підтримати активну реакцію людей похилого віку.

Інформатизація сільських бібліотек забезпечує широкі можливості виходу в інформаційний простір для задоволення на сучасному рівні потреб користувачів сільської громади в документній інформації. У сучасних сільських бібліотеках Одещини, котрі вже отримали відповідне обладнання, розпочато поступову комп'ютеризацію бібліотечних процесів, серед яких найактуальнішим є формування

автоматизованих баз даних. Провідну роль відіграє електронний каталог, що має цілком замінити наявну традиційну систему каталогів і картотек. Електронні каталоги (ЕК) вже створюються в дев'яти бібліотеках з двадцяти чотирьох, що мають комп'ютери. Майже в кожній з них задіяно програму автоматизованого робочого місця комп'ютеризованого обліку фонду; обробки документів; споживання інформації.

Створення і подальший розвиток електронних каталогів у сільських бібліотеках Одещини плануються таким чином. Мають бути дві категорії бібліотек — бібліотеки, що створюють ресурси, та бібліотеки-клієнти, які можуть використовувати вже створені ресурси для надання послуг користувачам. Але це не означає, що бібліотеки-клієнти можуть бути усунені від створення корпоративних інформаційних ресурсів. Вони активно долучатимуться до цього процесу завдяки формуванню зведених ресурсів, що повноцінно відображають унікальну краєзнавчу інформацію бібліотеки. Для кожної бібліотеки планується оцінити реальний стан справ, можливості і намагатися визначити ті напрями роботи, в яких вона зможе найкращим чином себе проявити, зробити свій неповторний внесок у загальну справу інформатизації бібліотек регіону, домогтися успіху та визнання.

Готувати приміщення до встановлення необхідного обладнання бібліотекам допомагають представники місцевої влади та місцевого самоврядування. Самим же процесам інформатизації сприяє активна участь бібліотек у міжнародних проектах. Сприятливим фактором інформатизації слід уважати й достатньо високий рівень освіченості бібліотечних співробітників, більше половини яких здобули вищу освіту, що сприяє оперативному опануванню ними основ комп'ютерної грамотності та роботі з відповідними бібліотечними продуктами і системами. Бібліотекарі інформатизованих сільських бібліотек важливого значення надають роботі з найактивнішими групами користувачів, серед яких особливої уваги потребують молодь і літні люди. Для людей похилого віку створюються спеціальні методи роботи. Робота з фондами в інформатизованих бібліотеках спрямована на комп'ютеризацію бібліотечних процесів, формування автоматизованих баз знань, де провідну роль відіграє створення електронних каталогів.

Отже, інформатизацію сільських бібліотек Одещини як процес їх трансформації на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки з метою перетворення їх на бібліотеки, що відповідають вимогам інформаційного суспільства, розпочато, і вона відбувається доволі активно, незважаючи на численні труднощі. У процесі дослідження визначимо, що інформатизація сільських бібліотек регіону впевнено наближається до показника 10% комп'ютеризованих бібліотек, який засвідчує набуття цими процесами масового характеру.

Саме інформатизація, перетворення бібліотек на соціо-комунікаційні центри місцевих громад є одним з найперспективніших напрямів збереження й розвитку сільських бібліотек у сучасному українському суспільстві. Перспективи сільських бібліотек залежатимуть не тільки від фінансового та матеріального забезпечення, але передусім від кадрового забезпечення, формування нової генерації молодих ентузіастів і професіоналів інформаційно-бібліотечної діяльності.

Список літератури

1. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 27-28. — С. 181.
2. Розвиток сільських бібліотек як інформаційних і культурних центрів: Протокол № 94 від 15 червня 2011 року за результатами слухань у Комітеті з питань культури і духовності, що відбулися 18 травня 2011 року // Офіційний сайт Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kompkd.rada.gov.ua/kompkd/control/uk/index>. — Назва з екрана.
3. Про затвердження Плану заходів на 2012-2015 роки щодо зміцнення матеріально-технічної бази бібліотек, створення умов для збереження Державного бібліотечного фонду, запобігання скороченню чисельності бібліотек, особливо у сільській місцевості: Наказ Міністерства культури України від 27.03.2012 р. № 260 // Офіційний сайт Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mincilt.kmu.gov.ua>. — Назва з екрана.
4. Библиотеки Котовского района Одесщины выиграли грант международного проекта «Библиомост» // Правда Причерноморья. — 2012. — 14 декабря. — С. 3.
5. Владова Я. Интернет-центр в сельской библиотеке [в библиотеке с. Заря Саратовского района состоялось открытие бесплатного доступа к Интернет. Аналогичные центры начали работать в библиотеках пгт. Сарата и с. Плахтеевка] / Я. Владова // Советская новь. — 2013. — 12 января. — С. 3.
6. Звіт про діяльність державних, публічних бібліотек, централізованої бібліотечної системи (ЦБС) Одеської області, що віднесені до сфери управління Міністерства культури України // Бібліотечна Україна в цифрах (2011–2012 рр.). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://profy.nplu.org/articles.php?lng=uk&pg=4302>. — Назва з екрана.
7. Кіфа Г. Бібліотеки Біляївщини — переможці конкурсу “Бібліоміст” / Г. Кіфа: // Південна зоря. — 2013. — 24 лютого. — С. 4.
8. Мишинова Т. Н. В библиотеках Измайльщины открыли бесплатные Интернет-центры / Т. Н. Мишунова // Придунайские вести. — 2012. — 18 декабря. — С. 4.
9. Партнерська програма Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX), Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Міністерства культури України та Української бібліотечної асоціації “Бібліоміст”: Офіційний сайт — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bibliomist.org/ua>. — Назва з екрана.

10. Ситнікова Н. Кучурганська бібліотека в світовій мережі. / Н. Ситнікова: // Вперед. — 2012. — 29 грудня. — С. 2.
11. Мастіпан О. Сільські бібліотеки України: реальний стан, проблеми, перспективи (За результатами дослідження) / О. Мастіпан // Бібліотечна планета. — 2009. — №1. — С.7–11.

Надійшла до редколегії 17.09.2013 р.

УДК: 004.73:37.013.77

О. В. МАТВІЄНКО,
Г. І. ОСТАПЕНКО

КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Виявлено теоретико-методологічні підходи до вивчення комунікативної діяльності студентської молоді в мережі Інтернет та основні концепти, які визначають механізми керованої соціалізації студентів з використанням мережі Інтернет у межах ВНЗ.

Ключові слова: соціалізація, студентська молодь, комунікативна діяльність.

Выявлены теоретико-методологические подходы к изучению коммуникативной деятельности студенческой молодежи в сети Интернет и основные концепты, определяющие механизмы управляемой социализации студентов с использованием сети Интернет.

Ключевые слова: социализация, студенческая молодежь, коммуникативная деятельность.

The theoretical and methodological approaches to the study of communicative activities of students in the Internet and key concepts that define the mechanisms for controlled socialization of students using the Internet are identified.

Key words: socialization, students, communicative activities.

Однією з проблем, яка потребує вирішення в умовах функціонування сучасного інформаційно-технологічного середовища, є проблема комунікативної діяльності студентської молоді в мережі Інтернет. Зважаючи на те, що ця діяльність здійснюється соціальною групою зі ще не сформованими духовними цінностями, групою, яка легко сприймає технологічні інновації й перебуває під впливом усіх супутніх їм процесів — як позитивних, так і негативних, — очевидно, що проблема соціалізації молоді є актуальною.

Дослідники визнають Інтернет мегафактором соціалізації, феноменом культури, який має семіотичні, психологічні та соціально-педагогічні особливості. Ресурси Інтернету є новими культурними засобами, які опосередковують життєдіяльність людини і здатні впливати не тільки на формування особистості, а й на її вищі психічні функції [1].

Необхідність збереження базових, моральних, культурних і соціальних цінностей у процесі використання молодими людьми сучасних комунікаційних технологій зумовлює потребу управління процесами формування змісту й спрямованості соціально-комунікативних інтернет-практик студентської молоді.

На нашу думку, в контексті означеного питання існують суперечності між такими аспектами:

- практичною необхідністю цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу на соціалізацію студентської молоді й недостатньою теоретичною дослідженістю цього питання науками соціально-комунікативного циклу;

- об'єктивною необхідністю пошуку ефективних соціально-педагогічних умов для забезпечення позитивної соціалізації студентства засобами Інтернету і фактичним браком практики цілеспрямованого їх створення, вивчення та використання.

Слід зазначити, що сучасна проблема соціалізації як процесу становлення, формування й розвитку індивіда, опанування ним різних соціальних ролей під впливом різних соціальних чинників не обмежується психолого-педагогічною наукою.

Розвиток нових соціальних інститутів, до яких нині належить і соціально-комунікативне середовище Інтернету, потребує створення теоретико-методологічних підходів у межах соціально-комунікативних наук, здійснення інтегрованих, міждисциплінарних досліджень системи соціально-комунікативної діяльності окремих соціальних груп із долученням теоретичного доробку соціології, філософії, педагогіки, психології.

Мета статті — визначити способи вирішення виявлених суперечностей і теоретико-методологічних підходів до формування інформаційно-комунікативного середовища взаємодії суб'єктів соціальної діяльності (студентської молоді) в мережі Інтернет.

Однією з актуальних соціальних проблем нині, безперечно, є вплив сучасних інформаційно-комунікативних технологій на студентську молодь. Такий вплив, як свідчить практика, може зумовлювати як позитивну, так і негативну соціалізацію молоді людини.

Соціалізація — це сукупність усіх соціальних і психологічних процесів, завдяки яким індивід опановує систему знань, норм і цінностей, що вможливають його функціонування як повноправного члена суспільства.

Студентська молодь як найдинамічніша спільнота має значні інноваційні можливості, постійно опановує різновекторні соціалізаційні траєкторії, органічно долучаючись до багатосуб'єктного простору мережі Інтернет.

Таким чином, доцільним є цілеспрямоване формування організаційно-педагогічної структури ВНЗ (умов, засобів, методів), контроль та корегування поля інформаційно-комунікативної діяльності, які

визначають поведінку цієї соціальної групи і забезпечують контроль за процесом її соціалізації з використанням мережі Інтернет. У такому контексті це — завдання соціальної інженерії як діяльності з конструювання, створення і зміни організаційних структур та соціальних інститутів [2].

У зв'язку із цим відомий вітчизняний дослідник соціальних комунікацій В. Різун зазначав: «Соціальні комунікації — це вид соціальної (гуманітарної) інженерії, конструювання, побудови, організації соціальних процесів, суспільної взаємодії тощо (принципово — соціальні комунікації є видом соціального інжинірингу)» [3].

Як складний соціально-історичний феномен, соціально-комунікативна діяльність різних соціальних груп розглядається багатьма науками, і, безперечно, значна увага предметно приділяється здійсненню соціально-комунікативної діяльності молоддю.

У широкому розумінні об'єктом таких досліджень є процеси організації соціальних зв'язків та взаємодій, створення прототипу, образу соціальних об'єктів, якостей, процесів і відносин. Дослідники визначають певні організаційні способи, орієнтовані на взаємодію соціальних суб'єктів, відтворення та динаміку соціокультурних норм і зразків соціальної взаємодії.

Вітчизняні дослідники [4] звертають увагу на дисфункціональність інститутів соціалізації молоді, причинами якої є: несприятливість сімейно-побутового середовища, недосконалість системи освіти та виховання, проблема моральності в засобах масової інформації, практично необмежений доступ різних вікових груп населення до інформації, що суперечить моральним, правовим і соціальним нормам, у глобальній мережі Інтернет. У зв'язку із цим дослідники доводять, що наслідками дисфункціональності соціальних інститутів у сучасному українському суспільстві є порушення процесу соціалізації та виникнення девіантної поведінки молоді.

Одним з основних концептів дослідження є інформаційно-комунікаційне середовище Інтернету, який, як соціокультурний феномен, є актуальною проблемою філософії, соціології, психології, педагогіки і, фактично, міждисциплінарним об'єктом досліджень. Інтегрований розгляд отриманих представниками цих наук результатів надасть змоги визначити підходи до обґрунтування та реалізації моделі соціалізації студентської молоді в Інтернет-середовищі.

Соціологи наголошують на інституціоналізації Інтернету в сучасному українському суспільстві, вводять до обігу такі терміни, як «віртосоціальні відносини і практики», визначаючи їх основою інституціоналізації Інтернету, доводять, що Інтернет є специфічним формально-неформальним інститутом [5]. Вітчизняні науковці досліджують соціальну специфіку комп'ютерно опосередкованого спілкування у віртуальному просторі [6].

Найявний певний науковий доробок, який стосується теоретичного обґрунтування дослідження Інтернету як інституту соціалізації молоді.

У дослідженні М. В. Уголькова [7] виявлено соціально-педагогічний потенціал Інтернету й окреслено конструктивні способи його використання для вирішення завдань соціального виховання. Дослідник дійшов висновків стосовно характеристик Інтернету як соціального інституту, акцентуючи на його здатності задовольняти та квазізадовольняти численні потреби сучасної людини та на потенціалі трансформації структури самосвідомості особистості в процесі й результаті опанування й трансляції людиною культурних цінностей, норм і правил поведінки в глобальній мережі. Також учений визначив Інтернет як специфічний чинник особливого типу соціалізації — кіберсоціалізації.

Значна кількість праць російських науковців, теоретичний внесок та висновки яких методологічно доцільно долучити до означеного нами предмета дослідження, виконана за спеціальністю 22.00.06 — соціологія культури, духовного життя, в межах якої вивчаються соціальні взаємодії у сфері культури та духовного життя, соціальні умови створення, трансляції й відтворення культурних норм та цінностей, знань, ідей і уявлень, зразків поведінки тощо.

Аналізуючи системні дослідження представників цієї наукової спеціальності, можна виокремити декілька праць, темою яких є комунікативна діяльність студентської молоді. Зокрема, в праці Д. Г. Коваленка [8] пропонуються організаційні способи формування інформаційно-комунікативної культури молоді в системі вищої освіти. Застосовуючи культурологічні та соціологічні концепції становлення інформаційного суспільства, автор визначає чинники, які впливають на необхідність своєчасної адаптації навчального процесу та позанавчальної роботи ВНЗ до сучасного рівня масової комунікації. У дослідженні запропоновано заходи інформаційної роботи ВНЗ зі студентською молоддю, зокрема організація цілодобового доступу до інформаційних ресурсів, їх своєчасне якісне наповнення і соціальна спрямованість.

У праці Б. М. Кузнецова [9] здійснено соціокультурний аналіз взаємодії між процесами комунікативної активності російської молоді та функціонуванням глобального комунікативного середовища.

Зміст, поширеність і диференціацію соціальних інтернет-практик російських користувачів в умовах інформаційного суспільства досліджено в праці А. Л. Радкевича [10]. Науковець трактує поняття «соціальні інтернет-практики» і пропонує таке їх визначення: «Соціальні інтернет-практики являють собою сукупність рутинних дій та звичних способів поведінки, пов'язаних з використанням Мережі для вирішення проблем та/або підвищення ефективності діяльності в різних сферах життя, а також для задоволення різних потреб».

Також А. Л. Радкевич класифікує інтернет-практики за сферою застосування (трудова, освітня, суспільно-політична, економічна, дозвілєва, повсякденно-побутова, особистісна) та функціональною спрямованістю (комунікативні, інформаційні, інформаційно-комунікативні).

Психологи акцентують увагу на різних аспектах спілкування в мережі Інтернет. Ці питання досліджено в працях І. І. Соловйової (девіантність особистості в умовах комп'ютеризації суспільства) [11], В. М. Фатурової (комунікативний потенціал студентів-користувачів Інтернет-середовища й особливості його цілеспрямованого формування й розвитку) [13], М. М. Назар (інтернет-спілкування як чинник змін психологічних особливостей особистості в юнацькому віці) [14]. Пропонуються засоби організації психологічного впливу на особистісні утворення користувачів, зокрема студентів ВНЗ, серед яких інтернет-тренінги для нейтралізації певних психологічних особливостей постійних користувачів інтернет-сайтів, підвищення їх самоактуалізації, креативності, комунікативності. Психологічна наука вивчає вплив Інтернету на формування такого соціального явища як життєвий план Інтернет-залежної молоді [12]. Дослідники зазначають, що надмірне перебування молоді в мережі спричиняє неадекватне сприймання подій віртуального життя внаслідок некритичного ставлення особистості до кіберсередовища та розвитку залежної від нього поведінки.

Праці, що надають змоги виявити культурні трансформації особистості в дослідженні Інтернет-комунікацій студентської молоді, стосуються лінгвокультурологічних аспектів, формування нових ознак мовної особистості та мовної картини світу [15].

У науковому дискурсі виявлені також дослідження, присвячені конкретним аспектам спілкування в мережі Інтернет, що вможлиблює процеси самоідентифікації особистості в ній, зокрема психологічний зміст, детермінанти й ефекти сприйняття особистості незнайомої людини за фотографією під час спілкування в Інтернеті [19], специфіка особливості мовних стратегій учасників синхронного Інтернет-дискурсу [20] та ін.

Під час конструювання соціокомунікативної діяльності студентської молоді методологічно необхідно зважати на ризики, що виникають, і вивчати сучасні суспільні феномени, які формують свідомість людини, її систему цінностей та смислів. Це стосується, зокрема проблем Інтернет-залежності [16 та ін.] і формування медіа-культури особистості [17, 18 та ін.].

Отже, аналіз теоретичних праць, присвячених комунікативній діяльності молоді в Інтернеті, зокрема її соціалізації під час використання мережі, свідчить, що дослідження мають ґрунтуватися на вивченні таких питань:

– вивчення Інтернету як інформаційно-комунікативного середовища взаємодії суб'єктів соціальної діяльності;

- виявлення сутності, змісту й форм соціально-комунікативних Інтернет-практик студентської молоді;
- розроблення технології управління соціально-комунікативною взаємодією студентів у мережі Інтернет і механізмів формування конструктивної поведінки студентської молоді під час здійснення соціально-комунікативної взаємодії завдяки використанню Інтернету.

Отже, можна підсумувати:

1. Соціалізація студентської молоді в сучасних інформаційно-технологічних умовах повинна бути керованою, спрямованою на підвищення ефективності керуючих впливів і зниження елементів стихійності. Керована соціалізація полягає у створенні умов для ефективного засвоєння соціальних впливів, які здійснюються в процесі комунікативної діяльності цієї соціальної групи в мережі Інтернет.

2. Аналіз наукових праць свідчить про необхідність визначення основних концептів управління соціально-комунікативною діяльністю студентів з використанням мережі Інтернет, які попередньо можна визначити так: Інтернет як інститут соціалізації, характеристики студентської молоді як суб'єкта соціальної взаємодії, соціально-психологічні особливості комунікативної діяльності в мережі Інтернет, середовище вищого навчального закладу як агент керованої соціалізації студентської молоді в процесі долучення всіх видів соціальних механізмів соціалізації (інституціонального, стилізованого, міжособистісного).

3. Дослідження комунікативної діяльності студентської молоді з використанням можливостей мережі Інтернет є міждисциплінарною проблемою, котра, зважаючи на розвиток нового соціального інституту, яким є соціально-комунікативне середовище Інтернет, потребує напрацювання теоретико-методологічних підходів у межах соціально-комунікативних наук.

Подальші дослідження мають стосуватися розробки концептуальних положень щодо комунікативної діяльності молоді в мережі Інтернет.

Список літератури

1. Мудрик А. В. Воспитательные ресурсы Интернета / А. В. Мудрик // Вестник Костромского гос. универ-та им. Н. А. Некрасова. — 2008. — № 4. — С. 37–39.
2. Интернет-версия издания: Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В. С. Степин. — М.: Мысль, 2000–2001. — ISBN 5-244-00961-3. 2-е изд., испр. и допол. — М.: Мысль, 2010. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://iph.ras.ru/enc.htm>. — Заглавие с экрана.
3. Різун В. В. Зі статті «Соціальнокомунікаційний підхід у науці та галузі соціальної інженерії» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://journalib.univ.kiev.ua/Socialniy_pidhid.pdf. — Назва з екрана.

4. Литовченко І. В. Дисфункціональність інститутів соціалізації молоді у сучасному українському суспільстві: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / І. В. Литовченко; Нац. авіац. ун-т. — К., 2011. — 20 с.
5. Черноус Л. С. Інституціоналізація Інтернет у сучасному українському суспільстві: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Л. С. Черноус; Класич. приват. ун-т. — Запоріжжя, 2011. — 20 с.
6. Коноплицький С. М. Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз: автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.01 / С. М. Коноплицький ; НАН України; Інститут соціології. — К., 2007. — 17 с.
7. Угольков Н. В. Інтернет как институт социализации старших школьников: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 — общая педагогика, история педагогики и образования / Н. В.Угольков; Моск. пед. гос. ун-т. — М., 2012. — 17 с
8. Коваленко Д. Г. Формирование информационно-коммуникативной культуры молодежи в системе высшего образования: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.06 — социология культуры / Д. Г. Коваленко; Рос. акад. нар.хоз-ва при Президенте Российской Федерации. — М., 2012. — 18 с.
9. Кузнецов Б.М. Глобальная информационно-коммуникативная среда и молодёжная аудитория России: социокультурный анализ: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.06 — социология культуры / Б. М. Кузнецов; Моск. гос. технолог. ун-т «Станкин». — М., 2010. — 18 с.
10. Радкевич А. Л. Социальные Интернет-практики россиян в условиях формирования информационного общества: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.06 — социология культуры/ А. Л. Радкевич; Моск. гуманитарный ун-т. — М., 2009. — 19 с.
11. Соловйова І. І. Девіантність особистості в умовах комп'ютеризації суспільства: соціально-філософський аспект: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03 / І. І. Соловйова; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2007. — 19 с.
12. Посохова В. В. Соціально-психологічні особливості формування життєвих планів Інтернет-залежної молоді: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / В.В. Посохова; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. — К., 2006. — 20 с.
13. Фатурова В. М. Інтернет-середовище як фактор психологічного розвитку комунікативного потенціалу особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / В. М. Фатурова; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К., 2004. — 21 с.
14. Назар М. М. Інтернет-спілкування як чинник особистісних змін у юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / М. М. Назар; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. — К., 2010. — 18 с.
15. Компанцева Л. Ф. Інтернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.02 / Л. Ф. Компанцева; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. — К., 2007. — 36 с.
16. Ісакова Т. О. Інтернет-залежність як новий феномен сучасного світу: сутність і проблеми: аналітична доповідь / Т. О. Ісакова / За заг. редакцією Д. В. Дубова. — К.: НІСД, 2011. — 47 с.

17. Курган К. Медіакультура сучасного студента крізь призму феномену «медіапростір» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/tidf/2012_12/60_64.PDF. — Назва з екрана.
18. Лупак Н. М. Медіакультура як фактор розвитку особистості в умовах глобалізації інформаційного простору [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_pps/2010_7/lupak.pdf. — Назва з екрана.
19. Мелешников А. А. Восприятие личности по фотографии при общении в Интернет (на материале сайтов знакомств); автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 — социальная психология / А. А. Мелешников; Ярославский гос. ун-т им. П.Г. Демидова. — Ярославль, 2010. — 20 с.
20. Рыжков М. С. Речевые стратегии участников синхронного интернет-дискурса (на материале русско- и англоязычных чатов); автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 — теория языка / М.С. Рыжков; Воронежский гос. ун-т. — Воронеж, 2010. — 18 с.

Надійшла до редколегії 22.08.2013 р.

УДК 007:304:070

Г. П. ЧИЖИНОК

ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОГО «Я» В ГАЗЕТНИХ ЖАНРАХ ЖУРНАЛІСТИКИ

Проаналізовано вираження авторського «Я» в друкованому журналістському тексті в контексті газетних жанрів журналістики на прикладі матеріалів Віталіни Московцевої (газета «Запорізька правда»).

Ключові слова: журналістський текст, газета, образ автора, жанр, авторська позиція, засоби вираження.

Проаналізовано выражение авторского «Я» в печатном журналистском тексте в контексте газетных жанров журналистики на примере материалов Виталины Московцевой (газета «Запорожская правда»).

Ключевые слова: журналистский текст, газета, образ автора, жанр, авторская позиция, средства выражения.

The expression of authorial «Self» in printed journalistic text through the prism of newspaper journalism genres on example of Vitalina Moskovtseva materials (newspaper «Zaporizhzhka pravda») is analyzed.

Key words: journalistic text, newspaper, author's image, genre, author's position, means of expression.

Суб'єктивність не суперечить документальній основі журналістського твору. Різні способи авторського самовираження лише сприяють глибиннішому осмисленню об'єктивних сторін події, яка описується. Серед цих способів особливого значення набуває категорія авторського «Я». Використовуючи цей своєрідний інструмент, журналіст може активно втручатися в перебіг подій, контактувати з героями, висловлювати власні позицію й думку.

Авторське «Я» залежить від особливостей культурної епохи, власного світогляду, а також від того, наскільки важливим для журналіста є вміння підбирати елементи журналістської майстерності, що справляють на читача найбільше враження. Міра авторської присутності, а також форми вираження образу автора в журналістському тексті визначаються як внутрішньою еволюцією жанру, так і загальноприйнятим у певній суспільно-політичній формації типом спілкування преси з аудиторією.

Правильно й об'єктивно передати дійсність за допомогою мовних засобів тексту, зважаючи на вимоги жанрологій — важливе завдання для журналіста. Робота з джерелами показала недостатню увагу до цієї проблеми вчених і теоретиків. Цим і зумовлена актуальність дослідження.

Методологічну й теоретичну основу дослідження становлять праці, присвячені розгляду авторського «Я» в журналістському тексті таких вітчизняних і зарубіжних учених-журналістикознавців: В. Виноградова, Є. Почкай, М. Кіма, М. Бахтіна, Г. Солганика, Є. Васильєва, В. Конькова, О. Галича, В. Кухаренко.

Мета — проаналізувати прийоми вираження авторського «Я» на прикладі матеріалів Віталіни Московцевої (газета «Запорізька правда»). Досягнення означеної мети передбачає вирішення таких завдань: 1) з'ясувати поняття «авторське «Я»»; 2) дослідити прийоми авторського самовираження в тексті в контексті газетних жанрів журналістики.

Проблема авторського «Я» як стилістичного центру літературного твору вперше була розглянута в 1930-х рр. В. Виноградовим як семантико-стильова категорія епічного й ліро-епічного творів. Науковецю цю категорію тлумачить як головну й багатозначну стильову характеристику певного твору й усієї художньої літератури загалом. Авторське «Я» відображається в стильовій індивідуалізації, художньо-мовленневому вираженні, відборі й представленні в тексті лексичних і синтаксичних одиниць, загальному композиційному втіленні. Отже, образ автора, згідно з В. Виноградовим, це центр художньо-мовленневого світу, в якому відображається естетичне ставлення автора до власного тексту [2, с. 131].

У процесі історичного розвитку авторське «Я» розширювало свої функції, тому виникали принципово нові концепції автора як учасника художньої події, наприклад, концепція М. Бахтіна, котрий уважав, що автор у своєму тексті «повинен перебувати на межі створеного ним світу як активний творець, оскільки втручання його в цей світ руйнує його естетичну стійкість». Саме цим дослідник підкреслював внутрішнє прагнення автора до створення іншої реальності, здатної на змістовний саморозвиток. При цьому важлива роль відводилася мові автора як будівельному матеріалу, використовуючи яку, автор, згідно зі своїм внутрішнім завданням, створює новий зміст [1, с. 42].

По-іншому розглядають це питання дослідники О. Галич, В. Назарець і Є. Васильєв, котрі образом автора називають відображену у творі особистість автора-творця, яка виявляється свій як певна світоглядна позиція (точка зору) [4, с. 188].

Д. Григораш розуміє авторське «Я» як вияв ставлення до відтворення ним фактів, явищ, подій; журналістську позицію, що ґрунтується на авторських відчуттях і роздумах [5, с. 295].

Сучасний теоретик-журналістикознавець І. Михайлин перекоаний, що журналіст буде свій твір, який ґрунтується на майже обов'язковій наявності образу, на ліричних засадах. Це він, автор, упорядковує образний світ твору, визначає його структуру, часо-просторові координати. Журналіст описує, розповідає, але перебуває на відстані від подій. Форма його присутності у творі — відокремлений від сюжету образ оповідача, тобто авторське «Я» [8, с. 258].

В. Коньков зазначає, що образ автора — категорія поетики, що дозволяє інтерпретувати змістовну і мовну цілісність тексту. Авторське «Я» — категорія лінгвістична, мовне втілення автора як одного з персонажів тексту, мовна партія автора протиставлена мовним партіям інших персонажів тексту [8, с. 200].

В. Виноградов зазначав, що, для автора складно об'єктивно відобразити дійсність, оскільки подолати суб'єктивність і опанувати стиль нелегко. У текстах, у їх структурі, у створюваних образах, а також в образі самого автора уособлюються його ставлення до літературної мови й способів її використання. Автор не описує навколишньої дійсності, а створює свій художній світ на її основі, тому написаний ним твір завжди виявляється різноманітнішим і багатшим, ніж його прототип — дійсність [2, с. 240].

Отже, авторське «Я» — специфічна смислова величина, яку, з одного боку, потрібно відрізнати від біографічної авторської постаті, автора — як людини, а не як особливої творчої особистості; з іншого — від образу художньо конструйованої особи оповідача, котра є реальним творцем у функції автора, тобто умовного, а не фактичного автора-творця [7, с. 32].

У журналістському тексті образ автора проявляється через авторське «Я» й особистість журналіста. Сам образ автора пов'язаний з безпосереднім сприйняттям тексту адресантом і співвідноситься з його особистістю. Наявність авторського «Я» в тексті завжди є вмотивованою і спрямованою на здійснення певного впливу на аудиторію.

Г. Солганик зазначає, що в журналістиці важливий не образ автора, а сам автор як особистість. Він доводить, що головною відмінністю образу автора в журналістиці є відкритість авторського «Я», «забарвленість тексту особистими емоціями автора» [10, с. 75].

На думку М. Воронова, авторська позиція і авторське «Я» в тексті реалізуються на двох рівнях: 1) композиційному, 2) стилістичному.

Утілення цих категорій у тексті залежить від обраної для тексту жанрової форми та мотивів, якими керується автор [3, с. 59].

Жанр газетної журналістики — це спосіб і форма виробництва публікації газетними журналістами. Тема функціонування жанрів у періодичній пресі характеризує основні вимоги редакцій періодичних видань до жанрів журналістики [11, с. 7].

Мова газети як різновид публіцистичного стилю становить своєрідну єдність, що характеризується специфічними мовними особливостями, функціонування яких зумовлене загальними завданнями газети, котра продукується в межах певної суспільно-економічної формації (текстова модель її матеріалів буде завжди ідеологічно орієнтованою), й особливостями, притаманними конкретному газетному жанру залежно від змісту, обсягу матеріалу, позиції автора та ролі його образу в структурі журналістського твору.

Жанри газетних матеріалів відрізняються один від одного методом літературного подання та стилем викладу, засобами, які використовують для відображення фактів, подій і явищ навколишньої дійсності, прийомами відображення побаченого й усвідомленого, а також багатьма іншими якостями.

Функціонування художньо-публіцистичних та аналітичних жанрів потребує передусім потужного вираження авторського «Я» в тексті. Жанрова палітра матеріалів Віталіни Московцевої здебільшого представлена саме цими жанрами. Її авторське «Я» відображається через власне світосприйняття та позиції, живе слово, яке відбиває її індивідуальні особливості, відтінки почуттів та думок.

У матеріалі ««Кінець світу»? Не дочекаєтесь» (№ 182 (23216) 3 грудня 2012 р.) вже в самій назві виявляється авторська позиція, адже саме автор стверджує, що «кінця світу» не буде. Автор використовує запитальні, окличні та риторичні речення, вводить у текст звернення до читача, застосовує розмовну лексику: «Ходять чутки, начебто 21 грудня 2012 року наступить — що б ви думали? «Кінець світу». Знайома поскаржилася на сусідку, котра продзижчала їй усі вуха: «Як готуєшся? Ніяк?! Ой лишенько! А я вже все потрібне купила...». Цікаво, що саме жіночка вважає «потрібним» (звісно, крім праведної душі, котрі ні за які гроші не купиш)? І взагалі, що то за чудасія, в її уявленні — «кінець світу»? страшний суд? Вселенська катастрофа? Куди від неї ховатися — у погріб?».

Аналітичні жанри спрямовані на проникнення в суть явищ, з'ясування прихованих взаємозв'язків предмета відображення. У цьому матеріалі публіцистичність жанру виявляється через безпосередню рецепцію події автором, через його бачення та оцінки: «А якщо серйозно, то всі розмови про «кінець світу» виглядають, м'яко кажучи, фантастичними. У ХХІ столітті сором уподібнюватися до первісних людей, в яких звичайне сонячне затемнення викликало жах. Більше того, з точки зору християнської релігії, розмови про «кінець

світу 21 грудня 2012 року» — не просто дурниця, а блюзнірство». Саме подання інформації з її аналізом дозволяє виразити за допомогою цього жанру авторське «Я».

Участь безпосереднього авторського «Я» в тексті має величезне значення: визначає суть стилю жанру, рухає сюжет, емоційно забарвлює виклад, поєднує різнорідні елементи.

Аналітичні матеріали автора переважно свідчать про значний прояв авторської індивідуальності, його оцінок і позицій.

У художньо-публіцистичному жанрі Віталіна Московцева зазвичай використовує нарис, який поєднує репортажну, дослідницьку й письменницьку діяльність.

Подорожній нарис «Баскська перлина з океанської мушлі» (№186 (23220) 13 грудня 2012 р.) є послідовністю подій і зустрічей. Зі змісту ліду, одразу зрозуміло, що автор є головним учасником події й передає лише власні спостереження і відчуття: «Я стояла на березі Біскайської затоки і думала, що десь там, за великою водою, — вже й Америка. Атлантичний океан того липневого дня виглядав не дуже привітним. Може, такий суворий характер у всіх океанів? Усе-таки це не Азовське море, знайоме з дитинства, наче ванна, де хлюпаєшся щодня... Пейзаж тішить око, хоча з твердженням, що Ла Конча — найгарніша затока світу, я все-таки посперечалася б...». Використання займенника «Я», вказівка на точне місце перебування — способи вираження авторської присутності в тексті. Журналіст дозволяє читачеві відчути всю красу побаченого під час подорожі і зробити його тим самим «співучасником» своєї мандрівки.

Авторське «Я» в цьому матеріалі яскраво виражене наприкінці публікації, де автор висловлює свої думки у формі різних понять, суджень і висновків: «Сан-Себастьян — одне з найдорожчих міст Іспанії. Тут ціни вищі, ніж у Мадриді, Саргосі або Барселоні. Звісно ж, аристократичний курорт» або «А поглянути там є на що: кухня настільки велика, що на ній можуть поратися одночасно декілька кухарів. Разом готують, потім пригощають один одного... Шкода, що мій чоловік не в кулінарному товаристві».

Серед художніх прийомів автор надає переваги метафорам: «суворий характер океану» («Схоже такий суворий характер у всіх океанів»), «мурашник» («Схоже прийшли всі: дідусі й бабусі, тітоньки й дядечки, батьки й діти... Мурашник!»).

У нарисі «Дід Мороз у країні... левів» (№ 194 (23228) 25 грудня 2012 р.) факти автор пропускає через свідомість, передає через власне світоглядне «Я», частково збагачуючи власною фантазією: «Багатьох юних глядачів привезли в Запоріжжя з різних куточків області — ця поїздка зимовою дорогою між засніжених ланів теж стала для них неабиякою подією».

Цитатність текстів автора є особливістю її стилю адже майже в кожному матеріалі вона ними послуговується, наприклад, у статті

під назвою «Святковий стіл... у під'їзді будинку, поруч із ліфтом» (№ 194 (23228) 25 грудня 2012 р.): «Сподобалося! — на запитання журналістів підсумував свої враження один із глядачів. — Знаєте, що мені здалося найважливішим? ... Мої ровесники в гонитві за кар'єрою чи в бажанні пожити «для себе» відкладають народження дітей. А тепер я замислився... «Замислився», — погодьтеся, це чудово! Хоча, звісно, кожен знайшов у виставі «З наступаючим» щось своє». Таким чином, достатньо вдало, збалансовано поєднані авторське бачення заходу і певного його учасника.

Теми, обговорювані автором на сторінках газети, здебільшого пов'язані з культурними заходами, які відбуваються в Запоріжжі або області. Головне, що вони завжди актуальні й цікаві. Кожну подію або явище автор описує відповідно до свого бачення й власного ставлення.

У публікаціях Віталіни Московцевої значне місце посідають описи персонажів. Говорячи про них, автор не лише розповідає про події, які з ними відбуваються, а й детально описує своїх героїв, характеризує їх.

Отже, авторське «Я» в журналістському творі виявляється не лише в його світосприйнятті загалом, не лише в підсумках, а й в інших елементах: сюжеті, композиції, пейзажі, портреті, деталі, в способах їх поєднання.

Автор журналістського твору, прагнучи долучити читача до пізнання висвітлюваного питання, висуває різні тези, аргументи та судження. При цьому усвідомлення журналістом істинності власних висновків виражається в таких формах: упевненість у використаних положеннях; сумніви в їх істинності; здогади про можливість їх істинності. Усі ці розумові авторські прояви виконують функції психологічних елементів, мета яких — надати авторській позиції особливої сили.

Журналістські роздуми, зазвичай, завершуються висновком, у якому роль авторського «Я» не зменшується. На підставі певних суджень автор дійшов узагальнених висновків, таким чином підсумовуючи свою пізнавальну діяльність. Усі ці розумові операції виконуються автором не тільки для того, щоб переконати читачів у правильності власної позиції, а й для налагодження комунікативного контакту зі своєю аудиторією.

Отже, жанр журналістики завжди визначається задумом, змістом, роллю, яку виконує твір на сторінках друкованого видання, масштабами і способом узагальнення в ньому дійсності.

Проаналізувавши матеріали Віталіни Московцевої, виявили такі характерні ознаки й особливості авторського «Я»: творча індивідуальність журналіста, яка виявляється у виборі жанру, методах подання інформації, тематичних орієнтаціях, особливостях авторського світосприйняття, нарешті, обраній журналістом ролі. На цій основі й

виникає публіцистичний образ автора. При цьому світоглядні позиції авторського «Я» виражаються через систему оціночних суджень, моральні уявлення й ідеї. Розкриття авторської думки відбувається не лише аналітично, а й художньо. Тому іноді перед читачами постає образ автора, а в інших головними є сама подія і образи її учасників.

Форма подання інформації — аналіз подій і фактів, у яких чітко простежується авторське «Я». У тексті доволі багато різних художніх засобів. Основні особливості матеріалів В. Московцевої — реальний погляд на події, що відбуваються, але водночас і суб'єктивне ставлення до них. У темі, специфіці її сприйняття, формі відображення, оцінці й інтерпретації життєвої ситуації виявляється авторська суб'єктивність.

Публіцист має високий культурний рівень, а в структурі її мовної особистості спостерігається яскраво виражене авторське «Я». Лексичний склад її текстів достатньо різноманітний, авторське «Я» втілюється в журналістському творі за допомогою демонстрації різних світоглядних поглядів автора. Вона ділиться з читачами власними думками, знаннями, баченням і відчуттям ситуації.

Однак, методологія вираження авторського «Я» в журналістському тексті в контексті газетних жанрів журналістики потребує подальших досліджень.

Список літератури

1. Бахтин М. Человек в мире слова / М. Бахтин. — М., 1995. — 139 с.
2. Виноградов В. О теории художественной речи / В. Виноградов. — М.: Высшая школа, 1971. — 240 с.
3. Воронова М. Ю. Авторська позиція і авторське «я» в політичних портретах- книгах / М. Воронова // Наукові записки. — 2003. — № 13. — С. 59.
4. Галич О. А. Теорія літератури [підручник] / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв; за наук. ред. О. Галича. — К.: Либідь, 2001. — 188 с.
5. Григораш Д. С. Журналістика в термінах і виразах / Д. С. Григораш. — Львів: Вища школа., 1974. — 295 с.
6. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості / В. Здоровега — Львів: ПАІС, 2004. — 184–193 с.
7. Ким М. Н. Технология создания журналистского произведения / М. Ким — СПб.: Изд-во Михайлова, 2001. — 32 с.
8. Михайлин І. Основи журналістики: навч. посібник / І. Михайлин. — Х.: ХІФТ, 2002. — 258 с.
9. Парцей М. Авторський фактор у публіцистиці / М. Парцей. — Львів: Світ, 1990. — 200 с.
10. Солганик Г. Я. Автор как стилиобразующая категория публицистического текста / Г. Я Солганик // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — 2001. — № 3. — С. 74–84.
11. Тертичный А. А. Жанры периодической печати / А. Тертичный — М., 2000. — С. 7–8.

Надійшла до редколегії 05.08.2013 р.

ЕВОЛЮЦІЯ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Аналізуються генеза й еволюція рекламної діяльності в контексті європейської культури. Визначаються механізми специфікації реклами як комунікативного феномену в контексті розвитку та функціонування систем писемності й виголошення рекламної інформації.

Ключові слова: реклама, інформація, специфікація рекламної діяльності, еволюція.

Анализируются генезис и эволюция рекламной деятельности в контексте европейской культуры. Определяются механизмы спецификации рекламы как коммуникативного феномена в контексте развития и функционирования систем письменности и произнесения рекламной информации.

Ключевые слова: реклама, информация, спецификация рекламной деятельности, эволюция.

In the article the analysis of genesis and evolutions of publicity activity is given in the context of the European culture. The mechanisms of specification of advertising are determined as the communicative phenomenon in the context of development and functioning of the systems of the written language and pronouncing of publicity information.

Key words: advertising, information, specification of publicity activity, evolution.

Актуальність теми статті зумовлена необхідністю визначити специфіку еволюції систем презентації інформації в рекламному дискурсі. Цій проблемі присвячені дослідження К. Кулле, В. Музиканта, В. Учонової, Х. Кафтанджієва, але культурологічні аспекти специфікації рекламного дискурсу поки що недостатньо визначені.

Мета статті — визначити культурологічні аспекти становлення й еволюції рекламного дискурсу.

Дискурс та інституція як форма презентації дискурсу — це ті дві реальності, які характеризують еволюцію реклами від її перших проструктур до сучасного типу рекламного виголошення. Дослідники розглядають рекламу як специфіковану діяльність, тобто діяльність, яка вже визначена в рамках рекламних інституцій, має друковані або візуально-презентативні органи, пов'язані з плакатами, афішами, газетами й іншими журнальними формами презентації інформації, стендами тощо, а також рекламу, яка формується в надрах неінституціоналізованого простору.

Визначення самого типу інституціоналізації є достатньо проблематичним. Дехто вважає, що дискурс виникає раніше, ніж інституція, тобто протореклама формується як тип піднесення інформації, пов'язаний з підвищеним фонізмом виголошенням та експресією,

і саме ця експресія не завжди набуває певних адекватних форм інституціоналізації. Тобто вона існує або в рамках пропаганди й агітації, які походять не від спеціалізованих фірм реклами, public relations, а від держави самого державотворення, особливо це стосується політичної реклами.

Зрештою вже спеціалізація, яка зумовлює уніфікацію, водночас із диференціацією дискурсу надає форми розвинутого дискурсивного механізму й дискурсивних практик, які свідчать про розвинутий і сталий тип рекламної комунікації. Але і перший протофеномен реклами, і вже пізня стадія спеціалізованої реклами обов'язково стосуються масовості культури. Той чи інший тип масовості фактично підживлює, трансформує і спонукає до кореляції рекламного дискурсу рекламних інституцій. Адже сам феномен рекламних інституцій теж не можна визначати лише згідно із його пізніми формами, які існували, наприклад, в Америці в XIX ст., що вже пов'язано із суто рекламними агенціями.

Реклама, як феномен культури, особливо масової культури, не виникає водночас із інституціями, вона існує як феномен культури і несе глибинний імпульс народної стихії, народного життя масовості, яке фактично притаманне культурі загалом. Тому спробуємо визначити реалії еволюції рекламного дискурсу, його креативних відносин зі становлення інституцій рекламної діяльності саме на основі презентації масовості, презентації дискурсу фонізму як масового феномену артикуляції та інформації. Є декілька можливостей визначати ранній етап протореклами. Його пов'язують, наприклад, з піктографічним письмом, з консонантним письмом, коли піктограма занепадає, але виникають проміжні елементи письма, в яких визначаються приголосні або їх сполучення, що еквівалентні піктографічному письму. Але адекватнішим, на наш погляд, є визначення того типу писемності, який фіксує фонізм. Силабічний, або силобарій як складове письмо зафіксоване саме в лінійному письмі Б в Давній Греції. Ця писемність виникла між VI і IV ст. до н. е. Знайдені глиняні таблички збереглися завдяки тому, що потрапили в пожежу і таким чином глина обпалася і зафіксувалася інформація, а в принципі ці таблички ніхто не обпалював, їх розмочували і знов на них писали. Вони мали характер суто побутової інформації, яка фіксувала продажі, рух товарів і несла в собі інформацію опосередковуючого типу.

Тобто, як не дивно, збереглися як найдавніші другорядні реалії фіксації інформації, культурний статус яких був другорядним, побутовим. Ця культура повсякдення Давньої Греції і нині вражає тим, наскільки детально та ретельно фіксувалася інформація, яка збереглася лише випадково, завдяки тому, що глиняні таблички були раптом обпалені. Так, К. Кулле пише, що тих, хто використовували письмо Б і розуміли його, було не більше ста осіб. То були особисті посадовці високого рангу в Мікенському царстві, а також писці, котрі

поновляли документацію. Хоча таблички є віддаленими одна від одної в просторі й часі пам'ятками. Подібна єдність підкріплює гіпотезу про те, що лінійне письмо Б функціонувало у вузькому колі палацового керівництва [1, с. 13].

Таблички, знайдені в Кносі, Мікенах, Терімфі, Фівах, тобто у великих адміністративних центрах того часу, свідчать про те, наскільки дрібні повсякденні деталі фіксуються і зберігаються як інформаційний уміст доби. Зокрема, це продукти, сировина, рослинна олія, бавовна, тварини, колісниця, стосовно яких указують, як їх потрібно використовувати, й ін. Цікаво, що ця писемність зникла майже на три століття й означений період назвали «темними століттями». Потім виникла писемність, пов'язана з алфавітом. Греки самі створили алфавіт, але є багато свідчень, що він прийшов із Фів лише опрацьований греками.

Алфавіт уже спрощує передачу інформації, і, звичайно, ця інформація набуває експресивнішого й концентрованішого типу її презентації. Соціальним простором комунікації вважали агору. Це той вимір суспільного життя, в котрому греки набули своєї символічної виразності, яку пов'язують із демократією. Агора була образом поліса як демократично визначеного олігархічного світу. К. Кулле зазначає: «Спочатку вона була просто майже не розбудованим громадським місцем у середині міста, навколо святилища, або на перехресті важливих шляхів спілкування: в Афінах, наприклад, майдан виник на перехресті вулиць, що утворювали порожній простір у формі трикутника. На цьому просторі виникали святилища, потім під їх керівництвом — суспільні забудови і, зрештою, приблизно із VI ст. до н. е. лавки торговців. Таким чином, агора класичної доби поєднує в собі три функції: релігійну, політичну і торгівлю. Кожна з них матеріалізується в особливих будівлях: різних, розкиданих скрізь храмах і місцях поклоніння, залі рад, просторі для зібрань, судів; усі споруди розташовувалися, звичайно, по периметру площі. Що стосується лавок, то вони являли собою переносні конструкції, намети й дерев'яні хижки, покриті шкірою і плетеними прутами» [1, с. 49].

Отже, маємо чудову замальовку, образ синтетичного простору, в якому фактично і функціонувала та первинна реклама або протореклама, яка невід'ємна від політичної, сакральної та суто торгової функцій. Про еволюцію рекламного дискурсу свідчить сам матеріал фіксування повідомлення. Важливо, що греки не мали потреби й розвинутого вміння читати книги. Вони читали майже щоденно публічні написи, які розташовувалися в агорі, полісах, і таким чином ці написи, зафіксовані на камені, металі, посідали своєрідне місце, яке визначалося у фундаментальних, більше того, презентативних змістовних промовах, важливих як для всіх громадян, так і для окремо визначених груп.

Більш тимчасові написи писалися на дощечках, так званих табличках — левкомата (leukomata). Фактично, левкомата — це одна з найдинамічних просторових дискурсивних практик, яка вможлилювала фіксувати те, що пізніше буде відображено в газетах, журналах та інших засобах масової комунікації.

К. Куле підкреслює: «Написи на каменях слугували для довготривалішого використання: вони були дорогими, тому призначалися для оприлюднення важливих документів. Цінове співвідношення різних видів написів можна собі уявити за цифрами: написи на лейкома коштували 6 драхм, на камені — 165, тобто 1 до 27!»

Що фіксували ці написи? Укази народних зібрань, документи, що належать до сфери державотворення, союзницькі торгові договори, міські постанови. Інформація подавалася без коментарів, після чого естафету переймала усна промова [1, с. 102].

Цікаво, що цей тип інформування В. Музикан позначає як донесення інформації без зворотного зв'язку. Головне — виголосити інформацію, і це виголошення мало ознаки лапідарного однозначного дискурсивного механізму. Якщо їх немає, то цей образ реклами називають традиційно «проторекламою».

Отже, давньогрецька культура вважається колискою комунікації в тому сенсі, що тут виник алфавіт, який був успадкований від фінікійців і дійшов до нас через посередництво римської культури. Саме тут виникають риторика, яка стає одним із важливих механізмів трансформації інформації в європейській культурі; принципи обробки інформації, поширення книг; формуються такі великі центри з бібліотеками, які характеризують уже розвиток еліністичного світу.

Важливо, що з Давньої Греції разом з писемним дискурсом дійшли до нас і свідчення, що усна традиція набула поширення у світі. Так, у Давній Греції на вулицях виголошували рекламні повідомлення: «Щоб очі сяяли, щоб щоки рожевіли, щоб надовго збереглася дівоча краса, розумна жінка купуватиме косметику за розумними цінами в Екскліптоса» [2, с. 7]. Це красномовне, будемо казати, рекламне повідомлення свідчить, наскільки розвивалася реклама на рівні усного виголошення інформації.

Гостро виголошувалася політична інформація — вибивалась на камені, інколи писалася прямо на паркані біля дому. Так, у Помпеях знайшли написи, де виголошувалося: «Якщо хто заперечує Квінтія, то сяде він поруч з ослом» [2, с. 7].

Епатаж та інформація, яка впливала на свідомість уже свідчать про її рекламну активність. Цікаво, що першим брендом було тавро, оскільки «бренд» етимологічно означає саме механізм таврування. Тавро — це своєрідні торгові символи, які часто можна було побачити у вигляді татування, а також своєрідних друкованих печаток, якими мітили худобу. Тобто це достатньо своєрідний і добре розвинутий тип

концентрації інформації, що створював на рівні ранніх цивілізацій систему засобів масової комунікації, яка була пов'язана з родовими, племенними зібраннями, із сакральною, політичною інформацією, що певною мірою не виокремлювала з того типу комунікації, який називається пропагандою, тобто не вирізнялася із суто державної політики презентації інформації.

Тільки ця інформація стає індивідуалізованою, відокремлюється від соціуму, родового, племінного або державного типу, диференціюється в суто рекламні інституції. В. Музикант зазначає, що праелементи системи засобів масової комунікації — безпосередні учасники події, які сприймають форму дії як матеріально закріплені текстові форми. Відношення «адресант — адресат» тут є неопосередкованим проміжним терміном. Саме тут фактично здійснюються всезагальні народно-театральні, карнавальні й інші типи презентації інформації, які належать соціуму і не мають опосередкування як окремий предмет або суб'єкт. Таким чином, ритуальне татування, карнавальна маска, побутова косметика — це ті ранні форми презентації інформації, які фактично належали тілу людини. Останнє ставало носієм рекламного дискурсу в протокультурі. Більше того, глашатаї, які виголошували інформацію, теж одягалися у своєрідний, потрібний для цієї функції одяг і були легко впізнаваними авторами публічного масового дійства. Так, В. Музикант визначає комунікативні алгоритми або первинні жанрові структури протокомунікацій:

«1. Масово-комунікативний рівень спілкування у відношенні «ми — ми»; зібрання — відповідь (опитування); зібрання — суд; зібрання — ініціація (в цих структурах найбільш ранніх за виникненням, були породжені маски «глашатая», «трибуна», «вчителя», «розмовника»).

2 — міжособистісний рівень спілкування у відношенні «я — ти»: діалог — самовідповідь; сповідь, медитація; побажання (клятва); у рамках цього рівня можна розглядати відношення «я — він», тобто розмову з відсутнім, діатрибу.

3. Автор може говорити про зміст розмов інших: «я — він (ми — ми)», «я — він (я — ти)», «я — він (я — я)» [2, с. 14–15].

Тобто бачимо розгорнуту риторичну формулу презентації інформації від свого імені, від імені іншого, він імені третіх осіб, які задіяні в комунікативному просторі. Важливо, що для презентації інформації використовують не лише державний сленг і державні норми її презентації, але навіть плітки побутові, якщо не балачки, то поширені байки. Такий тип, пов'язаний з легкістю релятивації інформації, стає рекламно дієвим, тобто амбівалентним. З одного боку, він презентує серйозну державну інформацію, а, з іншого — є сумнівним на рівні побутової культури, побутового інструменту або механізму релятивації інформаційного повідомлення.

Найголовніші ознаки рекламної інформації характеризуються першим пунктом *reclamare*, який можна пов'язати з фоноцентризмом. «Акустичність — це використання головного засобу, вираження звуку, промови, музики, шуму як головного засобу впливу слова, що звучить:

- однотипність мовного повідомлення — пряме, або опосередковане звернення до слухачів;
- дистантність мовного акту — дієва віддаленість того, хто виголошує промову, від слухача за умови відсутності глядачів;
- синхронність — сприйняття промови в момент її виголошення;
- дієвість як наслідок — масова аудиторія, різноманітна за соціальним складом, віком, статтю, освітою і культурою.
- камерність обставин, котра, здебільшого, сприймається як передача інформації», — констатує В. Музикант [2, с. 22 — 23].

Отже, ці структури характеризуються клішованим характером, більше того, згорнутою і презентативною інформацією, економним і водночас синхронно-динамічним типом презентації, коли не можна вести великі розмови, а, навпаки, інформація передається формально і водночас стисло. Отже, урбаністична культура породжувала ті форми масової комунікації, в яких реклама ставала одним із важливих атрибутів презентації інформації. Так, у XII — XIII ст. створюється інститут глашатаїв з власним статутом, а також визначається реєстр ремесел і торговців, де був спеціально визначений професійний ценз. «Кожен паризький глашатай, починаючи з першого дня, як тільки він буде записаний, і до того, як буде виписаний, винен одне дань братству купців, крім неділі, коли він нічого не винен, або якщо він захворів, або пішов у паломництво до Св. Якова, або за море. Кожен паризький глашатай може іти в будь-яку таверну, яку захоче, і виголосити вино. Якщо в таверні немає глашатая, шинкар не може заборонити йому. Якщо ж шинкар говорить, що він не має розливного вина, глашатай змушує його клястись, що він не продавав вина в разі зачиненого чи відчиненого погребу. Якщо глашатай знаходить питущих у таверні, він запитує їх, за яку ціну вони п'ють, і глашатай виголошуватиме цю ціну. Якщо шинкар, котрий продає в Парижі вино, не має глашатая і закриває двері перед глашатаєм, то він може виголошувати вино по королівській ціні, тобто у 8 дань, якщо вино дешево, і й у 12 дань, якщо воно дороге. Глашатай має щодня від своєї таверни не менше 4-х дань, а більше він не може брати під клятвою. Глашатай повинен виголошувати двічі на день, окрім великого посту, неділі, п'ятниць, восьми днів різдва і святвечорів, коли глашатаї виголошують один раз. У святу п'ятницю глашатаї не виголошують, але перевіряють вино після служби. Глашатаї не кричать у дні, коли помирає король, королева або її діти» [2, с. 26].

Отже, урбанізована культура міста швидко тоталіризується в плані розгорнутих функціональних дискурсивних практик, які стають

і рекламними практиками. Важливо, що глашатай ставав висхідним, як зараз би сказали, комунікантом у процесі надання послуг. Так, в англійському статуті 1368 р. указується: «Якщо хто потребує продажу чого-небудь, він повинен сповістити про це через глашатая, котрий затверджується графським намісником» [2, с.27].

Такі дослідники, як В. Музикант визначають антитетику рекламного дискурсу, який характеризує масову свідомість, масову культуру фольклорного типу суто інституціоналізовану, що презентується в позафольклорних формах її визначення. Так, якщо першому типу притаманні анонімність автора, масова свідомість, то другому — індивідуальна природа творчості, прагнення теоретичної свідомості. Перший фольклорний тип характеризується неофіційним середовищем продажу творів, які виражають неофіційний ідеологічний погляд, тобто презентується традицією. Інституціоналізований тип характеризується офіційним середовищем, яке відбивається в офіційних ідеологічних нотатках як вираженні офіційних ідеологічних поглядів стосовно офіційних установок, інструкцій, документів тощо.

Отже, колективна неофіційна санкція на виступ згідно із совістю характеризує фольклорний тип, офіційна санкція на виступ відповідно до дозволу характеризує вже інституціоналізований тип, виробництво на замовлення колективу побутування і виробництво на збут для всіх. Можна продовжувати ці антитетичні зіставлення, але головним із них є нефіксований текст, живий контекст фольклорного комунікативного типу виголошення інформації, і навпаки, фіксований жорстко закріплений текст, який характеризує стабільність тексту і його однозначність.

Якщо у фольклорному виголошенні посередник є живим виконавцем, то вже в інституціоналізованому посередником стає фіксований текст. Амбівалентність образів і багатовимірність характеризують фольклорну стихію, пов'язану з карнавалом, балаганом, і, навпаки, однозначність образної стилістичної одновимірності характеризує вже пізній рекламний текст інституціоналізованого типу. Безпосередня жива інформативність і, навпаки, опосередкована інформативність протиставляються в цих конотаціях. Якщо фольклорний тип свідчить про можливість прямого діалогу з аудиторією, то інституціоналізований тип свідчить про неможливість такого діалогу.

Таким чином стверджується достатньо цікава дихотомічність, яка розтягується на століття. Важливо зазначити, що урбанізований, міський фольклор існував аж до кінця XIX ст., і саме тут в новітніх уже вимірах «нової агори», де центром ставала не церква, а торгова площа, виникають такі явища як балаган, райок, панорама, і водночас набувають поширення живі форми безпосереднього фольклорного спілкування в торговому просторі ринку і ярмарки. Отже, інституціоналізація відбувається паралельно з фіксуванням рекламних текстів

у вигляді спочатку лубкової інформації, яка містить у собі величезний імпульс народної стихії, а потім уже інформації газетної, журнальної.

Проміжним типом стає реклама у вигляді торгових вивісок, які, з одного боку, створюються наївними художниками, зокрема Ніко Перасманішвілі, а з іншого — вивіска надзвичайно швидко адаптується в модерному просторі. Такі художники, як Ларіонов та інші, стилізували свої твори під вивіску. Отже, рекламна продукція впливає на мистецтво. Надзвичайно важливим є зворотний зв'язок міжхудожніх або міжкультурних відносин, що свідчить: реклама стає вже видом мистецтва, хоча цього не маркують, не помічають дослідники [3].

У середині XIX ст. починали формуватися перші рекламні агенції, які скуповували газетні площі й перепродавали їх рекламодавцям, котрі в такий спосіб уможлилювали широкий рекламний пресинг інформації. Але ці агенти почали безпосередньо готувати і самі тексти реклами. Виникає цілий сонм теоретичного усвідомлення й водночас спеціалізації та диференціації самої рекламної продукції. Так, американське патентне відомство в 1771 р. зареєструвало 121 товарний знак, а в 1875 р. 1138 знаків, у 1906 р. — 10568 знаків. Тобто реклама стає потужною інституцією, більше того — вона постає як мотивована діяльність і осмислюється не просто як емоційний пресинг і експресивне виголошення, а як ціла стратегія подання й презентації рекламного виголошення.

Отже, слід зазначити, що реклама в її дихотомічному співвідношенні з масовою культурою, фольклором (а це вже урбанізований, міський фольклор) стає виразником тих тенденцій, які формуються разом з міським фольклором. Ці тенденції опрацьовують механізми масовості й доносять їх вже в інституціоналізованих формах презентації інформації.

Так, В. Учонова зазначає: «Якщо в міських умовах народне мистецтво цілком було результатом стихійного творчого самовираження, то поступово, але непомітно плоди самодіяльної творчості залежать від попиту тих, хто споживає цю продукцію, від ринкової кон'юнктури. У міському посиленому ритмі поширюється попит на такі предмети й послуги, котрі в селищах були лише формами самообслуговування й взаємодопомоги. Талановитого музиканта-самоука за доступну ціну перехоплюють, запрошують насолоджувати учасників різноманітних вечірок. Труди вдалої вишивальниці обов'язково будуть мали попит спочатку серед сусідів по кварталу, а потім серед ширшого кола осіб. Самодіяльний художник не залишиться без охочих замовити свій портрет. У міських умовах фольклорна творчість комерціалізується. Конкретні приклади такого процесу не зможуть чекати» [3, с. 11].

Професіоналізація, інституціоналізація аматорського мистецтва, а це вже широкий локус саме масової культури, «третьої культури», згідно з визначенням В. Прокоф'єва, стає важливим модусом формування рекламних інституцій. Надзвичайно важливо, що реклама

з її експресивним дискурсом і з дедалі більшою професіоналізацією та диференціацією інституцій була адаптована на формування масових видовищ. Масовість як така в ранніх формах урбанізації міста, напівфольклорних і вже напівінституціоналізованих, аматорських пов'язана з видовищем. Це видовище було тим підживлюючим механізмом розповсюдження інформації, яке презентувалося як свято.

Важливо, що масове свято в європейських країнах високого і пізнього Середньовіччя мали самовиражалося в карнавалах. Карнавал був легітимною стихією народного типу, який протистояв релігійним нормам і законам. Більше того, карнавали були певною антисистемою, де на певний час дозволялося поводитися не дотримуючись правил і норм. Карнавальна стихія пов'язана з розгулом і з величезним імпульсом затребуваної енергії дії всупереч тим нормам, які оточували людину.

Список літератури

1. Кулле К. СМИ в Древней Греции / К. Кулле; пер. с франц. С. В. Кулланды. — М.: Новое литературное обозрение, 2004. — 256 с.
2. Музыкант В. Л. Теория и практика современной рекламы / Валерий Леонидович Музыкант. — М.: Евразийский регион. — Ч I. — 1998. — 400 с.
3. Ученова В. В. Реклама и массовая культура / Виктория Васильевна Ученова : учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — 248 с.

Надійшла до редколегії 10.09.2013 р.

УДК 027.52: 027.7

В. П. НЕСІН

КОМУНІКАЦІЙНІ МОДЕЛІ СІЛЬСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Запропоновано комунікаційні моделі сільської бібліотеки в умовах стрімкого розвитку інноваційних технологій.

Ключові слова: сільська бібліотека, модель, завдання, інформаційні послуги, інформація, інформатизація, соціальні комунікації.

Предложены коммуникационные модели сельских библиотек в условиях стремительного развития инновационных технологий.

Ключевые слова: сельские библиотеки, коммуникационные модели, задачи, информационные услуги, информация, информатизация, социальные коммуникации.

The communications models of village libraries in the rapid development of innovative technologies are described.

Key words: village library, communications models, informational services, information, informatization, social communications.

В умовах розвитку інформаційного суспільства комунікаційні засоби зазнали значних змін, що вплинуло на діяльність як бібліотек загалом, так і сільських зокрема.

Нині можна спостерігати наявність суперечностей між рівнем системної інформатизації соціально-комунікаційної сфери в цілому й упровадженням новітніх інформаційних технологій у сільських бібліотеках; існуючою моделлю сільської бібліотеки та необхідністю її розвитку. Комунікаційні моделі діяльності сільських бібліотек як у теоретичному, так і в практичному аспектах залишаються малодослідженими, чим і зумовлена актуальність означеної теми.

Проблема діяльності сільських бібліотек почала оприлюднюватися з 2007 р. завдяки дослідженню «Сільська бібліотека на мапі України», яке здійснювала Національна парламентська бібліотека України.

Різні аспекти функціонування сільських бібліотек висвітлювалися в статтях О. Акінфієвої, О. Башун, Т. Вилегжаніної, С. Кравченко, О. Мастіпан, О. Матвієнко, В. Ракитянської, Л. Сидоренко, З. Тарантюк, І. Цуріної. Уперше моделі сільської бібліотеки окреслила Н. Богза [2; 3].

Мета статті — запропонувати та проаналізувати комунікаційні моделі сільської бібліотеки в умовах інформатизації суспільства.

Відповідно до мети необхідно:

- виявити основні завдання сільської бібліотеки;
- запропонувати комунікаційні моделі сучасної сільської бібліотеки;
- довести важливість використання Інтернету під час діяльності сільської бібліотеки.

В умовах стрімкого впровадження інноваційних технологій в усі сфери життєдіяльності в сільських бібліотеках відбуваються зміни, пов'язані з підвищенням їхньої ролі в житті місцевих громад.

Сучасна сільська бібліотека — одна з головних соціально-комунікаційних структур у селі, що забезпечує інформаційно-комунікаційну підтримку соціально значущих видів діяльності, збереження та примноження національних і загальнолюдських цінностей, передавання їх у часі та просторі завдяки організованому спілкуванню та обміну усною, письмовою чи електронною інформацією.

Основними завданнями сільської бібліотеки є інформаційне забезпечення всіх аспектів навчально-виховного процесу, самоосвіти; виховання інформаційної культури користувачів; підвищення фахової майстерності; створення комфортного бібліотечного середовища; інформаційне задоволення особистісних потреб користувачів у дозвілєвій діяльності; комп'ютеризація бібліотек, створення локальної мережі, підключення до Інтернету; формування електронних каталогів, друкованих видань статей, публікацій.

На першому форумі сільських бібліотекарів, що відбувся в червні 2008 р. в м. Миколаїв, було запропоновано «Модель сільської бібліотеки» — перші рекомендації стосовно комунікаційних моделей як форм існування сільських бібліотек, системи обслуговування

користувачів, яку обирає місцева громада залежно від інформаційних потреб користувачів. Проаналізуємо деякі з них та окреслимо їх основні завдання.

Сільська бібліотека як муніципальний інформаційний центр.

Важливим завданням є забезпечення свідомої, активної участі населення в процесі державотворення. Вона має надавати жителям села інформацію про нормативно-законодавчі документи, які приймають місцеві, районні органи влади; поширювати інформацію про місцевий бюджет, податки, землекористування, муніципальну власність і приватизацію, економічний стан довкілля, систему соціального захисту й служби соціального забезпечення, розповсюджувати статистичні дані з економічного розвитку місцевих господарств і району загалом [12].

Таким чином, особливого значення набуває створення відповідного фонду документів. Частиною його повинні бути друковані та недруковані документи про економічне й культурне життя місцевої громади, оригінали офіційних документів сільських і районних рад народних депутатів, інших нормативних актів місцевих установ (розпорядження, рішення), які надходять у бібліотеку на основі права одержувати обов'язковий примірник, досье, тематичні папки краєзнавчого характеру [5].

Ще одним завданням є інформаційне забезпечення процесів економічного розвитку сучасного села. Зміни в структурі сільськогосподарського виробництва вплинули на виробничі інформаційні потреби жителів села, які нині значною мірою залежать від форм господарювання, а також посад, котрі вони обіймають, і функцій у певній структурі. Існують різні сільськогосподарські підприємства, акціонерні товариства, кооперативи, індивідуальні господарства. Розвивається в селі малий бізнес — поряд із державними установами створюються спільні підприємства, що забезпечують переробку й реалізацію сільськогосподарських продуктів, ремонт і оренду сільськогосподарської побутової техніки, відкриваються підприємства громадського харчування тощо. Кожне підприємство намагається налагодити виробництво, збут продукції, пристосуватися до ринкових відносин [1].

Дедалі частіше користувачам потрібна інформація, що містить конкретні рекомендації й поради, фактографічні дані правового, ділового, комерційного, фінансового характеру. Така інформація надає змоги оперативно вирішувати проблеми збуту продукції, матеріально-технічного забезпечення, встановлювати ділові контакти, знаходячи партнерів для спільної діяльності. Можна припустити, з розвитком економіки села, ринкових відносин значення інформації зростатиме, а, отже, посилюватиметься й інформаційна функція бібліотеки.

Фахівці вважають, що вона зможе здійснювати цю функцію за умови розширення своїх фондів за змістом і видами документів, зважаючи на зміни в попиті й, зокрема, збільшувати обсяг енциклопедичних книг, довідкових видань, джерел ділової, фінансової,

комерційної інформації, науково-популярної літератури, а також матеріалів на нетрадиційних носіях (відеозаписів, відеофільмів, компакт-дисків, мікрофіш тощо). Крім того, слід уточнити спрямування довідкового апарату як джерела бібліографічної, фактографічної інформації, а також розширити форми інформаційного обслуговування [10].

Пріоритетним завданням сучасної сільської бібліотеки є формування інформаційного ресурсу місцевості з метою гарантованого доступу до інформації як на паперових, так і електронних носіях. Адже сільська бібліотека в умовах віддаленості від великих інформаційних центрів є єдиною установою, що надає інформаційні послуги, безплатно забезпечуючи інформацією всі верстви населення.

Для сільського мешканця книгозбірня завжди була основним джерелом інформації, місцем, де зберігаються й шануються його культурні традиції, відтворюється історична пам'ять українського селянина, самоідентифікується особистість, здійснюється духовна консолідація людей, що мешкають у невеликому населеному пункті [3].

Кількість і стан бібліотек у селі тісно пов'язані із соціально-демографічною ситуацією. Усе, що переживає село, повною мірою відбивається на його книгозбірні. Нині в Україні спостерігається скорочення бібліотечної мережі, її децентралізація. Ці процеси є свідченням руйнації бібліотечної системи України. Вони призводять до зниження рівня використання бібліотечних ресурсів та ліквідації сільських бібліотек через брак коштів у бюджеті сільської ради для їх утримання.

Водночас, в окремих регіонах останнім часом наявні й позитивні тенденції в розвитку сільської бібліотечної мережі. Так, у Харківській області впродовж 2006-2009 рр. стало на 25 сільських бібліотек більше, в Луганській обл. — на 8. Зросла сільська бібліотечна мережа також у Волинській та Хмельницькій областях, стабілізувалася — у Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Одеській, Рівненській, Черкаській, Чернівецькій областях та в м. Севастополь [9].

Майбутнє бібліотеки пов'язане з розумінням важливості бібліотеки, необхідністю її утримувати. Належне функціонування бібліотеки сприяє розвитку села.

Значним кроком уперед у розвитку комп'ютеризації районних, міських та сільських бібліотек України став проект "Інтернет для читачів публічних бібліотек" (LEAP), започаткований з 2001 р. за підтримки Посольства США в Україні та за участю Української бібліотечної асоціації. Протягом 2004-2009 рр. за цією програмою гранти на відкриття Інтернет-центрів отримали 47 районних та міських бібліотек у різних регіонах України, було відкрито більше 50 Інтернет-центрів для читачів. Загальний комп'ютерний парк цих бібліотек збільшився на 250 машин, книгозбірні були оснащені відповідним обладнанням і каналами, підключеними до Інтернету [4].

Отже, можна запропонувати модель сільської бібліотеки як центр доступу до Інтернету.

З виникненням сучасних технологій (відео, комп'ютер) сільські бібліотеки мають змогу створювати й збирати інформацію, яка є не тільки ресурсом, але й товаром. Завдяки підтримці місцевих адміністрацій у деяких бібліотеках сільської місцевості є доступ до мережі Інтернет або створені Інтернет-центри з безплатним доступом. Можливість оперативного обміну інформацією стала передумовою для формування краєзнавчих, фактографічних баз даних сільських бібліотек. Сільська бібліотека може презентувати себе завдяки створенню домашніх сторінок і сайтів, підготуванню інформації про бібліотеку й описові своєї роботи.

У сільських бібліотеках, де є Інтернет, громадянам надають доступ до цих технологій, навчають їх ефективного використання. Важливими складовими ресурсів таких бібліотек у селі стають електронні, зокрема ті, що доступні через світову мережу Інтернет.

За наявності доступу до Інтернету сільська бібліотека впроваджує Інтернет-послуги. Також проводяться Інтернет-екскурсії, віртуальні подорожі, Інтернет - уроки, інформаційні семінари для спеціалістів. Усе це сприяє визнанню інформаційних технологій як альтернативного джерела інформації.

Бібліотеки сільської місцевості використовують інформаційні технології під час проведення таких масових заходів: Дні інформації, Дні фахівця, екскурсії, тренінги, презентації тощо [11].

Однією з нових Інтернет-послуг у сільській бібліотеці є підготовка покажчиків, що полегшують пошук у мережі Інтернет і доповнюють масив отриманої інформації з певної теми. Такі покажчики готують до масових заходів, наприклад, до Дня спеціаліста, заходів для громадських жіночих організацій тощо.

Представникам місцевих громад та органів влади, крім традиційних джерел інформації, сільські бібліотеки пропонують аналітичні матеріали, користуючись WEB-сайтами, із соціальних, правових проблем; Інтернет-огляди, списки, а також виконують індивідуальні запити [10].

Потреби жителів села в правовій інформації та можливостях Інтернет-технологій спонукають до використання комп'ютерних довідкових правових систем, зокрема повнотекстових баз даних нормативних і законодавчих документів тощо. Сільські бібліотеки використовують WEB-сайти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів. Ці сайти містять повні тексти нормативно-правових документів усіх видів, відомості про джерело опублікування того чи іншого документа.

Важливого значення в діяльності бібліотек на селі набуває робота з людьми похилого віку та молоддю, оскільки вони є найактивнішими користувачами. Тому бібліотеки сільської місцевості мають

урізноманітнювати Інтернет-послуги щодо обслуговування саме цих категорій мешканців села.

Молодь добре сприймає віртуальні екскурсії, що проводяться в комплексі з масовими заходами в сільських бібліотеках. Цікавими й корисними є списки, складені за інтересами користувачів Інтернету, за індивідуальними запитами щодо допомоги навчальному процесу, запитали щодо актуальних подій та свят.

Для користувачів означених категорій проводяться Інтернет-екскурсії, презентації сайтів освітніх організацій, готуються списки та покажчики тощо. Наприклад, на допомогу випускникам та абітурієнтам існують серійні WEB-інформації "Навчальні заклади України запрошують", "Предметне тестування в Україні" та ін.

Сім'ям пропонуються Інтернет-клуби "Повір у себе", "У колі друзів". Творчі люди запрошуються до участі в Інтернет-виставках, конкурсах, де представляють свої твори та вироби на Інтернет-аукціонах.

За допомогою Інтернет-бібліотеки сільській місцевості надають матеріали всеукраїнської благодійної акції "Милосердя", матеріали засідань Ради в справах інвалідів при Кабінеті Міністрів України, матеріали із соціального захисту інвалідів — для цієї категорії сільські бібліотеки проводять навчання "Ресурси Інтернету для вас".

Людам похилого віку чи малозабезпеченим надається можливість доступу в Інтернеті до періодичних видань в електронному форматі та до повнотекстової бази електронних видань, що відзначаються інформативністю, зручністю в користуванні, ілюстративністю.

Можна запропонувати ще одну модель сільської бібліотеки — центр міжособистісного спілкування.

Нині сільська бібліотека — єдине доступне джерело інформації для мешканців села, яке забезпечує їх інформаційними ресурсами, місце соціальних комунікацій, де зустрічаються читачі різного віку — діти, молодь, пенсіонери, соціально незахищені категорії, люди з фізичними обмеженнями тощо. Головним завданням бібліотеки залишається розширення функцій і діапазону надання інформаційних послуг для задоволення інформаційних потреб сільського жителя.

Сучасні читачі сільської бібліотеки відрізняється один від одного соціальними, професійними, віковими, національними, психологічними особливостями. Основними категоріями користувачів сільських бібліотек нині є представники адміністративно-управлінського апарату — голови і члени місцевої ради, керівники господарств, установ, організацій (агropідприємств, шкіл, лікарень, культурних закладів, громадських організацій-спілок, товариств тощо); працівники місцевих органів влади, працівники сільського господарства, педагоги, учні. Найчисленнішою групою є пенсіонери, які особливо потребують спілкування.

Слід наголосити, що для успішної роботи сільської книгозбірні як соціально-комунікаційного центру необхідно створити певні умови, а саме: наявність приміщення й технічного устаткування; фондів документів як на паперових, так і на електронних носіях; доступ до мережі Інтернет, комплектування програм, баз даних; режим роботи не менше 40 годин на тиждень у зручний для користувачів час; наявність працівників зі спеціальною освітою.

Принципово важливо те, що центральною метою в контексті інформаційного суспільства є забезпечення доступу до будь-якого типу інформації для будь-кого, незалежно від часу й місця перебування. Тому в розвинених країнах загальною тенденцією є намагання розглядати питання бібліотечного обслуговування населення, що проживає в сільській місцевості, в загальному контексті розвитку національних бібліотечних систем, зважаючи на ресурси системи загалом. Ця тенденція виявляється в різних варіантах ЦБС, частиною яких є сільські бібліотеки, долучення сільських публічних бібліотек до бібліотечної системи округу, графства, департаменту та ін. залежить від адміністративно-територіального поділу країни.

Найкращі умови для використання сільськими бібліотеками національних бібліотечних систем створюються в разі наявності регіональних і загальнодержавних автоматизованих систем та можливості підключення до них. За оцінками спеціалістів України, об'єднання бібліотечно-інформаційних ресурсів на основі новітніх технологій відбувається дуже повільно, причинами його є: нескординованість відомчих підходів, невизначеність пріоритетних завдань, брак державних асигнувань на проведення робіт з автоматизації [4].

Вивчивши досвід роботи бібліотек США й Німеччини, можна дійти висновку, що без спільних зусиль держави, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, спонсорських організацій та працівників бібліотек неможливо створити бібліотеку, яка відповідає міжнародному модельному стандарту діяльності сільської бібліотеки як інформаційного центру. Саме цей напрям є визначальним і перспективним для подальшого розвитку бібліотек сільської місцевості в Україні.

Бібліотеки повинні бути такими, якими хочуть їх бачити мешканці села й повинні постійно змінюватися залежно від трансформацій, що відбуваються в суспільстві.

Означені міркування є підставою для висновку про необхідність вироблення правильної стратегії розвитку комунікаційної моделі сільських бібліотек за нинішньої непростой, нестандартної ситуації в суспільному житті взагалі й у бібліотечній справі, зокрема, активізації наукових досліджень щодо вирішення проблеми інформатизації книгозбірень України, насамперед нових функцій бібліотеки як соціального інституту в інформаційному суспільстві. Необхідно

вдосконалити законодавчу базу, чітко визначити роль та важливість книгозбірень у процесах інформатизації суспільства, звернути увагу на діяльність і стан книгозбірень на селі, їх інформаційне забезпечення.

Результатом проведеного дослідження стало досягнення поставленої мети щодо визначення нових функцій сільської бібліотеки та виконання різних комунікаційних моделей у період медіатизації.

Тенденція до глобальної інформатизації і комп'ютеризації суспільства посилює потребу в інформаційних технологіях у бібліотеках різних типів, особливо сільських, організації в них системи створення і використання інформаційних ресурсів і послуг, мереж різного рівня, які забезпечують оперативний і багатоглядий доступ до різних видів інформації, зокрема регіональної.

Список літератури

1. Антоненко С. А. Социальные функции сельской библиотеки / С. А. Антоненко // Библиотекосведение. — 2010. — № 5. — С. 26–29.
2. Богза Н. Модель сільської бібліотеки: професійне бачення / Н. Богза // Бібл. планета. — 2008. — № 3. — С. 18–20.
3. Богза Н. Модель сільської бібліотеки: професійне бачення / Н. Богза // Бібл. планета. — 2008. — № 4. — С. 25–28.
4. Вилегжаніна Т. Інновації — визначальний фактор розвитку бібліотек України / Т. Вилегжаніна // Бібл. планета. — 2009. — № 3. — С. 6–9.
5. Животовська В. Г. Бібліотечно-інформаційні послуги та продукти в контексті взаємодії бібліотеки і користувача [Електронний ресурс] / В. Г. Животовська. — Режим доступу : <http://www.library.kr.ua>. — Назва з екрана.
6. Лехцер В. Бібліотеки Закарпаття в дзеркалі статистики. Рік 2010 [Електронний ресурс] / В. Лехцер. — Режим доступу: <http://cbs.lviv.ua/>. — Назва з екрана.
7. Мастіпан О. Сільська бібліотека України: реальний стан, проблеми, перспективи / О. Мастіпан // Бібл. планета. — 2008. — № 3. — С. 14–17.
8. Мастіпан О. Сільська бібліотека України: реальний стан, проблеми, перспективи / О. Мастіпан // Бібл. планета. — 2009. — № 1. — С. 7–11.
9. Нікіфоренко Л. Координуюча роль міністерства культури і туризму України у формуванні і реалізації державної політики в бібліотечній сфері / Л. Нікіфоренко // Бібл. планета. — 2009. — № 3. — С. 9–12.
10. Публічні бібліотеки: сучасні принципи буття в умовах оновленого суспільства : з досвіду роботи публічних бібліотек Східної України [Електронний ресурс] / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. Г. Д. Ковальчук]. — Режим доступу: <http://korolenko.kharkov.com/47.htm>. — Назва з екрана.
11. Сидоренко Л. Сільська бібліотека: нові можливості розвитку / Л. Сидоренко // Бібл. форум України. — 2007. — № 2. — С. 27–29.
12. Цуріна І. На порядку денному — сільська бібліотека / І. Цуріна // Бібл. планета. — 2010. — № 4. — С. 36–38.

Надійшла до редколегії 21.08.2013 р.

САКРАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК КОНТЕНТ СИМВОЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглядаються сутність та особливості сакральної інформації як складової символної комунікації на прикладі рунічних знаків-символів.

Ключові слова: сакральна інформація, руна, знак-символ, символна комунікація.

Рассматриваются сущность и особенности сакральной информации как составной символической коммуникации на примере рунических знаков-символов.

Ключевые слова: сакральная информация, руна, знак-символ, символическая коммуникация.

The sacred information as a part of symbolic communication for example runic signs-symbols is analyzed.

Key words: sacred information, rune, sign, symbol, symbolic communication.

В умовах стрімкого розвитку глобального інформаційного простору актуалізується необхідність наукового пізнання сутності базових складових соціальної комунікації, зокрема еволюції знакових засобів фіксації та передавання сакральної інформації. Це сприятиме розширенню уявлень про різновиди соціальної інформації, канали й засоби її фіксації, трансформації та передавання в часі та просторі.

На основі аналізу численних визначень сутності інформації як базової складової соціальної комунікації з'ясовано, що особливу увагу вчені приділяють дослідженню того, «що саме передають» у процесі комунікації: образ, відображення, модель, повідомлення, знання та ін. (А. Соколов, Ю. Столяров); інформаціон (І. Юзвішин, Є. Євреїнов, С. Каріман); симулякр (Ж. Бодрійяр); сигнал (І. Павлов), а також за допомогою чого це «що» передають: знак-код (Морріс, Ч. Пірс), символ (Ю. Лотман та ін.), мова (Л. Вітгенштейн). Так само в процесі «чого» це «що» передають: взаємодії (В. Леонтьев), спілкування (А. А. Бодальов, І. П. Яковлев), комунікації (А. Соколов, Ю. Столяров, Б. Семіновкер, Г. Почепцов, Ф. Шарков, А. Назарчук та ін.).

Якщо розглядати сутність інформації з позицій герменевтичного підходу, то інформація (in form) — це щось сформоване в окрему частину, «запаковане у форму» та окреслене в певний сегмент. Засоби сприйняття сегментують навколишній простір для усвідомлення реальності. Найважливішим комунікативним засобом фіксації, зберігання та передавання інформації є знак. Кожному знаку надається певне значення, про що суб'єкти комунікації домовляються конвенціонально. Існують два великі класи знакових систем — аналогові, в яких знак подібний об'єкту, який він означає, та символні — значення знаку не обмежуються тим об'єктом, який позначається.

Унікальним представником символічної знакової системи фіксації інформації є рунічний знак — він має просту графічну форму, однак інформаційний контент, який він кодує, дуже складний (кожна руна позначає певну життєву ситуацію, внутрішній стан людини, міфічного героя, тварину, дерево, рослину, камінь).

Сучасні концепції сутності інформації найпродуктивніше розробляються на основі комунікативної парадигми (К. Апель, Ю. Габермас, Д. Бьолер, В. Кульман, П. Ульріх, В. Гьосле). Певний внесок у розроблення проблеми визначення особливостей символу і знаку як комунікаційного засобу здійснили у своїх дослідженнях представники теорії соціальних комунікацій А. Соколов, Ю. Столяров, Б. Семеновкер, Г. Почепцов, А. Назарчук, Ф. Шарков, Ю. Тен та ін.

Однак рунічний знак як засіб символічної комунікації, популярність якого зростає в наш час, з позиції комунікативної цінності вивчений недостатньо. Глибинне дослідження символічної комунікації не дозволяє застосовувати традиційні теоретичні набутки теорії інформації стосовно рунічних знаків. Сакральний зміст багатьох рунічних символів не вписується у звичайні уявлення та математичні формули. Тому є нагальним розширення теоретичних засад дослідження інформації в напрямі пояснення особливостей сакральної інформації, яка є основою рунічної символічної комунікації.

Мета статті — визначити якісні особливості сакральної інформації як контенту символічної комунікації; виокремити особливості сакральної інформації на прикладі рунічних символів.

Автором загальної теорії інформації й основоположником цифрового зв'язку є Клод Шеннон. Всесвітньої популярності він набув завдяки фундаментальній праці «Математична теорія зв'язку» (1948 р.), яка вперше обґрунтувала можливість використання подвійного коду для передавання інформації [3].

Наявність безлічі визначень інформації зумовлена складністю, специфічністю й різноманіттям підходів до тлумачення сутності цього поняття. Існують три найпоширеніші концепції інформації, кожна з яких по-своєму пояснює її сутність [1].

Перша концепція (К. Шеннона) відображає кількісно-інформаційний підхід, визначає інформацію як міру невизначеності (ентропію) події. Кількість інформації в певному випадку залежить від імовірності її отримання: чим вірогіднішим є повідомлення, тим менше інформації міститься в ньому. Цей підхід, хоч і не зважає на смисловий аспект інформації, виявився дуже корисним у технології зв'язку й обчислювальній техніці і є основою для вимірювання обсягів інформації та оптимального кодування повідомлень. Крім того, він є зручним для ілюстрації такої важливої властивості інформації, як новизна, несподіваність повідомлень.

Однак сакральна інформація перебуває поза межею розуміння означеної концепції, оскільки один рунічний символ може містити безліч

смислів. І кожен реципієнт визначатиме кількість тлумачень руни залежно від компетентності в розкодуванні її сакрального символу.

Друга концепція розглядає інформацію як властивість матерії. Її виникнення пов'язане з розвитком кібернетики й ґрунтується на твердженні, що інформацію містять будь-які повідомлення, що сприймаються людиною або технічними приладами. Найточніше сутність цієї концепції визначив академік В. М. Глушков: «...інформацію містять не лише поцятковані буквами аркуші або людська мова, але й сонячне світло, контури гірського хребта, шум водоспаду, шелест трави» [1]. Інформація як властивість матерії створює уявлення про її природу й структуру, впорядкованість і розмаїття. Вона не може існувати поза матерією, отже, вона існувала й існуватиме вічно, її можна накопичувати, зберігати та переробляти. Цю думку поділяє А. В. Соколов, який у своїй концепції «панінформізму» стверджує, що інформація міститься в усіх об'єктах матеріального світу [13, с. 30].

Особливість сакральної інформації полягає в тому, що вона розкриває зміст нематеріальних явищ світу, які перебувають поза логічними раціональними схемами пояснення буття. Такі поняття, як душа, дух, боги, реінкарнація, родове дерево та ін., не мають матеріального прояву. Однак люди дуже часто використовують ці категорії в процесі соціальної комунікації.

Ще одна концепція сутності інформації основана на логіко-семантичному підході, в основі якого — трактування інформації як такого виду знання, що використовується для орієнтування й управління активними діями. Ця концепція теж не може повністю відбити особливостей сакральної інформації, оскільки, по-перше логічно пояснити зміст багатьох рунічних символів не може найдосвідченіший еріль (знавець рун); по-друге, повний семантичний аналіз рунічних символів неможливо здійснити, тому що руни кресляться (на дереві, камені, одязі, тілі), в'ються руками в повітрі навколо тіла, складаються в мудри, співаються і виконують різні функції залежно від ситуації, мети їх використання та від того, хто з ними працює в певний момент.

Отже, постає необхідність розроблення додаткової концепції, спрямованої на розкриття феномену сакральної інформації, збагачення та розвиток теоретичних засад інформаціології як науки. Пропонуємо назвати цей концептуальний підхід гносеологічно-інтуїтивним. «Gnosis» — від гр. «знання», «пізнання», «intuitio» від лат. «споглядання», «intueor» — «уважно дивлюся», «звертаю увагу». Відповідно до концепції Артура Шопенгауера, «пізнання» розвивається у двох формах: безпосереднє (інтуїтивне) і відсторонене (рефлексивне). Основним видом пізнання А. Шопенгауер вважає інтуїтивне, оскільки весь світ рефлексії базується, на його думку, на інтуїтивному знанні [12].

У контексті означеної концепції розглядатиметься не лише сутність сакральних символів, але й та інформація, яку ми отримуємо від

інтуїції, передчуття. Цей вид інформації є нематеріальним явищем дійсності, сприймається інтуїтивно, не завжди має логічні пояснення, однак із часом передчуття трансформується в раціональний субстрат і переміщується реципієнтом у реальність. Передбачити тривалість цього процесу неможливо. Одні представники соціуму відразу трансформують свої відчуття в логічні схеми. Іншим необхідний тривалий час, щоб почути внутрішній голос інтуїції, розкодувати його і зрозуміти, як слід реагувати на певне повідомлення. Іноді процес розкодування повідомлення відбувається в снах, які необхідно розшифрувати за допомогою архетипічних образів.

Найважливіша ознака сакральної інформації — її недоторканість, відокремленість, заборонність. Табування святого з'являється за умови досягнення колективної домовленості. Це положення дозволило Дюркгейму стверджувати, що сакральне в сутності своїй має соціальну спрямованість: суспільні групи надають своїм вищим соціальним і моральним спонуканням вигляд священних образів, символів, змушуючи таким чином індивіда категорично дотримуватися колективних вимог. Підхід Дюркгейма підтримав М. Мосс, котрий, редукуючи святе до соціальних цінностей, наполягав на тому, що сакральні явища — це ті соціальні явища, які є важливими для групи, і тому недоторканими [8].

У центрі уваги досліджень професора чиказького університету М. Еліаде («Священне і мирське») ієрофанія — виявлення священного в мирській сфері. У контексті ієрофанії М. Еліаде інтерпретує релігійну символіку, міфологію, ритуали, картину світу релігійної людини.

«Сучасний представник західної цивілізації відчуває певне збентеження перед деякими формами прояву сакрального: йому важко допустити, що хтось виявляє ознаки священного в камінні або деревах. Однак тут не йдеться про обожнювання каменю або дерева самих по собі. Священим каменям або священним деревам поклоняються саме тому, що вони є ієрофаніями, тобто «показують» уже щось зовсім інше, ніж просто камінь або дерево, а саме — священне.

Не можна повністю зрозуміти парадокс, укладений у будь-якій ієрофанії, навіть найелементарнішій. Проявляючи священне, об'єкт перетворюється на щось інше, не перестаючи при цьому бути самим собою, тобто залишаючись об'єктом навколишнього простору. Священим камінь залишається каменем; іззовні (точніше, згідно з мирською точкою зору) він нічим не відрізняється від інших каменів. Зате для тих, для кого в цьому камені проявляється священне, реальність набуває надприродних ознак» [2, с. 6-7].

Принципово важливо, що центральна теза М. Еліаде про універсальність антагонізму «сакрального» і «профанного» зближує його позицію з позицією Дюркгейма.

Сакральна інформація має такі найважливіші характеристики:

а) онтологічно — відрізняється від буденного буття і належить до вищого рівня реальності;

б) гносеологічно — становить істинне знання, в суті своїй незбагненне;

в) феноменологічно — сакральне завжди дивне, вражаюче;

г) аксіологічно — абсолютне, імперативне, глибинне, викликає повагу перед великим [7].

Сакральне розуміння часу є своєрідним оксюмороном, оскільки не час, а вічність без часу, втілена в плоть природного часу. Сакральна наповненість часу життя зумовлює нескінченну внутрішню духовну діяльність людини, в якій одна мить може бути вічністю, а тисяча років — миттю.

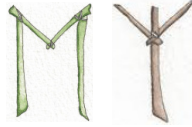
Сакральні символи використовуються для встановлення комунікативних контактів з таємними нематеріальними світами: внутрішнім — мікрорівнем (душа, дух) і зовнішнім — макрорівнем — предки, боги, природні духи й тощо. Крім того, їх використовують як форми автокомунікації — молитва, ритуальний танець, ритуальні посвячення та ін. Найчастіше сакральна інформація фіксується за допомогою графічних і художніх знаків-символів. У стародавні часи сакральна інформація фіксувалася за допомогою вузликів, також використовували «черти-різи». Відомі декілька видів таких символів: українські петрогліфи, гексаграми китайської «Книги змін», огамічне письмо, рунічні знаки-символи та ін.

На нашу думку, сакральна інформація виникла у зв'язку з необхідністю глибше пізнавати процеси буття, і мати здатність впливати на них. У процесі пізнавальної діяльності люди здобували знання, які мали практичне значення, за допомогою експериментів винаходили ефективні засоби та технології для вирішення конкретних проблем, декілька разів перевіряли їх і фіксували алгоритм дій, використовуючи для цього певні знаки-символи, розкодувати які могли лише спеціально підготовлені учні.

Однак сутність сакральної інформації складно пояснити, як і довести її ефективність певними експериментальними діями. Логічні схеми її пізнання бувають надто складними для пояснення й усвідомлення раціональним мисленням. Тому сакральній інформації можна лише вірити або не вірити. Перевірити її можливо тільки в процесі власного містичного досвіду, тому сакральна інформація цінна, і той, хто здобув таємне знання, має певні привілеї. Саме тому цю інформацію передавали лише тим учням, у яких були природні здібності та навички усвідомлення сакрального.

У сучасних умовах глобальної інформатизації суспільства суттєво зростають обсяги та щільність інформаційних повідомлень, що актуалізує суспільні потреби в пізнанні сакрального. Тому відродження та розвиток стародавніх знань щодо особливостей фіксації сакральної інформації (древніх у прямому смислі слова: друїди (II ст. до н.е.)

складали руни з дерев'яних гілочок) є вельми важливими в динамічному та непередбачуваному комунікаційному просторі (рис. 1.).

Рис.1. Руни з дерев'яних гілочок.

Інтерес до рун посилювався ще в перші століття нашої ери, хоча основи рунічного мистецтва значно давніші. Етимологія слова «руна» близька за значенням до слова «шепотіння», що виникло в мовах Північної Європи. Слово «run» з ірландської — «таємниця» [7]. Ірландці, слов'яни, тюрки та ін. народи користувалися рунами під час ворожіння та прийняття важливих рішень. Але коли виникла потреба в писемній комунікації, система рун стала основою алфавітів-футарків.

Скандинави використовували рунічні знаки як засіб налагодження комунікаційних контактів з мешканцями Іггдрасиля, світового дерева, яке складається з дев'яти світів — Мідгард, Муспелльхейм, Ніфльхейм, Асгард, Хель, Ванахейм, Йотунхейм, Свартальвхейм, Юсальфхейм [7].

Скандинави вірили, що руна Ансуз допомагає встановити комунікаційний контакт з Одіном (міфічний герой, який перший пізнав руни) (Рис. 2). У слов'янській міфології рунічні знаки також виконують сакральну функцію, допомагаючи «спілкуватися» з богами — Дажбогом, Перуном, Ладою та ін. [9].

Рис.2. Руна Ансуз (скандинавський футарк).

Отже, сформулюємо основні визначення дослідження: сакральна інформація — таємне знання, здобуте в процесі містичного досвіду людини; символна комунікація — вид соціальної комунікації, в якій передавання смислів у часі та просторі здійснюється архетипічними образами, закодованими в системі знаків-символів; рунічний знак — це засіб символної комунікації, який фіксує сакральну інформацію; рунічна символна комунікація — вид соціальної комунікації, в якій використовується рунічний знак-символ для передавання сакральної інформації.

У сучасній системі соціальних комунікацій зростає потреба в знаках-символах, зокрема й у рунічних знаках, ефективність впливу яких на реципієнта перевірена тисячоліттями. Нині рунічні знаки використовуються у фірмових логотипах і товарних брендах відомих компаній, в амулетах, знаках-оберегах. Актуалізація символної

комунікації потребує подальших досліджень, спрямованих на пізнання сакрального змісту рунічних знаків, особливостей їх матеріальної, сигнітивної, семантичної, синтаксичної та прагматичної складових.

Список літератури

1. Алексеев Е. Г. Информатика : мультимедийный электронный учебник / Е. Г. Алексеев, С. Д. Богатырев [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://inf.e-alekseev.ru/text/Classif_inf.html. — Заглавие с экрана.
2. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії / М. Еліаде; пер. : Г. Кьорян, В. Сахна. — К. : Основи, 2001. — 592 с.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія / А. Єрмоленко. — К. : Лібра, 1999. — 488 с.
4. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации : учеб. пособие / В. Кашкин. — Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. — 175 с.
5. Різун В. В. Природа й структура комунікативного процесу / В. В. Різун // Наукові записки Інституту журналістики. — К., 2001. — Т. 2. — С. 17–37.
6. Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры / Ю. М. Лотман // Избранные статьи : в 3 т. — Таллин, 1992. — Т. 1. — С. 87.
7. Макаев Э. А. Язык древнейших рунических надписей / Э. А. Макаев. — М., 1965. — 180 с.
8. Новая философская энциклопедия : в 4-х т. / под ред. В. С. Стёпина. — М. : Мысль, 2001. — 624 с.
9. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. — М. : Наука, 1981. — 480 с.
10. Столяров Ю. Н. Сущность информации : монография / Ю. Н. Столяров. — М., 2000. — 120 с.
11. Тен Ю. П. Символ в межкультурной коммуникации : дисс. ... д-ра филос. наук : 09.00.13. / Ю. П. Тен. — Грозный, 2008. — 333 с.
12. Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. — К., 2008. — 534 с.
13. Шуцкий Ю. К. Китайская классическая «Книга перемен» / Ю. К. Шуцкий. — М. : Наука, 1993. — 583 с.

Надійшла до редколегії 05.09.2013 р.

УДК 002.2:316.77

В. А. МАРКОВА

ДОСЛІДЖЕННЯ КНИЖКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД

Розглянуто евристичний потенціал семіотичного підходу в дослідженні книжкової комунікації.

Ключові слова: *книжкова комунікація, семіотичний підхід, структура книжкової комунікації, денотативна функція, конотативна функція.*

Рассмотрен эвристический потенциал семиотического подхода в исследовании книжной коммуникации.

Ключевые слова: книжная коммуникация, семиотический подход, структура книжной коммуникации, денотативная функция, коннотативная функция.

Heuristic potential of a semiotic approach to the book communication analysis is regarded.

Key words: book communication, semiotic approach, book communication structure, denotative function, connotative function.

Дослідження книжкової комунікації слід починати з визначення її компонентної структури. Усі спроби побудови такої структури передбачають, що вона має базуватися на елементарній комунікативній структурі, в якій обов'язковими елементами є такі: комунікант (відправник, адресант, передавач), повідомлення (об'єкт, що передається) та реципієнт (адресат, приймач). Комунікант кодує інформацію, а адресат декодує, причому в процесі передачі можливі шуми й перешкоди, які заважатимуть розкодуванню. Саме такою схемою оперує теорія інформації. До неї ж звертається і семіотика як наука про знаки й знакові системи. Як виправдання редукування складних комунікативних феноменів до елементарної схеми, застосування якої є доречним лише в умовах передавання сигналу від одного автомата до іншого (телефонно-телеграфна модель технічної комунікації), видатний італійський семіотик У. Еко зазначав, що «...тільки коли нам вдасться це зробити, коли ми зможемо виокремити комунікативну структуру, що є основою складніших випадків комунікації, тільки в такому разі розглядатимемо будь-яке явище культури з позиції комунікації» [15, с. 35]. Він ускладнює цю структуру для умов, відповідно до яких комунікативний процес відбувається між людьми і в якому оперують уже не сигналами, а смислами.

Якщо йдеться про вербальне повідомлення, то роль коду відіграватиме мова, спільна як для комуніканта, так і для адресата. Саме таку модель використовував один із видатних представників формалістської школи в літературознавстві Р. Якобсон [17, с. 198]. Як основні елементи моделі він визначив адресанта, повідомлення, адресата, контекст (референт), код та контакт. Але лідер тартуської семіотичної школи М. Ю. Лотман уважав цю схему недосконалою стосовно обмеження її кодом, який повністю або частково є спільним для адресата й адресанта. Така ситуація, на думку Лотмана, є штучною. «Код не зважає на історію, таким чином він орієнтує на штучну мову, яка й передбачається ідеальною моделлю мови взагалі... Мова — це код плюс його історія» [5 с. 15]. Такі ж погляди на код поділяє й У. Еко. Для означення цього процесу він уводить поняття лексикод — той, що доповнює код. За допомогою коду встановлюються вихідні денотативні (первинні) значення в структурі «означуване — означальне», завдяки лексикоду — конотативні (вторинні) значення, що формуються в процесі історичного розвитку мови і притаманні не всім носіям мови, а тому зрозуміти їх можна лише в певному контексті. Саме

це і є запорукою плідності спілкування, оскільки в разі повного збігу кодів і лексикодів комуніканта й адресата їх розуміння буде повним, але їм не буде про що говорити. «У нормальному людському спілкуванні і, більше того, в нормальному функціонуванні мови закладено припущення про вихідну неідентичність того, хто говорить, і того, хто слухає» [5, с. 15].

Мета статті — визначити компонентну структуру книжкової комунікації із застосуванням семіотичного підходу.

У 60-ті рр. семіотика сприймалася як міждисциплінарна наука, її інструментарій став активно застосовуватися під час аналізу різноманітних галузей культури з огляду на те, що будь-яке явище можна розглядати з позиції знакової природи. У Радянському Союзі цей напрям розвивався в межах семіотики культури, на Заході він дістав назву «семіологія». Для цього напряму стало характерним розглядати всі явища культури як знакові системи, що є також феноменами комунікації. Таким чином, семіотика прагнула забезпечити єдиним інструментарієм усі наукові дисципліни, що намагаються звести різні явища до факту комунікації. Семіотизація гуманітарного знання й нині є реальністю. Сутнісною особливістю західної семіотики було те, що вона завжди маніфестувала себе як критична теорія, мета якої — визначити форми та механізми маніпуляції свідомістю через вербальні й візуальні репрезентації [2, 15, 16, 18, 19], а тому об'єктами її аналізу стали реклама, засоби масової інформації, політична діяльність [1, 10, 16]. Об'єктом семіотичного аналізу може бути й книжкова комунікація.

Під час розгляду книжкової комунікації слід зважати на те, що вона складається з різних за змістом видів комунікації, які мають місце в культурі. Це у свою чергу позначається й на елементах комунікації. Серед видів комунікації за ознакою змісту, які традиційно функціонують у книжковій формі, слід виокремити: релігійну, наукову, художню, ідеологічну. Щоб охарактеризувати їх особливості в комунікативному сенсі, звернемося до опису функцій мовної комунікації, який здійснив Р. Якобсон. Як уже зазначалося, він визначив шість елементів, із яких складається будь-яке мовне повідомлення (адресат, повідомлення, адресант, контекст, код, контакт). Кожному з них відповідає особлива функція мови: апелятивна, поетична, експресивна, комунікативна, фатична, метамовна. Слід зважати на те, що складно знайти повідомлення, яке виконує лише одну із цих функцій, але в кожному повідомленні наявна їхня певна ієрархія. Значною мірою це стосується тексту як мовного повідомлення. За аналогією можна виокремити в кожному з видів комунікації домінуючу функцію. Так, комунікативна функція безумовно наявна в усіх видах комунікації. Будь-яке повідомлення в книжковій комунікації зазвичай про щось повідомляє. Але, якщо для наукової комунікації ця функція є найважливішою, для релігійної комунікації вона є необхідною,

але не визначальною. Релігійна комунікація першою набула втілення в книжковій комунікації. Перші тексти, що дійшли до нас, є сакральними. Незалежно від конфесійних відмінностей усі вони містять Одкровення, яке Бог(и) дав(али) людям. Святість Абсолюту освячує все, в що він утілений: слово, букву, книгу. Тобто в релігійній комунікації домінують апелюючі функції мови, функції, пов'язані з адресантом. Ідеологічна ж комунікація, зазвичай, риторична, її завдання полягає в тому, щоб схилити адресата до певної точки зору, тому тут превалює експресивна функція мови, яка орієнтована на адресата.

Для атрибуції видів комунікації важливим є і код повідомлення, що використовується. Визнання абсолютності коду притаманне релігійній комунікації. Слово в ній не конвенціональне, а божественне за походженням. Більшою мірою до однозначності коду повідомлення прагне наукова комунікація, для ідеологічної ж комунікації неоднозначність коду може бути продуктивною, надавати ефектів, непередбачених, відкривати простір для метафорики.

Художня комунікація пов'язана з естетичним повідомленням, характерними ознаками якого є неоднозначність і спрямованість на себе, тобто прагнення привернути увагу адресата до того, як воно побудоване. «Повністю неоднозначне повідомлення гранично інформативне, тому що спонукає мене до різних тлумачень. Водночас воно межує із шумом і може бути зведене до чистої невпорядкованості. Плідною неоднозначністю можна вважати таку неоднозначність, яка привертає мою увагу, спонукає до зусилля інтерпретації, допомагаючи підібрати ключ до розуміння, виявити в тому, що здається безпорядком, порядок, складніший і досконаліший, ніж той, що характерний для надмірного повідомлення» [15, с. 79]. Визначення естетичного повідомлення є важливим для дослідження книжкової комунікації, адже вона здебільшого стосується естетичного повідомлення (доля їх серед загальної сукупності повідомлень у книжковій комунікації коливається залежно від типу видань). Прикладом схематизації комунікації з естетичним повідомленням є «Схема розшифрування поетичного повідомлення» [16, с. 116–117], створена У. Еко за допомогою ускладнення елементарної схеми.

Слід розглядати елементи книжкової комунікації в контексті семіотичного підходу і, насамперед, книгу як елемент, що визначає її сутність. Застосування семіотичного підходу до розгляду книги як феномену соціальної комунікації здається, на перший погляд, дещо парадоксальним, тобто передбачається сам процес соціальної комунікації, який здійснюється за допомогою книги, розглянути як факт комунікації. Але це все-таки необхідно зробити з огляду на те, що соціально-комунікативна природа книги є її сутністю. Слід зазначити: семіотичний погляд на книгу сформувався в книгознавстві ще в 70-ті рр. ХХ ст. [8] і набув наукового визнання (це відображено й у визначенні поняття «книга» в енциклопедії «Книга» (Москва, 1999) [9]),

але в подальшому книгознавчі дослідження із застосуванням семіотичного інструментарію здійснювалися нечасто [14].

Ніхто не заперечуватиме семіотичної природи твору, що має очевидно мовний характер. Дослідження візуальних комунікацій логічно можна поширити і на матеріальну складову книги, у такому разі її елементи (шрифт, ілюстрації та ін.) також мають виразну знакову природу. Але для дослідження соціально-комунікативної природи книги слід звернути увагу саме на її функціональність, оскільки зрозуміло, що книжкова структура еволюціонувала в напрямі поліпшення функціональності, тобто своїх соціально-комунікативних властивостей. Таким чином, постає запитання: чи можна тлумачити функції з точки зору комунікації і чи не допоможе це докладніше зрозуміти, що вони являють собою як функції, виявити такі аспекти функціонування, які неможливо визначити під час функціонального аналізу.

Польський дослідник Н. Зберський, розглядаючи книгу як семіотичну систему виокремив як означуване твір, а як означальне — матеріальну субстанцію книги. Є. Л. Немировський у передмові до книги Н. Зберського «Семіотика книги» зазначив, що той не помітив, що сам твір також є означальним стосовно реальної дійсності [9]. Таким чином, Є. Л. Немировський розглядає книгу як знакову систему, в якій для обміну семантичною інформацією між двома іншими системами (автором — реально існуючим світом, автором — читачем) використовується сукупність шрифтових знаків або інших графічних образів, що сприймаються візуально, відтворених на аркушевому матеріалі рукописним або поліграфічним способом. У цьому разі доволі помітною є культурно-історична обмеженість використання терміна «книга». Для рецепції книги як феномену соціальної комунікації в еволюційній перспективі таке визначення не можна визнати задовільним.

Під час дослідження книги як елементу книжкової комунікації, на нашу думку, слід звернутися до ідей У. Еко щодо архітектурного знаку, в якому нескладно помітити спорідненість із книжковим. Доречі, на спорідненість книги і будинку вказували такі видатні теоретики з мистецтва книги як В. Фаворський, А. Сидоров, Д. Валуєнко [3, 11, 13]. Видатний художник-графік і теоретик мистецтва книги В. Фаворський зазначав: «Книга — це, з одного боку, технічний пристрій для читання, а з іншого — просторове зображення літературного твору. У цьому книга дуже нагадує архітектуру — і будинок споруджується для житла, для практичного використання, а тим менше стає мистецтвом, точніше — не тим менше, а тим більше, тому що і в книзі, і в архітектурі функція не заважає, а допомагає, стимулює просторове пластичне оформлення» [13, с. 60].

У. Еко в архітектурному знакові вбачає означальне, означуючим якого є власне функціональне призначення. Так і матеріальне

втілення змісту книги більшою мірою означає ту функцію, для якої вона створюється, ніж безпосередньо її зміст. Дитячу книгу завжди можна відрізнити від наукової, водночас дві дитячі книги дуже легко сплутати, лише назва допоможе їх ідентифікувати. Означальним будуть усі елементи структури книги, котрі вказуватимуть на функціональне призначення тексту. Саме завдяки цьому книга може сприйматися як цілісність. Цілісність знаку, що поєднує в собі означальне й означуване, є гарантом цілісності книги, як єдності матеріального й духовного. Будь-які порушення такої цілісності можуть спричинити неправильну інтерпретацію книги. Прикладів таких комунікативних викривлень, на жаль, немало. Про один з таких казусів видавництва пише дослідниця творчості У. Еко А. Р. Усманова: «Декілька років тому роман «Ім'я троянди» був перевиданий у Мінську — без коментарів, без Нотаток на полях, без академічних або будь-яких інших вступів та післямов, — одним словом, «оголений» текст, що відданий сам собі. Але не зовсім так. Контекстуальним фактором рецепції роману, за задумом видавців, котрі є досвідченими в різновидах бульварного читива, повинна бути обкладинка. Вражає агресивна строкатість фарб, що невластива академічним виданням, яка складалася в зображення хтивого монаха з оголеною красунею, зовнішність якої цілком відповідає стійкій іконографічній традиції *femme fatale*. «Наївному читачеві», роль якого в цьому разі відводилася більшості реальних читачів, природно було б припустити, що «Ім'я троянди» не що інше, як готичний роман з елементами містики, садизму й еротики, а вже ніяк не постмодерністський епос з семіотичним сюжетом і філософськими алюзіями на Пірса, Уільяма Оккама, Борхеса і багатьох інших» [12, с. 8–9].

Доречно пригадати М. М. Куфаєва, який третьою стадією (після авторської та читацької) процесу книжкового спілкування визначив «книгоробну майстерність». І хоча М. М. Куфаєв докладно розглядав її в останню чергу, епізодично вона наявна під час розгляду двох перших стадій, що зумовлено саме сприйняттям книги як цілісності, як твору інтелектуальної й матеріальної культури. Співтворцями книги є всі ті, хто «був причетний» до того, щоб стало можливим «найлегше, найповніше і найскравіше виявлення в матеріальній формі думки і слова людини, найдосконаліша матеріалізація саме цих — певних — думок і слів автора, найіманентніше втілення їх в доступній для огляду і відчутній формі» [4, с. 151]. І, як уважав М. М. Куфаєв, це можливо лише за умови, коли всі, хто пов'язані зі створенням книги як матеріального об'єкта, а також з її поширенням, стануть читачами, коли вони самі долучаться до спілкування з автором як читачі. Водночас дослідник знову наголошував, що і в оформленні книги індивідуальне поєднується із соціальним, оскільки на індивідуальному стилі оформлення позначаються стиль епохи, технічні можливості, матеріальні носії та ін. Цикл замикається: «Потреба автора знайти

вираження своїх думок, і пошук цієї виразності в книзі, і прагнення читача отримати ці думки в найвиразнішій формі (зовнішній і внутрішній) зустрічаються чи повинні зустрічатися із жагою, з творчим прагненням друкаря до найкращого втілення в книжковій формі думок і слів автора, що призначені для цього. Ця зустріч і є актом спілкування, спільним діянням» [4, с. 152]. Таким чином, саме правильне розуміння функціонального призначення видання є запорукою того, що комунікація буде успішною.

Таке власне функціональне призначення є первинною — денотативною — функцією. Водночас можуть виникати «символічні» конотативні функції. Це пов'язано, насамперед, з тим, що книжкова комунікація відбувається в соціальному часі та просторі. Так, сучасний французький філософ Бодріяр описує шок дикунів, які побачили декілька екземплярів Біблії, оскільки вони ніколи не бачили навіть двох однакових речей. Для французьких місіонерів, що привезли ці книги, вони є Словом Божим, для атеїста — пам'яткою культури, а для дикунів — тим, чого вони в умовах натурального господарства ніколи в житті не бачили. І в цьому прикладі денотативна функція для всіх буде різною. З плином часу книги, що були в ужитку, стають історичними пам'ятками і викликають інтерес саме в такому сенсі. Навряд чи звичайний читач переваги читанню літератури в дореволюційних виданнях, якщо є аналогічні твори в сучасних, хоча б через зміну орфографії. Але такі видання є пам'ятками книгодрукування і являють собою вже не комунікативну, а історичну цінність. Тобто їх головною функцією стала конотативна (вторинна), свою ж денотативну (первинну функцію) вони майже втратили.

Таким чином, структура книжкової комунікації містить такі обов'язкові елементи: автор, авторський текст (твір); інститут книговидання; книга як авторський текст, утілений у відповідну матеріальну форму, інститути книгорозповсюдження та книгозберігання; читач. Але така структура є надто спрощеною, за її допомогою неможливо отримати повного уявлення щодо комунікативної природи книги, оскільки вона не містить параметрів соціального часу й простору. Окрім того, така структура передбачає комунікацію як міжсуб'єктну взаємодію, в якій книзі відводиться роль засобу. Така точка зору є правомірною, але обмеженою. Повною мірою соціально-комунікативну природу книги можна дослідити тільки в тому разі, коли розглядати її як повноправний суб'єкт комунікації. Відповідно до сучасних теорій, і автор, і читач як суб'єкти також не для всіх є аксіоматичними фігурами. Книга ж у межах книжкової комунікації — її сутнісна характеристика, а тому наявна завжди. Тобто, має йтися про соціально-комунікативну функцію книги.

Зазначену функцію ретельно досліджував М. М. Куфаєв. Учений виявив діалектичне поєднання в комунікативній природі книги індивідуального і соціального. Він довів, що завдяки матеріальній формі,

яка вможливує збереження й передавання авторської думки в просторі та часі, книга постає водночас продуктом світової культури та її фактором. Але перелік рівнів спілкування, запропонований видатним радянським книгознавцем, не можна вважати повним.

У цьому контексті слід скористатися тезами Ю. М. Лотмана щодо соціально-комунікативної функції тексту, яка зводиться до таких процесів спілкування: адресанта з адресатом, аудиторії і культурної традиції, читача із самим собою, читача з текстом, тексту з культурним контекстом [6, с. 6]. «У контексті того, що зазначено вище, текст постає перед нами не як реалізація повідомлення будь-якою однією мовою, а як складний пристрій, що зберігає різноманітні коди, який здатний трансформувати отримані повідомлення і породжувати нові, інформаційний генератор, що має ознаки інтелектуальної особистості. У зв'язку із цим змінюються уявлення щодо відносин споживача й тексту. Замість формулювання «споживач дешифрує текст» можливе точніше: «споживач спілкується з текстом». Він контактує з ним. Процес дешифрування тексту надзвичайно ускладнюється, втрачає свій однократний і кінцевий характер, наближаючись до відомих нам актів семіотичного спілкування людини з іншою автономною особистістю» [6, с. 7]. Аналогічні процеси реалізуються і в соціально-комунікативній функції книги. Використавши ідеї М. М. Куфаєва та Ю. М. Лотмана, можна виокремити такі рівні в структурі книжкової комунікації:

1) реальний світ — автор, результатом комунікації на цьому рівні буде певний текст;

2) автор — власна суб'єктивність, результат комунікації (автокомунікації) — досягнення саморозуміння завдяки акту письма;

3) текст — культурно-історичний контекст, результат комунікації — набуття текстом ознак моделі культури або актуалізація інших, прихованих аспектів свого змісту, а також вбудовування в загальний інтертекст культури;

4) комунікативні посередники (інститут книговидання) — текст, у результаті комунікації на цьому рівні досягається створення книги як цілісності матеріального й духовного, завдяки чому авторське повідомлення долає просторово-часові обмеження;

5) книга — культурно-історичний контекст, результат комунікації — набуття книгою конотативної функції;

6) комунікативні посередники (інститут книгорозповсюдження і книгозберігання) — книга, результатом комунікації є подолання книгою технічних і частково психологічних і соціальних бар'єрів;

7) книга — читач, у результаті комунікації на цьому рівні книга набуває статусу рівноправного співрозмовника;

8) автор — читач, у результаті комунікації — виконання книгою ролі засобу передавання тексту як у просторі, так і в часі, а також засобу зворотного зв'язку;

9) читач — соціальна пам'ять, у результаті комунікації на цьому рівні відбувається її поповнення або (й) актуалізація одних аспектів інформації, яка міститься в ній, та тимчасове чи повне забування інших;

10) читач — власна суб'єктивність, результат комунікації — під впливом книги відбуваються зміни в особистості самого читача.

Отже, книжкова комунікація в процесі ускладнення елементарної схеми комунікації набуває такої конфігурації. Перспективою дослідження є докладний розгляд означених рівнів.

Список літератури

1. Барт Р. Мифологии: анализ современной массовой культуры как знаковой системы / Р. Барт. — М.: Изд-во им. Сабашникова, 1996. — 314 с.
2. Барт Р. Семиология как приключение / Р. Барт // Мировое древо. Arbor Mundi. — 1993. — № 2.
3. Валуенко Б. В. Архитектура книги / Б. В. Валуенко. — К.: Мистецтво, 1976. — 211 с.
4. Куфаев М. Н. Проблемы философии книги. Книга в процессе общения / М. Н. Куфаев. — М.: Наука, 2004. — 188 с.
5. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. — СПб.: Искусство-СПб, 2000. — С. 12–149.
6. Лотман Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста / Ю. М. Лотман // Труды по знаковым системам: структура и семиотика художественных текстов. — Тарту, 1981. — С. 3–7.
7. Немировский Е. Л. К вопросу об определении книги как знаковой системы / Е. Л. Немировский // История книги. Теоретические и методологические основы: Сб. науч. тр. — М., 1977. — С. 34–43.
8. Немировский Е. Л. Книга / Е. Л. Немировский // Книга: Энциклопедия. — М., 1999. — С. 299–303.
9. Немировский Е. Л. На подступах к семиотике книги / Е. Л. Немировский // Червинский М. Система книги. Зберский Т. Семиотика книги. — М., 1981. — С. 3–8.
10. Почепцов Г. Г. Семиотика советской цивилизации / Г. Г. Почепцов // Почепцов Г. Г. Семиотика. — М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2002. — С. 245–417.
11. Сидоров А. А. Книга и жизнь: сб. книговедческих работ / А. А. Сидоров. — М.: Книга, 1972. — 231 с.
12. Усманова А. Р. Умберто Эко: парадоксы интерпретации / А. Р. Усманова. — Минск.: Изд-во БГУ «Пропилеи», 2000. — 199 с.
13. Фаворский В. А. О графике, как об основе книжного искусства / В. А. Фаворский // Искусство книги. — М., 1961. — Вып. 2. — С. 51–71.
14. Червинский М. Система книги. Зберский Т. Семиотика книги / М. Червинский, Т. Зберский. — М.: Книга, 1981. — 128 с.
15. Эко У. Отсутствующая структура: введение в семиологию / У. Эко. — СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. — 430 с.
16. Эко У. Роль читателя: исследования по семиотике текста / У. Эко. — СПб.: Simposium; М.: РГГУ, 2005. — 502 с.
17. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». — М., 1975. — С. 193–230.

18. Eco U. *Semiotics and Philosophy of Language* / U. Eco. — Bloomington: Indiana University Press, 1984. — 242 p.
19. Eco U. *Theory of Semiotics* / U. Eco. — Bloomington: Indiana University Press, 1979. — 354 p.

Надійшла до редколегії 16.09.2013 р.

УДК 007.304.659.1(091)(072)

Н. М. ГРИЦЮТА

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТИКИ РЕКЛАМИ В РОСІЇ ТА УКРАЇНІ

Акцентується на аспектах рекламної етики в Росії та Україні і визначаються перспективи подальших наукових досліджень.

Ключові слова: етика реклами, юридичний, філософський, маніпулятивний дискурс, комплексне вивчення, компаративізм, естимаційні орієнтири.

Акцентируется на наиболее изучаемых в России и Украине аспектах рекламной этики и определяются перспективы дальнейших научных разработок.

Ключевые слова: этика рекламы, юридический, философский, манипулятивный дискурс, комплексное изучение, компаративизм, эстимационные ориентиры.

Analytical understanding of the scientific study of ethics advertising communication — sharp burning issue of contemporary science of advertising. Author focuses on the most studding in Russia and Ukraine aspects of advertising ethics and determines the prospects for further research.

Key words: advertising ethics, law, philosophy, manipulative discourse, comprehensive study, comparison, estimate guidelines.

В інформаційному суспільстві, характерною особливістю якого є динамічний розвиток нових комунікаційних технологій, відбуваються інтенсивні зміни, що найчастіше не усвідомлюються й не помічаються, хоча виявляються в багатьох сферах. Виникають нові моделі суспільних відносин, системи цінностей, зразки поведінки й навіть тип людини. Значну роль у цьому відіграють рекламні комунікації, що активно впливають на духовний розвиток особистості й суспільства, формування ціннісних орієнтирів людини. Рекламні комунікації є надбанням морально-етичного добробуту суспільства, яке вона інформує, створює інструменти маркетингових рішень, формує економіко-політичні пріоритети, відтак виявляє рівень морально-етичного здоров'я суспільства в певному геополітичному ареалі й подієво-часовому вимірі.

Уже три чверті століття проблема вивчення рекламних комунікацій в етичному аспекті цікавить науковців, проте й досі залишається остаточно не вирішеною. У зарубіжному рекламознавстві склалася

традиція, згідно з якою етика реклами вивчається через призму трьох дискурсів — юридичного, морального (філософського) та маніпулятивного, що взаємодоповнюють і забезпечують комплексність дослідження з метою виявлення цілісної сутності аналізованого явища. Тож дослідження етики реклами як феномену соціальних комунікацій, що базується на принципах загальнолюдської моралі й моральних цінностях суб'єктів ринку, нині має не лише вагомий доробок, а й відкриває перспективи подальших студій на теренах рекламознавства.

Для країн, де рекламна комунікація зазнала у своєму розвитку дегенеративних змін, пережила періоди стагнації і на певний час перетворилася на оксюморон, а нині лише третє десятиліття формується в економічно нових для суспільства ринкових умовах, обговорення питань етики реклами є не лише особливо актуальною, а, безумовно, корисною для теорії та практики соціальних комунікацій, що дедалі частіше стають об'єктом критики в аспектах інформаційної незбалансованості, агресивності, патогенності, деструктивності. Тож актуальність аналізу наукового доробку щодо етики реклами в країнах, що мають однакові передумови генези і перебувають на аналогічних стадіях суспільно-економічного розвитку, цілком очевидна і переконлива.

Науково новою є пропозиція вивчити історіографію етики реклами в Росії та Україні комплексно в компаративному аспекті, що надає можливості для продуктивного окреслення перспектив рекламознавства, його цілей і завдань у майбутньому, насамперед на національних теренах. Мета — окреслити типологію вивчення етики реклами у двох генетично споріднених країнах і запропонувати перспективи подальших студій.

У Росії основні наукові дослідження, дотичні до етики реклами, зосереджені на правових аспектах, зокрема національному законодавстві, що прагне регулювати етичні парадигми інформаційного простору. Цей напрям досліджень започатковано ще в радянські часи, коли 1979 р. була оприлюднена кандидатська дисертація В. Іванова «Правовые проблемы рекламы в СССР» [7]. З 1990 р. було подано до захисту двадцять шість кандидатських і три докторські дисертації, присвячені питанням правового регулювання рекламної діяльності, зокрема її етичних проблем. Ю. Черячукін був першим, хто 1998 р. захистив дисертацію в умовах чинності першої редакції Закону РФ «О рекламе» на тему «Правовое регулирование рекламной деятельности в Российской Федерации и зарубежных государствах: опыт сравнительного исследования». Далі науковець продовжив дослідження в цьому напрямі в докторському дослідженні [24]. Науковий доробок плідного рекламознавця із юридичною спеціалізацією М. Баранової «Право и реклама: общетеоретический аспект» привертає увагу здебільшого правознавців [1].

У контексті потужного інтересу до проблем рекламування дослідниця вказує не лише на можливість, але й необхідність «інтегративного аналізу... рекламного права на стику філософії, історії, філології, соціології, політології, психології й у зв'язку з проблемами інформаційного суспільства, реального підвищення ролі громадської думки, значення юридичної ідеології» [1, с. 3]. Тож закономірно, що проблемами етико-правового регулювання рекламної діяльності зацікавилися філософи, зокрема Рафаїл Мартиросов у дисертації «Правовая культура рекламы: государственная политика и саморегулирование» [15]. Деякі правознавці розглядають суто етичні проблеми рекламування, тому в контексті естимаційних парадигм реклами становлять інтерес праці О. Кисліцина «Вводящая в заблуждение реклама: понятие и проблемы квалификации: опыт сравнительно-правового исследования права России и США» [8] та Ю. Куликової «Неналежащая реклама как форма недобросовестной конкуренции» [11].

Професор факультету журналістики МДУ Є. Пронін у статті «Інформація и этика» розглядає взаємозв'язок інформації та етики, розробляє їх соціальний алгоритм, автор інтерпретує рекламу як різновид інформації, а відтак пов'язану з етикою тим же чином [21].

Серед дисертаційних досліджень щодо регулювання реклами й управління рекламною діяльністю юридичного спрямування є не лише загальнотеоретичного типу (А. Ю. Головин, Л. М. Жуковская, Н. М. Медведева, В. О. Нюняев), але й такі, що стосуються специфічних потреб суб'єктів рекламної галузі, наприклад, рекламодавців (Д. А. Копитін, Ю. С. Куликова, Ю. В. Осояну) чи рекламоспоживачів (Б. О. Дзгоева, А. А. Кислицин, Е. Ю. Свинцова), а, відповідно, й етичних проблем, пов'язаних з цими суб'єктними групами рекламного ринку. Найзначимішою і системоутворюючою фахівці визнають працю Залава Шугаїбова «Гражданские правоотношения в сфере российского рынка рекламы», як підсумкову п'ятнадцяти років чинності Закону РФ «О рекламе» [25].

Серед монографічних досліджень інтерес становить праця Фатіми Еркенової «Саморегулирование в рекламе» [26]. Книга Ф. Еркенової — перший систематизований виклад питань, пов'язаних зі сферою саморегулювання рекламної діяльності. Автор аналізує загальні принципи створення і функціонування системи саморегулювання в рекламі; закономірність виникнення системи саморегламентатії, складнощі державного регулювання, саморегулювання як вирішення проблем застосування законодавчого регулювання, взаємодію державного регулювання рекламної діяльності та саморегулювання, суб'єктами якого є некомерційні професійні союзи; пропонує історичний досвід і сучасну світову практику від зародження інституту рекламної регламентації в часи античності та середньовіччя до створення Міжнародного кодексу рекламної практики і Європейського Альянсу зі стандартів у рекламі, систематизує російський досвід, висвітлюючи

в історичному аспекті сучасний стан системи самоконтролю реклами в Росії.

У книзі М. Медведєва «Этика рекламной деятельности» розглянуто етику реклами як законодавчо регульований процес, а також як процес, регульований відповідно «до суспільного договору». Порухення етики рекламної діяльності інтерпретуються як небезпечні для суспільства. Автор аналізує причини недотримання встановлених суспільством етичних норм рекламної діяльності як прями порушення законодавства та крос-культурні порушення етики [16].

К. Мамонова в книзі «Правовое регулирование рекламы» окреслює нормативне регулювання рекламної діяльності в Росії; правові основи рекламної діяльності; підрозділи Федеральної антимонопольної служби Росії й інші служби, що регулюють рекламну діяльність; основні зміни вимог до реклами; рекламу окремих видів товарів; податкове законодавство про «нову рекламу», порушення законодавства у сфері рекламної діяльності; відповідальність, контроль за дотриманням законодавства про рекламу; вимоги до обліку, оформлення, ведення та зберігання матеріалів справ щодо порушення законодавства про рекламу; порядок порушення і розгляду справ щодо адміністративні правопорушення; підготовку та ведення судових справ стосовно порушення законодавства про рекламу; інші питання рекламної діяльності; судову практику у сфері реклами [14].

Д. Копитін 2010 р. опублікував книгу «Правовое регулирование рекламного рынка», що являє собою дослідження рекламного ринку як економічного явища. Розглядаються актуальні проблеми, вирішення яких має важливе значення для рекламного ринку: формулювання поняття реклами, виокремлення її серед суміжних видів інформації, ознаки рекламної підприємницької діяльності. Виявляються особливості рекламних правовідносин як результату впливу правових норм на рекламний ринок, аналізується специфіка державного впливу на рекламний ринок. Особливу увагу приділено проблемі захисту конкуренції на рекламному ринку, пропонуються можливі способи її вирішення. На основі аналізу договірної практики автор надає практичні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства [9].

Збірник статей «Правовая поддержка рекламы и защита интеллектуальной собственности» за редакцією А. Гольцблата, укладений І. Шаблинським 2007 р., містить публікації, присвячені питанням дотримання прав на об'єкти інтелектуальної власності в рекламі. Предметом дослідження юристів компанії «Пепеляев, Гольцблат і партнери» стали правові проблеми рекламної діяльності, починаючи із захисту товарного знака до оподаткування рекламних акцій і розіграшів призів. В опублікованих у збірнику статтях розглядаються правові засоби та механізми захисту об'єктів інтелектуальної власності, цивільно-правова відповідальність за незаконне використання товарного знака, особливості реєстрації товарного знака в Росії, методи

протидії контрафактній продукції і багато інших питань. У контексті нещодавно прийнятого Федерального закону Росії «Про рекламу» особливу увагу приділено новим обмеженням на способи просування окремих товарів і послуг, зокрема алкоголю, тютюнових виробів, грального бізнесу [20].

Принагідно звертається до етичних проблем у рекламі відомий російський фахівець із соціальних комунікацій В. Музикант у монографіях «Реклама: международный опыт и российские традиции», «Реклама и PR-технологии в бизнесе, коммерции, политике», «Формирование бренда средствами PR и рекламы» [18]. Зокрема у двох останніх учений розглядає проблеми етичності прихованої реклами, вважаючи її позитивною комунікацією, що подає цілком правдиву, чесну інформацію, але дещо втаємничено, використовуючи непрямі методи.

Відомий правознавець у галузі мас-медіа професор А. Ріхтер порушує питання етики медійної реклами в статті «Правовое регулирование рекламы в СМИ» [22].

Молодий науковець С. Богацька в книзі «Правовое регулирование рекламной деятельности» розглядає правові засади та теоретичні аспекти регламентації рекламної діяльності в Російській Федерації. У праці висвітлено актуальні питання, пов'язані з регулюванням цього виду діяльності: загальні та спеціальні вимоги до окремих видів реклами; правовий статус рекламодавців, виробників та розповсюджувачів реклами; державне регулювання і контроль; саморегулювання; договори; авторське право й суміжні права; правова охорона засобів індивідуалізації товарів, робіт, послуг, учасників економічних відносин; юридична відповідальність у сфері реклами. Викладено особливості правового регулювання рекламної діяльності в зарубіжних країнах. Подається словник основних термінів і понять [2].

Монографія О. Мінбалеєва «Реклама как объект информационных правоотношений» присвячена аналізу правового режиму реклами, зокрема етичних проблем, які виникають у процесі рекламування й у практиці суб'єктів рекламного ринку. Автор висвітлює суто етичні питання недобросовісної та недостовірної реклами, виявляє їх етичну некоректність, послуговуючись численними прикладами з практики рекламного ринку Росії [17]. Серед інших публікацій О. Мінбалеєва статті, в яких розглядаються етико-правові проблеми рекламування зокрема, в Китаї, Японії [17].

Звертаються до питань етики реклами й автори комплексного видання «Этика бизнеса» Ю. Петрунін та В. Борисов, які цілком присвятили проблемі розділ 10, розглядаючи етичні парадигми реклами як ділової практики в ретроспективі й у порівнянні вітчизняного досвіду із зарубіжним [19].

Цікавим є невелике, але ємне дослідження І. Кумилганової «Професійна етика як регулятор ефективного функціонування реклами

в США: проблеми і тенденції розвитку», де автор досліджує співвідношення рекламної етики із суспільною свідомістю, вплив реклами на медіасектор, критерії етичних парадигм рекламної діяльності в різні періоди історичного розвитку і роботу механізмів самоконтролю в рекламній сфері [12].

В Україні ситуація з вивченням етики реклами суттєво відрізняється.

О. Кузнецова була чи не першим вітчизняним науковцем, хто порушив питання про етику реклами, зокрема політичної, в контексті журналістської етики. Дослідниця визначила етичні норми політичної реклами як зобов'язуючі, обмежуючі й заборонні та встановлено як етичний імператив, що «мас-медіа заборонено в політичній рекламі поширювати недостовірні, наклепницькі відомості». Важливо те, що проф. О. Кузнецова виявляє неетичність прихованої реклами в ЗМІ і доволі категорично висловлюється щодо неприйнятності її як явища [10].

Послідовником суджень О. Кузнецової щодо прихованої реклами в ЗМІ є О. Маєвський, котрий опублікував ґрунтовні статті «До проблеми правового регулювання прихованої реклами в мас-медіа України та за кордоном» і «Упущення в законодавстві України про приховану рекламу в пресі» [13].

Публікація Н. Войтович «Етичні норми політичної реклами та їх особливості в ЗМІ» хоча й ставить за мету з'ясувати основні принципи етики політичної реклами, проте лише констатує судження зарубіжних і вітчизняних учених. Стаття не містить ані аналізу етичних парадигм політичної реклами в Україні, ані зумовленості проблеми особливостями мас-медіа. Тлумачення етичних норм політичної реклами не є здобутком автора, а цитується за О. Кузнецовою [3].

Уже десятиліття минуло від публікацій Н. Головкиної у вітчизняному часописі «Маркетинг в Україні» стосовно зарубіжного досвіду регулювання реклами, що вводить в оману. Нині ці статті є фактом історичним і не становлять наукового інтересу [4].

Донедавна чи не найґрунтовніше з вітчизняних рекламознавців звертався до питань регулювання рекламної діяльності в США, Великій Британії та Франції, а також в Україні Є. Ромат у монографії «Трансформація моделі державного управління рекламною діяльністю у перехідних умовах» [23]. Десятиліття тому це дослідження було в Україні авангардним проектом, містило багато цікавих і нових даних і стало предтечею вивчення державного управління та системи самоуправління етичними чинниками рекламної діяльності в зарубіжних країнах, а також ґрунтовно проаналізувало систему і стан справ, що на той час склалися в Україні. Наукове дослідження донині не втратило актуальності.

2012 р. науковій громадськості нами було запропоновано монографічне дослідження «Етика реклами як естимаційний орієнтир

сучасного суспільства» [5], якому передували публікації в науковій періодиці та навчальний посібник «Етика рекламної діяльності» (2008) [6]. Власне в монографії запропоновано розглянути сутність етики реклами через призму взаємодії трьох дискурсів — юридичного, морального (філософського) та маніпулятивного, що взаємодоповнюють вивчення проблем етики рекламної комунікації. Науковець здійснив комплексне дослідження етики рекламної комунікації, розкрив естиматійні чинники сучасного інформаційного простору та їх вплив на морально-етичні засади соціуму. У праці подано хронологічно-типологічну історіографію вивчення етики рекламної комунікації, на основі здійсненої систематики запропоновано її естиматійну модель, розглянуто принципи класифікації етичної коректності й, базуючись на них, визначені основні види девіантних порушень у вигляді оманливої, порівняльної та прихованої реклами. У дослідженні вивчено загальні принципи формування етичних стандартів рекламної комунікації на основі міжнародного й національного досвіду законодавства і саморегулювання як систем підтримки етичних принципів гуманістичної моралі в рекламі. Вітчизняна практика формування етичних стандартів розглянута в міжнародному контексті конкурентного середовища. Особлива увага приділена етичним аспектам соціальної відповідальності реклами, імперативу довіри й етичним проблемам психологічної безпеки реклами. Простежується характерна для сучасного українського суспільства тенденція відродження питома національного як потужного джерела формування суспільної свідомості, звернення до етнокультурного архетипного мислення як до впливотворчого чинника етичної парадигми сучасних рекламних комунікацій, що є перспективним напрямом розвитку рекламної творчості і захистить від етичних девіацій інформаційне середовище.

Отже, порівняльний аналіз стану вивчення етики реклами науковцями в Україні та Росії виявив, що ставлення етики до реклами як об'єкта інформаційних правових взаємин притаманне й американським і західноєвропейським ученим, проте, домінує в дослідженнях науковців із Росії: М. Медведєва, Ф. Еркенової, Ю. Куликової, О. Кислиціна, Р. Мартирісова, В. Попова, А Ріхтера. Системності у вивченні природи етичних парадигм реклами та різновидів етично некоректної реклами немає в жодній науковій праці, розглядаються лише певні конкретні аспекти, здебільшого реклама, що вводить в оману, порівняльна реклама як її інваріант або етична небезпека реклами для дітей. Вітчизняна наука представлена поодинокими публікаціями, що є лише фрагментами в осмисленні проблеми. Винятком стало монографічне дослідження Є. Ромата. Аналіз контенту етики сучасної реклами в опублікованому наразі монографічному дослідженні «Етика реклами як естиматійний орієнтир сучасного суспільства» не лише збагатив палітру рекламознавчих студій як системне дослідження, а й, сподіваємось, відкриє нові наукові перспективи

вивчення рекламної етики. Дослідження своєрідності етичних парадигм у рекламному просторі — питання суттєве, адже реклама в Україні перебуває на етапі формування, а морально-етичні доміанти саме й виявляють, наскільки рекламна комунікація відповідає критеріям і нормам гуманістичної етики.

Список літератури

1. Баранова М. В. Право и реклама : общетеоретический аспект : автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 — «Теория и история права и государства» / М. В. Баранова. — Нижний Новгород, 2010. — 61 с.
2. Богацкая С. Г. Правовое регулирование рекламной деятельности / С. Г. Богацкая. — М. : Университетская книга, 2007. — 368 с. — (Новая университетская библиотека).
3. Войтович Н. О. Етичні норми політичної реклами та їх особливості в ЗМІ / Н. О. Войтович // Культура народів Причорномор'я. — 2007. — № 101. — С. 128–130.
4. Головкина Н. В. Європейський досвід регулювання маркетингових комунікацій : короткий огляд / Н.В. Головкина // Маркетинг в Україні. — 2002. — № 2. — С. 20–24.
5. Грицюта Н. Етика реклами як естиматійний орієнтир сучасного суспільства : монографія / Н. М. Грицюта. — К. : Ін-т журналістики, 2012. — 416 с.
6. Грицюта Н. М. Етика рекламної діяльності: Навчальний посібник / Н. М. Грицюта. — К. : Ін-т журналістики — Х. : Оберіг, 2008. — 256 с.
7. Иванов В. И. Правовые проблемы рекламы в СССР : Автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / В. И. Иванов. — М., 1979. — 17 с.
8. Кислицын А. А. Вводящая в заблуждение реклама : понятие и проблемы квалификации : опыт сравнительно-правового исследования права России и США : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А.А. Кислицын. — М, 2008. — 202 с.
9. Копытин Д. А. Правовое регулирование рекламного рынка / Д. А. Копытин. — М. : Wolters Kluwer, 2010. — 180 с.
10. Кузнецова О. Д. Журналістська етика та етикет / О. Д. Кузнецова. — Львів : Світ, 1998. — 412 с.; Кузнецова О. Професійна етика журналіста : навчальний посібник / О. Кузнецова — Львів, 2005. — С. 125.
11. Куликова Ю. С. Неналежащая реклама как форма недобросовестной конкуренции : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право ; Предпринимательское право ; Семейное право ; Международное частное право» / Ю. С. Куликова. — М., 2003. — 24 с.
12. Кумылганова И. А. Профессиональная этика как регулятор эффективного функционирования рекламы в США : проблемы и тенденции развития / И. А. Кумылганова // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. — 2010. — № 5. — С. 45–62.

13. Маєвський О. До проблеми правового регулювання прихованої реклами в мас-медіа України та за кордоном [Електронний препринт] / О. Маєвський. — Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2005. — Режим доступу : http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/visnyk26/Statti_Maevsky.htm ; Маєвський О. Упущення в законодавстві України про приховану рекламу в пресі [Електронний препринт] / О. Маєвський, О. Кузнецова. — Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2005. — Режим доступу : http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/visnyk27/Statti27_Kuznecova-Maevsky.htm.
14. Мамонова Е. А. Правовое регулирование рекламы / Е. А. Мамонова. — М. : Изд-во «Дашков и Ко», 2009. — 220 с.
15. Мартиросов Р. Г. Правовая культура рекламы : государственная политика и саморегулирование : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Р. Г. Мартиросов. — Краснодар, 2005. — 17 с.
16. Медведев М. Этика рекламной деятельности [Електронний ресурс] / М. Медведев. — Режим доступу : <http://n1.pdfnashaucheba.ru/v13492/?cc=1&view=pdf>. — Назва з екрана.
17. Минбалеев А. В. Правовое регулирование рекламы в Японии / А. В. Минбалеев // Реклама и право. — 2009. — № 1. — С. 34–36; Минбалеев А. В. Реклама как объект информационных правоотношений : [монография] / А. В. Минбалеев. — Челябинск : ООО «Полиграф-Мастер», 2009. — 228 с.
18. Музыкант В. Л. Реклама и PR-технологии в бизнесе, коммерции, политике / В. Л. Музыкант. — М., 2002. — 580 с. ; Музыкант В. Л. Реклама : международный опыт и российские традиции / В. Л. Музыкант. — М. : Право и закон, 1996. — 220 с. ; Музыкант В. Л. Формирование бренда средствами PR и рекламы / В. Л. Музыкант. — М. : Экономист, 2002. — 606 с.
19. Петрунин Ю. Ю. Этика бизнеса : [учебник] / Ю. Ю. Петрунин, В. К. Борисов. — [4-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Изд-во «Перспект», 2008. — 352 с.
20. Правовая поддержка рекламы и защита интеллектуальной собственности / [ред. А. Гольцблат ; сост. И. Шаблинский]. — М. : Альпина Паблишер, 2007. — 120 с.
21. Пронин Е. И. Информация и этика / Е. И. Пронин // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. — 2004. — № 1. — С. 5–24.
22. Рихтер А. Г. Правовое регулирование рекламы в СМИ / А. Г. Рихтер // Законодательство и практика масс-медиа. — 2001. — № 1. — С. 3–17.
23. Ромат С. В. Трансформація моделі державного управління рекламною діяльністю у перехідних умовах : [монографія] / С. В. Ромат. — К. : Вид-во НАДУ, 2003. — 380 с.
24. Черячукин Ю. В. Правовое регулирование рекламной деятельности в Российской Федерации и зарубежных государствах. (Опыт сравнительного исследования) : дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03 «Гражданское право ; Предпринимательское право ; Семейное право ; Международное частное право» / Ю. В. Черячукин. — Волгоград, 1998. — 180 с.;

- Черячукин Ю. В. Проблемы правового регулирования рекламной деятельности в России и зарубежных государствах : дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук: 12.00.03 «Гражданское право ; Предпринимательское право ; Семейное право ; Международное частное право» / Ю. В. Черячукин. — Волгоград, 2002. — 370 с.
25. Шугаилов З. Ш. Гражданские правоотношения в сфере российского рынка рекламы : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право ; Предпринимательское право ; Семейное право ; Международное частное право» / З. Ш. Шугаилов ; Московская акад. экономики и права. — М. 2006. — 24 с.
26. Эркенова Ф. Саморегулирование в рекламе / Ф. Эркенова : [монография]. — М. : РИП-холдинг, 2003. — 155 с.

Надійшла до редколегії 11.09.2013 р.

УДК 001.891.3: 021.1

В. П. ЖУКОВА

БІБЛІОТЕЧНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ У КОНТЕКСТІ БІБЛІОТЕКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто теоретичні засади визначення бібліотечного соціального інституту. Досліджено інституціоналізацію бібліотечного інституту в контексті вивчення бібліотекознавчих праць і фундаментального значення категорії «бібліотечний соціальний інститут».

Ключові слова: бібліотека, бібліотечний соціальний інститут.

Рассмотрены теоретические основы определения библиотечного социального института. Исследована институционализация библиотечного института в контексте изучения библиотечных работ и фундаментального значения категории «библиотечный социальный институт».

Ключевые слова: библиотека, библиотечный социальный институт.

The theoretical basis the social institution of the library is determined. Institutionalization of the Library institute study in the direction of studying librarianship work towards fundamental category of «social institution library» is analyzed.

Key words: library, library of social institutions.

Сучасна бібліотечна діяльність зазнала ґрунтовних змін, які позначилися на всіх аспектах реалізації бібліотекою її соціальних завдань. Формування соціально-комунікаційної парадигми дослідження феномену бібліотечної діяльності створило умови для всестороннього охоплення та вивчення трансформаційних процесів доби інформатизації. Крім того, розгортання соціально-комунікаційних функцій бібліотек надає можливість для теоретичних і практичних узагальнень діяльності бібліотек як інтегрованих до соціально-комунікаційної системи (СКС) суспільства структур.

Бібліотечний соціальний інститут (БСІ) — установа, призначення якої — відтворювати соціальний порядок, еволюційні, інтеграційні, трансформаційні й інші процеси, стабільність суспільства, основується на виконанні своїх головних функцій, пов'язаних зі збиранням, накопиченням, зберіганням, опрацюванням, передаванням і розповсюдженням документів та інформації, створенням інформаційних продуктів і наданням інформаційних послуг суспільству й особистості. Інтеріоризація бібліотеки сприяє прийняттю загальної суспільної системи цінностей та здійснює соціалізацію особистості. Екстеріоризація бібліотеки забезпечує її інтеграцію до глобалізаційних процесів суспільства та відображається в соціально-комунікаційній взаємодії, переважно в електронних мережах, які об'єднують різноманітні проекти зі збереження світової культурної спадщини, створення електронних бібліотек усевітнього значення та надання доступу до інформаційних ресурсів усіх користувачів, яким це потрібно.

Означена тема є актуальною оскільки в сучасному розвитку бібліотек існують протиріччя в рівнях розвитку бібліотек як у світі загалом, так і в Україні відповідно до типової належності та регіонального розташування. Ця проблема передусім залежить від фінансування бібліотек та рівня підготовки кадрів. Деякі бібліотеки вирішують питання фінансування, використовуючи фандрайзинг та позабюджетні кошти: меценатів, проектну діяльність, платні послуги. Комерціалізація діяльності бібліотек, зумовлена наданням платних послуг, нині також суперечить їхній спрямованості на вільний доступ до інформації. Ринковий підхід до інформаційної сфери, в свій час, у країнах заходу призвів до зменшення фінансової підтримки інформаційних центрів і бібліотек. Рівень підготовки кадрів працівників бібліотек в Україні залежить від організації всієї системи безперервної освіти в бібліотечній галузі, щорічного набору та випуску студентів бібліотечними факультетами вищих навчальних закладів, невизначеності нових спеціальностей і спеціалізацій, браку освітніх стандартів, необхідності реорганізації виробничої та переддипломної практики й практичних занять студентів, централізованого працевлаштування за фахом, зацікавленості бібліотек у прийнятті випускників на роботу. Усі ці проблеми зумовлюють пошук нових моделей розвитку бібліотечної діяльності, забезпечують життєздатність бібліотеки як необхідного суспільству соціального інституту в контексті створення відкритого суспільства знань.

Мета статті — визначити теоретичні засади бібліотечного соціального інституту.

Бібліотеку як соціальний інститут досліджували М. І. Акилін, А. Н. Ванєєв, Є. Ю. Генієва, М. Я. Дворкіна, Н. Е. Добриніна, Н. В. Жадько, В. О. Ільганаєва, Н. С. Каргашов, Н. Б. Костіна, Р. С. Мотульський, Є. І. Полтавська, М. М. Самохіна, А. В. Соколов,

Ю. М. Столяров, Л. В. Федорєва, В. Р. Фірсов, І. М. Фрумін, О. С. Чубарьян.

Бібліотека — це необхідний у суспільній структурі соціальний інститут, одна з форм регулювання суспільного життя, що має два аспекти: конкретний зміст своєї діяльності, зумовлений соціально-економічними умовами, й внутрішню незмінну якість, незалежну від соціальних умов сутність бібліотеки [11].

З точки зору соціології, соціальний інститут є фундаментальним поняттям, однак теоретичного узагальнення цієї теми немає понині. Згідно з дослідженнями соціологів, бібліотека як соціальний інститут виникла в результаті процесу диференціації суспільства (Г. Спенсер). У контексті цілісності суспільства бібліотека є суспільним інститутом, який відіграє свою функціональну інформаційно-комунікаційну роль, хоча за радянської доби виконувала також ідеологічну функцію (Е. Дюркгейм, М. Ковалевський). Феномен бібліотеки — її здатність впливати на сучасну суспільну культуру, зберігаючи у своїх фондах соціальну пам'ять людства та відображаючи соціально значущі ознаки культурної реальності. Функції бібліотеки визначаються під час соціальної взаємодії суспільства. Такі соціальні функції бібліотеки, як виховна, освітня, виробнича, кумулятивна, класифікаційна, трансляційна, меморіальна, ціннісно-орієнтаційна та пізнавальна, поступово виявляються й трансформуються.

Із розвитком постіндустріального суспільства інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) активно впроваджуються в бібліотеках. Нині посилюється сервісна функція бібліотеки, яка ґрунтується на вивченні інформаційних потреб та кінцевими результатами якої є створення інформаційних продуктів і надання інформаційних послуг суспільству й особистості. Бібліотека й у сучасному світі впливає на читання та інформаційні потреби членів суспільства. Однак головними соціальними інститутами суспільства є освіта й наука, тому до соціальних функцій бібліотеки додається когнітивна. Таким чином, загальна соціальна функція бібліотеки — діяльність із соціалізації особистості, тобто формування індивіда відповідно до суспільних знань і цінностей (П. Сорокін) [9].

На думку М. Я. Дворкіної, особливості сучасної бібліотеки — це «інформація» та «знання», тому пріоритетним у процесі функціонування бібліотек є використання сучасних ІКТ, які сприяють поширенню знання [4]. Орієнтація бібліотеки на суспільство знань та вирішення нових проблем, пов'язаних з упровадженням ІКТ, пошуком нових форм роботи з читачами, зумовила виникнення електронної бібліотеки та її різновиду — репозиторію, які є і складовими традиційних бібліотек, і проектами, в яких беруть участь бібліотеки регіону, країни, світу. Переважно ці проекти спрямовані на збереження культурного надбання народів світу.

Бібліотека — це соціальний інститут, який визначає фундаментальні інформаційні потреби членів суспільства, що виконують важливі ролі в СКС (Р. Парсонс). Бібліотека має функціональну здатність налагоджувати суспільне життя і соціальний порядок, узгоджуючи, об'єднуючи, організовуючи й інтегруючи наміри та поведінку соціальних суб'єктів, структурних і функціональних компонентів соціальної системи (С. Войнович) [9].

Бібліотека як соціальний інститут — це організаційна система соціальних зв'язків і норм, яка об'єднує значущі суспільні цінності та процедури, що задовольняють інформаційні, освітні, культурні й інші потреби суспільства. Сутнісні соціальні функції бібліотеки об'єктивно здатні цілісно впливати на людину, що узгоджується з програмною метою суспільства — формування гармонійно розвиненої особистості. Цей факт зумовлює реальний розвиток бібліотек і подальше посилення їх соціальної ролі. Вони постійно співвідносяться з поточними суспільними потребами і конкретизуються у вторинних соціальних функціях, які слід розглядати як напрями та завдання бібліотечної діяльності (С. Фролов) [9].

Структуру бібліотеки як соціального інституту можна визначити за такими ознаками: працівники бібліотеки, котрі мають виконувати організаційно-ділові та посадово-функціональні обов'язки, важливі для бібліотечної спільноти; форма організації комплексу соціальних дій, певних членів групи від імені всієї спільноти; комплекс установ і знарядь діяльності, які надають змоги певним членам групи виконувати публічні функції, що мають на меті задоволення потреб групи й регулювання поведінки її членів. Специфічними ознаками інституції є сталість її форми, орієнтація на вирішення основних соціальних проблем, культурний статус і культурна легітимність (В. Ососький) [9].

Отже, бібліотека як соціальний інститут — це певна форма організації та регулювання документно-інформаційної сфери, що склалася історично і забезпечує виконання життєво важливих для суспільства функцій, містить сукупність норм, ролей, зразків поведінки, дописів, спеціальних установ, систему контролю. Інституціональна діяльність є формою людської діяльності, яка ґрунтується на чітко розробленій системі правил і норм, а також на розвиненому соціальному контролі за її виконанням. Вона здійснюється людьми, об'єднаними в професійні групи, асоціаціями, де є поділ на статуси й ролі, згідно з потребами групи чи суспільства.

На думку В. Р. Фірсова, бібліотека характеризується, насамперед, своїм соціальним призначенням. Як основний об'єкт бібліотечної діяльності необхідно розглядати особистість. Однак цей об'єкт — не єдиний, а функції, що БСІ виконує стосовно соціуму, пов'язані з оцінкою соціальної ефективності бібліотечної діяльності. Дослідження В. Р. Фірсова орієнтовані на розвиток бібліотечної технології [11].

Специфіка бібліотеки порівняно з іншими інститутами культури полягає в тому, що долучення до культури відбувається через документи, в яких відображені, закріплені елементи культурної реальності, — зазначає М. М. Самохіна. Сутнісною властивістю бібліотеки, на думку дослідниці, є її здатність моделювати найважливіші та найзакономірніші елементи цієї реальності. Така здатність реалізується насамперед через бібліотечний фонд. Бібліотечна модель культури — документальна, тому необхідно виокремити такі чотири сутнісні функції бібліотеки як соціального інституту: кумуляція — збирання і зберігання документів та інформації; класифікація — розміщення документів у фонді, який відіграє роль моделі культури; трансляція — надання абонентам класифікованих документів та інформації про них; ціннісна орієнтація — ієрархізація елементів моделі, виокремлення цінностей і рекомендація їх абонентам [8].

Р. С. Мотульський також вважає основою функціонування бібліотеки документ. «Як свідчить багатовікова історія, бібліотеки завжди збирали ті документи, які продукувало суспільство на певному етапі свого розвитку і які були необхідними для задоволення його потреб. У стародавній державі Шумері це були глиняні таблички й сувої, за Середньовіччя в різних державах — рукописні книги, дещо пізніше — твори друку, нині настав час електронних документів» [6].

На прикладі Олександрійської бібліотеки можна простежити, що навіть у давні часи бібліотека зазнавала трансформаційних змін: із приватної бібліотеки правителів вона стала центром діяльності Мусейона. Згодом виникла публічна бібліотека при храмі Серапіса Серапуме, яка була бібліотекою-філією Олександрини.

Спільнота, на думку Е. І. Полтавської, розпочала використовувати бібліотечний фонд внаслідок еволюції особистих бібліотек у публічні. Таким чином виникла система «бібліотека-соціальний інститут», яка здійснює свою діяльність через «бібліотеки-установи». Значення цього зв'язку виявляється в тому, що бібліотека існує для задоволення інформаційних потреб особистості та соціуму; спрямовує інтегративну функцію БСІ і є теоретичним підґрунтям для її формулювання — надання документа з бібліотечного фонду в громадське користування для споживача інформації. Основою практичної діяльності є вивчення та задоволення інформаційних потреб читачів для розвитку особистості, її соціалізації та реалізації в соціумі [7].

М. Я. Дворкіна зазначає, що у використанні сучасних бібліотек зацікавлені соціально незахищені групи користувачів. Публічна бібліотека є гарантом соціального мінімуму знань, культурних навичок, які необхідні сучасній людині. Бібліотека таким чином сприяє інформаційно-культурному захистові людини і соціальній стабільності суспільства. У цьому полягає новий сенс освітньої ролі публічних бібліотек, які завжди за допомогою книги сприяють долученню людини до життєдіяльності суспільства [3].

Сучасна бібліотека, зазначає Ю. Г. Дмитрук, є інтегрованим соціальним інститутом, який містить інформаційні та культурні компоненти. Її місія пов'язана з посиленням значення інформації та знання як каталізатора суспільного розвитку. Вона має декілька аспектів: сприяння поширенню людського знання завдяки забезпеченню вільного доступу до нього; збереження документального знання. Нині перспективи розвитку людства залежать від становлення глобального інформаційного суспільства, яке розуміється як один з етапів розвитку сучасної цивілізації, котрий характеризується посиленням ролі ІКТ, інформації та знань у житті суспільства, створенням глобального інформаційного простору, котрий має забезпечити ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів та задоволення їх соціальних і особистісних потреб в інформаційних продуктах і послугах. Бібліотеки мають забезпечити своїх користувачів інформацією в потрібному їм форматі [4].

На думку В. О. Ільганаєвої, бібліотечну сферу як соціальний інститут визначають такі елементи: бібліотечні установи та їхня мережа, бібліотечна наука, система підготовки кадрів, інформаційне забезпечення діяльності, матеріально-технічна база, система управління та ін. Їх необхідно аналізувати в комплексі, а БСІ слід розглядати як підсистему суспільства [5].

С. Басов вважає обов'язковим елементом БСІ практичну діяльність як галузь суспільного господарства, що містить бібліотеки всіх типів і видів за ознакою єдності продуктів, які створюються, та бібліотечних послуг. Саме в процесі діяльності відбувається реалізація цільових функцій БСІ: виробництво й споживання бібліотечних послуг; освітня діяльність, яка забезпечує підготовку та підвищення кваліфікації професійних кадрів для потреб БСІ та її організаційні форми; наукова діяльність, спрямована на виробництво наукових смислів, що реалізує для потреб БСІ функцію пізнання, і її організаційні форми; комунікація як інформаційна взаємодія компонентів БСІ між собою й із соціумом; управлінська діяльність, основана на владних повноваженнях, спрямована на забезпечення функціонування та розвитку БСІ загалом і його окремих компонентів, а також її організаційні форми [1].

Бібліотеки активно адаптуються до змін, що відбуваються в соціумі, та домінуватимуть в інформаційній сфері в подальшій організації діяльності зі збирання, накопичення, збереження, опрацювання, передавання й розповсюдження документальної інформації, яка містить знання людства, створення інформаційних продуктів і надання послуг на основі впровадження в її діяльність різних інновацій. У сучасному суспільстві спостерігаються тенденції зміни інформаційних потреб у напрямі професійного читання. Читання на дозвіллі нині часто замінюється видовищними, мультимедійними формами, тому одне з головних завдань сучасної бібліотеки це — структурування

наукової інформації, яка є основою для розвитку освіти, виробництва та науки. Найціннішим ресурсом для користувача інформації є той, що містить знання, тому системна трансформація бібліотечної діяльності це — умова переходу до когнітивного рівня функціонування бібліотек.

Отже, бібліотека як соціальний інститут виникла і функціонує, задовольняючи потреби суспільства й особистості в інформації та документах. Особливості функціонування бібліотеки в добу інформатизації пов'язані з її інтеграцією до глобальних комунікаційних процесів. Участь бібліотек в інформатизації суспільства є діяльністю, що впливає на соціум, опираючись на розвиткові та вихованні особистості в процесі задоволення інформаційних потреб. Розвиток бібліотечної діяльності в добу переходу до суспільства знань зумовлює трансформаційні зміни в її змісті й структурі. Інформатизація бібліотеки — комплекс організаційних, економічних, функціональних, предметних, технологічних, виконавських, системних, цільових, якісних, середовищних і кадрових змін. Головними елементами БСІ, які перебувають у постійному комунікаційному зв'язку, є бібліотекар (представник своєї професійної групи) та читач (споживач інформації). Споживачами інформації є суспільство, інші соціальні інститути, особистість. Бібліотекар — це посередник між читачем та інформацією, основний виконавець читацьких запитів і той, хто задовольняє інформаційні потреби на основі організації цілого комплексу соціальних дій. Бібліотеки в суспільстві завжди були втіленням гуманізму й гармонійного розвитку як основи людських відносин і суспільної діяльності.

Висвітлення теоретичних засад бібліотечного соціального інституту почалося ще за радянських часів і продовжується бібліотекознавцями понині. Подальші дослідження цього питання пов'язані з детальним вивченням його елементів.

Список літератури

1. Басов С. Библиотечный социальный институт: формула Матлиной / С. Басов // Библ. дѣло. — 2009. — № 9. — С. 33–35.
2. Гранчак Т. Сучасні підходи до вивчення бібліотеки як соціального інституту / Т. Гранчак // Бібл. вісн. — 2012. — № 5. — С. 20–26.
3. Дворкина М. Я. Институционализация библиотек / М. Я. Дворкина // Библиосфера. — 2011. — № 4. — С. 7–10.
4. Дмитрук Ю. Г. Трансформация библиотеки как социального института / Ю. Г. Дмитрук // Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань. У 2 ч. матеріали міжнар. наук. конф., 26–27 лют. 2009 р. / Харк. держ. акад. культури — Х., 2009. — Ч. 2. — С. 31–33.
5. Ільганаєва В. О. Бібліотечна сфера — соціальний інститут / В. О. Ільганаєва // Бібл. вісн. — 1994. — № 3. — С. 2–8.
6. Мотульский Р. С. Библиотека как социальный институт : [монография] / Р. С. Мотульский. — Минск : Бел. гос. ун-т культуры, 2002. — 340 с.

7. Полтавская Е. И. Библиотека как организация и социальный институт / Е. И. Полтавская // Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань. У 2 ч. : матеріали міжнар. наук. конф., 26–27 лют. 2009 р. / Харк. держ. акад. культури — Х., 2009. — Ч. 2. — С. 26–28.
8. Самохина М. М. Библиотека как социальный институт и её функции / М. М. Самохина // Библиотека и общество в России 90-х годов XX века: материалы семинара / Моск. библ. ассоциация, Рос. гос. б-ка, Рос. гос. б-ка для слепых, Библ. благотв. фонд. — М., 1994. — С. 12–18.
9. Соціологія: підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. Н. П. Осипової. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 336 с.
10. Федореева Л. В. Библиотека как социальный институт в период социальной трансформации: на примере формирования регионального информационно-библиотечного центра в Хабаровском крае / Л. В. Федореева : дис. ... канд. социолог. наук. — Хабаровск, 2005. — 216 с.
11. Фирсов В. Р. Библиотека как социальный институт : дис. ... канд. пед. наук. / В. Р. Фирсов. — Л. : ЛГИК, 1984. — 223с.

Надійшла до редколегії 12.08.2013 р.

УДК 005.966.2:021.1(100)

О. Ю. МАР'ІНА

ВИКОРИСТАННЯ КРАУДСОРСИНГ-ТЕХНОЛОГІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ЗАРУБІЖНИХ БІБЛІОТЕК

Аналізуються найбільші краудсорсингові проекти зарубіжних бібліотек. Розглядаються перспективи застосування технології краудсорсингу в бібліотечній сфері України.

Ключові слова: краудсорсинг, бібліотека, соціокомунікативні технології, соціальна взаємодія.

Анализируются краудсорсинг-проекты зарубежных библиотек. Рассматриваются перспективы применения технологии краудсорсинга в библиотечной сфере Украины.

Ключевые слова: краудсорсинг, библиотека, социально-коммуникативные технологии, социальное взаимодействие.

The crowdsourcing projects of foreign libraries are analyzed. The prospects for the use of crowdsourcing technology in the library sector in Ukraine are discovered.

Key words: crowdsourcing, library, social and communication technology, social engagement.

У сучасних умовах на тлі зміни технологічної, комунікаційної та соціальної парадигм актуалізуються конструктивний діалог між суб'єктами інформаційного суспільства, необхідність пошуку ефективних способів соціокомунікаційної взаємодії. У зв'язку із цим у всіх галузях господарювання застосовуються інноваційні підходи та технології, які максимально задовольняють потреби сторін соціокомунікаційного процесу.

Однією з таких технологій, що набуває стрімкого розвитку протягом найближчого часу, є краудсорсинг (crowdsourcing) — інновація,

основана на залученні добровольців до виробництва або поширення товарів та послуг, генерування нових ідей і рішень. Переваги краудсорсингу вже певний час успішно використовують бізнес-структури та некомерційні організації, галузі мистецтва, відображені у фундаментальних дослідженнях. Актуальність застосування цього соціально-технологічного тренду в бібліотечній сфері визначається двома взаємопов'язаними аспектами: розширенням технологічних платформ функціонування бібліотек та загальними процесами соціокультурної динаміки, що характеризуються змінами напрямів взаємодії учасників інформаційних відносин, зокрема бібліотеки та користувачів.

Мета — визначити перспективи застосування краудсорсинг-технологій у бібліотеках України на основі аналізу проектів зарубіжних книгозбірень.

Досвід використання краудсорсинг-проектів у зарубіжних бібліотеках свідчить про те, що нині виник відносно новий феномен соціокомунікаційної взаємодії книгозбірні та суспільства, який має певну специфіку, сутнісні особливості, значущість і розглядається як самостійне явище. Значна увага його вивченню приділяється в працях зарубіжних науковців та практиків бібліотечно-інформаційної сфери: Р. Холлі, П. Гетенбей, П. Дановскі, М. Айрес, П. Хоган, Дж. Колако, Дж. Мак-Кінлі та ін. У вітчизняній професійній науковій літературі немає єдності розуміння як самого поняття «краудсорсинг», так і особливостей його застосування в бібліотеках.

Основою для розуміння поняття «краудсорсинг» є авторське визначення редактора журналу «Wired» Джефа Хау, котрий розглядає його як акт передавання деяких виробничих функцій невизначеному колу осіб; вирішення виробничих завдань добровольцями, що координують свою діяльність за допомогою інформаційних технологій [10].

Наукові праці зарубіжних авторів-бібліотекознавців пропонують достатньо широке трактування цього терміна. Багато з них розкриває значення лише частково, описуючи окремі аспекти. Наприклад, пов'язуючи поняття краудсорсингу зі сферою практичної діяльності в бібліотечно-інформаційній сфері, П. Дановскі визначає його як інноваційний інструмент взаємодії бібліотеки та користувачів [4]. Науковець наголошує, що застосування краудсорсингу — процес залучення до діяльності бібліотечних установ за допомогою віртуального інформаційного простору розумних, талановитих, ініціативних людей, які здатні до інноваційного мислення, продукування нових ефективних ідей. Однак ця позиція зосереджується лише на розумінні краудсорсингу як технології виробництва та реалізації товарів і послуг бібліотек, що не зважає на інтереси користувачів.

Натомість Р. Холлі уточнює термін «краудсорсинг», визначаючи його як технологію соціальної взаємодії, яка передбачає наявність суспільно значущої мети та складної системи обмінів між бібліотекою

й користувачами, зумовленої способами врівноваження винагород та витрат [7]. Науковець підкреслює: «Незважаючи на те, що краудсорсинг став можливим завдяки розвитку соціальних мереж і зручних інтернет-платформ, функціонуючих на основі технологій Web 2.0, його головний принцип не є абсолютно новим явищем для бібліотек, адже соціальна взаємодія книгозбірень і користувачів відбувалася протягом багатьох років» [7]. Р. Холлі зазначає, що краудсорсинг є подібною інтерпретацією до вже традиційної для бібліотек моделі аутсорсингу. Їх відмінності виявляються в завданнях, зниженні вартості та скороченні термінів виконання проекту, розширенні географії учасників-виконавців і якості результатів, які свідчать на користь краудсорсингу.

Д. Мак-Кінлі розглядає перспективність використання інноваційних краудсорсинг-моделей у бібліотеках, архівах і музеях. Автор пов'язує ефективність і результативність краудсорсингу з предметом управлінських рішень, які стосуються цілей проекту, розподілу завдань, добровільного вербування, систем проектування, підтримки волонтерів тощо [12].

Отже, брак єдиного теоретичного підходу до визначення поняття краудсорсингу пояснюється багатозначністю, «універсальністю», складністю технологізації соціальних процесів та застосуваністю терміна до широкого спектра явищ взаємодії в суспільному житті, а також тим, що дефініція перебуває на стадії розробки. Натомість практичний досвід упровадження краудсорсингу в процесі вирішення значущих проблем у розвитку бібліотечно-інформаційної галузі засвідчує ефективність використання цієї соціокомунікаційної технології в найрізноманітніших напрямках.

Кількість прикладів успішних довготривалих краудсорсинг-проектів у бібліотеках світу збільшується, і вже нині можна говорити про значний потенціал багатьох із них.

Лідером щодо використання методів краудсорсингу є Національна бібліотека Австралії, що започаткувала декілька проектів із залучення добровольців до процесів збереження культурної спадщини. Забезпечивши технічну основу їх реалізації — розробивши веб-платформи, які можуть використовуватися для різної колаборативної роботи користувачів — бібліотечна установа зацікавила на ініціативності та зацікавленості громадськості. Визначаючи чіткі цілі й опираючись на інструментах вірусного маркетингу, її проекти вже за рік набули підтримки численних волонтерів, котрі працювали принаймні один раз на місяць регулярно.

Першого досвіду успішного використання ідей краудсорсингу Національна бібліотека Австралії набула під час реалізації проекту «Picture Australia», який стартував у 2000 р. [14]. Його реалізація вможливила збір цифрових зображень, що відбивають історію та сучасність країни. Учасниками проекту за перші три роки стали майже

З тисячі волонтерів та понад 50 закладів збереження культурної спадщини як самої Австралії, так і інших країн [7].

Ще одним успішним краудсорсинг-проектом Національної бібліотеки Австралії став «FamilySearch Indexing», який стартував у 2006 р. [6]. Проект передбачав поцифрування наявних у бібліотеці документів, що складаються з колекції мікрофільмів та фотографічних зображень історичних документів зі 110 країн: переписів населення, свідоцтв про народження, шлюб, обліків майна й інших записів актів громадянського стану. «FamilySearch Indexing» уже від початку реалізації довів доцільність використання ідеї колоборативної роботи користувачів — за три роки в проекті взяло участь понад 160 тис. добровольців, які зробили доступними до пошуку в цифровому форматі 334 млн імен [7]. Відвідувачам проекту й нині пропонується за допомогою встановлення безплатного програмного забезпечення на власні комп'ютери завантажувати цифрові зображення рукописних сторінок, транскрибувати їх та розміщувати свої праці на сайті бібліотеки. Готові записи зрештою стають доступними в ресурсах «Центру сімейної історії» та в межах безплатної онлайн-служби FamilySearch — одного зі світових ресурсів генеалогії, що найчастіше використовується [7].

Програма Національної бібліотеки Австралії з поцифрування історичних австралійських газет є складовою великого проекту «Trove» [18]. Вона стартувала в серпні 2008 р. та передбачала участь широкої громадськості в процесах редагування поцифрованих текстів австралійської історичної преси. Проект здійснювався на основі роботи користувачів з ресурсами сайту, і вже за рік були отримані перші результати запровадження краудсорсинг-технологій — більше 5 тис. волонтерів відредагували 4,7 млн рядків тексту у 216 тис. статей, що охоплювали період — 200 років історії Австралії. Після п'яти років ця цифра збільшилася до 100 млн рядків тексту. Фахівці проекту підрахували, що робота, виконана користувачами, еквівалентна 270 рокам стандартної роботи бібліотечних працівників [8].

Успіх «Trove» став прикладом для започаткування Національним архівом Австралії іншого краудсорсинг-проекту «The Hive» [16]. Його головною метою також є розшифрування колекцій та поліпшення доступу до записів, але реалізація цієї програми пов'язана зі складнішим багатоетапним процесом опису архівних документів та необхідністю посиленої координації роботи волонтерів [8].

Подібні завдання з поцифрування історичних документів реалізуються в межах волонтерської програми Національної бібліотеки Фінляндії «DigitalKoot», яку розпочато в березні 2011 р. [5]. Вона пропонує користувачам розвагу та можливість зробити свій внесок у збереження культурної спадщини Фінляндії. Розроблена разом з компанією Microtask «DigitalKoot» являє собою веб-платформи, які перетворили складні для людини завдання з обробки мільйонів сторінок історичних газет, книг, журналів на спільні, керовані та корисні

онлайн-ігри. Такий інноваційний досвід довів свою спроможність уже після одного місяця запуску програми: 25 тис. добровольців з Фінляндії, США, Швеції та Великобританії здійснили понад 2 млн індивідуальних завдань — 1700 годин роботи [3].

Слід зазначити, що подібні програми з колективного поцифрування об'єктів культурної спадщини нині є найпоширенішою краудсорсинг-ініціативою та реалізуються в багатьох бібліотеках світу: Національній бібліотеці В'єтнаму, Державній бібліотеці Вірджинії, бібліотеці Каліфорнійського університету, бібліотеці університету Теннессі, університетській бібліотеці Луїсвілля, Кембриджській публічній бібліотеці, Нью-Йоркській публічній бібліотеці.

Дещо інший досвід упровадження краудсорсинг-технологій має Національна бібліотека Німеччини. За її ініціативою та за сприяння добровольців Wikimedia Deutschland з 2005 р. розпочалася робота зі встановлення посилань між записами електронного каталогу й авторитетних файлів бібліотеки та ресурсами Wikipedia [4].

Слід зазначити, що досвід роботи користувачів з «доповнення» електронних каталогів бібліотек не є унікальним. У багатьох зарубіжних бібліотечних установах останнім часом набула поширення практика тегування (англ. «folksonomy») та коментування каталогованих матеріалів [9]. Вона передбачає самостійне надання добровольцями ключових слів записам в електронному каталозі та подальше їх поєднання з іншими цифровими інформаційними об'єктами, такими як анотації, зміст, рецензії, веб сайти, зображення, коментарі, відгуки, відео тощо. Отже, соціальне тегування надає користувачам таких переваг: по-перше, полегшує пошук; по-друге, поліпшує сприйняття користувачами бібліотечних ресурсів; по-третє, підвищує експертну оцінку інформаційних об'єктів.

Приклади реалізації соціального тегування можна відстежити на веб сторінках електронних каталогів та в акаунтах бібліотек на різноманітних соціальних медіа. Наприклад, Бібліотека Конгресу США у своєму акаунті в мережі Flickr пропонує користувачам додавати теги та коментарі до фото в колекціях «1930s-40s in colour» та «News in the 1910s»; закликає допомогти ідентифікувати людей та фотографів у колекції «Liljenquist Family Collection of Civil War Photographs». Соціальне тегування в каталозі доступне на сайті Ann Arbor District Library [1] та в хмарі тегів Thomas Ford Memorial Library [17].

Досвіду соціального рекомендування набули публічні бібліотеки Сінгапура, які розпочали використання онлайн-ресурсу uservoice.com для залучення користувачів до участі в конкурсі «Запропонуй книгу для наших полиць!».

Цікавим є практичний досвід Нью-Йоркської публічної бібліотеки, в якій розгорнуто проект «NYPL Map Warper», спрямований на редагування користувачами в цифровому середовищі колекцій історичних мап [13]. Відвідувачі мають можливість переглядати вже

«виправлені» або допомагати бібліотеці поєднувати історичні та сучасні мапи.

Краудсорсинг-технології успішно впроваджуються не лише в бібліотеках. Зарубіжні архіви та музеї також вирішують проблеми створення, підвищення доступності та популяризації он-лайн-колекцій і ресурсів за допомогою інтелектуальної співпраці користувачів. Наприклад, Національний архів США започаткував проєкт «Citizen Archivist» [2], метою якого є підвищення доступності історичних документів завдяки розшифруванню рукописних та друкованих документів, тегуванню, створенню нових та оновленню існуючих Wiki-сторінок архіву (WikiProject NARA), обміну цифровими зображеннями між дослідниками. Музей Вікторії та Альберта в проєкті «Search the Collections» пропонує інтернет-ентузіастам змінювати автоматично встановлені зображення на головній сторінці пошуку колекцій, обираючи найкращі цифрові об'єкти з бази даних [15].

Краудсорсинг проєкти успішно реалізуються в багатьох зарубіжних бібліотеках, архівах, музеях. Аналізуючи ці проєкти, зазначимо, що застосування краудсорсингу вирішує водночас декілька важливих завдань: сприяє консолідації й активізації користувачів мережевого сегмента соціокомунікаційних структур під час вирішення реально існуючих соціально значущих проблем; відкриває нові можливості для встановлення багатомірних зв'язків комунікації із суспільством; краудсорсинг у бібліотечно-інформаційній сфері виявляє й дозволяє продукувати інноваційні ідеї, які сприяють модернізації бібліотеки.

Основою для існування краудсорсингу в бібліотеках є фактор мотивації окремих користувачів до участі у формуванні єдиного соціокомунікаційного середовища: «Для будь-якої роботи найліпше підходить та людина, яка найбільше хоче її виконати» [10]. Мотивація до участі може виражати особисту зацікавленість користувача в певній проблемі, як то тематика краудсорсинг-проєкту чи потреба в комунікації з однодумцями; відображати прагнення зробити деяку добровільну діяльність й розглядати її як добру справу; слугувати дозвіленим чи освітнім засобом взаємодії користувача з бібліотекою; забезпечувати особисте задоволення чи бути єдиною соціальною роллю для людини з обмеженими фізичними можливостями, надавати почуття гідності, цінності й моральної винагороди; уособлювати почуття причетності людини до збереження історії, науки, культурної спадщини.

Потенціал соціальної активності «колективного розуму» в бібліотечно-інформаційній сфері значно перевершує резерви наявних кадрових, адміністративних, техніко-технологічних ресурсів бібліотек. Крім того, краудсорсинг-проєкти, що реалізуються по всій карті Веб 2.0, сприймаються бібліотечним світом доброзичливіше, адже мають некомерційні наміри. Таким чином, можливості краудсорсингу в бібліотечному середовищі обмежені тільки волею управлінського персоналу, що визначає доцільність застосування цієї

соціокомунікаційної технології. Це переконливо доводить результативність зарубіжного досвіду залучення «колективного розуму» в таких напрямках діяльності книгозбірень, як:

- транскрипція цифрових зображень;
- виправлення помилок, які виникли в процесі оптичного розпізнавання друкованих та рукописних бібліотечних та архівних документів;
- оброблення цифрових зображень, файлів аудіо та відео;
- знаходження помилок у текстах, каталогах, на веб-сторінках бібліотек;
- колективний переклад текстів;
- колективний пошук інформаційних об'єктів;
- соціальне тегування (folksonomy) каталогізованих матеріалів та додавання коментарів (розміщення на веб-проектах бібліотек індивідуальної реакції на інформацію, рекомендації для користувачів);
- опис інформаційних об'єктів, які ще не каталогізовані;
- практика попереднього рецензування книг;
- колективна класифікація ресурсів;
- експертна оцінка інформаційних об'єктів;
- поєднання даних на сайтах бібліотек із зовнішніми ресурсами за допомогою встановлення посилань чи використання плагінів рекомендації;
- поєднання ресурсів мережевої енциклопедії «Вікіпедія» з бібліотечними авторитетними файлами, каталогами тощо;
- геолокація даних на основі використання геоінформаційних систем;
- створення рейтингу надійності інформації/документів;
- перевірка повноважень доступу до електронних документів;
- створення електронних книг, презентацій, буктрейлерів;
- тестування нових інформаційно-комунікаційних технологій, сервісів та додатків на веб-майданчиках бібліотек (так зване usability testing);
- створення та публікація контенту, розробленого користувачами (usergenerated content) — «Вікіпедія» та інші «Вікі»-проекти, блоги, форуми, співтовариства в соціальних мережах;
- колективна творчість над слоганами, логотипами, рекламними макетами та роликами;
- поширення реклами бібліотеки користувачами;
- залучення волонтерів до організації заходів — акцій, перформансів, флешмобів тощо;
- обґрунтування нових продуктів та послуг бібліотек.

Означені каудсорсингові рішення основані на принципах колективної дії, відповідно до яких кожний наступний виконавець завдання може уникнути помилок попереднього учасника, здійснити вдосконалення, інакше поглянути на завдання тощо. Їх беззаперечною

перевагою є низька собівартість організації проектів — бібліотека, яка вирішила застосувати такий інструмент, як краудсорсинг, витрачає свої зусилля на долучення необхідної кількості волонтерів до інформаційних процесів через Інтернет-технології, що є найдешевшим.

Отже, можна підсумувати, що перевагами застосування краудсорсингу в бібліотечно-інформаційній сфері є: масштабність проектів, які передбачають участь і доступ до результатів праці необмеженої аудиторії; можливість зниження ризиків краудсорсинг-проектів; економія фінансових, кадрових та часових ресурсів; використання знань, досвіду й інтересів суспільства; створення нових можливостей налагодження комунікації з користувачами; активне залучення волонтерів до роботи над існуючими та новостворюваними колекціями, збагачення бібліотеки інформаційними об'єктами; підвищення якості, точності та достовірності даних завдяки виправленню помилок та класифікації; підвищення ефективності пошуку інформації; збільшення інтелектуальної цінності даних за допомогою тегування, рейтингів та відгуків, а також представлення на їх основі соціальної рекомендації для ширшого загалу користувачів; демонстрація цінності, значимості й інноваційного шляху розвитку бібліотек у суспільстві; зміцнення довіри та лояльності користувачів до бібліотек; заохочення й підвищення відповідальності суспільства щодо ставлення до культурної спадщини; завершення проектів за короткий термін.

Усвідомлення цих переваг дозволяє нині активно започатковувати в зарубіжних книгозбірнях численні краудсорсингові проекти, в той час як бібліотеки України ще тільки розпочинають використовувати цю нову форму взаємодії із соціумом. У контексті глибокої інтегрованості українського суспільства в міжнародні соціальні медіа вітчизняні бібліотеки вже використовують мережеві сервіси як канали неформальної комунікації та способи мотивації розвитку професійної сфери; засоби інформування, навчання або навіть інформаційного обслуговування; інструменти бібліотечного маркетингу, реклами, PR-технологій тощо. Логічною перспективою є запровадження колаборативних технологій — спільних дій бібліотеки та користувачів на основі використання спеціалізованих сайтів та соціальних медіа.

Потенціал краудсорсингу для українських бібліотек є значним, адже ці соціокомунікаційні структури вже нині мають користувацький загал, що постійно збільшується, а використання можливостей «соціального інтелекту» значно розширюється водночас з удосконаленням технологій медіа.

Головними завданнями для бібліотек України в процесі використання краудсорсинг-проектів є: активізація дій, спрямованих на забезпечення вільної орієнтації користувачів у системі інформаційних ресурсів, продуктів та послуг; заохочення споживачів до опанування ролі посередників у створенні нового знання, підвищенні якості інформації та розширенні каналів та рівнів її трансляції. Важливе

значення мають: формування загального «робочого простору» для самоорганізації та продуктивної спільної діяльності користувачів у веб-осередках бібліотек; порівняльний аналіз значущості існуючих проблем для всіх учасників та залучених сторін, чітке формулювання цілей проєктів.

Краудсорсинг-концепція буде тим кориснішою для розвитку бібліотек у майбутньому, чим вищий ступінь взаємної довіри та відповідальності бібліотек і суспільства буде закладено сьогодні. Українське бібліотечне співтовариство має розглядати краудсорсинг як технологію управління зворотним зв'язком між бібліотекою і суспільством, який потребує наповнення новим змістом, застосування нових парадигм, адекватних розвитку соціокомунікативних процесів. Він забезпечить конструктивну взаємодію між бібліотекою та соціумом та сприятиме встановленню рівноваги між ними. Краудсорсинг, з одного боку, підвищить гнучкість, здатність стабільно розвиватися й функціонувати в умовах, що постійно змінюються, самої української книгозбірні, а з іншого — поступово змінить соціокомунікаційне середовище бібліотеки, долучаючи до монополії такі основні процеси її діяльності, як збір, обробка та надання інформації, самого користувача, соціальна долученість котрого пов'язана з участю в колективній діяльності, що значно посилить соціальний капітал бібліотеки.

Список літератури

1. Ann Arbor District Library [Electronic resource]. — Mode of access : www.aadl.org/catalog/. — Title from screen.
2. Citizen Archivist [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.archives.gov/citizen-archivist/>. — Title from screen.
3. Daly N. IMPACT Final Conference-Crowdsourcing in the Digitalkoot Project [Electronic Resource] / Nora Daly. — Mode of access : // <http://impactocr.wordpress.com/2011/10/24/impact-final-conference-crowdsourcing-in-the-digitalkoot-project>. — Title from screen.
4. Danowski P. Library 2.0 and User-Generated Content. What can the users do for us? [Electronic resource] / Patrick Danowski // World libr. a. inform. congress: 73rd IFLA gen. conf. a. council, 19–23 aug. 2007, Durban, South Africa. — Durban, 2007. — 10 p. — Mode of access : // <http://archive.ifla.org/IV/ifla73/papers/113-Danowski-en.pdf>. — Title from screen.
5. DigitalKoot [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.digitalkoot.fi/>. — Title from screen.
6. FamilySearch Indexing [Electronic resource]. — Mode of access : https://familysearch.org/learn/wiki/en/FamilySearch_Indexing. — Title from screen.
7. Holley R. Crowdsourcing and social engagement: Potential, Power and Freedom for Libraries and Users. Research Paper [Electronic resource] / Rose Holley. — Mode of access : // http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Rdxg87o5tGAJ:prdl.org/presentations/2009/2009_keynote_rholley.doc+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua. — Title from screen.
8. Holley R. Many Hands Make Light Work: Public Collaborative OCR Text Correction in Australian Historic Newspapers [Electronic resource] / Rose

- Holley. — Mode of access : // http://www.nla.gov.au/ndp/project_details/documents/ANDP_ManyHands.pdf. — Title from screen.
9. Holley R. Tagging Full Text Searchable Articles: An Overview of SocialTagging Activity in Historic Australian Newspapers August 2008 — August 2009 [Electronic resource] / Rose Holley. — Mode of access : // http://eprints.rclis.org/14206/1/Personal_Tagging_article_Dlib_Jan_2010_Final.pdf. — Title from screen.
  10. Howe J. Crowdsourcing: Why the Power of the Crowd is Driving the Future of Business [Electronic resource] / Jeff Howe. — Mode of access : <http://www.bizbriefings.com/Samples/IntInst%20---%20Crowdsourcing.PDF>. — Title from screen.
  11. Libraries and Museums in an Era of Participatory Culture [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.ims.gov/assets/1/assetmanager/sgs_report_2012.pdf. — Title from screen.
  12. McKinley D. Practical management strategies for crowdsourcing in libraries, archives and museums [Electronic resource] / Donelle McKinley. — Mode of access : // <http://www.digitalglam.org/wp-content/uploads/2013/03/McKinley-2012-Crowdsourcing-management-strategies.pdf>. — Title from screen.
  13. NYPL Map Warper [Electronic resource]. — Mode of access : <http://maps.nypl.org/warper/>. — Title from screen.
  14. Picture Australia [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.flickr.com/groups/pictureaustralia_ppe/. — Title from screen.
  15. Search the Collections [Electronic resource]. — Mode of access: <http://collections.vam.ac.uk/crowdsourcing/>. — Title from screen.
  16. The Hive [Electronic resource]. — Mode of access : <http://transcribe.naa.gov.au/>. — Title from screen.
  17. Thomas Ford Memorial Library [Electronic resource]. — Mode of access : www.epl.ca/EPLCloudNine.cfm?all=yes. — Title from screen.
  18. Trove [Electronic resource]. — Mode of access : <http://trove.nla.gov.au/>. — Title from screen.

Надійшла до редколегії 04.09.2013 р.

УДК 378:002:008

*В. І. АБАКУМОВА,
Н. К. ЛИТВИНЕНКО*

РЕСУРСИ ВІЗ УКРАЇНИ З ІНФОРМАЦІЙНО- БІБЛІОТЕЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА

Аналізується університетський рівень системи мережевого інформаційного забезпечення науковців сфери культури і мистецтв в Україні.

***Ключові слова:** електронні ресурси, інформаційне забезпечення, фонди електронних видань, сайти бібліотек.*

Анализируется университетский уровень сетевого информационного обеспечения ученых сферы культуры и искусств в Украине.

***Ключевые слова:** электронные ресурсы, информационное обеспечение, фонды электронныхзданий, сайты библиотек.*

Analyzes the varsity level network information security researchers of culture and arts in Ukraine.

Key words: *electronic resources, information technology, electronic funds of buildings, sites libraries.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ МЕРЕЖЕВОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВЦІВ СФЕРИ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ ПОВ'ЯЗАНА З ПОСИЛЕННЯМ РОЛІ КУЛЬТУРИ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕННЯХ, ДУХОВНОМУ РОЗВИТКОВІ ЛЮДИНИ. ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ НЕМОЖЛИВИЙ БЕЗ ЇХ НАУКОВОГО ЗБАГАЧЕННЯ. ДОСЛІДЖЕННЯ В ЦЬЙ СФЕРІ ПОТРЕБУЮТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БІБЛІОТЕКАМИ, ЯКІ РОЗКРИВАЮТЬ СВОЇ ФОНДИ, ЗОКРЕМА ФОНДИ РУКОПИСІВ, СТАРОДРУКІВ ТОЩО.

В умовах переходу до інформаційного суспільства важливу роль відіграє проблема доступності до інформації та книгозбірень. Недостатні координація інформаційно-обмінних відносин, керованість інформаційними потоками, обмеженість у коштах — ось основні причини відсутності в наукових бібліотеках видань не тільки зарубіжних наукових організацій, а й національних, передусім периферійних НДІ і ВНЗ. Залишається невисоким рівень інтеграції вітчизняної науки в міжнародні інформаційні системи, що збіднює інформаційне забезпечення вчених, ускладнює просування нових ідей і знань, їх практичне освоєння, особливо в таких галузях як культура і мистецтво. Тому надто важливо проаналізувати стан інформаційно-бібліотечного забезпечення сфери культури та мистецтва.

Проаналізувавши історіографічну базу проблеми, можна зазначити, що немає комплексної праці, в якій досліджувався б стан забезпечення галузі культури і мистецтва Інтернет-ресурсами бібліотек ВНЗ. Але окремі публікації деякою мірою заповнюють цю прогалину. Так, у монографії В. О. Копанєвої «Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету» обґрунтовано необхідність розвитку діяльності наукової бібліотеки зі створення нової інформаційної складової — фонду плинних мережових ресурсів [1]. У статті «Основні напрями діяльності бібліотек вищів Міністерства культури України на сучасному етапі» О. Климченко та Н. Бачинська розглянули традиційні й інноваційні напрями діяльності бібліотек вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. Міністерства культури України в умовах реформування системи вищої освіти держави, зокрема книгозбірень Київського національного університету культури і мистецтв, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Харківської державної академії культури, Луганського державного інституту культури і мистецтв [2].

Мета — узагальнити наявний потенціал інтерактивних ресурсів українських ВНЗ щодо забезпечення сфери культури та мистецтва, що дозволить відтворити реальний стан справ, а також заповнити прогалину в історіографічному доробку. Названі моменти визначили мету статті.

Важливий вектор активності бібліотек у сфері мережевого бібліотечно-інформаційного обслуговування спрямований на збереження культурної спадщини, створення відкритих віртуальних архівів, репозитаріїв. Бібліотеки вбачають у відкритих мережевих проєктах можливість надати доступ до своїх фондів усім бажаючим зі всього світу. Іноді таким чином можна показати те, чого не можна побачити ні за яких інших обставин, наприклад, деталі живописних полотен. Людство за свою історію накопичило чималі архіви, фонди музеїв містять мільйони одиниць зберігання, що в багато разів перевищує можливості їх відкритого показу. Віртуальні архіви і музеї, фонди рідкісних і цінних видань, онлайніві енциклопедії вирішують це завдання, забезпечуючи високоякісною інформацією як потенційних відвідувачів — науковців, так і митців-професіоналів, котрі працюють у сфері мистецтв [1]. У напрямі збереження культурної спадщини та створення електронних каталогів і архівів працюють і бібліотеки спеціалізованих та вищих навчальних закладів України.

Розвиток науки й освіти в сучасному суспільстві, основаному на знаннях, неможливий без діяльності університетів, більшість стратегічних завдань сучасного університету тісно пов'язані з діяльністю його наукової бібліотеки. Наукові бібліотеки вищих навчальних закладів України — це інформаційна основа освітнього і науково-дослідницького процесів, творча лабораторія, від ресурсів і послуг якої багато в чому залежить якість навчання та наукових досліджень.

З 1990-х рр. у бібліотеках ВНЗ України розпочалась систематична робота зі створення електронних каталогів, а в мережі Інтернет виникли сайти бібліотек. «Протягом двадцяти років бібліотеки пройшли складний шлях і накопичили достатній досвід в автоматизації як окремих бібліотечних структур, так і бібліотеки в цілому. Тепер же перед вузівськими бібліотеками стоять цілі більш складні - описати і створити електронні каталоги на свої старі рідкісні фонди ... Створення єдиної бази даних рідкісного фонду вузівських бібліотек - ось мета і завдання ХХІ століття», — йдеться в статті І. Журавльової «Збереження культурного надбання у книгозбірнях бібліотек ВНЗ України: проблеми та їх вирішення» [3].

Сьогодні ж ідеться про те, що необхідно представляти читачам у мережі Інтернет повнотекстові варіанти книжок, зокрема й рідкісних видань, як це робить, наприклад, Наукова бібліотека ім. М.О.Максимовича Київського національного університету ім. Т.Шевченка, яка проводить велику роботу з поцифрування стародруків. На сайті бібліотеки в цифровому репозитарії Old Printed books www.rarelib.undp.org.ua/ukr виставлені повнотекстові версії стародруків. Фахівці вважають, що для довготривалого збереження інформації пріоритетним є процес мікрофільмування, а для надання її читачеві — поцифрування. Створення повнотекстових копій книг є

трудомістким, але необхідним заходом не тільки для доступу читачів до раритетів, але й для збереження оригіналів, особливо тих видань, які кочче потребують реставрації.

Фонд рідкісних і цінних видань наукових бібліотек ВНЗ України становить близько 1 млн прим. [1]. Загалом пам'ятки світового і загальнонаціонального значення, колекції унікальних видань зберігаються в наукових бібліотеках класичних університетів. Серед них — рукописи, архівні документи, стародруки, інкунабули, палеотипи, східнослов'янські першодруки, книги громадянського шрифту XVIII — першої половини XIX ст., особисті та родинні бібліотеки, прижиттєві видання творів класиків науки, літератури, мистецтва, найстаріші, рідкісні та цінні періодичні видання, книги з автографами, цінні видання регіонального значення, періодичні видання XVIII–XIX ст.

Історія і фонди кожної бібліотеки є унікальними. Фонди бібліотек класичних університетів формувалися протягом декількох століть. Три університетські бібліотеки України набули за останні десять років статусу бібліотек національного надбання, а їх фонди ввійшли до державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання:

– Фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань та фонд «Буквінєнзія» Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича визнано науковим об'єктом, що становить національне надбання. У відділі рідкісних та цінних книг зберігається близько 70 тис. прим.: інкунабули, палеотипи, вітчизняні та іноземні стародруки, особисті архіви. Хронологія колекцій: XIII ст. — XX ст. [4].

– Фонд стародруків, рідкісних видань і рукописів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. В ньому міститься понад 100 тис. одиниць збереження, зокрема: стародруки (видання XV–XVIII ст.); рідкісні та цінні видання XIX–XX ст.; періодичні видання XVII–XX ст.; приватні колекції, які належали видатним ученим, державним діячам, професорам університетів; рукописні й архівні матеріали [5].

– Фонд рукописних, стародрукованих та рідкісних книг Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка налічує понад 120 тис. одиниць зберігання: рукописи, документи на пергаменті й інкунабули, палеотипи, окремі колекції, такі як: картографічна, графіки тощо [6].

У Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна також існує Фонд рукописів, рідкісних та цінних видань XII — початку XX ст. — 61 777 прим., колекція книг з мистецтва — 65 918 прим., видання XIX ст. — близько

400 тис., крім того, зберігається велика колекція періодичних видань XIX ст. [3]. Фонд складається з рукописних документів, починаючи з XII ст. (956 одиниць зберігання). Серед рукописів — «Універсал» українського гетьмана І. Мазепи (1704 р.), «Літопис» Грабянки (поч. XIX ст., матеріали з історії України XVII–XVIII ст.); листи І. Франка до письменниці Н. Кобринської (1884–1886 рр.), колекції грецьких, польських рукописів та ін. Створено колекцію стародруків (друга пол. XV–XVIII ст.), рідкісних та цінних видань XIX–XXI ст. Сформовані колекції інкунабул (19 прим.), палеотипів (близько 300 прим.), видань західноєвропейських друкарів та ін. [7]. На сайті бібліотеки є доступ до Відкритого електронного архіву рідкісних видань і рукописів України «eScriptorium». До того ж ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна є партнером Всесвітньої цифрової бібліотеки, яка в мережі Інтернет надає безплатний доступ у багатомовному форматі до численних матеріалів, що представляють культури різних країн світу. Основними цілями її є сприяння міжнародному та міжкультурному порозумінню, розширенню обсягу і різноманітності культурного змісту в Інтернеті.

Фонд рідкісних видань Наукової бібліотеки Національного університету «Киево-Могилянська академія» становить понад 10 000 назв. Значна частина цих видань знаходиться у персональних колекціях видатних українських учених та діячів української діаспори США, Канади, Бразилії, Німеччини, Польщі тощо. Загальний фонд електронних видань (станом на 1.01.2013) становить 361 687 назв [8]. Це серйозна колекція наукової, навчальної, довідкової літератури та періодичних видань, що забезпечують наукову й академічну місію НАУКМА.

Зберігання унікальних культурних колекцій бібліотеками ВНЗ сприяє накопиченню обсягів електронних ресурсів, є основою для мережевого інформаційно-бібліотечного обслуговування науковців. Багато бібліотек українських ВНЗ стали учасниками проекту «Електронні бібліотеки України: Центри знань для університетів України» і представили в Інтернеті свої репозитарії. В їх електронних архівах розміщуються статті вчених, автореферати, тексти рідкісних видань, що зберігаються у фондах бібліотек, зокрема з питань культури та мистецтва. Репозитарії відкривають ученим, викладачам, студентам і аспірантам доступ до електронних версій цінних видань, що сприяє навчальному процесу і науковим дослідженням та надають можливості бібліотекам зберегти оригінали рідкісних видань.

Фонди електронних видань культурно-мистецького профілю бібліотек творчих ВНЗ, таких, як академії та інститути культури і мистецтв, також зацікавлюють науковців-дослідників цієї галузі, особливо викладачів, аспірантів та студентів старших курсів. Так, мережеві ресурси Луганської державної академії культури і мистецтв (ЛДАКМ) розміщені на двох окремих сайтах: перший — офіційний сайт ЛДАКМ — містить рубрику «Наукова діяльність», де можна

знайти інформацію про науково-практичні конференції (наприклад, «Художня освіта в Україні: традиції, сучасність, перспективи», «Тенденції розвитку сучасної хореографії» і т.п.), збірки наукових статей «Проблеми сучасності: мистецтво, культура, педагогіка», накази та положення Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт, зразки оформлення джерел та методичні рекомендації з написання і складання навчально-методичної літератури для викладачів академії тощо. До уваги користувачів — міжнародна діяльність ВНЗ, рубрики для студентів та абітурієнтів, випуски програми «Студень» телестудії ЛДАКМ та інша інформація .

Інший сайт — це сайт проекту «Віртуальний інститут» ЛДАКіМ, на якому розміщені навчально-методичні матеріали, що супроводжують вивчення дисциплін усіх факультетів і кафедр академії. Ці матеріали містять: навчальні програми, тези лекцій, плани семінарських та практичних занять, завдання для самостійної роботи, імовірні питання до екзаменів та заліків, переліки літератури, критерії оцінювання, методичні розробки. На цьому сайті окремим блоком представлена бібліотека ЛДАКМ. На сайті бібліотеки можна здійснити простий та розширений пошук у електронному каталозі, який налічує більше 14 тис. записів російською, українською та англійською мовами. До каталогу додається інструкція по пошуку в ЕК. Отже, сайт академії є дієвим помічником для викладачів, аспірантів та студентів у навчальній та науковій діяльності.

Проаналізувавши університетський рівень системи мережевого інформаційного забезпечення науковців сфери культури та мистецтва, можна стверджувати, що бібліотеки ВНЗ України посідають гідне місце. Але проблемою бібліотек творчих ВНЗ нині є забезпечення доступу до наукової інформації, використання рідкісних фондів як з навчальною метою, так і з науковою.

Матеріал, запропонований у статті, не є вичерпним. Проблема потребує подальшої розробки, зокрема вивчення позитивного досвіду зарубіжних бібліотек. Вивчення потенціалу університетських відкритих архівів як електронних скарбниць культурних пам'яток, допомога надаватиме змогу дослідникам вивчати культурне й історичне надбання, яке зберігається в наукових бібліотеках ВНЗ України, й може стати предметом подальшого дослідження.

Список літератури

1. Копанева В. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : [монографія] / В. О. Копанева ; НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К. : [б.в.], 2009. — 198 с. : рис.
2. Клименко О., Бачинська Н. Основні напрями діяльності бібліотек вишів Міністерства культури України на сучасному етапі / О. Клименко, Н. Бачинська // Бібл. вісн. — 2011. — № 4. — С. 38–45.
3. Журавльова І. Збереження культурного надбання у книгозбірнях бібліотек ВНЗ України: проблеми та їх вирішення [Електронний ресурс]

- / І. Журавльова // Наукові праці НБУ ім. Вернадського. — 2012. — Вип. 34. — С. 46-56. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nbu/2012-34.pdf. — Назва з екрана.
4. Національне надбання — фонд цінних та рідкісних книг [Електронний ресурс] / Наук. б-ка ЧНУ ім.Ю.Федьковича. — Режим доступу: <http://library.chnu.edu.ua/?page=/ua/05proekt/04frk>. — Назва з екрана.
  5. Національне надбання [Електронний ресурс] / Наук. б-ка ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Режим доступу : <http://lib.onu.edu.ua/ua/dspace1/>. — Назва з екрана.
  6. Національне надбання [Електронний ресурс] / Наук. б-ка ЛНУ ім. І. Франка. — Режим доступу: http://library.lnu.edu.ua/bibl/index.php?option=com_content&view=article&id=275&Itemid=126. — Назва з екрана.
  7. Електронні ресурси [Електронний ресурс] / ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна http://www-library.univer.kharkov.ua/ukr/on_line.htm. — Назва з екрана.
  8. Наукова бібліотека НУ «Києво-Могилянська академія» [Електронний ресурс]: оф. веб-сайт. — Режим доступу: [http://www.library.ukma.kiev.ua/index.php?id=51&L=1%27%60%28\[{}~](http://www.library.ukma.kiev.ua/index.php?id=51&L=1%27%60%28[{}~). — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 23.09.2013 р.

УДК 028

Н. Г. ГРАБАР

ОБРАЗНО-ЧУТТЄВІ АСПЕКТИ БІБЛІОТЕЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглядаються особливості бібліотечної комунікації, що базуються на образно-чуттєвих аспектах. Виявлені її основні форми, які впливають на виховання студентської молоді.

Ключові слова: спілкування, бібліотека ВНЗ, студентська молодь, образно-чуттєві засоби комунікації, мережеві ресурси.

Раскрываются особенности библиотечной коммуникации, основанные на образно-чувственных аспектах. Выявлены её основные формы, которые влияют на воспитание студенческой молодёжи.

Ключевые слова: общение, библиотека вуза, студенческая молодёжь, образно-чувственные способы коммуникации, сетевые ресурсы.

Specifics of communication library based on image-sensual aspects are described. Its leading forms that affect the education of students are identified.

Key words: communication, University library, student youth, figuratively-sensual modes of communication network resources.

Важливим є розуміння вищого навчального закладу (ВНЗ) як соціокультурної системи. Розглядаючи сучасність як епоху розвитку творчої особистості, вчені шукають нові технології, які сприятимуть б створенню соціально-комунікаційного середовища, що розвиває, навчає і виховує [1, 3, 6, 7].

Сучасний світ, уся людська цивілізація побудовані на обміні інформацією, спілкуванні. Дослідники комунікації визначають існування взаємодії в електронній формі як передавання інформації за допомогою технічних пристроїв: О. Войсунський, І. Мальковська, Ю. Соколова та ін. Спілкування в бібліотеці та бібліотечну комунікацію досліджують В. Бородіна, С. Єзова, М. Дворкіна, В. Ільганаєва, Т. Малихіна, І. Мейжис, Ю. Мелентьева, Т. Новальська, О. Смоліна, А. Чачко, О. Черних, Я. Хіміч та ін. Сучасні уявлення про бібліотечну комунікацію, основані на образно-чуттєвих аспектах, тільки почали формуватися, зокрема в дослідженні О. Біличенко [1]. Актуальність питання потребує з'ясування впливу образно-чуттєвої комунікації на виховання студентів бібліотечними заходами.

Мета статті — дослідити використання образно-чуттєвої комунікації під час виховання студентської молоді, що потребує вирішення таких завдань:

- визначити особливості образно-чуттєвих засобів комунікації;
- охарактеризувати основні форми комунікаційного впливу на студентську молодь з використанням образно-чуттєвих засобів комунікації;
- визначити мережеві ресурси образно-чуттєвої комунікації.

Нині формується новий погляд на комунікацію в становленні соціо-комунікаційної свідомості. Так, К. Генієва зазначає, що бібліотека повинна вибудовувати нові типи відносин між бібліотекарем і читачем, напрацьовувати нові навички спілкування з книгою, людиною та культурою в цілому, таким чином сприяючи формуванню полікультурної особистості, тієї, що сприймає світ у всьому його різноманітті й активно в ньому реалізується. Вирішення цих проблем дослідниця вбачає в розробці нових підходів до вивчення бібліотек, які мають ґрунтуватися на теорії соціальних комунікацій [3]. Це стосується й бібліотек ВНЗ. Соціокультурне середовище, яке повсякчас розширюється інформаційним, освітнім змістовим наповненням, диктує інноваційні підходи в діяльності бібліотек ВНЗ щодо виховання студентської молоді засобами бібліотечної комунікації. У контексті означеного питання визначимо особливості образно-чуттєвих засобів комунікації, які найчастіше використовуються під час роботи бібліотекарів. Книги як носії документальної комунікації передають інформацію про будь-що. Для нас цікавим є інформація про ті види мистецтва, які зазвичай використовуються для проведення культурно-виховних заходів зі студентською молоддю.

З точки зору соціально-комунікаційної діяльності, згідно з В. Ільганаєвою, мистецтво також може розглядатися як діяльність, що фіксує реальність у художніх образах [7, с. 21].

До видів мистецтва передусім належить література. Серед видів літератури виокремимо художню літературу — семіотичну систему, спосіб комунікації, що відтворює певну сферу художньої діяльності,

словесну художню діяльність. Досліджуючи роль художньої літератури в інформаційному суспільстві, О. Біличенко зазначає: «...література є образ світу і людини у світі, який формується у свідомості автора і виражається ним у словах» [1, с. 54]. З функціональної точки зору, художньою літературою може бути будь-який словесний текст, який у межах певної культури здатен реалізувати естетичну функцію. Функції, які виконують твори художньої літератури в суспільному житті, полягають у тому, щоб засобами художніх образів формувати естетичні засади в людях як специфічний канал регуляції їх діяльності формуючи певні ідеали та прагнення, створюючи відповідний настрій, спонукаючи до тієї або іншої дії [1, с. 33].

Бібліотека може мати у своєму розпорядженні такий вид мистецтва, як музика в традиційній формі: книги про музику та музикантів, музичні інструменти. Використовують бібліотекарі у своїй діяльності й живописні твори (книги про цей вид мистецтва, картини, портрети художників та ін.). Декоративно-прикладне мистецтво може слугувати засобом для такої бібліотечної форми, як книжкова виставка; театральне мистецтво може існувати як самостійне аматорське, наприклад, студентський літературно-музичний театр «Джерело» при бібліотеці ХНТУСГ ім. Петра Василенка [6].

Образно-чуттєві засоби бібліотечної комунікації пов'язані зі спілкуванням на міжособистісному й міжкультурному рівнях, оскільки повсякденне середовище спілкування наповнене численними символічними кодами, певними засобами комунікативної взаємодії.

Як зазначає А. Бодальов, способи прояву емоцій та ступінь їх адекватності стану хвилювання стають самостійною проблемою міжособистісних відносин тому, що в процесі комунікації ми повідомляємо один одному не тільки інформацію про власний емоційний стан, але й про своє ставлення один до одного [2].

Сприятливою для спілкування та духовного розвитку особистості є атмосфера доброзичливості, яка притаманна бібліотечним закладам. Бібліотекарі ВНЗ мають багатий досвід проведення різноманітних бібліотечних заходів, що створюють комунікаційний клімат у бібліотеці, з використанням образно-чуттєвих засобів. Такими заходами є різноманітні книжкові виставки, літературні інсценівки, театральні постановки, конкурсні, інтелектуальні, рольові ігри та ін. Усі вони спрямовані на розвиток допитливості, образного мислення, навчають студентів обстоювати власну думку або погоджуватися з опонентом, стисло, виразно й аргументовано висловлювати свої думки, посилюють інтерес до роботи з джерелами інформації, збагачують світогляд, підвищують інтелектуальний рівень.

Спрямованість освітньо-виховного процесу потребує такої його трансформації, яка б забезпечила більші впливовість і дієвість, чого можна досягти за умови його (процесу) концептуальної

підпорядкованості формуванню ціннісних орієнтацій особистості, які зумовлюють свідомість і поведінку.

Із безпосередніх контактів з молоддю стало відомо, що багато студентів, проживаючи в Україні, не знають історії створення її герба, прапора тощо. Саме тому було розроблено цикл оглядів «Культурно-історичні символи України» — добірку коротких цікавих відомостей про культурно-історичні символи України, яка не претендує на винятковість, енциклопедичність і безапеляційність.

Під час вивчення матеріалу з'ясувалося, що в кожній країні, за кожної історичної доби є свої, притаманні тільки їм, причому цілковито різні символи: жартівливі, серйозні, навіть трагічні. Цикл «Культурно-історичні символи України» містить такі розділи: «Державні символи»; «Історичні символи»; «Народні символи»; «Культурні символи»; «Люди — символи України» [4].

Ефективні також культурно-виховні заходи: тематичні вечори, інсценівки, конкурси, зустрічі та ін. На виховних заходах, спрямованих на формування національної свідомості, передбачається врахування менталітету, зокрема національного характеру. Розробляючи зміст і методи національного виховання, бібліотекарі намагаються використовувати психолого-педагогічні дані про вікові особливості вихованців. У виховних заходах на перших-других курсах акцентується на емоційному впливові, що вможлиблює розвиток пізнавально-образних здібностей студента, формування стійкого інтересу до історичної та народознавчої літератури. У них переважають літературно-музичні композиції, участь у проведенні народних свят та обрядів, літературні читання, усні журнали, віртуальні заочні подорожі історичними місцями України. Важливими є ті заходи, які організовані не тільки на теоретичній основі, а з конкурсними програмами, тестуванням.

Аналізуючи думку українських і російських фахівців та практиків щодо проведення конкурсних програм, можна констатувати, що кількість конкурсів збільшилася, а проводити їх стали частіше всі бібліотеки без винятку. Деякі з них відбуваються за підтримки державних установ, меценатів, спонсорських організацій.

Гра надає конкретної форми і сприяє вираженню внутрішнього світу молоді, допомагає розвивати уяву, опановувати цінності культури й виробляти певні навички. Процес підвищення комунікативної активності буде успішним, якщо в студентів актуалізується внутрішня готовність до самозмін, сформовані позитивні емоції стосовно розвитку своїх комунікативних якостей і навичок. Особливість театрального мистецтва полягає в тому, що його природа синтетична і передбачає долучення інших видів мистецтва — музики, танцю, живопису. Уміло поставлена робота театального колективу має допомагати виховати розвинуту особистість, про що свідчить робота студентського театру «Джерело». Під час постановки літературного твору студенти

навчаються входити в образ, чуттєво сприймати роль, формувати корпоративний дух і т. ін. [5].

У бібліотеці цікаво проводяться: брейн-ринги, рольові, дидактичні ігри, літературні вікторини. Елементи ігор уже практикуються в ігрових програмах, подібно до телевізійних: «Я люблю Україну», «Поле чудес», «Щасливий випадок» та ін. Багато сил та емоцій потребує підготовка рольових ігор, які переважно проводять учасники літературного театру «Джерело». Роль — це ігрова позиція учасника, що полягає в ототожненні себе чи іншого учасника з яким-небудь персонажем уявної ситуації [9, с. 58]. Рольові ігри основані на суб'єкт-суб'єктних відносинах і найбільше наближаються до категорії «спілкування». Проведення обрядових театралізованих свят належить до комплексних програм. Вони виховують у молоді естетичні погляди, смаки, які ґрунтуються на народній естетиці та кращих здобутках цивілізації. Національне виховання передбачає набуття вмінь власноручно примножувати культурно-мистецьке надбання народу, відчувати прекрасне в повсякденному житті.

Головним джерелом ресурсів для більшості користувачів стала глобальна мережа Інтернет, завдяки якій можна отримати доступ як до освітніх так і до багатьох інших ресурсів, починаючи від звичайних текстів до складних відеозображень. Нині вони тісно пов'язані з телекомунікаційними технологіями і постають гігантами сховищами мультимедіа-інформації (Google, Яндекс, Rambler та ін.).

Саме читання та сприйняття матеріалу стає іншим. Н. Лейдман зазначає: «...естетичну концепцію світу і людини читач не вишукує в тексті, а він її духовно споглядає, і тому, інколи навіть не вдумуючись у її сутність, не піддаючи її раціональному аналізу, він просто живе уявою у «віртуальній реальності» [8, с. 3].

Фахівці бібліотеки ХНТУСГ ім. Петра Василенка, не забуваючи традиційних форм, використовують і нові завдяки сучасним ІКТ, зокрема презентації. Така форма подання матеріалу розвиває образність, викликає емоційні почуття, поліпшує пам'ять. Підвищується якість інформації, наочність. Особливу популярність серед студентів мають також віртуальні екскурсії, огляди-презентації.

Цікавими є рекламні ролики, презентації для широкого інформування користувачів про діяльність і нові електронні можливості бібліотеки університету. Стендові презентації — один із методів візуального розкриття книг та ілюстрацій. Стендову презентацію як засіб комунікації визначають як демонстрацію фактів та ідей з використанням рисунків, діаграм, креслень, фотографій, ескізів та інших декоративних елементів на плоскій вертикальній поверхні.

Отже, можна підсумувати:

1. Сучасна бібліотека — це інформаційний, культурний центр, діяльність якої спрямована на поширення комунікацій. Особливістю образно-чуттєвих засобів комунікації є використання літератури

як одного з видів мистецтва для проведення бібліотечних заходів. Оскільки в художній літературі відображаються почуття, то можна сказати, що через неї людина безпосередньо розмовляє з прадавніми й майбутніми поколіннями. Це сприяє спілкуванню, є корисним у навчанні й вихованні, формує духовність студентської молоді. Постійні цілеспрямовані заходи, пов'язані з мистецтвом, розширюють сферу інтересів молоді, допомагають їй глибше зрозуміти явища дійсності й саму себе, морально й естетично оцінювати свої дії і вчинки, почуття й емоції.

2. Емоційно-образна, чуттєва форма пізнання існує в різноманітних видах мистецтва. Здійснюється вона через переживання змісту прочитаного, побаченого. Основними в роботі бібліотек ВНЗ є документально-інформаційні та загальнокомунікаційні форми. Використання бібліотекою, зокрема ХНТУСГ ім. Петра Василенка, найприйнятніших із них [4] формує духовно-моральні якості особистості представників студентської молоді, розвиває їх творчі здібності.

3. Набуває пріоритетного розвитку в діяльності бібліотек веб-сервіс як основа мережевого інформаційного суспільства. Традиційні форми культурно-виховних заходів активно трансформуються в новому інформаційно-комунікаційному середовищі, що ґрунтується на мультимедійних технологіях. Для сучасної людини нагальними є набуття навичок сприйняття інформації, вміння правильно розуміти значення аудіовізуальних образів, а, отже, компетентніше й вільніше орієнтуватися в інформаційних потоках.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні використання методики аутокомунікації в системі індивідуальної роботи бібліотек ВНЗ.

Список літератури

1. Біличенко О. Л. Художня література в інформаційно-комунікаційному просторі сучасності: монографія / Л. О. Біличенко. — Слов'янськ: СДПУ, 2012. — 351 с.
2. Бодалев А. А. О взаимосвязи общения и отношения / А. А. Бодалев // Вопросы психологи. — 1994. — № 1. — С. 9 — 10.
3. . Гениева Е. Центр межкультурной коммуникации / Е. Гениева. — Библиотека. — 2006. — №7. — С. 4 — 7.
4. Грабар Н. Г. Бібліотечні форми національно-патріотичного виховання студентів / Н. Г. Грабар // Гуманітарна складова підготовки технічної еліти : матеріали наук.-метод. конф., 5 листоп. 2010 р. — Х. : Миськдрук, 2010. — С. 210 — 214.
5. Грабар Н. Г. Комунікативні властивості гри в процесі взаємодії з читачами в бібліотеці ВНЗ / Н. Г. Грабар // Вісн. Кн. палати. — 2011. — №1. — С. 14 — 17.
6. Грабар Н. Г. Комунікаційні форми роботи бібліотеки ВНЗ: Практикум / Н.Г. Грабар. — Х., 2013. — 57 с.
7. Ильганаева В. А. Гармонизация культурной среды в условиях информационного общества / В. А. Ильганаева. — Х.: ХДАК, 1999. — 36 с.

8. Лейдерман Н. Постреализм: теоретический очерк / Н. Лейдерман / Урал. отд-ние рос. акад. образования. — Екатеринбург: Ин-т филол. исслед. и образоват. стратегий «Словесник», 2005. — 249 с.
9. Опарина Н. П. Литературные игры в детской библиотеке : учеб.-метод. пособие / Н. П. Опарина. — М. : Либерия-Бибинформ, 2007. — 96 с.

Надійшла до редколегії 20.09.2013 р.

УДК 007 : 304.9: 070

А. А. СУЛІМ

МЕРЕЖЕВА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ МЕДІАКРИТИКИ

Розглянуто роль мережевих комунікацій у функціонуванні інформаційного суспільства. Проаналізовано медіакритичний дискурс щодо феномену мережевої комунікації

Ключові слова: *комунікація, мережева комунікація, медіакритика, Інтернет.*

Рассматривается роль сетевых коммуникаций в функционировании информационного общества. Проанализирован медиакритический дискурс относительно феномена сетевой коммуникации.

Ключевые слова: *коммуникация, сетевая коммуникация, медиакритика, Интернет.*

The role of net communications in the information society is discussed. Mediacritical discourse concerning the phenomenon of net communication is analyzed.

Key words: *communication, net communications, mediacritica, Internet.*

Інформаційне суспільство практично неможливо уявити без феномену мережевої комунікації. Нині інформаційно-комунікаційні технології зазнали і продовжують зазнавати значних змін. Відбувається стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що зумовлюють утворення ЗМК, які активно використовують новітні технології отримання і передання інформації, намагаючись відповідати потребам суспільства. Мережеві комунікації (МК) є актуальною сферою досліджень у сучасній теорії соціальних комунікацій.

Мета — проаналізувати медіакритичний дискурс щодо Інтернету, визначити обґрунтованість та правомірність критики.

Мета дослідження зумовила такі завдання:

— здійснити термінологічний аналіз поняття «мережева комунікація»;

— охарактеризувати роль мережевих комунікацій у функціонуванні інформаційного суспільства;

— проаналізувати медіакритичний дискурс щодо феномену мережевої комунікації.

Об'єктом дослідження є мережева комунікація.

Предмет дослідження — медіакритичний дискурс щодо феномену мережевої комунікації.

Феномен МК у сучасному науковому дискурсі вивчається дослідниками з різних сфер. Протягом останніх років кількість досліджень у сфері інтернет-комунікацій збільшується. Проте ці дослідження є безсистемними. Феномен МК аналізується в контексті різних наукових напрямів: філософському, психологічному, етичному, культурологічному, комунікаційному, лінгвістичному.

МК як філософський та соціально-філософський феномен досліджували Ж. Бодрійяр, Д. Іванов, О. Журавльова, І. Остапенко та ін. Етичні засади діяльності МК вивчали В. Іванов, Л. Ллойд, О. Малькова, В. Мартинюк, Дж. Мур, В. Сердюк, Л. Філіпова. Психологічні особливості спілкування в мережевих структурах, наслідки такого спілкування розглядаються в працях О. Белінської, Н. Водянової, А. Воронова, А. Гордєєвої, Н. Гребенюк, А. Жичкіної, Н. Климчук, К. Лоренца, Ю. Максименко, Г. Мироненка, Д. Нельсона, Є. Прохоренко, К. Янг. О. Холода та ін.

Ґрунтовною, на нашу думку, є наукова праця дослідниці Л. Городенко, де систематизується знання, а також розглядає це поняття з різних аспектів.

Аналіз МК у контексті медіакритики міститься в працях дослідників Б. Потятиника, Б. Макінтайр, Е. Кін, М. Кастельс.

Варто зазначити, що термін «мережева комунікація» є одним із центральних наукових проблем, оскільки дискусійним є основне для означеного концепту поняття «комунікація». У наукових працях містяться різні, інколи синонімічні, інколи відмінні, трактування термінів і понять комунікації.

Сучасні вчені не дійшли єдиного визначення поняття «мережева комунікація», оскільки інтегруються уявлення про технологічність комунікації, полілогічність, гіпертекстуальність, конвергентність комунікаційних засобів тощо.

Щодо дефініції поняття «Інтернет», то є багато визначень, які доповнюючи один одне виявляють суть цього поняття. І. Засурський у дослідженні «Мас-медіа другої республіки» визначає Інтернет як набір комунікаційних каналів, комунікаційне середовище [4]. Українська дослідниця Л. Городенко розглядає Інтернет як сукупність комп'ютерних мереж, яка найчастіше є найдешевшим та найефективнішим засобом обміну інформацією між особою чи організацією та зовнішнім світом. [3, с. 326]. Дослідниця зазначає, що Інтернет — це сукупність інформаційних ресурсів, пов'язаних засобами телекомунікації на основі гіпертексту.

Інтернет набув популярності і став доступним не так давно. Нині Інтернет є потужним каналом комунікації, кількість користувачів якого зростає щороку (близько 40 % населення України). Інтернет розвивається, удосконалюється, динамічно видозмінюється, використовуючи новітні комунікаційно-інформаційні технології. Винайдення

Інтернету — досягнення, яке дозволило поєднати функції більшості ЗМК — преси, радіо, телебачення, є можливість поєднувати текст, звук, зображення, відео. При цьому інтернет має й такі власні ознаки, як гіперпосилання, гіпертекстуальність, мультимедійність та ін. Для Інтернету характерним є ефект присутності, який наявний і на телебаченні, але проявляється меншою мірою.

Найпоширенішим критичним зауваженням щодо мережевих комунікацій є відсутність адресата, що зумовлено тим, що кожен може брати участь в інформаційному наповненні мережі. Одна з визначальних особливостей Інтернету — те, що його користувачі самі можуть як створювати контент та відправляти його в мережу, так і збирати й отримувати інший контент.

Оскільки Інтернет є своєрідним гібридом традиційних засобів масової комунікації, тому більшість зауважень щодо нього стосуються безпосередньо періодичних видань, телебачення, радіо, тобто, першоджерел.

Проте існують критичні зауваження щодо особливостей саме мережевої комунікації.

Б. Потятиник так коментує критичні зауваження стосовно Інтернету:

1. Усесвітня комп'ютерна мережа, сприяючи розвиткові глобальних інформаційних процесів, знецінює національне й етичне більшості країн, які не належать до інформаційних наддержав.

2. Комп'ютерні мережі поширюють матеріали, які загрожують традиційній моралі.

3. Мережі надають можливості для організації злочинів.

4. Нові інформаційні технології актуалізують проблему інформаційної втоми, збільшують кількість інформаційного сміття.

5. Набуває поширення хвороблива психологічна залежність людини від екрана, розвиваються явища на кшталт «комп'ютерної наркоманії». [9, с. 25].

Щоправда, Б. Потятиник зазначає, що не всі з цих зауважень є належним чином обґрунтованими.

Спробуємо проаналізувати звинувачення щодо Інтернету.

Зауваження, яке стосується глобалізації та пригнічення національних та етичних цінностей більшості країн, що не належать до інформаційних наддержав, є неоднозначним хоча б тому, що суперечливим є саме поняття глобалізації, в якій є прихильники й опоненти.

Звичайно, не можна заперечувати, що у сфері медіа наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. глобалізація пов'язана з Інтернетом.

Поняття «глобалізація» набуло поширення в науковій літературі, в кожній із наукових дисциплін використовується в особливому значенні. На початку ХХІ ст. питання глобалізації стали провідними в суспільствознавчих дослідженнях та дискусіях.

Однією з особливостей глобалізації є інформаційна революція, яка зумовила створення всесвітньої мережі спілкування на основі комп'ютерних та медіатехнологій, глобального телебачення, Інтернету [10].

Існує думка, що розвиток глобальних медіатехнологій призводить до нівелювання традиційних етнічних культур. Йдеться про глобальне поширення етнокультурних цінностей тих націй, які перебувають на вершині інформаційно-технологічної піраміди й отримують найбільше зиску від глобалізації. Водночас Інтернет надає змоги мільйонам користувачів долучитися до світової інформаційної структури, що означає демократизацію людських зв'язків, відповідно до яких кожен може заявити про свої ідеї та інтереси, висловити свої думки та бачення певної ситуації, в результаті чого формується єдиний, глобальний комунікативний простір.

Таким чином, формування глобального інформаційного простору потребує подолання «цифрової нерівності» між країнами, регіонами, побудови взаємозв'язків між ними. Звичайно, інформаційне суспільство навряд чи зможе відразу подолати ризики та загрози глобалізації. Ця проблема є актуальною і може досліджуватися тільки завдяки міжнародній співпраці. Отже, обговорення проблем глобалізації є також дискусією про функціональність МК.

Друге звинувачення щодо Інтернету стосується того, що комп'ютерні мережі поширюють матеріали, які загрожують традиційній моралі. Б. Потятиник зазначає, що ця теза є непереконливою: якщо прийняти ідею збільшення інформаційних потоків, то зрозуміло, що сектор патогенної інформації теж автоматично збільшується. Ця думка є слушною, адже Інтернет дійсно містить суттєво більше інформаційних потоків, ніж традиційні ЗМК. Але водночас, зрозуміло, що йдеться про таку патогенну інформацію, яку надто складно виокремити із загального інформаційного потоку, оскільки вона дуже негативно впливає на адресатів (порнографія, плагіат, прихована реклама). Слід зазначити, що в Україні діє Інтернет Асоціація України (ІнАУ), яка створена в листопаді 2000 р. з метою консолідації зусиль усіх зацікавлених сторін у розвитку Інтернету в Україні. Діяльність ІнАУ полягає в практичній реалізації проектів, що сприяють розвитку українського сегмента глобальної мережі Інтернет [12].

Зрозуміло, що цей проект не в змозі вирішити всі проблеми, але, принаймні, є певні кроки в цьому напрямку.

На наш погляд, можна говорити і про використання нецензурної лексики, непристойних коментарів, які доволі часто розміщують у мережі, наприклад, на форумах, у блогах, соціальних мережах. Будь-хто може дозволити прокоментувати ту чи іншу ситуацію, не стримуючи себе у висловлюваннях. Але це певною мірою є проблемою загальної

культури певної людини. Інтернет у цьому разі є відбиттям рівня вихованості користувачів.

Третій пункт щодо того, що мережі використовують кримінальні елементи для організації злочинів. Частково можна погодитися з цим твердженням, оскільки Інтернет нині може сприяти злочинцям в організації своїх злочинів. Водночас, завдяки мережевим комунікаціям національні спецслужби мають можливість відстежувати злочинців. В Україні ухвалено законодавчі акти, які фактично дозволяють національним спецслужбам за ключовими словами моніторити електронне листування громадян і навіть відстежувати, які сайти вони переглядають. [9, с. 30].

Четвертий пункт стосується засміченості Інтернету другорядною інформацією, що призводить, на думку медіакритиків, до інформаційної втоми. Зауваження теж є дискусійним. З одного боку, для Інтернету характерними є поверховість знань, перенасиченість зайвою інформацією. Письменник Ніколас Кар зазначає, що Інтернет надає легкий доступ до величезного обсягу інформації, але водночас робить наше мислення поверховішими і буквально змінює структуру мозку [8, с. 207]. Проте він зазначає, що мережа — це знахідка для нього як для письменника. Дослідження, для яких раніше потрібно було провести дні в книгосховищах або залах періодики бібліотек, нині здійснюються за хвилини.

Щодо п'ятого пункту, який стосується посилення хворобливої психологічної залежності людини від екрана. Нині явище Інтернет-залежності вивчають переважно психологи й медики. У 2008 р. китайські медики розробили діагностичні критерії й рекомендації з лікування цього захворювання. Залежність від віртуальної реальності може проявлятися в необхідності постійно перевіряти електронну поштову скриньку, спілкуватися в соціальних мережах, грати в ігри, залишати повідомлення в блогах, переглядати новини тощо [3].

Відповідно до нових діагностичних рекомендацій, залежною від Інтернету визнано людину, котра перебуває в мережі не менше шести годин щодня і в якій спостерігається щонайменше один із симптомів залежності (непереборне бажання ввійти до мережі, розумове або фізичне виснаження, дратівливість, порушення сну або концентрації уваги) протягом попередніх трьох місяців [5]. Дослідник психологічних особливостей спілкування в мережі А. Церковний виокремлює такі психологічні розлади, що можуть виникнути в користувачів комп'ютерів та Інтернету: пристрасть до роботи з комп'ютером, зокрема до ігор, програмування, інших видів діяльності; компульсивна навігація у всесвітній мережі; патологічна пристрасть до опосередкованих Інтернетом азартних ігор, онлайн-аукціонів; залежність від «кіберсексу», порнографічних сайтів, обговорення сексуальної тематики в чатах; залежність від соціальних аспектів

Інтернету — «кіберстосунків», спілкування в чатах та телеконференціях. Заміна реальної родини, друзів і взагалі людей віртуальними фігурами. [11, с. 149]

Б. Потятиник критично ставиться до такого звинувачення щодо Інтернету і зазначає, що ще до винайдення телевізора чи комп'ютерного монітора було вдосталь людей, котрих «неможливо відірвати» від книги, журналу чи газети. Стосовно комп'ютерних ігроманів дослідник говорить, що поняття «ігроман» виникло давно, а з появою мережових комп'ютерних ігор більша частина цієї публіки перемістилася у віртуальний простір. На нашу думку, порівнювати комп'ютерну залежність із залежністю щодо читання, наприклад, книжок, є хибним. По-перше, читання книжок не призводило, переважно, до психічних розладів, розумового або фізичного виснаження, дратівливості, порушення сну або концентрації уваги. По-друге, кількість залежних від мережі набагато більша. Щодо залежності від комп'ютерних ігор, то, на нашу думку, кількість ігроманів з розвитком мережі стрімко збільшилася. Кількість осіб, котрі захоплюються онлайн-іграми у світі, згідно з даними компанії «Інтел», ще у 2008 р. становила більше 300 млн осіб, 15 млн з яких вважали комп'ютерні ігри не тільки своїм хобі, а й головним сенсом життя. Не стоїть осторонь комп'ютерних ігор і молодь України — налічується вже більше двох мільйони гравців. Згідно з опитуванням, проведеним на початку 2011 р. вітчизняним виданням «Коментарі», українські «ігромани» витратили на свої захоплення у 2010 р. понад 20 млн дол. США [13].

Таким чином, у кіберкомунікативному континуумі сформувалося специфічне комунікативне соціальне середовище з особливою субкультурою. Зацікавленість комп'ютерними іграми зумовлена можливістю конструювання й існування особливої віртуальної взаємодії великих груп людей, які переважно мають хворобливе тяжіння до цих ігор.

Тому зауваження, що стосуються посилення хворобливої психологічної залежності людини від екрана, викликають дискусії серед науковців. Л. Городенко зазначає, що мережева комунікація є складним явищем сучасності, яка, з одного боку, сприяє взаєморозумінню між різними індивідами, з іншого — для деяких користувачів є провокатором Інтернет-залежності [3].

Отже, досліджують науковці причини та наслідки Інтернет-адикції. З одного боку, Інтернет сприяє самовираженню користувачів, прикладом чого можуть бути персональні сторінки, з іншого — відбувається надмірне захоплення світом гіперреальності, що призводить до значних порушень у психіці та поведінці людини.

Розглянувши проблеми, які є характерними для Інтернету, можна зазначити, що так чи інакше вони відображають ситуацію, яка виникла щодо реалій МК. Найаргументованішими, на нашу думку, є зауваження щодо поширення комп'ютерними мережами матеріалів, які

загрожують традиційній моралі, та стосовно посилення хворобливої психологічної залежності.

Варто зазначити, що є немало звинувачень щодо Інтернету. Наприклад, одне з таких стосується руйнування Інтернетом уявлення обов'язковості ustalених норм слововживання та граматики. Йдеться про те, що в мережі достатньо часто можна спостерігати орфографічні та граматичні помилки, ігнорування великих літер тощо. Лінгвістичні дослідження останніх років підтверджують статус Інтернет-сердовища як нової сфери функціонування мови. Учені зазначають, що виникнення Інтернету стає одним із найсуттєвіших чинників, які призвели до революційних перетворень у мові [14].

Існує думка, що це зумовлено невимушеним характером спілкування в мережі, але зрозуміло наскільки негативно впливає це на рівень освіченості людини а, отже, на культуру загалом. Плекаючи культуру мови, можливо поліпшити поведінку членів соціуму і стимулювати розвиток культури. Для цього в суспільстві має сформуватися розуміння, що «процвітання» країни починається з «процвітання» культури, а, отже, і мови. [2, с. 17] Тож послаблюючи вимоги до матеріалів в Інтернеті, відбувається сприяння занепаду культури.

Ще одне звинувачення стосується того, що Інтернет призводить до зникнення наративу. Як зазначає Б. Макінтайр, наратив, усний чи письмовий, є основою культури в усьому світі. Варто зазначити, що Інтернет не створює наративу, хоча передає великий обсяг інформації й робить це дуже ефективно [8, с. 204]. Інтернет змінює природу писемності та культуру читання, тексти створюються практично миттєво.

Важливо зазначити про культ аматора — продуцента контенту, який з'являється в мережі. Йдеться, насамперед, про те, що нині кожен може створювати контент, який постачається в мережу. Медіакритики відзначають стрімке зростання аматорства в мережі та руйнування журналістської фахової культури. Сучасні аматори можуть конкурувати з професіоналами за найважливіший ресурс сучасного світу — безцінний час глядачів [8, с. 194] На нашу думку, ця теза є слушною, характерний прикладом такого явища є блогосфера.

Мабуть, має значення для якої мети створюється певний блог та скільки зусиль автор докладатиме. Хоча, звичайно, відсутність належної освіти досить часто дається взнаки та відбивається на якості текстів.

Нині прогнозувати щодо домінування Інтернету надто складно, хоча деякі припущення науковців з цього питання існують. Так, Б. Потятиник зазначає, що з часом кількість медіумів зменшуватиметься, а можливо, навіть, залишиться єдиний медіум. Зменшення відбуватиметься через об'єднання. Прообразом такого інтегрованого медіуму є Інтернет [9, с.184]. Така ситуація потребуватиме відповідної підготовки журналістів, котрі мають набути навичок роботи

з мультимедійними форматами онлайн-ресурсів. Крім того, для безпечного користування Інтернетом користувачеві варто знати основні особливості роботи в мережі, тобто бути медіаграмотним.

Отже, нині все ж таки більшість критичних зауважень стосується телебачення, що підтверджує його лідерство серед ЗМК. Критичні зауваження щодо Інтернету є слухними, хоча деякі є суперечливими та неоднозначними, більшість з яких продукується від науковцями-комунікативістами (академічна критика) та від професіоналами у сфері медіа (професійна критика).

Подальші напрями роботи із зазначеної проблематики пов'язано з дослідженням критики мережевої комунікації в галузі професійної та масової медіакритики.

Список літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф. С. Бацевич — К. : Видавничий центр «Академія», 2004. — 344 с.
2. Вісник Інституту збір. наук. праць. — К.: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2009. — 142 с.
3. Городенко Л. Теорія мережевої комунікації: монографія / За заг. наук. ред. В.Ф.Іванова. /Л. Городенко— К.: Академія Української Преси, Центр Вільної Преса, 2012. — 387 с.
4. Засурский И. Масс-медиа второй республики / И. Засурский. — М.: МГУ, 1999. — 270 с.
5. Інтернет-залежність пов'язана з депресією [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/news_ua.php? id=9156. — Назва з екрана.
6. Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. — М.: Политиздат, 1988. — 319 с.
7. Мас-медіа в термінах і визначеннях: Короткий словник-довідник / Укл. Ю. Бондар. — К. : МАУП, 2005. — 224 с
8. Потятиник Б. Інтернет-журналістика. / Б. Потятиник — Львів: ПАІС, 2010. — 246с.
9. Потятиник Б. Медіа: ключі до розуміння. / Б. Потятиник — Львів: ПАІС, 2004. — 312 с.
10. Фёдорова О. Н. Сущность глобализации и развитие глобального информационного пространства / О. Н. Федорова // Сборник докладов 58-й международной молодежной научно-технической конференции «Молодежь-наука-инновации», 24-25 ноября 2010 г. В 2 Т. — Владивосток: Мор. гос. ун-т, 2010. — Т. 2. — С.211-214
11. Церковний А. Аспекти формування Інтернет-залежності / А. Церковний // Соціальна психологія. — 2004. — № 5 (7). — С. 149-154
12. Інтернет Асоціація України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.inau.org.ua/ru.phtml>. — Назва з екрана.
13. 300 миллионов людей сидят в онлайн-играх [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://onlinegamez.ru/node/38>. — Заглавие с экрана.
14. Crystal D. The Language Revolution/ D. Crystal. — Cambridge : Policy Press, 2004. — 142 p.

Надійшла до редколегії 18.09.2013 р.

НЕЗАЛЕЖНА ЖУРНАЛІСТИКА ЯК ЗАСІБ КОНТРОЛЮ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ (ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Висвітлюється роль незалежних засобів масової інформації в здійсненні громадського контролю за функціонуванням політичної влади. Підкреслено, що провідним засобом такого контролю є журналістська діяльність. Розкриваються контрольні функції незалежної журналістики.

Ключові слова: журналістика, незалежні засоби масової інформації, громадянське суспільство, політична влада, громадський контроль.

Освещается роль независимых средств массовой информации в осуществлении общественного контроля за функционированием политической власти. Подчеркнуто, что ведущим средством такого контроля является журналистская деятельность. Раскрываются контрольные функции независимой журналистики.

Ключевые слова: журналистика, независимые средства массовой информации, гражданское общество, политическая власть, общественный контроль.

The article highlights the role of independent media in the implementation of public control over the operation of political power. The author emphasizes that the leading means of control is journalism. Control functions independent journalism are disclosed.

Key words: journalism, non-governmental media, civil society, political power, social control.

Найважливішим завданням, що постало в процесі демократичної трансформації України, є забезпечення контролю за функціонуванням політичної влади зі сторони громадянського суспільства. Разом з інститутом вільних виборів та конкурентним механізмом змагань політичних партій провідну роль у здійсненні громадського контролю відіграє незалежна журналістика. Через незалежну журналістику громадян інформують про діяльність владних структур. Таким чином вони мають можливість формувати власну думку. Журналістика надає змоги як окремим людям, так і групам людей висловлювати свої думки, щоб про них знали владні структури та суспільство в цілому. Хоча існує певне коло наукових публікацій західних [1–5], російських [6–7] та вітчизняних науковців [8–9], у яких порушується проблема ролі журналістики в забезпеченні контролю за владою, але її розкриття є явно недостатнім. Мета — розкрити функції незалежної журналістики як засобу громадського контролю за функціонуванням влади.

Незалежна журналістика — це журналістська діяльність, що здійснюється в межах незалежних засобів масової інформації. Прикметник «незалежні» має конкретний зміст, оскільки характеризує незалежність тих чи інших засобів масової інформації від держави (урядової влади). У західній науці незалежні засоби масової інформації зазвичай визначаються як неурядові (non-governmental media). Незалежні (неурядові) засоби масової інформації являють собою один з різновидів структур громадянського суспільства, під яким розуміється соціальний простір, де відносини між людьми не опосередковуються державною владою, де громадяни вільно взаємодіють між собою як політично незалежні суб'єкти [10]. Подібно до того як вільне підприємництво становить економічну основу громадянського суспільства, незалежні засоби масової інформації є його інформаційним підґрунтям. Громадські функції незалежні засоби масової інформації здійснюють через журналістську діяльність, яка дістала назву «незалежна», або «вільна» журналістика. Незалежна журналістика виконує в суспільстві дуже важливі функції. Під функціями журналістики розуміється комплекс її соціальних ролей. Сутність ролевої характеристики полягає у виявленні певних соціальних обов'язків, які журналістика виконує відповідно до громадських вимог та очікувань у різних сферах суспільного життя: політичній, економічній, соціальній, духовній [11]. Для того, щоб журналістика реально сприяла демократичному розвитку суспільства, необхідно мати такі умови її функціонування:

- незалежність засобів масової інформації від політичної влади;
- усунення тиску тих посадовців та інших осіб, що мають особисті інтереси;
- доступ до отримання чесної та неупередженої інформації від політичних та громадських владних структур для забезпечення відкритої інформаційної політики;
- захист прав журналістів, зокрема права на втаємничення джерела інформації [12, с. 14].

Соціальна роль незалежної журналістики проявляється через її контрольні функції. До основних функцій незалежної журналістики зі здійснення контролю за політичною владою належать наступні.

1. Інформаційна. Вона полягає в наданні суспільству об'єктивної інформації про діяльність політичної влади. Державні засоби масової інформації не можуть належним чином виконувати цю функцію, оскільки їх журналістика фінансується державою. Також за узгодженням з відповідними державними структурами здійснюється й підбір журналістських кадрів у державних засобах масової інформації. Безперечно недержавні засоби масової інформації можуть мати свої політичні преференції, можуть навіть бути пов'язаними з тією чи іншою політичною силою. Проте різноманітність засобів масової інформації та їх політичних преференцій забезпечують в умовах

демократії доволі повну інформацію про діяльність політичної влади. Кожна людина, зокрема і суспільство в цілому, мають суверенне право на отримання правдивої інформації. Це всеосяжне право визначено Декларацією прав людини й записано в конституціях усіх демократичних держав. Ідеться про об'єктивну, достовірну, не інтерпретовану на догоду влади інформацію. Люди мають знати факти, й журналісти зобов'язані повідомляти їм саме факти, а не свою думку про ці факти. Це не означає, що журналістська інформація завжди має бути позбавлена будь-якого тонального забарвлення, як зовсім не означає, що журналісти не повинні мати власної думки щодо фактів, які повідомляються. Справа в тому, яке завдання стоїть перед журналістом і яку інформаційну функцію в тому чи іншому разі виконує орган масової інформації.

2. Критична. Слово критика (грецьк. – критікі) в перекладі з грецької означає мистецтво розглядати судження. Основними результатами критики є виявлення протиріч, помилок, їх аналіз, перевірка достовірності. Головний зміст критичної функції журналістики проявляється в критиці чинної влади, виявленні недоліків її діяльності та привернення уваги громадськості. Реалізація цієї функції дозволяє владі ширше побачити свої недоліки, глибше осмислити їх та вчасно вжити заходів щодо їх усунення. Надто важливо, щоб під час виконання цієї функції була забезпечена об'єктивність критики. Об'єктивність надає критиці конструктивного характеру, що позитивно впливає на процес удосконалення суспільних відносин. Натомість наслідком необ'єктивної критики зазвичай буває загострення суспільного конфлікту.

3. Комунікативна. Відповідно до Л. Бакстеру [13], а також А. Сіларсу та А. Вангелісти [14], комунікація (від лат. *communicatio* – повідомлення, передача або *communicare* – узагальнювати, спілкуватися, повідомляти, передавати) – це засіб, за допомогою якого люди конструюють та підтримують свої відносини. Комунікативна функція вільної журналістики проявляється в тому, що незалежні засоби масової інформації допомагають установити зв'язки між громадянами, які мають подібні погляди та соціальні преференції, а також налагодити діалог між членами суспільства, котрі мають різні погляди та преференції. Це здійснюється через відгуки споживачів журналістської інформації, які також оприлюднюються в засобах масової інформації. Комунікативна функція сприяє згуртуванню громадян на вирішення нагальних проблем суспільного розвитку, а також формуванню толерантної культури.

4. Культурно-освітня. Вона полягає в тому, що через журналістські публікації споживачі інформації (громадяни) здобувають нові корисні знання, що сприяє підвищенню їх культурного рівня. Здобуття нових знань та підвищення культурного рівня зумовлюють посилення

інтересу громадян до діяльності влади, об'єктивності оцінки її діяльності, сприяють кращому розумінню способів вирішення проблем, які виникають у процесі суспільного розвитку. Проте реалізація цієї функції залежить від фахової підготовки журналістів, здобуття ними системних знань у тих галузях, які вони висвітлюють у своїх публікаціях.

5. Соціалізуюча. Ця функція безпосередньо пов'язана з культурно-освітньою. Під соціалізацією в суспільних науках розуміється процес долучення індивідів до системи суспільних відносин через опанування суспільної культури й осмислення свого практичного досвіду взаємодії із суспільством [15]. Сутність соціалізуючої функції журналістики полягає в тому, що здобуття знань громадянами та підвищення рівня їх культури за допомогою журналістської діяльності сприяють їх більшому залученню до системи суспільних відносин, до процесів, що відбуваються в ній (політичного, економічного, культурного тощо).

6. Рекреативна функція журналістики проявляється в її впливові на емоційну сферу людини. Соціалізація індивідів здійснюється на двох рівнях: раціональному й емоційному. На раціональному рівні соціалізація здійснюється через здобуття людиною знань, які необхідні для її орієнтування в системі суспільних відносин та виконання в ній певних ролей. На емоційному рівні соціалізація відбувається завдяки формуванню стійких емоційних преференцій щодо тих або інших соціальних суб'єктів. Такі преференції формує журналістика через контекст, у якому подається та чи інша інформація.

Над формуванням такого контексту працюють особи в різних галузях журналістики, найбільші можливості для цього має тележурналістика. Специфіка телебачення як виду засобів масової інформації полягає в тому, що телеглядачі сприймають інформацію як вербально, так і візуально. Причому візуальне сприйняття на телебаченні домінує над вербальним. Домінування візуального сприйняття спричиняє те, що телекартинка є дієвим засобом впливу на емоційну сферу телеглядачів [16]. Тому тележурналісти зазвичай супроводжують вербальну інформацію телесюжетами, які в емоційному сенсі є позитивними або негативними стосовно об'єктів, про які йдеться. У створенні емоційного фону інформаційних повідомлень немає нічого негативного, якщо цей фон відповідає емоційному ставленню до означеного об'єкта самого журналіста та не суперечить принципу об'єктивності журналістської діяльності.

Таким чином, фундаментальні принципи журналістики в демократичному суспільстві передбачають, що всі, хто займається журналістською діяльністю, мають здійснювати її відповідально, дотримувати загальнолюдських етичних норм та, головне, не втрачати своїх незалежності та критичності. Журналістика має слугувати свободі слова,

що передбачає одержувати та передавати інформацію, поважаючи при цьому інші фундаментальні права, свободи, інтереси, які захищає Європейська конвенція з прав людини.

Існування та розвиток справжньої демократії неможливі без існування та зміцнення вільної, незалежної, плюралістичної та відповідальної журналістики. Ця роль потребує від журналістики діяти таким чином:

- інформувати громадськість про діяльність владних структур, надаючи людям можливості формувати власну думку;
- дозволяти як окремим людям, так і групам людей висловлювати свої думки для того, щоб про ці думки знали громадські та владні структури, суспільство загалом;
- постійно і критично аналізувати діяльність різних владних структур.

Із соціальними функціями незалежної журналістики нерозривно пов'язані принципи формування вільних мас-медіа, що є перспективою подальших досліджень.

Список літератури

1. Lichtenberg, J. *Democracy and the Mass Media: A Collection of Essays* / Judith Lichtenberg. — N. Y. : Cambridge University Press, .1990 — XI, 397 p.
2. *Politics, Media, and Modern Democracy: An International Study of Innovations in Electoral Campaigning and their Consequences* / ed. by David L. Swanson, Paolo Mancini. — Westport : Praeger Publishers, 1996. — 291 p.
3. *Democracy and the Media: A Comparative Perspective* / ed. by Richard Gunther, Anthony Mughan. — N. Y. : Cambridge University Press, 2000. — XIV, 497 p.
4. Schultz J. *Reviving the Fourth Estate: Democracy, Accountability and the Media* / Julianne Schultz. — Cambridge (UK) : University Press, 1998. — XII, 305 p.
5. Carey J. W. *The Mass Media and Democracy Between the Modern and Postmodern* / James W. Crley // *Journal of International Affairs*. — Vol. 47. — 1993. — No. 1. — P. 1–21.
6. Лисова С. Ю. Роль средств массовой информации в формировании гражданского общества / С. Ю. Лисова // *Вестник Ивановского гос. энерг. ун-та*. — 2008. — Вып. 1. — С. 1–5.
7. Филиппов С. СМИ как механизм формирования гражданского общества в переходных системах / С. Филиппов // *Власть*. — 2002. — № 8. — С. 11–14.
8. Приступенко Т. О. Тенденції розвитку свободи преси в Україні / Т. О. Приступенко // *Вісник Київ. ун-ту (серія «Журналістика»)*. — 1993. — Вип. 1. — С. 31–42.
9. Лизанчук В. В. Українське державотворення і свобода слова / В. В. Лизанчук // *Вісник Київ. ун-ту(серія «Журналістика»)*. — 1995. — Вип. 2. — С. 26–43.

10. Гаджиев К. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. — 1991. — № 7. — С. 19–35.
11. Основы творческой деятельности журналиста / под. ред. С. Г. Корконосенко. — СПб. : Знание, СПбИВЭСЭП, 2000. — 225 с.
12. Карпенко В. Журналістика : вступ до фаху : навч. посіб. / В. Карпенко. — К. : Ун-т «Україна», 2011. — 195 с.
13. Baxter L. A.. Relationships as dialogues / L. A. Baxter // Personal Relationships. — 2004. — № 11. — P. 1–22.
14. Sillars, A. L., & Vangelisti, A.L. (2006). Communication : Basic Properties and their Relevance to Relationship Research / The Cambridge Handbook of Personal Relationships / eds. by A. L. Vangelisti, D. Perlman. — N. Y. : Cambridge University Press, 2006. — P. 331–351.
15. Ковалева А. И. Социализация / А. И. Ковалева // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение». — 2004. — № 1 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/zpu/2004_1/Kovaleva/19.pdf
16. Гуревич П. С. Приключение имиджа : типология телевизионного образа и парадоксы его восприятия / П. С. Гуревич. — М. : Искусство, 1991. — 219 с.

Надійшла до редколегії 21.09.2013 р.

Третій розділ

Педагогіка

ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ АКСІОЛОГІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Проаналізовано проблеми педагогічного супроводу технології формування ціннісних орієнтацій особистості в умовах неперервної освіти. Висвітлено погляди на феномен цінностей, розглядаються проблеми становлення особистості в умовах духовно-ціннісного кризи суспільства.

Ключові слова: цінності, особистість, суспільство, аксіологія, аксіологічна освіта, педагогічний супровід.

Рассмотрена проблема педагогического сопровождения технологии формирования ценностных ориентаций личности в условиях непрерывного образования. Освещены взгляды на феномен ценностей, рассматриваются проблемы становления личности в условиях духовно-ценностного кризиса, охватившего общество.

Ключевые слова: ценности, личность, общество, аксиология, аксиологическое образование, педагогическое сопровождение.

The article deals with the problem professional art education of the pedagogical approach of value formation of the students in terms of non-stop education. The deals with the problem of the effective organization of the training process in higher educational of art in improving the quality of education and humanization. The views to the value phenomenon, positions were analyse the problems of personality in spiritual value crisis conditions that engulfed the society.

Key words: values, personality, society, acsiologia, acsiological education, educational approach.

Головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості, формування покоління, здатного навчатися впродовж усього життя, зберігати і розвивати цінності громадянського суспільства. Відповідні модернізація системи освіти, нове нормативно-правове забезпечення, зумовлюють необхідність упровадження нових форм і методів навчання, розвиток ціннісних орієнтацій.

Технологіям освіти та соціально-культурної діяльності присвячено праці Ю. Азарова, Н. Бакланової, В. Болочагіної, Н. Бутенко, Л. Вишневської, Н. Гендіна, Л. Жаркова, І. Жиліної, В. Захарченко, В. Кузіна, Л. Куликової та ін.

Психолого-педагогічні концепції щодо сутності творчості досліджено у працях В. Андрєєва, Н. Бердяєва, В. Бехтерева, Л. Божовича, Л. Виготського, І. Гончарова, С. Рубінштейна, К. Станіславського, Б. Теплова та ін.

На основі аналізу наукових праць та практичного досвіду можна виокремити декілька підходів щодо вивчення сутності цінностей.

У разі соціально-психологічного підходу загальнометодологічною основою аналізу ціннісних орієнтацій є розуміння сутності особистості як похідної від суспільних відносин. Цей напрям розробляється в дослідженнях психологів К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Б. Круглова, О. Леонтьєва, Б. Ломова, С. Рубінштейна, К. Шорохової та ін. Питання неперервної освіти та підвищенням кваліфікації педагогічних кадрів висвітлено в працях Г. Єльнікова, І. Зязюна, В. Маслов, В. Олійника, В. Пікельної, Л. Покроєвої, Н. Протасова, В. Пущова, М. Романенко, В. Семиченко, Н. Тарасевича, П. Худоминського, Т. Шамоєвої та ін.

Освіта є органічною складовою духовного життя суспільства. Саме в цій системі створюється майбутнє, формуються соціокультурні й особистісні цінності. Виховання й навчання нового покоління потребують підвищення якості підготовки фахівців в умовах формування гуманістичної й аксіологічної систем освіти, як наголошують І. Бех, В. Андрєєв, Е. Бондарєвська, І. Ісаєв, С. Кульєвич, В. Сластьонін та ін.

Значимість культурологічного аспекту, що характеризує ціннісну систему, відзначають В. Андрущенко, А. Бичко, В. Бакіров, М. Головатий, Є. Головаха, Л. Губєрський, М. Мокляк, В. Пазєнок, Н. Чавчавадзе, В. Шинкарук, А. Яценко та ін. Технології формування особистості обґрунтовано в різноманітних дослідженнях, серед яких вагомими є праці та публікації О. Сухомлинського, І. Беґа, І. Підласого, В. Алфімова та ін. Однак спеціального вивчення питання педагогічного супроводу формування ціннісних орієнтацій особистості в умовах аксіологізації освіти немає.

Мета статті — обґрунтування значення педагогічного супроводу формування ціннісних орієнтацій особистості.

Поняття цінності стало філософською категорією лише в другій половині XIX століття завдяки працям Германа Лотце. На зламі XIX-XX ст. сформувалася окрема наукова, філософська дисципліна — аксіологія. Відчуження людини від природи, процеси технологізації та інтернаціоналізації в XIX ст. обґрунтували завдання «переоцінки цінностей». Ці тенденції зумовили виникнення інтернаціонального нігілізму [18, с. 8]. В історії набула поширення ідея атеїзму, згідно з якою «Бог помер» для багатьох людей, а разом з ним була зруйнована вся традиційна система цінностей [19]. Розвиток аксіології відбувався під впливом філософії Дж. Локка, Д. Юма, представників емпіризму. Парадигма І. Канта, його вчення про «трансцендентні й трансцендентальні ноумени і принципи»; теорія цінностей стали своєрідною спробою опису ціннісної свідомості людини як явища. Становленню теоретичної аксіології сприяли ідеї неокантіанців (Бадєнська школа) В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта, В. Вундта, Ф. Йодля, Ф. Пауєльсона та ін.

Теоретико-методологічне обґрунтування поняття «цінності» актуалізується в працях М. Бердяєва, В. Соловйова, В. Розанова,

Е. Фромма, В. Франкла, Ю. Габермаса та П. Юркевича, М. Вебера, А. Швейцера, О. Шпенглера, М. Гадамера, К. Ясперса, З. Фрейда і К.-Г. Юнга, Ж.-П. Сартра, А. Тойнбі та ін. Філософи, культурологи, педагоги, психологи відзначають, що базові цінності суспільства відбиваються у свідомості дорослої людини у формі міфів, норм і цінностей, життєві орієнтирів тощо.

М. Вебер зазначав, що цінності є фундаментом цілісності соціальної системи. Цінності усувають головне джерело протиріч, які породжують нестабільність, катаклізми, потрясіння [5, с. 74]. Філософ уважав, що «ми в науці шукаємо істину і знання, ... оснований на цінностях; ціннісні поняття є «квазітрансцендентальними» передумовами наук про культуру і суспільство. А наука повинна бути незалежною цінністю» [5, с. 74].

Змістовними є ідеї персоналістсько-феноменологічної теорії цінностей Макса Шелера [7, с. 65]. Цінності не є сутністю або відносинами, прикладами цінностей є поняття «благородний, красивий, злий тощо». Але «вищі цінності обґрунтовують не тільки нижні, але і їх ціннісну автономію сутності [7, с. 427-428].

Особливості розвитку сучасної цивілізації під впливом глобалізації зумовлюють процеси трансформації традиції та розчинення базових цінностей у загальному інформаційному потоці. Це зумовлює виникнення проблеми популяризації здобуття знання особистістю в умовах великої кількості інформаційних мереж, лібералізації економіки. Сьогодні вчителі, діти, молодь, люди похилого віку шукають інформацію в Інтернеті або кіберпросторі масмедіа. Але масова інформаційна відео-, аудіокультура часто пропагує культ сили, агресії; стереотипи красивого безтурботного багатого життя [21, с. 152].

Розглянуті проблеми зумовлюють обґрунтування значення педагогічного супроводу та технології формування ціннісних орієнтацій особистості, в умовах післядипломної освіти. Реалізація мети дослідження визначає необхідність формування професійної компетентності, потрібної для здійснення соціально-педагогічної підтримки з метою формування ціннісних орієнтацій особистості [3, с. 16].

В добу античності популярності набуло латинське слово *persona* (з лат. — «маска»), тобто особистість, сприймається як сукупність тіла, образу і духу. Феномен «маски» характеризують поняття «індивід» (від лат. *Individuum* — неподільний), «індивідуальність» (неповторна своєрідність окремої істоти), «особистість» (від лат. *persona* — маска, роль актора). З логічної точки зору індивід є останньою ланкою в ланцюзі «рід — вид — індивід», де рід та вид (відповідно, людство — людина) — загальні поняття, а індивід, відрізняючись від інших індивідів, являє собою самостійну сутність.

Рівень професійної компетентності викладача детермінує ефективність практичної діяльності, зумовлену зміною позиції з предметно-педагогічної на поліпредметну і багатофункціональну (проектувальну,

конструкторську, організаторську, комунікативну, гностичну, управлінську) в цілісному освітньому процесі. Метою післядипломної освіти є подолання розриву між теоретичною і практичною підготовкою педагога, опанування інноваційних форм, технологій, методик тощо [14, с. 4].

Однак, як свідчать спостереження й аналіз практики, дані із соціологічних, психолого-педагогічних досліджень, серед учнівської молоді у XXI ст. домінують конформістські настрої, невміння планувати свої життєві перспективи, що призводить до соціальної пасивності, однією з форм якої є криза пізнавальних, креативних, комунікативних, інтелектуальних, особистісних якостей та критичного мислення.

Особливої актуальності у цьому проблемному полі пошук шляхів самоорганізації особистості, що має високу духовну культуру, є естетично і морально розвиненою, котра прагне професійної творчої самореалізації.

Пізнавальна активність особистості, вміння самостійно здобувати знання, що на нашу думку є найважливішими складовими життєдіяльності в умовах гуманізації освіти. Відповідно, педагогічний супровід формування ціннісних орієнтацій особистості в умовах аксіологізації освіти ґрунтується на пізнавальній активності молоді і є властивістю, що виявляється як найважливіша стійка риса особистості, в різних умовах навчально-творчого процесу. Пізнавальна активність, естетичні взірці, моральні якості ефективно формуються в різних видах діяльності (навчальна, художньо-творча тощо), і реалізуються під впливом суспільно-значущих потреб та інтересів особистості.

Сутність поняття «педагогічний супровід формування ціннісних орієнтацій особистості в умовах аксіологізації освіти» розглядається як залучення до творчої пізнавальної діяльності і характеризується високим ступенем готовності сприйняття і виконання педагогічних завдань слухачами, та практичним спрямуванням художньо-естетичного закладу освіти. Організаційно-педагогічні умови мають забезпечити педагогічний супровід процесу здобуття знань з метою досягнення рівня високої персональної відповідальності, формування життєвої «Я»-концепції, мотивації й особистого практичного досвіду в майбутній мистецькій професійній діяльності.

Розвиток пізнавальної активності, критичного мислення в слухачів являє собою складний мотиваційно-смісловий феномен, що ґрунтується на сформованості професійно-значущих якостей, знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного набуття професійної майстерності.

Залежно від умов, педагогічний супровід формування ціннісних орієнтацій особистості в умовах аксіологізації освіти базується на пізнавальній активності особистості та має здатність для забезпечення ефективності навчально-вихованого процесу.

У межах цього дослідження обрано форму моделювання, що є сукупністю ідей, принципів, підходів, на основі яких і відбувається науково-методичний супровід формування професійної компетентності вчителів та використання технології формування ціннісних орієнтацій особистості з метою підвищення якості освіти.

Сутність науково-методичного та педагогічного супроводу як інноваційної педагогічної технології полягає в тому, що він являє собою професійну педагогічну взаємодію суб'єктів освітньої діяльності, умовами якої є добровільність і партнерство, основними ознаками — особистісний і професійний розвиток керівників та учасників педагогічного процесу. Ці умови визначають результат — підвищення якості освіти, що відображається у професійній компетентності та педагогічній практиці [3, с. 16].

У сучасних педагогічних дослідженнях існують декілька підходів до вирішення питання підготовки фахівців в умовах неперервної освіти, зокрема до організації і формування ціннісних орієнтацій особистості: моделювання та оцінка ділових і професійних якостей фахівця; відповідність вимогам державного стандарту, професійної майстерності; перепідготовка, спеціалізація, стажування тощо [14, с. 3].

Проблемам упровадження науки в практику присвячуються регіональні методичні семінари-практикуми для вчителів-предметників, на яких учитель з предметів художньо-естетичного циклу (музичне мистецтво, образотворче мистецтво, художня культура) може здобути актуальні теоретичні знання, дізнатися про способи узагальнення передового педагогічного досвіду, оцінки його ефективності.

В умовах інформаційного й техногенного суспільства з поширенням електронних засобів масової комунікації, дедалі більшого значення набуває тип культури, основним носієм текстів та інформації якої є не писемність, а «візуалізація», «екранність», «віртуальність», «кібернетичність» [21, с. 152–155]. Саме тому сучасне сприйняття «проникнення всередину» важливо пов'язати з правильним розумінням фактів, інформації, текстів, відеопотоку. Н. Гартман зазначає: «з кожним сприйняттям пов'язана певна залежність пережитого і випробуваного настільки нерозривно, що ми без нього зовсім не можемо вважати, що маємо справу зі сприйняттям, але відчуваємо лише, що нічого не сприйнято. Найсуттєвішим для нас є це проникнення всередину того, що сприйнято не чуттєво» [7, с. 62].

Суспільство XXI ст. стає фабрикою розваг у сфері культури, споживачами продуктів якої є представники всіх верств населення. Однією з найважливіших у сучасній культурі є гедоністична тенденція цінностей, у якій увага зосереджена саме на матеріальних благах і засобах. Це зумовлює трансформацію ціннісних і світоглядних орієнтирів суспільства, руйнування і заперечення загальнолюдського досвіду, цінностей і знань [21, с. 155]. Російський дослідник А. Штомпель,

аналізуючи феномен соціокультурної кризи, розглядаючи її динаміку та методи подолання, підкреслює, що «криза є необхідним... етапом розвитку культури» [22, с. 36]. На думку вченого, загострення соціальних суперечностей спонукає людину до критичного порівняння власних цінностей із цінностями тих, хто оточує особистість. Цей процес, є рушійною силою розвитку культури.

Аксіологічна система в трактуванні І. Беха, К. Абульханової-Славської розвивається в динамічно мінливих відносинах, орієнтованих на життєві цінності. На вищому рівні відносин реалізуються духовні цінності. У цих умовах стверджується цінність іншої людини, що є найважливішою передумовою оптимального функціонування освітньої сфери [1, с. 155].

Актуальним процесом є позбавлення людини застарілих цінностей та «осучаснення» традицій, оскільки заперечення соціального досвіду й культурних традицій загрожує стабільності сучасного інформаційного й техногенного суспільства. Існування усталеної системи цінностей, на думку П. Сорокіна, є умовою, як гармонійності духовного світу особистості, так і безконфліктного співіснування людства, тому що «єдність, засвоєння і гармонія (цінностей) стає ... слабкою, ... зростають шанси міжнародної або громадянської війни» [18, с. 394]. Високими людськими цінностями є Істина, Добро і Краса. Слід зазначити, що естетичне посідає особливе місце не тільки в житті людини, але й у мистецтві. Ідеал краси являє собою магістральний концепт художнього світу митця. Нині дослідження художньо-естетичного актуалізується, оскільки «мистецтво постає специфічною галуззю людської діяльності, намагається задовольнити одну з потреб Духа людини, любов до прекрасного» [20, с. 82].

Розглядаючи мистецтво як образне віддзеркалення дійсності, В. Пахаренко досліджує людину, внутрішню духовну сутність [12, с. 81]. Він наголошує, що цінність як основа духовності особистості, ґрунтується на моральних, етичних категоріях і є критерієм оцінки дійсності й початком життєдіяльності. Ціннісними орієнтирами для подальшого розвитку сучасної цивілізації мають бути: добро, краса, свобода, мир, справедливість, любов тощо, наявні в ціннісній системі кожного народу, культури й епохи. Означені цінності як основа формування особистості і сприяють збереженню, відтворенню та трансляції в суспільстві системи духовних цінностей. Вони визначають ціннісний сенс людського буття, необхідності в самовираженні і самореалізації. Дж. Ролз, теоретик лібералізму, зауважив, що справедливість — добродієність соціальних інститутів, — зумовлює зміну політики держави добробуту, політики розподілу матеріальних і нематеріальних благ, заснованої на рівності прав усіх членів суспільства [17].

Актуалізується питання досконалості духовної культури самого викладача. Педагог артикулює, транслює, інформує. В освітньому

процесі ціннісні орієнтації відіграють роль об'єкта діяльності викладача й особистості що навчається [4, с. 34; 23].

У європейському суспільстві з античних часів культивувалася цінність освіти як свободи самореалізації особистості. Згодом це значення значно розширюється і нині трактується як квінтесенція культури народу, його внутрішній потенціал, здатність до самозбереження і прогресу.

Очевидною є трансформація цінностей протягом історичного розвитку, їх органічний взаємозв'язок і взаємозумовленість. З. Равкін зазначає, що цінності — є мета, умова, фактором розвитку освіти в цілому [16, с. 4–12]. Акіосфера — духовна освіта, ціннісні орієнтації, що забезпечують самозбереження людини в просторі та часі. Якість цінностей визначається освітніми концепціями, інститутами освітньої сфери.

Центральною ідеєю всієї творчості В. Вернадського стала єдність біосфери й людства, згідно з якою люди — нерозривна частина живої речовини, долучення до її безсмертя, є необхідною складовою планети й космосу, продовжувачі діяльності життя, діти Сонця. В. Вернадський підкреслював необхідність здобуття знання й освіти як «знання про Всесвіт», убачаючи в цих складових суспільного розвитку ефективний засіб удосконалення людини, її духовного потенціалу [6].

Педагогічний супровід процесу формування ціннісних орієнтацій особистості в закладах освіти становить єдиний комплекс теоретичних, соціально-психологічних, організаційно-педагогічних, професійних навчально-діяльнісних компонентів сучасної дидактичної системи освіти та здійснюється з метою подолання пізнавальної пасивності особистості. Нині педагог має володіти вмінням здійснювати постійну соціально-педагогічну мобілізацію молоді, стимулювати пізнавальну активність у навчально-творчому процесі.

Розробка моделі педагогічного супроводу процесу формування ціннісних орієнтацій особистості дозволяє активізувати творчий потенціал молоді дотримуючи таких рівнів: інформаційно-аналітичного, діагностичного, прогностичного, рефлексивного, корекційного, оцінного.

В. Петровський, В. Слободчиков, К. Роджерс, В. Франкл описують стадії процесу становлення особистісного сенсу і зростання ціннісних орієнтацій, естетичних рівнів старшокласників, що взаємопов'язано з вибором фаху, який сприяє розкриттю здібностей, розвитку креативності тощо.

Процес педагогічного супроводу формування ціннісних орієнтацій особистості є одним з об'єктів вивчення теорії та методики професійної освіти, теорії, методики й організації соціально-культурної діяльності.

Здійснення модернізаційних процесів у закладах освіти можливе лише завдяки якісному перетворенню освітньо-культурного

середовища, практичній спрямованості, створенню конкретних організаційно-педагогічних умов, для всіх учасників навчально-виховного процесу. Під освітньо-культурним середовищем розуміємо цілісну систему компонентів, що забезпечує якісні зміни в навчально-творчому процесі.

Реалізація моделі полягає в організації умов для забезпечення різнобічного розвитку, залучення досягнень науки на міждисциплінарному рівні. Продуктивними організаційно-педагогічними умовами є: педагогічна турбота про перспективи професії та вимоги до якості фахівця; взаємодія викладачів і слухачів (спільна мета, визначення умов, засобів її досягнення); участь в організаційних ділових іграх, що моделюють професійну діяльність фахівця; виконання комплексу індивідуальних і творчих завдань, орієнтованих на розкриття особистості; самостійна робота; використання структурно-логічних схем і методичних розробок.

Одним з основних завдань сучасності є впровадження інноваційних освітніх технологій, що сприяють психосоціальному зростанню особистості, розвитку пізнавальних, нормативних, ціннісних і духовно-естетичних новоутворень. Наголошуючи на забезпеченні створення умов для особистісного розвитку людини відповідно до її індивідуальних задатків, здібностей, потреб у навчанні впродовж життя, мета сучасної аксіологічної системи освіти — здобуття знання про сучасний мінливий світ з подальшою самореалізацією особистості в культурному просторі. Педагогічний супровід процесу формування ціннісних орієнтацій спрямований на розробку спеціальних програм художньо-естетичного навчання, що сприятиме в майбутньому соціальній реалізації творчої особистості. Долучення до культури і життєвих цінностей в глобалізованому світі вимагає постійного аксіологічного навчання впродовж усього життя. Упровадження технології формування ціннісних орієнтацій особистості спрямовано на засвоєння вищих духовних цінностей, з урахуванням когнітивної, емоційно-сміслової і мотиваційно-діяльній сфери особистості.

Список літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — М. : Мысль, 1991. — 299 с.
2. Андрос Є. І. Комунікативний вибір буття як фундаментальне опосередкування колізії сутності та існування /Є. І. Андрос // Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. — К. : Наукова думка, 2004. — С. 155–201.
3. Армейська Л. В. Інноваційні підходи до організаційно-методичного супроводу навчального процесу на факультеті підвищення кваліфікації педагогічних працівників /Л. В. Армейська // Імідж сучасного педагога. — №10 (129), 2012. — С. 16–18
4. Бех І. Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості /І.Д. Бех // Початкова школа. — 2001. — № 12. — С. 34.

5. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер: пер. с нем. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.
6. Владимир Вернадский: Жизнеописание. Избранные труды. Воспоминания современников. Суждения потомков / Сост. Г. П. Аксенов. — М., 1993. — 688 с. (Открытия и судьбы. Летопись естественнонаучной мысли России в лицах, документах, иллюстрациях).
7. Гартман Н. Эстетика / Н. Гартман : пер. с нем. — М. Изд: "Ника-Центр", 2004. — 640с.
8. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б.С. Гершунский / РАН; Институт теории образования и педагогики. — М.: Совершенство, 1998. — 608 с.
9. Иваньо И. Очерк развития эстетической мысли Украины / И. Иваньо — М. : Искусство, 1981. — 423 с.
10. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу. — СПб. : Евразия, 1999. — 478 с.
11. Національна Доктрина розвитку освіти // Указ Президента України від 17.04. 2002. № 347 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 16.
12. Пахаренко В. Українська поезика/ В. Пахаренко. — Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002. — 360 с.
13. Покроева Л. Д. Шляхи підвищення якості післядипломної педагогічної освіти / Л. Д. Покроева//Імідж сучасного педагога. — №10 (129), 2012. — С. 3–5
14. Покроева Л. Д.Інститути післядипломної педагогічної освіти-модератори реформ в освіті / Л.Д. Покроева//Імідж сучасного педагога — №9 (108), 2010. — С. 3–6
15. Проект національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс] — Режим доступу <http://www.kharkivosvita.net.ua/document/2250> — Назва з екрана.
16. Равкин З. И. Конструктивно-генетическое исследование ценностей образования — одно из направлений развития современной отечественной педагогической теории/З.И. Равкин // Образование: идеалы и ценности (историко-теоретический аспект). — М. : ИТОиП РАО, 1995. — С. 4–12.
17. Ролз, Дж. Теория справедливости. /Дж. Ролз. ; Пер. и ред. В.В. Целищева. — Новосибирск: Изд. Новосибирского университета, 1995. — 535 с.
18. Сорокин П. Кризис нашего времени/ П. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. — М.: Политиздат, 1992. — 544 с.
19. Хайдеггер М. О сущности истины/М. Хайдеггер // Разговор на проселочной дороге. — М.: Высшая школа, 1991. — С. 8–27.
20. Хвильовий М. Камо грядеш?/ М.Хвильовий // Твори: У 2т. — К. 1990. — Т. 2. — 550 с.
21. Чуркіна В. Г. Трансформація сфер культури в умовах глобальної комунікації / В.Г.Чуркіна // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Текст. Зб. Наук. праць./ за ред. Даниленка В. Я. — Харків: ХДАМ., 2012. — № 3 — С. 152–155.
22. Штомпель О. М. Социокультурный кризис (теория и методология исследования проблемы)/ О. М. Штомпель — Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 1999. — 226 с.

23. Щуркова Н. Е. Практикум по педагогической технологии / Н. Е. Щуркова — М. : Педагогич. об-во России, 1998. — 250 с.

Надійшла до редколегії 29.08.2013 р.

УДК 378.14

К. О. ГАЛАЦИН

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

Проаналізовано модель формування комунікативної культури майбутніх інженерів у позааудиторній роботі, розкрито сутність понять формування комунікативної культури студентів вищих технічних навчальних закладів.

Ключові слова: *комунікативна культура, формування комунікативної культури, позааудиторна робота, комунікативні вміння.*

Проанализирована модель формирования коммуникативной культуры будущих инженеров во внеаудиторной работе, раскрыта сущность понятий формирования коммуникативной культуры студентов высших технических учебных заведений.

Ключевые слова: *коммуникативная культура, формирование коммуникативной культуры, внеаудиторная работа, коммуникативные умения.*

The article deals with the specifics model of the communicative culture of future engineers in extracurricular work, defined the essence of the notion of the formation of communicative culture of the students of the higher technical educational institutions.

Key words: *the formation of the communicative culture, extracurricular work, communication skills.*

Комунікативна культура особистості — важлива складова професійної культури майбутнього фахівця, адже саме вона забезпечує якість міжособистісної взаємодії на різних рівнях і в різних площинах. Зважаючи на це, одним із важливих напрямів пошуку способів підвищення якості професійної підготовки майбутнього інженера є дослідження змісту, форм і методів, закономірностей цілеспрямованої системи формування комунікативної культури і, відповідно, моделювання цього процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що сучасна педагогічна наука моделювання як метод наукових досліджень широко застосовується в дидактичних і методичних працях. Так, учені В. Загвязінський, Л. Зоріна, Ю. Бабанський, І. Лернер, А. Сохор, Т. Шамова використовували в дослідженнях моделі як: а) засіб для системного розгляду складних питань (наприклад, для вибору логіки дослідження, логіки розгляду процесу навчання); б) опис теоретичного об'єкта (наприклад, структури взаємодії педагога і вихованця); в) для подання результату в узагальненій і наочній формі [3].

У психолого-педагогічній літературі «моделювання» трактується як «репродукування характеристики певного об'єкта на інший об'єкт, що є моделлю, спеціально створеною для їх вивчення». Зокрема М. Ярмаченко зауважує, що метод моделювання є основою будь-якого методу наукового дослідження — як теоретичного, в якому використовуються різноманітні знакові, абстрактні моделі, так і експериментального, що застосовує предметні моделі [7]. На думку Л. Капченко, ідеалізовані моделі об'єктів, явищ, процесів застосовуються майже в абсолютній більшості досліджень, у яких використовується системний підхід, оскільки відомо, що будь-яка система моделюється [3].

Під час розробки моделей особливо акцентується увага на визначенні підструктур відносно цілісної системи і пошуках оптимальних зв'язків між ними. Як наголошує Н. Зуенко, перші розробники моделей випускника ВНЗ зважали на реальну діяльність спеціалістів на виробництві, розкладаючи її на елементи. Визначалися функції кожного з них і, відповідно до цих функцій, — зміст, обсяг знань і вмій, необхідних спеціалістові для реалізації кожної функції [5].

Основи педагогічного (навчального, виховного, дидактичного, соціально-педагогічного, історико-педагогічного) моделювання наведені в працях В. Міхеєва, котрий пов'язував процес моделювання з такими процедурами дослідження, за допомогою яких визначають його предмет, цілі та завдання дослідження [6].

Мета — аналіз моделі формування комунікативної культури майбутніх інженерів у позааудиторній роботі.

Безумовно, інтегрувати визначення комунікативної культури в загальноприйняте поняття неможливо через розбіжність у розумінні природи і сутності поняття, його основних характеристик. А тому складно створити єдину модель її формування. Існуючі моделі різних видів культури в кожному разі зважають на завдання конкретного дослідження. Саме тому є певна складність під час аналізу моделей формування культури, спричинена певними обставинами. По-перше, автори відомих моделей професійної культури зосереджувалися переважно на змістово-процесуальному аспекті. По-друге, різні принципи створення моделей характеризують певні підходи до явища, що вивчається. По-третє, автори зазвичай визначали залежність рівня сформованості професійної культури від досвіду практичної діяльності. Незважаючи на велику кількість моделей, на нашу думку, їх можна умовно класифікувати, оскільки майже всі вони здебільшого ґрунтуються на принципах створення загальновідомих моделей. Іноді навіть формування готовності до здійснення певної діяльності (в нашому дослідженні — формування комунікативної культури) розглядається науковцями як концептуальна модель цієї діяльності (а саме: уявна картина процесу й умов виконання діяльності), тобто динамічний синтез наявної інформації та попереднього досвіду [8].

Характерні особливості побудови моделі формування комунікативної культури: 1) тенденція до зміни призначення позааудиторної роботи в технічному навчальному закладі; 2) тенденція до спрощення достатньо складного інтегрального утворення, яким є комунікативна культура. При цьому модель формування комунікативної культури надасть змоги визначити не тільки структурні компоненти цього явища у взаємозв'язку з функціональними компонентами професійної підготовки, а й способи її формування в студентів технічного університету.

На нашу думку, для успішного виконання професійних функцій майбутньому інженерові необхідний високий рівень комунікативної культури, якого можна досягти, розумно й цілеспрямовано організуючи й поєднуючи аудиторну та позааудиторну роботу, за умови активної позиції кожного студента.

У контексті нашого дослідження модель формування комунікативної культури студентів технічних закладів освіти в процесі позааудиторної роботи — це система організації позааудиторної діяльності (виховної, науково-дослідної, самостійної діяльності вищого технічного закладу та практичної підготовки майбутніх інженерів), долучення до якої студентів за певною методикою сприятиме успішному формуванню в них комунікативної культури.

Модель формування комунікативної культури студентів відображає теоретико-конструктивну технологію організації позааудиторної роботи у вищій технічній школі і є цілісною системою. Формування комунікативної культури залежить від рівня організації позааудиторної виховної роботи у вищому технічному навчальному закладі.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження засвідчив, що позааудиторна робота — цілісний педагогічний процес розвитку особистості майбутнього інженера, який здійснюється на засадах органічної єдності з навчальним процесом і соціальним середовищем, урахування особистісних інтересів, нахилів студентів і соціального замовлення суспільства. Тому позааудиторну роботу розглянуто як логічне продовження аудиторної (навчальної) роботи в їх єдності та взаємодоповнюваності. Тобто необхідно зважати на взаємодію аудиторних і позааудиторних занять, спрямованих на формування комунікативних умінь студентів, взаємозв'язок між засвоєною навчальною інформацією щодо теоретичних основ спілкування та її роллю у вирішенні професійних завдань і виконання фахових дій та вчинків студентів, що вдосконалюються, розвиваються й закріплюються під час позааудиторних занять.

Серед концептуальних підходів до формування комунікативної культури майбутнього інженера виокремлено системний, особистісно-орієнтований, комунікативний, гуманістичний, діяльнісний та компетентнісний підходи, які надають змоги ефективно впливати на сферу соціальних комунікативних відносин і самореалізацію суб'єкта.

Важливим чинником формування комунікативної культури майбутніх інженерів є середовище технічного навчального закладу. Аналіз літератури свідчить, що поняття «освітньо-виховне середовище» використовується дуже широко і є багатоаспектним. Педагог Р. Гурова вважає, що поняття «освітньо-виховне середовище» вживається у двох значеннях як: широка соціальна дійсність, суспільство, держава в цілому; середовище, що безпосередньо оточує особистість і так чи інакше впливає на її формування та розвиток [2].

Одним із компонентів означеної моделі є наявність педагогічних умов ефективного формування комунікативної культури студентів вищих технічних навчальних закладів. Результатом взаємодії умов слід уважати позитивну динаміку — зміну рівнів сформованості комунікативної культури студентів-майбутніх інженерів. При цьому комплекс педагогічних умов має забезпечити розвиток комунікативної культури, а її внутрішня динаміка в процесі професійної підготовки зумовить зміни, що дозволять студентам набути іншого рівня її сформованості.

Зокрема, провідними у формуванні комунікативної культури студентів-інженерів визначено такі умови: цілеспрямованість і систематичність проведення позааудиторної роботи, орієнтованої на діалогічну взаємодію та співпрацю в системі відносин «викладач-студент»; оновлення (модифікація) змісту позааудиторної роботи у вищому технічному навчальному закладі з урахуванням комунікативного потенціалу майбутніх інженерів за допомогою створення позитивної емоційної насиченості та розширення сфери активного професійного спілкування студентів у навчально-виховному процесі; реалізація інтерактивних форм і методів формування комунікативної культури студентів; ефективне управління процесом формування комунікативної культури студентів.

Розглядаючи комунікативну культуру особистості як складне особистісне утворення та зважаючи на її структуру, вважаємо за доцільне оцінювати ступінь її сформованості та розвитку за такими критеріями: мотиваційно-ціннісний, пізнавальний, поведінково-діяльнісний та особистісний.

Отже, процес формування комунікативної культури буде ефективнішим, якщо забезпечити цілеспрямованість і систематичність проведення позааудиторної виховної роботи, орієнтованої на взаємодію, співпрацю й співтворчість; використовувати системний підхід і стратегії педагогічної комунікативної взаємодії під час організації позааудиторної виховної роботи в студентських групах; застосовувати форми та методи позааудиторної роботи, які сприяють індивідуалізації навчально-виховного процесу; глибше ознайомлювати студентів з основними складовими, критеріями та показниками комунікативної культури; у процесі позааудиторної роботи залучати комунікативні потенціал та здібності кожного студента; здійснювати своєчасну діагностику рівня сформованості в студентів комунікативної культури.

Список літератури

1. Бигар Г. П. Аналіз парадигм виховання в сучасній системі освіти / Г. П. Бигар // Педагогіка вищ. та серед. шк.: зб. наук. пр. — 2010. — Вип. 28. — С. 71-75.
2. Венда В. Инженерная психология / В. В. Венда. — М. : Наука, 1982. — 334 с.
3. Капченко Л. М. Моделювання організаційно-педагогічної діяльності в системі управління професійно-технічними навчальними закладами: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Л. М. Капченко ; Ун-т менедж. освіти АПН України. — К., 2010. — 19 с.
4. Коротун Е. Модель формирования коммуникативной компетентности студентов-иностранцев / Е. А. Коротун // Лингвистические основы межкультурной коммуникации. Часть I: Сборник материалов международной научной конференции (10-11 декабря 2009 г.) — Нижний Новгород: НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2010. — С. 199–201.
5. Лунячек В. Е. Графічна модель індивідуального стилю педагогічної діяльності як завдання підготовки студентів інженерно-педагогічних спеціальностей / В. Е. Лунячек, О. О. Прохорова // Наша школа. — 2007. — № 6. — С. 12–15
6. Міхеев В. В. Використання багатопрофільної комп'ютерної системи лінійного тестування в процесі навчання / В. В. Міхеев, Г. М. Міхеева // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту. — 1999. — С. 31–33.
7. Ярмаченко М. Д. Основні педагогічні категорії / М. Д. Ярмаченко // Педагогіка і психологія. — 1998. — № 4. — С. 5–11.
8. Юр'єва І. Застосування новітніх технологій у вищих навчальних закладах / І. Юр'єва // Педагогіка і психологія проф. освіти. — 2009. — № 2. — С. 61–67.

Надійшла до редколегії 03.09.2013 р.

УДК - 378.013.42

Н. О. МАКСИМОВСЬКА

**АНІМАЦІЯ В СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ:
СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНИЙ АСПЕКТ**

Аналізуються наукові погляди на анімацію в сучасних зарубіжних дослідженнях. Пропонуються два періоди розвитку ідей, що пов'язані з анімацією як соціокультурним явищем: класичний і новітній.

Ключові слова: *анімація, соціальне виховання, соціальна творчість, активізація потенційних можливостей, принцип прямої участі.*

Анализируются научные взгляды на анимацию в современных зарубежных исследованиях. Предлагаются два периода развития идей, которые связаны с анимацией как социокультурным явлением: классический и новейший.

Ключевые слова: *анимация, социальное воспитание, социальное творчество, активизация потенциальных возможностей, принцип прямого участия.*

The article gives the analysis of scientific views on animation in modern foreign studies. It proposes two periods of ideas' development which are connected with animation as sociocultural phenomenon: classic and newest.

Keywords: *animation, social education, social creativity, activation of potential abilities, direct participation principle.*

Процес євроінтеграції України зумовлює пошук нових напрямів єднання із соціально-культурним простором європейської спільноти. Оскільки глобалізаційні процеси, які зокрема супроводжують розвиток інформаційного суспільства, відбуваються не тільки в економіці та політиці, але й у культурі, ретельних досліджень потребують новітні, інноваційні напрями вдосконалення соціокультурної ситуації в країнах зарубіжжя, зокрема анімаційної діяльності. Анімація, як процес одухотворення та олюднення особистісних й групових стосунків, виокремилася з дозвілленої сфери і нині набуває специфічних ознак, які дозволяють використовувати її зокрема в освіті та інших складових соціальної життєдіяльності. Отже, на часі ознайомлення з науковими дослідженнями зарубіжних учених, що висвітлюють різноманітні аспекти гуманізації суспільного буття і поліпшення потенційних ризиків засобами анімаційної діяльності.

Після офіційного визнання анімації як механізму посилення виховного потенціалу соціального простору у Франції в середині ХХ ст. в європейському науковому світі створено методологічне підґрунтя, яке вможливило поглиблений аналіз соціально-культурної анімації, виокремлення соціально-виховного спрямування анімаційної діяльності (А. Гурдон, П. Бенар, Ж. Дюмазедьє, Р. Лабури, С. Сімоно та ін.). Поглиблюють і розширюють соціально-культурне та педагогічне значення анімаційної діяльності сучасні вчені М. Маренгула (M. Marrengula), Т. Валленіус (T. Wallenius), Е. Сантос (E. Santos), М. Фот (M. Foth), К. Овесні (K. Ovesni).

Зважаючи на здобутки зарубіжних колег, науковці на пострадянському просторі роблять власний внесок у вивчення можливостей анімації в різних галузях гуманітарної науки і практики (А. Андреева, Л. Волик, М. Гавриленко, Т. Дедуріна, В. Іщук, Т. Лесіна, Є. Мамбеков, М. Моїсєєва, М. Нікітський, І. Петрова, М. Пєтрова, О. Ремізова, Л. Сайкіна, С. Сергієнко, Л. Тарасов, Є. Хриков, О. Чернишенко, І. Шульга, М. Ярошенко).

Однак концептуальне узагальнення соціально-виховного аспекту анімаційної діяльності досі залишається поза увагою фахівців. Отже, мета –дослідити основні тенденції розвитку наукової думки щодо анімації в зарубіжних дослідженнях та визначити її можливості для інтенсифікації соціального виховання в сучасному соціальному просторі.

Оскільки переусвідомлення основ соціального буття в умовах переходу до інформаційного суспільства зумовлює дослідження провідних

тенденцій, завдяки яким цей простір буде гармонійним, учених різних країн цікавлять можливості гуманістичних трансформацій різних сфер соціального буття, зокрема соціокультурної, складовою якої є дозвіллєва. На нашу думку, разом з цим виникають галузі наукового знання, спрямовані на інтеграцію людинотворчого потенціалу різних наук, з метою активізації випереджального позитивного впливу для запобігання можливим проблемам.

Серед авангарду вітчизняної гуманітарної наукової думки — соціальна педагогіка, представники якої, з одного боку, виявляють інтерес до анімації як напряму соціально-педагогічної діяльності, з іншого, — поширюють наукове усвідомлення можливостей сфери дозвілля. Зважаємо на те, що предметом соціальної педагогіки є соціальне виховання як двоспрямований процес створення умов для інтенсифікації соціального розвитку соціальних суб'єктів та педагогізації соціального середовища через посилення позитивного виховного спрямування його складових. Отже, узагальнення зарубіжних досліджень анімації позитивно відбиватиметься на розвиткові теорії і практики вітчизняного соціального виховання. Соціально-виховний аспект полягає в можливості через анімаційну діяльність засвоювати й удосконалювати соціальні цінності соціальними суб'єктами, формувати відповідні соціальні якості, виявляти просоціальну поведінку та активізувати педагогічний потенціал соціуму.

У західноєвропейських країнах дослідження анімації почали активно проводитися із середини минулого століття й нині набувають новітніх барв. Якщо зважати на соціокультурні умови того часу, коли виникла анімація, тоді це нове явище потребувало усталення, наразі ж теоретичні основи сформовані і розвиваються, тому слід підкреслити соціально-виховний аспект у тому, що вже зроблено, й навести новітні напрями розвитку анімації як соціально-педагогічного явища.

Для досягнення вказаної мети вважаємо доцільним виокремити два етапи в розвитку досліджень анімації. Перший — з моменту її офіційного визнання як механізму посилення виховного потенціалу соціального середовища у Франції — друга половина ХХ ст. (класичний етап). Після Другої Світової війни анімація стає одним з інструментів активізації та подолання соціальної кризи, засобом соціально-виховного регулювання соціальних відносин, механізмом розвитку соціальної творчості всупереч споживанню, зокрема через активне залучення до здобутків культури. На цьому етапі виникають перші наукові трактування анімації в контексті «цивілізації дозвілля» (Ж. Дюмазедьє), набувають офіційного визнання позиції анімаційної діяльності (Ж. Фрідман), виокремлюються ознаки анімації (П. Бенар, Р. Лабурі,), звертаються до особливостей аніматора — фахівця з новими професійними завданнями (М.-Ф. Ланфан, М. Леве-Готра, М.-Ж. Парізе та ін.).

Результатом розвитку наукових поглядів на анімацію на цьому етапі було власне введення й трактування поняття «анімація», установлення розуміння про це явище (від термінології до провідних ознак), виокремлення соціально-культурної, педагогічної, соціальної видів анімаційної діяльності й означення особливостей її запровадження залежно від специфіки вказаних напрямів. Суттєвим на цьому етапі є вироблення ґрунтовних наукових позицій щодо сутності, специфіки та принципів анімаційної діяльності.

Серед авторів праць, присвячених узагальненню доробок першопрохідців теорії і практики анімації та донесенню їх до пострадянської наукової спільноти, першим є Є. Мамбеков, який надає вичерпний на той час матеріал щодо можливостей створення системи анімаційної діяльності у сфері дозвілля Франції. З моменту оприлюднення його дослідження стало найцитованішим серед дослідників як анімації, так і дозвілля. Французька анімаційна модель дозвілля залишається актуальною і нині, але перебуває в стані постійного вдосконалення відповідно до сучасних соціокультурних умов. У подальшому тільки у 2000 рр. написано вітчизняні дисертаційні дослідження, які стосувалися анімації і в яких вивчалися певні аспекти зарубіжного досвіду (Л. Волик, Т. Лесіна, Л. Тарасов, І. Шульга, М. Ярошенко та ін.).

Наступний етап (новітній) розпочався у ХХІ ст. з розвитком ідей, що пов'язані з анімаційним підходом у контексті різних гуманітарних наук (М. Маренгула (M. Marrengula), Т. Валленіус (T. Wallenius), Е. Сантос (E. Santos), М. Фот (M. Foth), К. Овесні (K. Ovesni) та інші). Новітній етап, на нашу думку, характеризується такими процесами: подальше поглиблення специфіки анімаційної діяльності, територіальне поширення анімаційного досвіду на інші континенти, розширення напрямів використання анімаційної діяльності, відповідність до нового інформаційного середовища через використання новітніх технологій, виокремлення соціально-виховного напрямку завдяки інтеграції та узгодженню відповідно до соціально-педагогічної парадигми соціального виховання як основи розвитку сучасної соціально-педагогічної науки і практики.

Отже, як актуальне та затребуване соціокультурне явище за кордоном, анімація отримала поштовх до новітніх досліджень у ХХІ ст., навіть стислий огляд яких дозволить дійти висновків стосовно соціально-виховного значення анімації. Наприклад, дисертаційне дослідження М. Маренгула (Мозамбик) присвячене застосуванню соціокультурної анімації в соціальній роботі з дітьми вулиць [2]. Основною метою цієї науково-практичної роботи є запровадження анімаційного підходу як можливості зацікавлення дітей в активній участі в соціальних змінах, для розвитку «визвольної практики» через усвідомлення та самовизначення, а також для ствердження прав дитини в середовищі дитячих спільнот. Саме анімаційний підхід уможливило демократичну участь дітей вулиці в розвиткові самовизначення та

розкритті власних можливостей, сприяє зацікавленості в спільному прийнятті рішень щодо соціальних змін.

Автор розглядає теоретичні основи визначення поняття «анімація», акцентуючи на тому, що значення поняття складно визначити, триває його пошук, але головна ідея — оживити, вдихнути душу. Анімувати — значить давати життя або насагу для чогось, якої-небудь дії. Для дітей вулиць — це мотивація на участь у вирішенні власних проблем, посередництво для діалогу, спрямування на діалог з прямою участю [2].

На думку автора, анімація застосовується в чотирьох сферах — індивідуальній, соціальній, культурній, освітній. Стимулює появу людей, котрі здатні брати участь у перетворенні на основі власних можливостей, які з потенційних переходять у відкриті [2]. Тобто відбувається трансформація оточуючого з використанням власного потенціалу соціальних суб'єктів, що має соціально-виховний аспект.

Анімація базується на повазі до плюралізму, сприяє участі в процесі перетворення, постає як альтернатива пасивному споживанню. Використовуються так звані напівдирективні дії інтеграції та участі. У цьому процесі беруть участь автономні й організовані соціальні суб'єкти. Використовується сукупність методів, спрямованих на сприяння безпосередній участі з метою перетворення людини і групи на суб'єкт розвитку групи [2]. Таким чином, на нашу думку, стимулюється соціальна творчість, активізується участь соціальних суб'єктів у перетворенні соціального буття на краще.

Провідною тезою, на якій ґрунтується анімація, є така: «Кожна людина і кожна група — головна дійова особа власного життя». Повністю відкидається будь-яка експлуатація зі сторони інших людей, тобто відбувається запуск процесу вивільнення через усвідомлення власних можливостей, визначення власної ролі, виокремлення ресурсів, виконання певної соціальної ролі. Головна ідея — об'єднання людей для участі у власному житті з метою профілактики маніпулювання [2]. Погоджуючись з цим узагальненням, додамо: якщо суб'єкт не приймає рішення, то рішення приймуть за нього і не завжди адекватне ситуації соціального розвитку. До того ж, цей принцип актуальний на різних рівнях соціального простору для набуття соціальності родинної, групової тощо. Важливо також, що стимулюється соціальний розвиток на місцевому та регіональному рівнях.

Автор підсумовує: анімація, зокрема соціально-культурна — феномен усіх часів, спосіб стимулювання демократичних цінностей, утрачених у результаті соціальних негараздів. М. Марегнула стверджує, що анімація також може бути різною. Наприклад, «гаряча анімація» спрямована проти конформізму, бюрократії, технократії. Вона є педагогікою відкриттів, творчості і згодом виходить за межі дозвілля. «Холодна» — форма соціального контролю, соціальна піраміда зверху вниз, а не навпаки [2].

На нашу думку, саме перший варіант стосується анімації як соціально-виховного механізму. Саме в такому сенсі відбувається боротьба за народну емансипацію, в котрій участь окремих осіб є важливою та обов'язковою, спрямованою на досягнення об'єктивного миру (соціального), прояву солідарності. І це стратегія втручання вертикально вгору, яка постає як спланована активність на основі аналізу ситуацій, сукупності спланованих дій, які втілюються в конкретному проєкті, відбувається в певному середовищі, в територіально визначеній спільноті на основі участі її членів. Відбувається безперервна взаємодія і творення людиною себе та тих, хто оточує, всупереч суто споживацькому існуванню. Тобто позитивне соціальне творення, яке є результатом злагоджених соціально-виховних дій.

З цією метою в м. Мапуто протягом шести місяців запроваджувалася програма, що передбачала комплекс методів, серед яких: діалог, спостереження, активна участь у побутових діях, які відбуваються підхід — «працювати разом з дітьми, а не для цих дітей». Реалізовувалася нова модель соціальної взаємодії через анімацію, яка позначає акт творення в умовах демократизації стосунків. Анімація постає в сенсі мотивації в дії, що є соціально-виховним механізмом.

Е. Сантос (Мексика) вивчає проблему посередництва та втручання в процес розвитку місцевого самоуправління за допомогою соціокультурної анімації. Вона зважає на те, що суспільство, як система, що самокерується, перебуває в стані постійної трансформації. За таких умов аніматор — агент змін — діє на основі гуманізації та перетворення у вигляді культурного посередництва, яке трактується як творчий процес, мета якого не вирішувати за інших, а стимулювати прийняття власного рішення. Особливо важливо те, що відбуватися це має як із людиною протягом життя та групою (група дітей, молоді, осіб третього віку), так і з соціумом загалом [4]. На нашу думку, такий підхід віддзеркалює сутність соціально-виховного аспекту, який передбачає позитивний вплив на соціалізацію людини впродовж життя та розширення об'єкта соціального виховання загалом на соціальному середовищі.

Предметом дослідження автора є засвоєння нових творчих методів у процесі посередництва. Перспективою, на думку Е. Сантос, є поліпшення якості життя, вирішення певних соціальних проблем, демократична участь соціальних суб'єктів у процесах соціального вдосконалення, соціальне перетворення, що ґрунтується на співробітництві, взаємодії, критичному підході, міжособистісній переоцінці та прийнятті власного рішення. Анімація базується на таких парадигмах: технологічній, пояснювальній, діалектичній. Дослідниця зважає на те, що саме пояснювальна парадигма найвіддаліше відбиває сутність посередництва через анімацію, оскільки виявляється через соціальну взаємодію, сприяє презентації культури через людей та відтворенню в повсякденному житті. Основою анімації є мотивація, що розуміється

як культурна акція. Основним суб'єктом анімації є людина — громадянин, котрий реалізує право на свободу та відповідальність, бере участь у соціальних процесах, діалозі з іншими, сприяє зміцненню згуртованості групи.

Автор зважає на те, що головним результатом анімації є творчість, яка мотивована інтересом, отриманням задоволення, задоволенням потреб, інтересом власне до процесу, а не зовнішнім тиском. За таких умов аніматор як посередник має сам опанувати новітні технології соціальної взаємодії, щоб регулювати творчі методики втручання [4]. На нашу думку, якщо зважати на суспільні наслідки реалізації ефективного посередництва через анімацію, то саме соціальну творчість можна вважати її основною метою.

У праці Т. Валленіус (Фінляндія) розглядається стимулювання соціальної активності молоді засобами анімації, залучення її до волонтерської діяльності Червоного Хреста. Вчений звернув увагу на зниження активності молоді Фінляндії в приєднанні до добровільної діяльності громадських організацій, зокрема Червоного Хреста. Зважаючи на прийнятий у 2006 р. закон щодо роботи з молоддю до 29 років, метою якого було сприяння розвитку, незалежності та активній участі в житті країни, основна ідея — повага до іншої людини, піклування про оточуюче середовище, здоровий спосіб життя, принципи — мультикультуралізм, інтернаціоналізм, рівність та відповідальність. Це стало основою запровадження дій щодо посилення громадянської відповідальності молоді, зокрема її добровільна участь у діяльності громадських організацій [5].

Т. Валленіус розглядає традиційну модель діяльності як таку, де професіонал знає, як діяти краще. Завдяки цьому знанню здійснюється над іншими і передає їм власну точку зору, коли люди потребують допомоги. Саме так виникає пасивність, а іноді і залежність [5]. З огляду на соціально-виховний аспект аналізу, це призводить до соціального споживацтва, яке свідчить про недостатній рівень соціального виховання. Нетрадиційна модель діяльності ґрунтується на анімаційній діяльності як новій формі взаємодії, що базується на рівноправ'ї, співробітництві, партнерстві. Якщо розглядати соціально-виховний аспект, то анімація — це творчість, творення має соціальну спрямованість і посилює соціально-культурний базис соціальної педагогіки, предметом якої є соціальне виховання. Саме тому, що соціальна педагогіка розглядає можливості соціального розвитку в усіх сферах життя, для осіб різного віку, соціальних груп, соціуму загалом, об'єкт анімації — створення відносин рівності серед людей з допомогою освіти та культури — може забезпечуватися тільки через соціальну творчість соціальних суб'єктів, оскільки анімація — нове нестандартне мислення щодо збільшення можливостей, перехід від застарілого, до нового. Молодь засвоює цінності допомоги, спільного соціального буття, формує якості толерантності, альтруїзму, відповідальності за спільну справу,

має можливості виявляти себе через реальну просоціальну поведінку, зокрема в діяльності громадської організації.

М. Фот, професор Квінслендського технологічного університету (Австралія), пропонує нівелювати інформаційну нерівність, просувати творчий підхід до існування особистості в світі знань методами соціокультурної анімації із застосуванням комп'ютерних технологій. Не зважаючи на суто технічний аспект діяльності, він усе ж має соціально-виховний аспект, який полягає у тому, що за умови створення гуманітарних умов розвитку навіть технічна галузь може стати дієвим фактором соціального виховання в добу інформатизації. Автор обстоює думку, що виникнення глобальних комп'ютерних мереж, поширення інформаційно-комп'ютерних технологій із середини 90-х рр. дозволяють сподіватися на усунення регіональних меж (економічних, торговельних тощо) Однак факти свідчать про те, що навпаки стала чіткішою ситуація інформаційного розриву, розмежованості між молодими та людьми похилого віку, між тими, хто виробляє, та тими, хто споживає, між містом і селом [1]. Тобто те, що, глобалізуючись, мало об'єднувати, навпаки роз'єднало, лише підкреслило соціальну нерівність. Тому навіть в інформаційно-комп'ютерних технологіях необхідний людино-центристський підхід, що базується на анімації. Отже, вчені непрофільних наукових галузей визнають необхідність одухотворення соціальних зв'язків.

М. Фот зважає на те, що соціокультурна анімація вже активно використовується в мистецтві, освіті, професійному розвитку, в роботі з молоддю, спорті, міському плануванні, підприємстві та туризмі, й існує перспектива застосування в інформатизації регіональних спільнот [1]. Спочатку термін «анімація» використовувався для опису акту мотивації, заохочення, зокрема й розширення прав та можливостей реальних людей. Буквально термін означає акт дарування життя та духу, стан бути живим у повному сенсі, зокрема духовно, а не тільки фізично. Як і автори, що наведені вище, вчений звертається до Франції, де в другій половині ХХ ст. анімація стала засобом активізації демократичних цінностей, які втрачені в результаті окупації, всупереч повторенню колоніальних амбіцій. Соціокультурна анімація визначена як діяльність, що спрямована пропозицією кожній людині засобів та стимулів для становлення як активного суб'єкта власного розвитку та якісний розвиток колективу, до якого вона належить. Поширювалася ідея культурної демократії, яка передбачає, що культура є синонімом руху й кожна людина має право споживати та створювати культуру [1]. У сучасному інформаційному соціумі цей принцип слід реалізовувати стосовно демократизації інформаційно-комп'ютерних технологій. Доступність, ефективне використання, роль суб'єкта також можна використовувати щодо інформаційно-комп'ютерних технологій, як і раніше до мистецтва. Члени обездолених общин часто вважають себе людьми з особливими потребами, котрі може вирішити

хтось сторонній, що провокує зокрема інформаційне споживацтво. Соціокультурна анімація робить спільноту активним агентом змін, творчим виробником соціального контенту.

Передбачається подолання інформаційної нерівності в мистецтві через поширення технологій соціокультурної анімації, завдяки запровадженню методів, що спрямовані на активізацію мобільності групи чи спільноти, а саме: спільний аналіз реальності, критична позиція в проблемних питаннях, аналіз та діалог про майбутнє перетворення, спрямовані зміни та поліпшення дійсності, розподіл соціальної відповідальності, постійний аналіз, оцінка, коригування результатів. Використання принципу пошуку власних можливостей приведе до зміщення акцентів у розвитку спільноти з «доступу до технологій» на «ефективне використання їх». Як результат — розробка та реалізація програм використання мистецтва, інформаційно-комп'ютерних технологій, засобів масової інформації для розвитку спільнот.

Отже, огляд сучасних зарубіжних досліджень дозволяє дійти висновків про те, що відбувається подальше усвідомлення особливостей анімації в соціально-культурному житті, конкретизуються можливості анімаційної діяльності з подолання різних соціальних проблем. Спільним для досліджень, що аналізуються, є те, що визнається активна соціальна суб'єктність, соціально-творча спрямованість, як основна мета анімаційних дій, провідним є принцип прямої участі, анімація дедалі стає соціально-виховним феноменом. З цим пов'язана перспектива подальших досліджень анімаційної діяльності як на пряму соціально-педагогічної, що стосуватиметься вікових особливостей її запровадження та розробки програм використання можливостей анімації в роботі з різними соціальними групами.

Список літератури

1. Foth Marcus Sociocultural Animation [Електронний ресурс] / Msrcus Foth. — Режим доступу: <http://www.irma-international.org/viewtitle/11456/>. — Назва з екрана.
2. Marrengula L. M. Addressing Socio-cultural Animation as Community Based Social Work with Street Children in Maputo, Mozambique : academic dissertation [Електронний ресурс] / M. Marrengula. — Режим доступу: <http://acta.uta.fi/pdf/978-951-44-8269-4.pdf>. — Назва з екрана.
3. Ovesni Kristinka Koncept socio-kulturne animacije u andragogiji [Електронний ресурс] / Ovesni Kristinka. — Режим доступу: <http://www.reocities.com/kovesni.geo/indexanimation.html>. — Назва з екрана.
4. Santos E. Sociocultural animator as mediator in a social change and local development processes [Електронний ресурс] / E. Santos. — Режим доступу: <http://www.udg.edu/Portals/3/JoventutSocietat/pdfs/oci/santos.pdf>. — Назва з екрана.
5. Wallenius T. Survey of sociocultural animation in the work of the youth coordinators in districts of Finnish Red Cross [Електронний ресурс] / T.Wallenius. — Режим доступу: <https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/>. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 09.09.2013 р.

РОЛЬ МЕДІАОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Розкрито можливості медіаосвіти щодо формування гуманістичних цінностей особистості. Наведено визначення медіаосвіти як новітньої технології в навчально-виховному процесі у вищій школі.

Ключові слова: *медіаосвіта, медіаосвітні технології, медіапростір, мас-медіа, гуманістичні цінності.*

Раскрыты возможности медиаобразования в формировании гуманистических ценностей личности. Дано определение медиаобразования как новейшей технологии в учебно-воспитательном процессе в высшей школе.

Ключевые слова: *медиаобразование, медиаобразовательные технологии, медиапространство, масс-медиа, гуманистические ценности.*

This article reveals the opportunities in the formation of humanistic values of personality. The definition of media education as the latest technology in educational process in high school is given.

Key words: *media education, media-technology, media space, mass media, humanistic values.*

Поступове збільшення обсягів інформації та каналів її поширення суттєво впливає на формування ціннісних орієнтацій людини, особливо молоді. Сучасні мас-медіа й Інтернет значною мірою нівелюють соціокультурне відтворення окремої особистості, орієнтуючи її на масове споживання стереотипів, втручаючись у спосіб життя молодого покоління, його аксіологічні орієнтири й пріоритети. Тобто в часи «цифрового Ренесансу», коли посилюється суспільна й культурна роль мультимедіа, молодь не тільки здобуває знання й отримує необхідну інформацію з нового ресурсу, але і перебуває під безконтрольним впливом засобів електронної комунікації, що часто розглядається як гуманітарна загроза.

У чому полягає ця загроза? Яку небезпеку містить медіапростір, до якого так сильно звикли? Сприймаючи нові й модні концепти, що не мають жодного естетичного, морального або навіть позитивного значення, молодь отримує помилкові ціннісні орієнтації. Нині рівень художніх творів медіакультури навмисно занижується, примітивізується, орієнтуючись на масового споживача. Серед численних причин цього очевидна одна: еволюція моральних засад людства не встигає за науково-технічним прогресом. Це стосується зокрема й мас-медіа, вдосконалення яких водночас і забезпечує свободу особистості, і загрожує її безпеці.

В означеному контексті неможливо забезпечити високу якість вищої освіти, її доступність та ефективність, підготувати молодь до життя і діяльності в інформаційному суспільстві, не основуючись на

фундаментальних цінностях власної та світової культури. Але прагнення духовних пошуків, загальнолюдських і національних, гуманістичних ідей, кращих вітчизняних духовних традицій закладене в нашому генотипі, тому ми наполегливо шукаємо нові форми та методи впливу на освіту й виховання молодого покоління.

Особливості сучасного медіапростору переконають, що без культивування таких моральних цінностей, як добро, людяність, відповідальність, почуття власної гідності, творча ініціатива, заповзятливість, толерантність, навряд чи можна очікувати ширших можливостей впливу медіакультури на формування гуманістичних взаємовідносин у суспільстві.

Загальновідомо, що життя суспільства як саморегулятивної системи забезпечується різними соціальними інститутами. Соціальний інститут, згідно з І. Л. Михайлиним, це «продукт розвитку людської культури, що являє собою сукупність норм, які регулюють стосунки між людьми в тій чи іншій сфері суспільних відносин» [1].

Роль медіаосвіти полягає у формуванні громадської думки й управлінні масовими емоціями. Така функція соціальних комунікацій забезпечується в сучасному просторі зокрема і через навчальні заклади. З погляду світової та європейської педагогічної спільноти, важливою вимогою до підготовки фахівців у вищій школі є впровадження медіаосвіти. Це пов'язано з тим, що для розуміння процесів, які відбуваються в сучасних засобах масової комунікації, молода людина має здобути особливі знання, набути комунікативних та інформаційних умінь і навичок, протистояти маніпуляційному впливу на психіку, аналізувати, критично осмислювати й створювати медіатексти, інтерпретувати цінності, які поширюють медіа. Головним у цьому контексті безперечно є активне ставлення людини до пізнання медіа, їх особливостей як каналів передачі інформації. Необхідно розвинути здібності молодшої людини до самостійності суджень, виховати естетичний смак, виявити та сформувати через медіадіяльність і медіаактивність особистості її соціальну й громадянську відповідальність, здатність до медіатворчості.

Мета статті — охарактеризувати можливості медіаосвіти та розкрити потенціал використання медіаосвітніх технологій у формуванні гуманістичних цінностей особистості.

Завдання статті:

- надати визначення медіаосвіти як новітньої технології в навчально-виховному процесі у вищій школі;
- виявити роль медіаосвітніх технологій у формуванні гуманістичних цінностей особистості.

Важливу роль під час становлення та розвитку медіаосвіти відіграла ЮНЕСКО. Уважається, що вперше термін «медіаосвіта» було використано в 1973 р. на спільному засіданні Сектора інформації ЮНЕСКО та Міжнародної ради з кіно та телебачення.

Медіаосвіта (англ. media education від лат. «media» — засоби навчання) — напрям у педагогіці, зосереджений на вивченні масово-комунікативної й інформаційної природи ЗМІ (преси, телебачення, радіо, кіно, відео та ін.) і принципів їх використання для актуалізованого опанування основ знань [2]. У визначеннях ЮНЕСКО (2001 р. та ін.) [10] медіаосвіту й медіа компетентність послідовно пов'язують з розвитком демократичного мислення й підвищенням громадянської відповідальності особи. Відповідно до підсумкових документів багатьох міжнародних форумів, де обговорювалися проблеми медіаосвіти, медіа-процес у світовій педагогіці використовують для розвитку громадянської відповідальності, гуманізму й демократії.

Можливості медіаосвіти, її практичного використання у вищій школі викликають значний інтерес і привертають увагу зарубіжних та вітчизняних учених: І. Гуріненко, Н. Духаніна, Г. Онкович, І. Чемерис до долучають друковані періодичні видання до формування комунікативних професійних умінь. І. Дичківська вбачає цінність медіаосвіти в тому, що вона готує до життя в інформаційному суспільстві, формує вміння користуватися інформацією всіх видів, здійснювати комунікацію, усвідомлювати наслідки впливу на людину засобів інформації, особливо масової комунікації [3]. Координатор медіаосвітньої роботи в Росії О. В. Федоров розглядає медіаосвіту як процес розвитку особистості за допомогою і на матеріалі засобів масової комунікації (медіа), мета якого — формувати культуру спілкування з медіа, творчі, комунікативні здібності, критичне мислення, вміння повноцінно сприймати, інтерпретувати, аналізувати й оцінювати медіатексти; навчати різних форм самовираження за допомогою медіатехніки.

Ми поділяємо думку І. В. Жилавської, котра вважає, що медіаосвіта — це «сукупність системних дій суб'єктів медіа освітньої діяльності, спрямованих на формування особистості, котра володіє культурою спілкування із засобами масової комунікації на основі гуманістичних ідеалів і цінностей» [4]. Дослідниця зазначає, що в цивілізованому суспільстві метою медіаосвіти може бути винятково виховання особистості на гуманістичних, духовних ідеалах, інакше це — антиосвіта. Медіаосвітня діяльність, згідно з І. В. Жилавською, — це цілеспрямовані дії як медіа педагогів, так і журналістів, інших членів медіа спільноти, котрі забезпечують реалізацію завдань медіаосвіти, а культура спілкування із засобами масової комунікації (медіакультура) — це показник рівня розвитку особистості, її здатності здобувати нові знання у сфері медіа, сприймати, оцінювати, аналізувати медіатекст, взаємодіяти з каналами масової комунікації, займатися медіа творчістю. Зауважимо, що цей медіаосвітний нині є предметом посиленої уваги не тільки педагогів і журналістів, а й багатьох фахівців гуманітарної сфери.

Як будь-яка педагогічна технологія, медіаосвіта, втілюючи на практиці принципи гуманізації освіти, сприяє підвищенню

інтелектуального, культурного, духовного, морального рівня кожного члена суспільства, оскільки спрямована на розвиток критичного мислення, подолання расових, гендерних, історичних, культурних, соціальних та інших видів стереотипів, обстоює ідеї толерантності, ознайомлює з надбанням інших культур. У зв'язку із цим у суспільстві формується нова система цінностей — відкрита, варіативна, духовно та культурно наповнена, толерантна система, здатна забезпечувати становлення громадянина-патріота, консолідувати суспільство на основі пріоритету прав особистості.

Для нас підґрунтям системи цінностей є почуття людей, спрямовані на ідеал, ідеальне — те, до чого людина прагне. Цінності позначають позитивну або негативну значущість будь-якого об'єкта, нормативний, оцінний аспект явищ. Найважливішою цінністю сучасності є вміння орієнтуватися в ситуації вибору, робити правильний вибір за умов невизначеності й неоднозначності. Цінності спрямовують, організують, орієнтують поведінку людини на визначені цілі.

У працях вітчизняних учених сформульовано декілька типів теорії цінностей:

– цінність як суспільний ідеал, вироблений суспільною свідомістю, яка містить у собі абстрактне уявлення про атрибути обов'язкового в різноманітних сферах суспільного життя. Такі цінності можуть бути як гуманістичними, «вічними» (істина, краса, справедливість), так і конкретно-історичними (патріархат, рівність, демократія);

– цінність як матеріальна та духовна культури або певні людські вчинки, які є конкретним утіленням ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних, правових тощо);

– цінність у соціальному аспекті, яка є елементом психологічної структури особистості і джерелом мотивації її поведінки [5].

На основі праць та досліджень С. В. Анісімова, Л. П. Буєвої, І. А. Зязюна, М. С. Кагана визначився категоріальний апарат теорії цінностей, який містить поняття «цінність», «ціннісне», «ціннісне ставлення», «ціннісна орієнтація». Дослідження Г. О. Балла, І. Д. Бежа, В. С. Білоусової, М. І. Боришевського, С. У. Гончаренка, В. Г. Кременя, К. М. Кукушкіна, Ю. І. Мальваного, А. В. Суценка, Л. Л. Таважнянського, О. С. Яремчика присвячені пошукам нових засобів і методів підвищення ефективності виховання гуманності та творчої особистості в умовах сучасного суспільного розвитку. Науковці пов'язують подальший розвиток людства та побудову гармонічної цивілізації саме з духовною сферою. Розвиток духовних якостей особистості відбувається під час навчально-виховного процесу. Завдання вищої освіти полягає у формуванні особистості гуманістичного типу, справжнього інтелігента, здатного не тільки професійно вирішувати соціальні й фахові завдання. Пріоритетним завданням інноваційного навчання, що оновлює особистість і сприяє її розвитку,

може стати формування гуманістичних цінностей — основи цільової спрямованості в педагогічній діяльності.

Гуманістичні цінності — це позитивне діяльнісно-активне ставлення до людини, яке ґрунтується на визнанні людського життя, усвідомленні його недоторканості, визнанні життя головною цінністю. Воно виявляється в постійному дотриманні гуманістичних принципів, цінностей, а також альтруїстичному характері почуттів та переживань. Таке ставлення втілюється у визнанні інтересів і потреб іншої людини, орієнтації на позитивне в людях; терпимість до поглядів, вірувань, національних традицій інших; великодушності. Позитивне діяльнісно-активне ставлення закріплюється у відповідних вчинках, діях, поведінці людей, у протистоянні жорстокості, злу, несправедливості, критичному ставленні до своїх чесот, що сприяє самовдосконаленню.

Процес формування гуманістичних цінностей забезпечується суб'єкт суб'єктною взаємодією педагога з учнями під час навчально-виховної діяльності. Головний механізм такої взаємодії полягає в потребі спілкування, емоційному контакті, повазі людської гідності, турботі про людей, ціннісному ставленні до них; долученні учнів до гуманістично спрямованої діяльності і взаємин з оточенням. Гуманні взаємини є критерієм і вищим рівнем гуманістичних цінностей [6]. З аксіологічної точки зору виховний процес — це процес трансформації цінностей у ціннісні орієнтації, при цьому педагогічне керівництво є важливим спрямовуючим фактором. Вплив на формування гуманістичних ціннісних орієнтацій — важлива передумова педагогічної взаємодії. Гуманістична ціннісна орієнтація особистості є трансформацією засад гуманізму як цінності, що передбачає визначення значущості людини як особистості, її право на щастя та волю, розвиток і виявлення своїх здібностей. Гуманістичними орієнтаціями можна назвати такі, що позбавлені прагматизму й утилітарної зацікавленості [7].

Визнаючи важливу роль мас-медіа в процесі освіти, маємо системно і професійно вибудувати відносини зокрема споживачів інформації з величезними ресурсами преси, кіно, телебачення, мережі Інтернет. Споживанню інформації слід навчати так само ретельно й продумано, як, наприклад, музиці чи живопису. Потрібна комплексна програма медіаосвіти, котра має охоплювати різні категорії дітей, підлітків, студентської молоді, зважати на умови їх навчання і виховання.

Нині існує розуміння медіаосвіти не тільки як певного компонента середньої чи вищої освіти, але і як довгострокової, суспільно-просвітницької діяльності, яка спрямована на дітей та дорослих. Його прихильники розуміють медіаосвіту як безупинний розвиток особистості в суспільстві, виховання активних, інформованих громадян, наділенних культурою спілкування із ЗМК, що і є одним з основних соціально-педагогічних елементів інформаційного суспільства.

У сучасних трактуваннях медіаосвіти акцентується на формуванні етичної свідомості, художнього сприйняття та смаку, розвитку критичного мислення, творчого потенціалу індивідуальності в контексті ідей гуманізму. Немало дослідників (Ю. Лотман, Д. Уснадзе та ін.) неодноразово звертали увагу на зв'язок між настановами на сприйняття і самим процесом сприйняття, їх вплив на посилення, переформатування чи руйнацію моделей дійсності в людській свідомості. Такі настанови можна умовно поділити на декілька рівнів:

- елементарно фіксовані (на основі життєвих потреб і в найпростіших ситуаціях);
- комунікативні (на основі потреби в спілкуванні);
- базові соціальні (на основі спрямованості інтересів особистості щодо конкретної сфери соціальної активності);
- вищі (на основі системи ціннісних орієнтацій особистості).

Безумовно, підґрунтям теорії медіаосвіти як засобу формування «критичного мислення», радше за все, можна вважати теорію, в якій мас-медіа є «четвертою владою», котра поширює моделі поведінки і соціальні цінності серед різнорідної маси індивідуумів. Цим зумовлюється основна мета медіаосвіти: захистити учнів від маніпулятивного впливу медіа на індивіда й суспільство за допомогою так званих «кодів» (умовностей-символів, наприклад, у телерекламі), розвиваючи критичне мислення учнів і студентів стосовно медіатекстів.

Так, британський дослідник Л. Мастерман вважає: оскільки продукція ЗМІ є результатом свідомої діяльності, то відразу логічно визначаються щонайменше чотири напрями її аналізу: 1) на кого покладається відповідальність за її створення, хто володіє засобами масової інформації та контролює їх; 2) як досягається необхідний ефект; 3) які ціннісні орієнтації створюваного в такий спосіб світу; 4) як його сприймає аудиторія. Отже, Л. Мастерман прагне орієнтувати аудиторію на розвиток «критичного мислення», аналіз механізмів впливу і цінностей тієї чи іншої інформації.

Без сумніву, незалежно від політичного ладу тієї чи іншої країни, людина, не підготовлена до сприйняття інформації в різних її видах, не може повноцінно її зрозуміти й проаналізувати, не в змозі протистояти маніпулятивним впливам медіа, не здатна самостійно висловити свої думки і почуття. На жаль, деякі педагоги спрощено розуміють розвиток «критичного мислення», звужуючи спектр вивчення до роботи з рекламою чи телевізійними інформаційними програмами, де, природно, достатньо легко виявити ті чи інші спроби маніпуляції, залишаючи осторонь художню сферу медіа.

Естетична теорія медіаосвіти має багато спільного з культурологічною теорією. Однак у цьому разі головна мета полягає в тому, щоб допомогти учням зрозуміти основні закони й мову художнього спектра інформації, розвивати естетичне (художнє) сприйняття і смак, здатність до кваліфікованого аналізу художніх медіатекстів. Ось чому

основний зміст медіаосвіти базується на вивченні мови медіакультури, авторського світу творця художнього тексту, історії медіакультури (кіномистецтва, художнього телебачення тощо). Педагоги прагнуть навчити учнів і студентів критично аналізувати художні медіатвори, інтерпретувати їх та кваліфіковано оцінювати.

Медіаосвіта передбачає методику проведення занять, яка ґрунтується на проблемних, евристичних, ігрових та інших формах навчання, що розвивають індивідуальність учня, самостійність його мислення, стимулюють його творчі здібності через безпосереднє залучення до творчої діяльності, сприйняття, інтерпретацію й аналіз структури медіатексту, здобуття знань про медіакультури.

Отже, можна дійти таких висновків:

1. Визначено медіаосвіту як важливий напрям освітньої діяльності й новітню технологію, що має такі ознаки — розвиває не тільки критичне мислення, а й уміння користуватися інтелектуальним багатством медіа, сприяє підвищенню професійного, інтелектуального, культурного, духовного, морального рівнів фахівця. Медіаосвіта розвиває особистість, формує вміння користуватися інформацією в будь-якому вигляді, здійснювати комунікацію, усвідомлювати наслідки впливу на людину засобів масової комунікації, сприяє творчому вираженню людини. Саме завдяки цим властивостям медіа стають звичним засобом самоосвіти особистості впродовж життя.

2. Виявлено два основні підходи до тлумачення медіаосвіти як середовища надання освіти й сукупності технологій, основаних на ІКТ, що передбачає трансформацію всього освітнього процесу.

3. Особливості медіаосвіти зумовлені потенціалом сучасних медіатехнологій у формуванні гуманістичних цінностей особистості, які стають спеціальним змістом комунікаційної взаємодії в умовах глобальної цивілізації, необхідністю гармонізації загальнолюдських чеснот (милосердя, доброти, чесності, справедливості, гідності тощо); національних цінностей (формування громадянина-патріота, почуття національної гідності, збереження історичної пам'яті, традицій та ментальності українського народу); вміння спілкуватися, обстоювати власні погляди.

Список літератури

1. Михайлин І. Л. Основи журналістики: підручник / І. Л. Михайлиню — К. : ЦУЛ, 2002. — 284 с.
2. Онкович Г. В. Технології медіаосвіти / Г. В. Онкович // Вища освіта України; тем. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: моніторинг якості освіти». — 2007. — Т. 5 (додаток 3). — С. 357–363.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: [навч. посіб.] / І. М. Дичківська. — К. : Академвидав, 2004. — 352 с. — (Альмамагер).
4. Жилавская И. В. Медиаобразование молодежной аудитории / И. В. Жилавская. — Томск: ТИИТ, 2009. — 322 с.

5. Петровский А. В. Личность: феномен субъективности / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. — Ростов-на-Дону, 1990. — С. 442.
6. Григорьева-Голубева В. А. Становление гуманистических ценностей педагога (В аспекте языковой личности): дис. ...доктора пед. наук: 13.00.01/ Валентина Андреевна Григорьева-Голубева. — СПб., 2002. — 493 с.
7. Норов О. Гуманістичні ціннісні орієнтації / О. Норов // Рідна школа. — 1997. — № 11. — С. 25–27.
8. Алексеева О. В. Сучасні тенденції виховання та освіти в розвинених країнах світу / О. В. Алексеева. — К. : Педагогіка і психологія, 2004. — № 3. — С. 119–124.
9. Андрущенко В. Інформаційні технології в системі інноваційної освіти / Віктор Андрущенко, Анатолій Олійник // Вища освіта України. — 2008. — № 3. — С. 5-15
10. Федоров А. В. Медиаобразование, медиаграмотность, медиакритика и медиакультура / А. В. Федоров // Высшее образование в России. — 2005. — № 6. — С. 134–139.

Надійшла до редколегії 17.09.2013 р.

УДК 378.013.42:792.8:006.035

О. Ю. ХЕНДРИК

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ- ХОРЕОГРАФІВ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЇ

Обґрунтовано й розроблено соціально-педагогічні умови підвищення ефективності розвитку соціальності студентів-хореографів засобами хореографії в соціально-виховному середовищі вищого навчального закладу.

Ключові слова: *соціально-педагогічні умови, розвиток соціальності, студенти, хореографія.*

Обоснованы и разработаны социально-педагогические условия повышения эффективности развития социальности студентов-хореографов средствами хореографии в социально-воспитательной среде высшего учебного заведения.

Ключевые слова: *социально-педагогические условия, развитие социальности, студенты, хореография.*

The article deals with social and is identified and pedagogical conditions of increasing the efficiency of developing social personalities of choreography students by means of choreography in a social and educational environment of a university.

Key words: *social-pedagogical conditions, development of social, choreography students.*

Активне сприяння процесу соціального виховання студентської молоді та її позитивній реалізації в соціумі — найважливіша умова стійкості і поступового розвитку суспільства. Пошук і використання дієвих засобів для розвитку соціальності студентської молоді

набувають особливого значення в галузі мистецької освіти, зокрема хореографічної, оскільки хореографія має характерний комплекс соціально-виховних засобів, що забезпечують соціальний розвиток та інтеграцію людини до суспільства. Оскільки процес створення хореографії переважно має індивідуально-авторський характер і якість соціального впливу хореографічного мистецтва на суспільство залежить від соціальної розвиненості, соціальної вихованості хореографів, зокрема майбутніх, які лише здобувають професію у вищому навчальному закладі, то ефективний розвиток їх соціальності потребує створення таких соціально-педагогічних умов, які зможуть забезпечити соціально-виховний вплив хореографії на позитивні зміни соціальних цінностей, рис характеру і соціальної поведінки студентів-хореографів.

У соціальній педагогіці вже сформувався ставлення до соціальності як результату процесу соціального виховання. Наприклад, як характеристику сучасної освіти її вивчає І. Мавріна, категоріальний зміст і функції соціальності — Г. Кирилова, Н. Лавриченко, а соціальність як інтегрований результат соціального виховання — О. Бурим, І. Курліщук, Л. Мардахаєв, В. Нікітін, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко та ін. Як суттєву якість студентів вищих навчальних закладів її розглядають О. Борисова, Т. Бурцева, Е. Буслова, Я. Довгополова, Є. Кондаліна, І. Курліщук, Н. Максимовська, А. Рижанова, О. Севастьянова й ін. Дослідники Ю. Алієва, О. Губа, О. Жорнова, Т. Завадська, І. Зверева, Л. Зімакова, Л. Коваль, О. Олексюк, Г. Падалка, Л. Радковська, О. Рудницька, Т. Скорик, О. Середюк, Л. Стасюк, Н. Самохіна, В. Стрельцова, В. Смікал, Н. Феденко, С. Хлебик та ін. аналізують проблеми соціального розвитку й виховання під впливом різних видів мистецтва. Проблеми виховання майбутніх хореографів для соціокультурної та соціально-педагогічної діяльності Росії та Казахстану визначають М. Єржанов, С. Жукєнова, Н. Каплін, І. Мордовіна. Але праця вітчизняних фахівців, присвячених ролі хореографії в процесі соціалізації, соціальному вихованні, розвитку соціальності людини, зокрема майбутніх авторів мистецьких творів, бракує. Тому мета статті — теоретичне обґрунтування соціально-педагогічних умов підвищення ефективності розвитку соціальності студентів-хореографів засобами хореографії.

У процесі аналізу педагогічної літератури було виявлено, що немає чітко визначеної категорії «соціально-педагогічні умови». Так, у тлумачному словнику зазначено, що умова — це ...3. Необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь. ... 4. Обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь» [7, с. 617]. Отже, соціально-педагогічні умови з позиції предмета нашого дослідження забезпечують цілеспрямовану діяльність фахівця, яка має на меті підвищення ефективності впливу соціально-виховного

середовища ВНЗ на розвиток соціальності студентів-хореографів засобами хореографії.

Актуальність цієї проблеми зумовлена результатами якісної та кількісної оцінки реального стану соціальності студентів-хореографів факультету хореографічного мистецтва Харківської державної академії культури (ХДАК) та кафедри хореографічного мистецтва Луганського державного інституту культури і мистецтв (ЛДІКІМ), вибір яких відбувся з точки зору педагогічної, культурної та мистецької спорідненості навчального процесу. У процесі діагностичного етапу соціально-педагогічного дослідження було виявлено низький і середній рівні соціальності студентів-хореографів: за показником «консолідованість» у ХДАК (304 особи) — 62,8% та 26,2%, а в ЛДІКІМ (308 особи) — 63,6% та 26,2%; за показником «толерантність» у ХДАК 57,6% та 33,2%, а у ЛДІКІМ — 66,6% та 25%; за показником «відповідальність» у ХДАК — 56,9% та 31,3%, а в ЛДІКІМ — 58,8% та 28,9%, високий — 12,3% від загальної кількості студентів-хореографів. Отримані дані зумовили діагностику соціально-виховного середовища ХДАК, ЛДІКІМ, як найближчого соціального оточення студентів-хореографів щодо умов використання соціального контексту хореографії для розвитку їх соціальності. Результати діагностики показали, що навчально-виховний процес хореографічної освіти може бути підґрунтям для ефективного функціонування соціально-виховного середовища ВНЗ у разі реалізації певних соціально-педагогічних умов. Проте науково-педагогічний колектив факультету хореографічного мистецтва не має достатньої компетентності щодо використання соціально-виховного потенціалу хореографії в навчально-виховному процесі. Отже, поліпшення соціального аспекту їх діяльності забезпечить ефективність впливу засобів хореографії в соціально-виховному середовищі ВНЗ на розвиток соціальності студентів-хореографів, де засоби хореографії сприятимуть ефективному розвитку соціальних цінностей, соціальних якостей, соціальної поведінки щодо консолідованості, толерантності й відповідальності цих студентів. Оскільки в освітньому середовищі ВНЗ культури і мистецтва не існує соціально-педагогічного супроводу для створення умов ефективного розвитку соціальності студентів мистецьких спеціальностей, а за попереднім дослідженням визначено, що хореографічне мистецтво є потужним потенціалом соціального розвитку й виховання людини, то організація навчально-виховного процесу хореографічної освіти у ВНЗ має спрямовуватися таким чином, щоб соціально-виховний потенціал хореографії забезпечував підвищення ефективності розвитку соціальності студентів-хореографів як у навчальному процесі, так і у виховному.

Упровадження соціального контексту в навчально-виховний процес ВНЗ потребує системного, комплексного підходу, де соціально-виховна діяльність повинна впливати як на професійну, так і на

громадянську складові соціальності студентів-хореографів. Тому необхідно відзначити підходи до обґрунтування соціально-педагогічних умов, чітко визначити мету, зміст, суб'єктів впровадження соціально-педагогічних умов та засіб їх реалізації.

Нормативно-правовою базою обґрунтування соціально-педагогічних умов розвитку соціальності студентів-хореографів є Закон України « Про вищу освіту » [3], « Основі засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки » [4], « Концепція національно-патріотичного виховання молоді » [5], « Концепція національного виховання студентської молоді » [6]; Положення Головного управління у справах сім'ї, молоді та спорту, Положення про Департамент культури і туризму обласної державної адміністрації; Статут територіальної громади міста. На рівні ВНЗ — Концепція та плани виховної роботи навчального закладу; плани роботи студентського самоврядування.

Теоретичним підґрунтям розробки соціально-педагогічних умов розвитку соціальності студентів-хореографів є:

- теоретичні положення філософії стосовно взаємного впливу суспільства й особистості, а також розвитку особистості у відкритому соціумі, зокрема в соціально-виховному середовищі ВНЗ;

- діалектична теорія взаємозв'язку, взаємозумовленості індивідуального та соціального; середовищний підхід;

- філософський закон переходу від кількісних до якісних змін, які виникають унаслідок опанування соціальних цінностей, соціальних якостей і поведінки через виконання, споглядання і творення хореографії;

- результати соціально-педагогічного дослідження, що сприяли визначенню: а) засобів хореографії (ідея, тема, образ, сюжет), які мають найбільший соціально-виховний вплив; б) видів діяльності (балетмейстерська, виконавська, концертна, громадська, волонтерська), в) процесі долучення до яких відбувається найефективніший вплив соціально-виховних засобів хореографічного мистецтва на студентів-хореографів; в) положення про те, що розвиток соціальності засобами хореографії в студентів-хореографів може відбуватися як у навчальному процесі (навчання хореографії), так і у виховному (через виконавську діяльність);

- зміст соціальності студентів-хореографів та його провідні складові (професійна, громадянська) й обґрунтовані можливості використання соціально-виховного потенціалу хореографії в соціально-виховному середовищі ВНЗ (як у внутрішньому, так і в зовнішньому).

Обґрунтовуючи першу соціально-педагогічну умову, слід зазначити, що результати дослідження навчально-виховного процесу підготовки студентів за спеціальністю «Хореографія» у ВНЗ культури і мистецтва свідчать, що за відсутності стандарту Хореографічної освіти в нашій країні діяльність науково-педагогічних колективів

факультету, кафедри спрямована на вирішення переважно технічних завдань професійної освіти, опанування виконавської майстерності хореографії, але питання цілеспрямованого розвитку соціальності особливо засобами хореографії, в цих вищих навчальних заходах не вирішуються. Тому спрямування навчально-виховної діяльності факультетів хореографічного мистецтва ВНЗ на зміцнення впливу соціально-виховних засобів хореографії для розвитку соціальності студентів-хореографів визначаємо як першу соціально-педагогічну умову, метою якої є: підвищення соціальної спрямованості навчально-виховної діяльності науково-педагогічного колективу факультету хореографічного мистецтва, спрямованої на соціальний розвиток, зокрема таких цінностей та якостей, як консолідованість, толерантність, відповідальність студентів-хореографів у соціально-професійній і соціально-громадській діяльності; розширення виховної роботи стосовно впровадження соціальних проєктів, урізноманітнення позанавчальної діяльності соціально-виховною спрямованістю, стимулювання соціальної активності студентів, що загалом сприятиме підвищенню ефективності впливу соціально-виховного середовища ВНЗ на процес соціального виховання засобами хореографії. Пріоритетна роль у реалізації першої соціально-педагогічної умови має належати соціальному педагогові, але в разі його відсутності у ВНЗ автор дослідження, котрий виконує обов'язки соціального педагога на факультеті, спрямовує свою діяльність на організаційно-методичне забезпечення діяльності науково-педагогічного колективу факультету, кафедри хореографії щодо розвитку соціальності студентів-хореографів засобами хореографії, координує взаємодію адміністрації ВНЗ, науково-педагогічного колективу факультету, кафедр, громадських організацій, які впливають на соціально-професійну й соціально-громадянську діяльність студентів-хореографів.

Компетентність науково-педагогічного колективу факультету або кафедри хореографічного мистецтва щодо використання соціально-виховного потенціалу хореографії створює сприятливі перспективи для ефективного впливу навчально-виховного процесу на розвиток соціальності студентів-хореографів.

Обґрунтування другої соціально-педагогічної умови ґрунтується на доведеному зв'язку напрямів діяльності студентів-хореографів з розвитком соціальних цінностей, якостей характеру та відповідної поведінки майбутніх хореографів. Оскільки балетмейстерська, виконавська і концертна діяльність цих студентів передбачає процеси індивідуального осмислення, обґрунтування ідейно-тематичного змісту хореографії та реалізацію його через створення образу персонажів і сюжету танцю; залучення студентів академічної групи до виконання створеної хореографії і споглядання зразків хореографії, що сприяють вивченню теми семестру, то посилення ідей, теми, образу й сюжету хореографічного твору соціально-виховним контекстом в означених

видах діяльності є ефективним підґрунтям для впливу хореографії на розвиток консолідованості, толерантності, відповідальності студентів-хореографів у навчальному процесі ВНЗ. Отже, формування соціально-професійної складової соціальності студентів-хореографів засобами хореографії в балетмейстерській, виконавській, концертній діяльності цих студентів визначаємо, як другу соціально-педагогічну умову, програмування та реалізацію якої доцільно здійснювати за трьома напрямками діяльності студентів: балетмейстерським, виконавським, концертним. Науково-педагогічний колектив факультету, кафедри хореографічного мистецтва, підготовлений до розвитку соціальності студентів-хореографів засобами хореографії в процесі реалізації першої соціально-педагогічної умови, має стати суб'єктом реалізації другої соціально-педагогічної умови.

Метою соціального спрямування балетмейстерської діяльності є формування засобами хореографії соціально-професійної складової соціальності студентів-хореографів, зокрема консолідованості: здобуття практичного досвіду насичення соціально-виховним контекстом ідей, тем, образів, сюжетів хореографічних творів; набуття навичок результативної спільної діяльності під час постановочної роботи, що сприятиме професійному об'єднанню студентів в середині навчальної групи, а саме взаємопідтримці, прагненню допомогти однокурсникам у складних моментах пошуку натхнення або роботи над лексикою танцю, використанню індивідуального професійного досвіду для досягнення позитивного колективного результату.

Мета соціального спрямування виконавської діяльності — формування соціально-професійної складової соціальності студентів-хореографів, зокрема соціальних цінностей та якостей толерантності: виховання культурного плюралізму, позитивного, неупередженого ставлення до хореографічних надбань різних народів, націй, рас у процесі виконання хореографічних творів; зацікавленість здобутками інших хореографічних напрямів, стилів під час споглядання зразків хореографічної спадщини світу; набуття досвіду соціальної взаємодії в процесі репетиційної роботи; навиків запобігання професійним конфліктам або вирішенню їх доброзичливо.

Метою соціального спрямування концертної діяльності є формування засобами хореографії соціально-професійної складової соціальності студентів-хореографів, зокрема соціальних цінностей та якостей відповідальності: набуття практичного досвіду візуалізації змісту хореографічного твору та проєціювання його соціально-виховного впливу на глядача, що переконає студентів-хореографів у позитивному впливі хореографічного мистецтва на соціальний розвиток людини й суспільства, який залежить від консолідованості, толерантності та відповідальності колективу й кожного його учасника; стимулювання внутрішньої дисципліни, пунктуальності студентів у процесі репетиційної роботи; набуття досвіду фестивальної та конкурсної

діяльності сприятиме розвитку здатності позитивно оцінювати перебоги інших колективів, виконавців або співпереживати їхнім поразкам; набуття навичок ретельно виконувати свої професійні обов'язки та допомагати іншим студентам у цьому в процесі гастрольної діяльності хореографічного колективу.

Соціальний досвід, набутий студентами-хореографами завдяки розвитку соціальності в процесі опанування професійних знань і навичок під час створення, споглядання й виконання соціально-виховних засобів хореографії, є надійним підґрунтям для реалізації їх досвіду в соціально-громадянській діяльності. Дослідження соціально-виховного середовища ВНЗ продемонструвало, що участь студентів у студентському самоврядуванні в межах ВНЗ, громадських організаціях, зокрема професійній і волонтерській діяльності територіальної громади може сприяти активізації соціально-громадянських ініціатив студентів-хореографів, ефективній реалізації власного досвіду в соціумі, і таким чином, посилити соціально-громадянську складову соціальності студентів. Отже, з метою підтримки всіх складових соціальності (консолідованість, толерантність, відповідальність), набутих студентами в процесі навчання у ВНЗ, та спрямування навчально-виховного процесу ВНЗ на реалізацію їх соціально-професійного досвіду через творчість у соціально-громадянській діяльності, третьою соціально-педагогічною умовою визначаємо загартування соціально-громадянської складової соціальності студентів-хореографів засобами хореографії через творчо-виконавську діяльність у самоврядувальній, волонтерській та громадській діяльності, яку доцільно проектувати та реалізовувати за трьома напрямками: самоврядувальним, громадським, волонтерським. Суб'єктами реалізації другої умови є науково-педагогічний колектив факультету, кафедри хореографії та студенти-хореографи.

Метою соціального спрямування самоврядувальної діяльності студентів-хореографів є загартування здобутих соціальних цінностей і якостей особистості студентів, зокрема консолидованості, за допомогою їх творчо-виконавської самореалізації в заходах студентського самоврядування ВНЗ: організації соціально-розвиваючого дозвілля в межах позанавчального процесу ВНЗ; організації процесу створення й виконання спільних музикально-хореографічних композицій для тренування соціально-професійних навичок, використання соціально-виховних засобів хореографії та поширення цього досвіду серед представників інших видів мистецтва; активізації громадської ініціативи з вирішення питань реалізації соціально-професійного досвіду на рівні студентської групи, факультету, гуртожитку, ВНЗ, що посилить їх відчуття відповідальності не тільки за свою діяльність, але й діяльність інших представників студентської хореографічної молоді; активізації їх участі у творчо-виконавській діяльності студентської групи

поза навчальним процесом під керівництвом науково-педагогічного колективу факультету, кафедри хореографічного мистецтва.

Мета соціального спрямування громадської діяльності студентів-хореографів — загартування набутих соціальних цінностей і якостей особистості студентів, зокрема толерантності, здобуття практичного досвіду роботи в громадських організаціях, таких як «Обласний осередок Національної хореографічної спілки України» (надалі ХОО НХСУ), сприятиме: поширенню виконавського досвіду в гуртках та хореографічних колективах при установах та закладах територіальної громади, колективах — членах ОО НХСУ, підвищення контактності студентів-хореографів не тільки всередині студентської групи, але і в соціальному — хореографічному середовищі; реалізація набутої соціальності через балетмейстерську діяльність, де створення та постановка соціально спрямованих хореографічних творів у колективах, гуртках сприятимуть поширенню соціальних цінностей і розвиткові поваги до гідності людини, її індивідуальності незалежно від статі, віку, нації та релігії, здоров'я тощо.

Метою соціального спрямування волонтерської діяльності студентів-хореографів є загартування набутих соціальних цінностей і якостей особистості студентів, зокрема відповідальності, де усвідомлення важливості діяти не тільки задля себе, але і людей, суспільства сприятиме: вихованню небайдужості до людей та подій у територіальній громаді, суспільстві за допомогою створення і виконання соціально спрямованих хореографічних постановок, спектаклів, концертів у підшефних для ВНЗ закладах освіти і культури або місцевих, обласних лікарнях для дітей, закладах для людей похилого віку; самостійна підготовка й організація означених соціальних заходів під патронажем науково-педагогічного колективу факультету, кафедри сприятимуть здобуттю ґрунтовніших знань із соціальних проблем, реальніших уявлень про спосіб життя різних верств населення, а отже, набуттю необхідного соціального досвіду для створення нових просоціальних хореографічних творів; відчуття корисної діяльності, підвищення ініціативності та соціальної активності хореографічної молоді нададуть концертні виступи з подальшим спілкуванням із людьми різного соціального статусу. Реалізація соціально-професійного досвіду через волонтерську практику сприятиме підвищенню досвіду самоактуалізації та самореалізації завдяки переходу до нового, активнішого способу громадянського життя через професію. Студенти-хореографи отримають підтвердження соціально важливого статусу своєї професії, що загалом підвищить їх відповідальність за якість власної хореографії, її соціально-виховних засобів.

Отже, визначені соціально-педагогічні умови забезпечують розвиток соціальності студентів-хореографів засобами хореографії в соціально-виховному середовищі ВНЗ. Зважаючи на те, що між соціально-педагогічними умовами існує тісна взаємодія і без реалізації

однієї з них не може відбутися повноцінної реалізації іншої, суттєвою є послідовність соціально-виховної діяльності, тому подальшим напрямом дослідження вбачаємо в розробленні Програми як ефективного засобу планомірного здійснення соціально-виховних заходів, застосування відповідних методів і форм роботи щодо забезпечення якісної реалізації умов.

Список літератури

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія / О. В. Безпалько. — К. : Наук. світ, 2006. — 363 с.
2. Василенко О. Соціальна-педагогічна діяльність у закладах освіти / О. М. Василенко, А. О. Малько. — Х.: Крок, 2003. — 83 с.
3. Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 року № 2984-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>. — Назва з екрана.
4. Закон України «Основи засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 9 січня 2007 року № 537-V [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>. — Назва з екрана.
5. Концепція національно-патріотичного виховання молоді від 27.01.2009 № 3754/981/538/49 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/5397/>. — Назва з екрана.
6. Концепція національного виховання студентської молоді від 25.06.2009 року протокол № 7/2-4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=vr2_4290-09. — Назва з екрана.
7. Новий тлумачний словник української мови : у трьох томах. Т. 3. / [уклад. Василь Яременко, Оксана Слітушко]. — Вид. 2-е, виправл. — К. : Аконіт, 2003. — 863 с.

Надійшла до редколегії 06.08.2013 р.

УДК 371.322:378.126:147

А. О. КУЧЕРЯВИЙ

ПРЕДМЕТ І ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ УПРАВЛІННЯ САМОСТІЙНОЮ НАВЧАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Розглянуто проблему недостатньої вивченості системи управління самостійною навчальною діяльністю майбутніх юристів. Висвітлено особливості комунікації між суб'єктами управління.

Ключові слова: комунікація, суб'єкти, управління, самостійна робота, студенти юридичних спеціальностей.

Рассмотрена проблема недостаточной изученности системы управления самостоятельной учебной деятельностью будущих юристов. Исследованы особенности коммуникации между субъектами управления.

Ключевые слова: коммуникация, субъекты, управление, самостоятельная работа, студенты юридических специальностей.

The problem of insufficient state of knowledge the management system of future lawyers' self-learning activity is considered. The management subjects' features of communication are investigational.

Key words: *communication, subjects, management, self-learning work, law students.*

Розвиток вищої освіти серед інших векторів передбачає збільшення обсягу самостійної навчальної діяльності, що зумовлює необхідність нових можливостей реалізації цієї форми роботи. Один з напрямів таких досліджень полягає в розгляді можливостей збільшення ефективності самостійної роботи за допомогою оптимізації системи управління нею, зокрема в навчальних закладах, що здійснюють підготовку юристів. Водночас система управління самостійною навчальною діяльністю студентів юридичних спеціальностей є недостатньо дослідженою науковцями та не функціонує як окремий об'єкт, що і є проблемою, яка висвітлена в статті. Її дослідження, зокрема вивчення особливостей комунікації між суб'єктами управління, дозволять наблизити вирішення питання щодо створення механізму управління самостійною роботою майбутніх юристів.

Дослідження основане на працях, присвячених теоретичним і практичним засадам організації самостійної роботи [1-4] та підготовці фахівців юридичних спеціальностей [5; 6]. У них визначено складові самостійної роботи, особливості її проектування та специфічні умови підготовки юристів, зокрема в разі відомчої освіти, розглянуто аспекти комунікації між суб'єктами системи управління самостійною роботою студентів, що необхідно для вирішення проблеми.

Метою дослідження є визначення напрямів комунікації в системі управління самостійною роботою майбутніх юристів, а завданнями — вивчення їх змісту та засобів реалізації.

Комунікативне середовище системи управління самостійною роботою студентів юридичних спеціальностей має декілька відповідних каналів та характеризується специфічними ознаками, зумовленими майбутньою професією студентів. Типовий для цивільних навчальних закладів процес організації роботи факультетів, кафедр та студентів не є ідентичним для відомчої освіти, зокрема Міністерства внутрішніх справ України. Військова специфіка таких навчальних закладів потребує поєднання в роботі суб'єктів навчального процесу елементів освітньої та правоохоронної діяльності, що позначається на характері внутрісистемної комунікації і на що слід зважати під час розгляду як форм, так і змісту комунікації між ректоратом, деканатом, кафедрою і студентами.

Основні змістові аспекти комунікації в системі управління самостійною роботою студентів можна поділити на декілька груп, залежно від призначення використання комунікативного каналу. Перша з них охоплює ті елементи комунікації, в яких інформація, надана

іншим суб'єктам, містить елемент вимоги. Такими є документи, подані у формі наказу, розпорядження, рішення колегіального органу (вченої або методичної ради, засідання кафедри) та які перебувають в обігу в мікросистемах «ректорат-деканат-кафедра», «деканат-кафедра-студент», «кафедра-студент». Предметами таких документів можуть бути вимоги до стандартів навчання, форм, змісту та якості навчальної документації, проектування самостійної роботи, підготовки методичного забезпечення, організації самостійної навчальної діяльності студентів, звітування підлеглих суб'єктів управління, їх заохочення та покарання тощо. Зазначені вимоги в деяких аспектах суттєво відрізнятимуться в ситуаціях підготовки цивільних юристів та курсантів, оскільки аспект організації самостійної роботи потребує врахування зайнятості майбутніх фахівців. Наприклад, навчальний день студента нормований лише розкладом занять і графіками роботи бібліотеки, навчальних приміщень, консультацій викладачів, тоді як курсанта — ще й часом харчування, виконанням господарських робіт, періодичним несенням служби в добовому наряді тощо. Таким чином, час курсанта на самопідготовку є обмеженим і не завжди зручним для узгодженої роботи викладача з майбутнім правоохоронцем, що й зумовлює труднощі системи управління в організації самостійної роботи.

Другим напрямом комунікації є навчально-рекомендаційний, який відповідає виконанню таких завдань системою управління самостійною роботою студентів:

- формування педагогічних знань у викладачів, які не мають педагогічної освіти (в системі підготовки юристів таких — більшість), щодо особливостей організації та методів самостійної тощо;
- навчання науково-педагогічних працівників технології проектування самостійної роботи студентів;
- забезпечення викладачів інформацією щодо складових методичного забезпечення;
- інструктування суб'єктів управління самостійною роботою студентів щодо критеріїв оцінювання якості роботи, форм та термінів звітування;
- здобуття навчальних знань і формування вмінь студентів;
- поширення кращого досвіду проектування й організації самостійної роботи.

Реалізація цих завдань можлива завдяки проведенню навчальних занять, інструктажів, семінарів, конференцій, виданню друкованих та електронних навчальних посібників і рекомендацій тощо. Досвід Донецького юридичного інституту МВС України свідчить, що здобуття студентами навчальних знань і формування вмінь успішно відбуваються в процесі викладання дисципліни «Основи самостійної навчальної діяльності» для першокурсників.

Третя складова комунікативної діяльності системи управління самостійною роботою студентів відповідає її організаційному напрямку, в якому вирішуються завдання інформування студентів щодо можливостей використання навчальної бази закладу, переліку завдань для самостійної роботи з кожної дисципліни, вимог до їх виконання, зв'язку з викладачем, звітування та виконання завдань. Виконавцем інформування студентів про наявність інфраструктурних та технічних можливостей навчального закладу щодо виконання самостійної роботи є, насамперед, деканат. Він визначає і часові можливості виконання курсантами самостійної роботи, як складової порядку денного майбутнього правоохоронця. Інші визначені завдання організаційної діяльності системи управління вирішує кафедра через індивідуальні та групові консультації, підготовку методичних матеріалів, використання Інтернет-технологій (наприклад, сторінки навчальної дисципліни на сайті навчального закладу). Надзвичайно ефективною, на нашу думку, має бути Інтернет-сторінка саме самостійної роботи для студентів факультету. На цій сторінці на кожний день (тиждень) мають бути зазначені завдання для самостійної роботи з певної навчальної дисципліни. Маючи таку інформацію, студент зможе планувати свою роботу, викладач — вимагати від нього відповідального ставлення та результатів, а деканат — контролювати стан організації самостійної навчальної діяльності на факультеті.

Четвертий напрям комунікативної діяльності системи управління — збір інформації про стан функціонування самостійної роботи з метою внесення своєчасних коректив та підсумкового узагальнення. Складовими цієї інформації є загальна поточна та підсумкова успішність студентів, стан виконання ними саме самостійної роботи, повнота створених методичних, інфраструктурних і технічних умов самостійної навчальної діяльності. Відповідні запити ректорат готує до деканату, факультет — до кафедри та студентів, а викладачі розглядають ці питання під час роботи з майбутніми фахівцями. Збирання інформації відбувається з використанням друкованих чи електронних анкет, у процесі безпосереднього спілкування, під час отримання відгуків щодо умов вивчення навчальних дисциплін тощо. Наприклад, у 2011/12 р. досліджувалася думка курсантів і студентів Донецького юридичного інституту за підсумками вивчення вищезгаданої навчальної дисципліни «Основи самостійної навчальної діяльності» щодо її ефективності й організації. У межах питання «Що на Вашу думку доцільно було б змінити у вивченні ОСНД для більшої ефективності цього курсу?» 8 респондентів зі 190 осіб у частині організації викладання запропонували збільшити кількість практичних занять, а в частині приділення уваги певним темам курсу — 7 відзначило необхідність акцентувати на темах, які стосуються методики підготовки реферату та курсової роботи. Інші позиції мали поодинокий характер, що й не дивно, оскільки на запитання «Чи задоволені Ви рівнем

навчальних знань і вмінь, набутих у процесі вивчення ОСНД?» «так» відповіли 174 особи, «частково так» — 15, «ні» — 0, не надав відповіді — 1 студент. На запитання «Чи зручно Вам користуватися теоретичним матеріалом з тем курсу ОСНД на сторінці дистанційного навчання Інтернет-сайта інституту?» зі 145 респондентів 124 відповіли «так» (85,5%), 5 — «частково», 9 — «ні», 7 — не заходили на сайт. Ті курсанти і студенти, які частково та негативно оцінили зручність користування теоретичним матеріалом, зазвичай, зазначали причини своїх відповідей, що було важливим для викладача. На запитання «Чи зручно та зрозуміло для Вас організовано на сторінці дистанційного навчання Інтернет-сайта інституту самостійну (позааудиторну) роботу з ОСНД?» відповіли «так» 137 осіб (94,5%), 7 респондентів надали інші відповіді, що свідчить про високу якість організації самостійної роботи.

П'ятим елементом комунікативної діяльності системи управління є звітування її суб'єктів за результатами власної діяльності. Зокрема, ще до початку семестру кафедра має звітувати перед керівництвом факультету про виконання проектування самостійної роботи з навчальних дисциплін. Звіт, який доцільно виконувати у вигляді таблиці, має повідомляти про: визначення навчальної дисципліни, певної теми, чергування навчальних занять і модулів самостійної роботи, їх цілі, зміст завдань, форми звітності та терміни виконання, методичні умови забезпечення модулів самостійної роботи.

Звіт деканату про стан функціонування самостійної роботи на факультеті має містити такі складові:

1) щодо навчальної дисципліни: показники середньої успішності студентів на групових заняттях, середня кількість незадовільних оцінок, пропусків без поважних причин у навчальній групі за заняття;

2) загальний стан організації самостійної підготовки до групових занять з різних предметів: наявність завдань для підготовки, забезпеченість організаційних умов виконання самостійної роботи (методичне забезпечення, навчальна література, технічні засоби навчання, достатність часу для виконання завдань);

3) детальна характеристика стану організації самостійної підготовки до групових занять з навчальних дисциплін з найнижчою успішністю, найбільшою кількістю незадовільних оцінок, пропусків без поважних причин у навчальній групі та з навчальних дисциплін, де наявні недоліки в організації самостійної роботи, зокрема:

– стан забезпеченості студентів навчальною літературою, іншими засобами навчання, необхідними для виконання самостійної роботи;

– характеристика змісту методичного забезпечення модулів самостійної роботи, призначених для підготовки до групових занять (наявність теоретичної частини, чіткого формулювання завдань, вимог щодо їх виконання, форми звітності, критеріїв оцінювання тощо);

– технічне забезпечення умов виконання самостійної роботи (наявність навчальних аудиторій, комп'ютерної та оргтехніки, доступність до неї тощо);

– відповідність часу, передбаченого на виконання завдань самостійної роботи, бюджету часу, вільного від навчальних занять та інших заходів, до яких залучаються студенти (особливо це стосується курсантів);

4) пропозиції щодо поліпшення стану організації та виконання самостійної роботи на факультеті.

Шостим елементом комунікації в системі управління самостійною навчальною діяльністю студентів юридичних спеціальностей є запит суб'єктів нижньої ланки до відповідних керівників, який виконує функцію зворотного зв'язку та здійснюється в разі виникнення актуальних потреб. Якщо йдеться про мікросистему «викладач-студент», то майбутні фахівці використовують традиційні канали спілкування (консультації) та нові для практики вищої школи — форуми на навчальних сайтах. Останній варіант є зручним у разі, якщо спілкування через мережу Internet є традиційним та впорядкованим, наприклад, викладач біля комп'ютера щодня очікує запитання з 17.00 до 18.00. Традиційні консультації залишаються необхідними, проте в разі навчання саме курсантів кафедра має узгоджувати їх графік з факультетом через можливість залучення майбутніх правоохоронців до будь-яких заходів.

Такі суб'єкти управління як кафедра та факультет здійснюють запити до керівних органів за допомогою усних звернень, заяв та відповідних записок (рапортів). Їх причинами, зазвичай, можуть бути незадовільні інфраструктурні та технічні умови, нестача навчальної літератури, необхідність методичних матеріалів тощо.

Реалізація сьомого напрямку комунікативної діяльності суб'єктів системи управління самостійною роботою студентів полягає в наданні інформаційних повідомлень. Викладачі повідомляють їм результати виконання навчальних завдань, графіки консультацій, перелік «хвостів» тощо. Працівники деканату надають відомості щодо результатів навчання на факультеті, зокрема в аспектах самостійної роботи, якості проектування та підготовки методичного забезпечення різними кафедрами, умов, що створюються на факультеті для виконання самостійної роботи. Подібну інформацію надає і ректорат, але в масштабах навчального закладу. Певні повідомлення зі сторони ректорату стосуються семінарів, конференцій, конкурсів «Кращий викладач», «Краща кафедра», наказів про заохочення та покарання окремих посадовців тощо.

Таким чином, комунікативна діяльність суб'єктів системи управління самостійною навчальною діяльністю студентів юридичних спеціальностей містить сім окремих напрямів: висунення вимог, навчально-рекомендаційний, організаційний, збору інформації,

звітування, запиту й інформаційного повідомлення. Означені напрями комунікації реалізуються з використанням різних засобів документального, усного спілкування, комп'ютерних та інформаційних технологій. Отримані в статті результати є важливими для визначення системних складових механізму управління самостійною навчальною діяльністю майбутніх юристів, який є предметом подальших досліджень у зв'язку з необхідністю збільшення ефективності означеної форми навчальної роботи.

Список літератури

1. Жуков А. Е. Организация самостоятельной работы студентов в высшей школе. Дидактические средства, технологии, программы: монография / А. Е. Жуков, А. В. Симоненко. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 220 с.
2. Кучерявий А. О. Проектування самостійної роботи студентів юридичних спеціальностей: навч. посіб. / А. О. Кучерявий, М. Л. Шелухін, В.В. Кадала та ін.; За заг. ред. А. О. Кучерявого. — Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. — 200 с.
3. Малихін О. В. Теоретико-методологічні засади організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів : дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.09 / О. В. Малихін; Криворіз. держ. пед. ун-т. — Кривий Ріг, 2009. — 504 с.
4. Солдатенко М. М. Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності : монографія / М. М. Солдатенко. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. — 198 с.
5. Юридическая педагогика: учебник для студентов вузов / за ред. В.Я. Кикотя, А.М. Столяренко. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 895 с.
6. Яворська Г. Х. Соціально-професійна зрілість курсантів вищих закладів освіти МВС України: монографія / Г. Х. Яворська. — Одеса: ПЛАСКЕ ЗАТ, 2005. — 408 с.

Надійшла до редколегії 12.09.2013 р.

НАШІ АВТОРИ

- Абакумова В. І.**
Барна Н. В.
Баюш О. О.
Бірюкова Т. Л.
Божко Л. Д.
Виходець О. М.
Волинець О. О.
Галацин К. О.
Грабар Н. Г.
Грицюта Н. М.
Жукова В. П.
Зеленюк Г. О.
Коваленко І. П.
Кондратюк М. О.
Кравченко О. В.
Кухаренко А. Л.
Кучерявий А. О.
Литвиненко Н. К.
Лихачова Т. Е.
Лосієвський І. Я.
Максимовська Н. О.
Малик Г. Д.
Мар'їна О. Ю.
- д-р іст. наук, проф. ЛДАКіМ
канд. філос. наук, проф., директор Ін-ту
філології та масових комунікацій ун-ту
«Україна», м. Київ
аспірант ОНПУ
ст. викл. ОНПУ
докторант ХДАК
канд. техн. наук, доц. Одеського центру
сучасних познань
ст. викл. Ін-ту філології та масових ко-
мунікацій ун-ту «Україна», м. Київ
аспірант СНУ імені Лесі Українки
канд. наук із соц. комунікацій, доц.,
гол. бібліограф ХНТУСГ ім. П. Васи-
ленка
канд. філол. наук, доц. Ін-ту журналіс-
тики КНУ імені Тараса Шевченка
канд. наук із соц. комунікацій, доц.
ХДАК
аспірант КНУКіМ
канд. наук із соц. комунікацій, доц.
ХДАК
аспірант Ін-ту журналістики КНУ імені
Тараса Шевченка
д-р культурології, доц. ХДАК
доц. ХНТУСГ ім. П. Василенка
канд. пед. наук, доц. ДЮІ МВС України
ст. викл. ЛДАКіМ
викл. Ухтинського держ. техн. ун-ту
д-р філол. наук, проф., зав. НДВ книго-
знавства, колекцій рідкісних видань
і рукописів ХДАК, засл. працівник
культури України
докторант, канд. пед. наук, доц., викл.
ХДАК
канд. пед. наук, доц. Івано-Франків-
ського нац. техн. ун-ту нафти і газу
канд. наук із соц. комунікацій, викл.
ХДАК

- Маркова В. А.** доц., д-р наук із соц. комунікацій, зав. кафедри бібліографознавства та інформаційно-бібліографічної діяльності ХДАК
- Матвієнко О. В.** д-р пед. наук, проф. КНУКіМ
- Мельник С. А.** канд. пед. наук, доц. КВНЗ «Харківська Академія Неперервної освіти»
- Несін В. П.** аспірант КНУКіМ
- Остапенко Г. І.** ст. викл. КНУКіМ
- Побіженко В. В.** зав. лабораторії кафедри ІТ ХДАК
- Побіженко І. О.** канд. техн. наук, викл. ХДАК
- Русавська В. А.** канд. іст. наук, доц. КНУКіМ
- Савчук О. М.** канд. наук із соц. комунікацій ЧНУ імені Юрія Федьковича
- Синеокий О. В.** канд. юрид. наук, доц., докторант Ін-ту журналістики та соціальних комунікацій Класичного приватного ун-ту (м. Запоріжжя)
- Ситніков Д. Е.** канд. техн. наук, доц., зав. кафедри інформаційно-документних систем ХДАК
- Слівіна К. І.** аспірант ХДАК
- Спрінсян В. Г.** канд. мистецтвознав., доц., зав. кафедри документознавства та інформаційної діяльності ОНПУ, засл. працівник освіти
- Сулім А. А.** викладач Дніпропетровського коледжу економіки та бізнесу ДНУ ім. О. Гончара
- Тітова О. В.** канд. техн. наук, доц. ХДАК
- Хащина Х. О.** аспірант ХДАК
- Хендрик О. Ю.** ст. викл. ХДАК
- Чижинок Г. П.** магістр ЗНУ
- Чуркіна В. Г.** канд. мистецтвознав., доц. КВНЗ «Харківська Академія Неперервної освіти»
- Шейко В. М.** д-р іст. наук, проф., зав. кафедри культурології, ректор ХДАК, член-кореспондент Національної академії мистецтв України, засл. діяч мистецтв України, дійсний член Міжнародної академії інформатизації при ООН
- Шкуркіна В. М.** докторант ХДАК

РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

В. М. Шейко

Системоутворююча роль освіти в процесах становлення інформаційного суспільства 4

Л. Д. Божко

Трансформаційні зміни наукової проблематики з досліджень туризму в СРСР у період 60– 80–х рр. ХХ ст. 16

О. В. Синеокий

Метаморфози комунікативного розвитку української школи рок-музики в джерелах звукозапису 1960-1990 рр. 23

О. В. Кравченко

Громадські культурні стратегії як чинник публічної політики в Україні 32

К. І. Слівіна

Проблеми музейництва на сторінках суспільно-політичних та науково-популярних видань 20-30-х рр. ХХ ст. (джерелознавчий аспект) 41

Г. О. Зеленюк

До історії створення мережі парків м. Київ 52

О. М. Савчук

Релігійна проблематика на шпальтах часопису «Український Голос» (Вінніпег, Канада) 58

В. А. Русавська

Гостинність у Давньому Римі на прикладі епістолярної спадщини Цицерона та Плінія Молодшого 66

РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Т. Л. Бірюкова , В. Г. Спрінсян

Структурно-функціональний аналіз документно-комунікаційного інституту на прикладі бібліотеки 76

Г. Д. Малик

Компетентнісний профіль документознавця 82

Т. Е. Ліхачова, І. О. Побіженко, В. В. Побіженко

Інформаційні системи пошуку плагіату в студентських наукових працях в умовах Інтернет-простору: технології, методи, моделі 92

О. М. Виходець	
Соціально-комунікативні засади діяльності Speech-writer	100
М. О. Кондратюк	
Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах	108
Х. О. Хащина	
Програмне забезпечення інформаційних систем в архівах органів державної влади	114
І. Я. Лосієвський	
Документні пам'ятки в бібліотечних зібраннях: теоретико- методологічні аспекти та сучасна практика	124
Д. Е. Ситніков, О. В. Тітова	
Аналіз веб-сайтів органів місцевої влади як механізму забезпечення права доступу до публічної інформації	134
О. О. Баюш	
Процеси інформатизації сільських бібліотек Одещини	142
О. В. Матвієнко, Г. І. Остапенко	
Комунікативна діяльність у мережі Інтернет: теоретико- методологічні підходи до аналізу соціалізації студентської молоді	151
Г. П. Чижинюк	
Вираження авторського «Я» в газетних жанрах журналістики . . .	158
Н. В. Барна, О. О. Волинець	
Еволюція рекламного дискурсу та становлення інституцій рекламної діяльності	165
В. П. Несін	
Комунікаційні моделі сільської бібліотеки в умовах інформатизації суспільства	173
В. М. Шкуркіна	
Сакральна інформація як контент символічної комунікації	181
В. А. Маркова	
Дослідження книжкової комунікації: семіотичний підхід	187
Н. М. Грицюта	
Наукові дослідження етики реклами в Росії та Україні	196
В. П. Жукова	
Бібліотечний соціальний інститут у контексті бібліотекознавчих досліджень.	205

О. Ю. Мар'їна

Використання краудсорсинг-технологій у діяльності
зарубіжних бібліотек 212

В. І. Абакумова, Н. К. Литвиненко

Ресурси ВНЗ України з інформаційно-бібліотечного
забезпечення сфери культури та мистецтва 221

Н. Г. Грабар

Образно-чуттєві аспекти бібліотечної комунікації 227

А. А. Сулім

Мережева комунікація як об'єкт медіакритики 233

І. П. Коваленко

Незалежна журналістика як засіб контролю громадянського
суспільства за здійсненням політичної влади
(функціональний аспект) 241

РОЗДІЛ III. ПЕДАГОГІКА**С. А. Мельник, В. Г. Чуркіна**

Педагогічний супровід формування ціннісних орієнтацій
особистості в умовах аксіологізації освіти 248

К. О. Галацин

Моделювання процесу формування комунікативної культури
майбутніх інженерів 257

Н. О. Максимовська

Анімація в сучасних зарубіжних дослідженнях:
соціально-виховний аспект 261

А. Л. Кухаренко

Роль медіаосвіти у формуванні гуманістичних цінностей
особистості 270

О. Ю. Хендрик

Соціально-педагогічні умови підвищення ефективності розвитку
соціальності студентів-хореографів засобами хореографії 277

А. О. Кучерявий

Предмет і засоби комунікації між суб'єктами управління
самостійною навчальною діяльністю студентів юридичних
спеціальностей 285

Наші автори 292

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ ДЛЯ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ ТА УМОВИ ЇХ ОПУБЛІКУВАННЯ

- Статті, які подаються до публікації в збірнику, готуються автором у двох форматах: надрукований на лазерному чи струйному принтері текст та текстовий файл на електронному носіїві (USB-накопичувач «флешка»).
- Зміст має відповідати профілю збірника. Обсяг статті зі списком літератури має становити 0,5 друк. арк., тобто 12 стор. тексту, надрукованого через 1,5 інтервали на аркушах стандартного (A4) формату.
- Рукопис українською мовою подається в 1 примірнику, надрукованому на білому папері з однієї сторони аркушу (формат A4). Розмір шрифту (кегель) — 14. Шрифт «Times». Береги по 25 мм.
- До рукопису додається диск з текстовим файлом у форматі WORD for Windows. Параметри тексту на електронному носіїві повинні відповідати таким вимогам: формат сторінки A5 (14,8 см x 21 см); розмір кегля — 10; береги по 20 мм без колонтитулів; міжрядковий інтервал — одинарний; розрив сторінок та їх нумерація, а також відступ першої строки абзацу не потрібні; посилання (примітки) подаються в кінці статті без використання функції виноски Word; табуляція не використовується; таблиці, графіки, формули, ілюстрації тощо виконуються у форматі сторінки A5 (бажано в графічних редакторах).
- На першій сторінці статті зазначаються індекс УДК (по лівому краю), ініціали та прізвище автора в називному відмінку (з нового рядка по правому краю), назва статті, анотація українською, російською та англійською мовами (1-2 речення, розмір кегля — 12 для тексту на сторінці формату A4 та 9 для текстового файлу на дискеті, відокремлюється від назви й основного тексту 1 порожнім рядком), ключові слова.
- На останній окремій сторінці рукопису подаються відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові повністю; науковий ступінь; вчене звання; повна назва організації, де працює автор; посада; країна, поштова адреса, телефон, e-mail.
- Статті підлягають редагуванню. На кожну статтю має бути рецензія.
- Рукопис авторові не повертається.
- Умови опублікування платні. Автор зобов'язується придбати певну кількість примірників виданого збірника.
- Якщо автор не дотримуватиме хоча б одного правила оформлення, стаття не публікуватиметься.

Наукове видання

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ**

Збірник наукових праць

Випуск 41

Редактори:
Л. Ф. Торбовська,
А. Г. Лисенко
А. А. Троян
О. О. Яціцький

Художній редактор
І. Г. Колесник

Комп'ютерна верстка
С. В. Яшиш

Підписано до друку 25.10.2013. Формат 60x84/16.
Гарнітура «Times». Папір для мн. ап. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 17,69. Обл.-вид. арк. 18,07.
Наклад 500 пр. Зам. №

Адреса редакції і видавця:
ХДАК, 61057, Харків-57, Бурсацький узвіз, 4
Надруковано в лаб. множ. техніки ХДАК